

રા. ન. તુરગોવનદામ તન્દ્રથી ચાલતાં ગ્રામીન પુરેતકાનાં અતિ ઉપયોગ
અકેને એકવાર બંધ પડ્યા વેળા આવી મધ દત્તી; અને હાલમાં પણ કેટલે
અપૂર્વ શ્રમ કર્યા પછી તે પાછા ચાલુ થઈ શક્યા છે. લોક સેવામાં શમારા
તરફથી કેટલું બને છે કે બનશે તે અમારાથી નો કહી નૂત શકાય, પણ
અમે ત્રણ વર્ષથી જોઈ જાણેને પણ અમારા સિદ્ધાન્તને વળગી આશ્રયપૂર્વક
લોક સેવામાં મગ્યા રહીએ છીએ. એટલી અમારી શુભ વાસનાતઃ અમારા
દામને લોકપ્રીતિનું પાત્ર બનાવવા પૂર્તિ છે. છતાં ખુશામદ કરવાની કે એવી
કોઈ મુક્તિ અમારે હાથ ન લાગવાથી અમે અમારો હેતુ વધારે સારી રીતે
પાર પાડવાની હઠ્ઠામાં નિષ્ફલ થયાં વર્ષો છીએ, એ પણ આપણા વાર્ષિક
વર્ગની દરદારનીનો ઉમદા દાખલો છે ! અગત્ય. એટલાથીજ અમને થોડો
સનોય નથી કે વગર ખુશામદ કેવલ અમારી શ્રમ માત્રનીજ બુન કરી
અમને અમારી દાલની રચિતમાં ટકવા બેઠેલી પણ મદદ અમારા આદેશ
તરફથી શુદ્ધ પ્રેમબુદ્ધિએ મળે છે.

સંસાર સુધારણા એજ આ પત્રનો મુખ્ય હેતુ છે. સંસારની રચના
અને ધર્મ બંધન એ બેનો નિકટ સંબંધ, અનાદિ સિદ્ધ સંજ્ઞા, વારંવાર અમે
બતાવેલો છે. અર્થાત્ તેને ઉદેશ્યનીજ ધર્મનો પાયો યથાર્થ બાંધવા માટે
અમે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું સિંચવન ચાલતું કરેલું છે, તે તેને સમયેન દરયા
યોગ્ય આચાર પદ્ધતિ લક્ષ્ય આપવામાટે પ્રસંગે પ્રસંગે સદ્વૃત્તિનો વિગલ
દાખલ કરવામાં આવે છે. સર્વને ઋષિ એકજ પ્રકારની હોતી નથી, માટે
ગુલાબસિંહ એ વાર્તા જાણ મુદ્વલમાં આવે છે, છતાં તેમાં પણ શુદ્ધ અને
તદ્વત્સાર સદાચારના સિદ્ધાન્તોનું શુદ્ધ વિવરણ સમાવવાનો યત્ન છે.
આ ઉપરાંત ગુટ કાળા, શુદ્ધવચર્યા અને તેની અધિષ્ઠાત્રી શ્રી. તે
સંજ્ઞાથી વિગલો હલાદિ જાણ પ્રસંગવશાત્ સિદ્ધાન્તને અનુસરી દાખલ કર-
નામાં આવે છે. આપણા સરસ્વતી મંડલની અવ્યવસ્થામાં કોઈ સુધારો
થાય એ શુદ્ધ બુદ્ધિથી યથામતિ નિષ્પક્ષપાત વિવેચન કરી, અમને જે જે
અર્થો મળે છે તેની અને વખતે યથાતા સર્જને પાણી નવા મેંચોની સારાસારતા
પણ બજાવીએ છીએ. આ બધી બુજનો યથાર્થ રીતે પ્રતિભક્ત સમજવું.
માટે ૨૦ પાના પૂરતાં નથી, છતાં તેમાં યથારો કરવાની વાતમાં પૂરું અનુમા-
દન ન બજાવાથી અમે દલગીરી સાથે તેમ કરી રાખ્યા નથી. ત્રયાગળ ઉપર
ઈશ્વરેચ્છા.

श्रीमद्भगवद्गीता.

श्रीभगवद्गीता.

अनुबन्धान् पुनश्च उक्तं नो गते १८ श्री.)

अध्याय ३.

वर्जितवाच.

इयायसो वै कर्मणश्चरे मता बुद्धिर्जनार्दन ।
तर्हि कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥
इषोऽग्निध्रेणेव वाक्मेन बुद्धिं मोहयसीत्य मे ।
तदेकं यद निश्चिय येन श्रेयोऽद्वयमाप्नुयाम् ॥ २ ॥

श्रीभगवानुवाच.

लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मया ननु ।
ज्ञानयोगेन साङ्ख्येयानां कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ३ ॥
नैव कर्मणामनारम्भान्नेककर्म्यं पुरुषोऽभ्युते ।
न च संश्रितनादेव सिद्धिं समधिगच्छाद्वि ॥ ४ ॥
न हि काश्चित्सज्जनमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यशः कर्म सर्वः प्रकृतिर्जनार्तुणीः ॥ ५ ॥
कर्मेन्द्रियाणि संयम्य यः अपस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियाणीन् विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥
यद्विबुध्निन्द्रियाणि मनसा नियन्त्रारभतेऽर्जुन ।
कर्मैन्द्रियैः कर्मयोगतस्तत्तद् स विशिष्यते ॥ ७ ॥
निपतुं कुत कर्म, त्वं कर्मन्मापोह्यकर्मणः ।
शांतिं यात्रासि च ते न प्रसिद्धयेदकर्मणः ॥ ८ ॥
यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्वयं लोकोऽप्यकर्मबन्धनम् ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय मुक्तसंगः समाचर ॥ ९ ॥

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સુદ્ધા પુરોવાંચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસવિપ્યધમેપસોઽસ્મિષ્ટકામધુક્ ॥ ૧૦ ॥

દેવાન્માર્ષતાનેન તે દેવા માયન્તુ વઃ ।

પરસ્પરં માયન્તઃ શ્રેયઃ પરમવાપ્સ્યવ ॥ ૧૧ ॥

ઇટાન્મોર્ગાન્ હિ વો દેવોદાસ્પન્તે યજ્ઞમારિતાઃ ।

તૈર્દત્તાનપ્રદાવૈશ્યો યો મુહુકે સ્તેન એવ સ ॥ ૧૨ ॥

યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકૃતિર્ધે ।

મુજ્જન્તે તે દયં પાપા યે પચન્ત્યાત્મકારણાત્ ॥ ૧૩ ॥

અન્નાદ્વ્યન્તિ ભૂતાને પર્જન્વાદત્તસંર્ભવઃ ।

યજ્ઞાદ્વ્યન્તિ પર્જન્વો યજ્ઞઃ કર્મસમુદ્ભવઃ ॥ ૧૪ ॥

કર્મ વ્રહ્મોદ્ભવં વિદ્ધિ વ્રહ્માક્ષત્તમુદ્ભવમ્ ।

તસ્માત્તર્વગતં વ્રહ્મ ત્રિયં યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧૫ ॥

एवं प्रवर्तितं चकं नानुवर्तयतोह यः ।

अद्यापुश्चिन्द्रियाराधो मोघं कार्यं स जीवति ॥ १६ ॥

અક્ષરાર્થઃ—(૧) આર્તુન કહે છે છેઃ—હે જનાર્દન ! કર્મ કરતાં (સાંખ્ય) બુદ્ધિ વધારે સારી ધારતા હો, તો મને, હે કેશવ ! ધોરુ કર્મમાં શામાટે ચોત્તે છો ? (૨) એવાં ગિચિત જેવાં વાચ્યથી મારી બુદ્ધિને મોહ, ખમાડતું જેતુ કહે છે, માટે એકનો નિશ્ચય કરીને કહે, કે જેનાથી હું શ્રેયને પામું; (૩) ત્રી ભગવાન્ કહે છેઃ—પૂરે, મેં, લોકની બે પ્રકરની વિશિષ્ટ હે અનધ ! કહી છેઃ જ્ઞાનયોગવડે કરીને સાંખ્યવાળાંની, અને કર્મયોગવડે કરીને યોગવાળાંની; (૪) કર્મ ન આરંભવાથી પુરપ નૈકર્મનું (ફલ) નો-ગતી શકતો નથી, તેમજ સાંખ્યસૂત્રાનથીજ સિદ્ધિ પામી જતાનથી; (૫) કોઈ એક દેવ પશુ કર્મ કર્યાનું રહી શકતું નથી; (કેમકે) સર્વેને જાંથી રુધીને પ્રકૃતિના શુભો કર્મમાં શ્રેયજ છે; (૬) જે મદામદ કર્મન્દ્રિયોને કળજે કરી મનથી (દેવ) દન્દ્રિયોના વિપવનું રમણું રતો રહે છે તે ગિ-ય્યાસર્વોન્નમી-કહેવાય છે; (૭) પશુ જે દન્દ્રિયોર્ગ મનવડે કળજે રાખી, કર્મન્દ્રિયોથી મંયોગ કરે છે તે અસજ્ઞ હાવાથી શ્રેષ્ઠ છે, (૮) નિરતર પું-કે કરે કર્મ, કર્મ અકર્મ કરતાં વધારે હીક છે; તારી સારીરવાનાં પશુ આકર્મથી

સિક્કા યશે તદિ; (૧૮) યજ્ઞવિતાને અર્ચે કરનાથી લોક બંધનમાં પડે છે, યજ્ઞમાટે, હે કૌન્તેય, સમ તજીને કર્મ (સુખે) કર; (૧૦) પૂર્વે યજ્ઞાધિકારી પ્રજ્ઞ સહજે પ્રજ્ઞપતિએ કહ્યું, આનાથી તમે વૃદ્ધિ પામે, એ તમને ઈષ્ટ આપનાર કામ્યધેતુ યાઓ; (૧૧) આનાથી દેનાર્થન કરે, અને દેવતાઓ પણ તમને આનંદ આપે એમ પરસ્પરને સતોષ કરતા તમે પરમ શ્રેય પામશો. (૧૨) યજ્ઞથી તમ થયેલા દેવ તમને ઇષ્ટ ભોગ આપશે; તેથી તેમણે આપેલું તેમને આપ્યાવિના ને ભોગાવે તે ચોરજ બાણવો; (૧૩) યજ્ઞશીખનો ભોગ કરનાર સંપુરુષો સર્વ પાપથી પૂરે છે, જેઓ પોતાનેજ માટે પાક કરે છે તે પાપીઓ પાપનેજ ભોગવે છે; (૧૪) અન્નથી ભૂતમાત્ર યાય છે, અન્ન પર્લન્યથી યાય છે, પર્લન્ય મનથી યાય છે, અને યજ્ઞ કર્મથી યાય છે, (૧૫) કર્મ વેદપ્રણીત છે, વેદ અક્ષર બ્રહ્મથી યાય છે, એટલામાટે સર્વ જ્ઞાપિ પરબ્રહ્મ નિત્યે યજ્ઞમાં પાસે છે. (૧૬) આમ પ્રવૃત્ત કરેલી ચક્રને ને અનુસરતો નથી તે પાપી જીવન તરવાળો, કેવળ દુઃખોનેજ પોષનાર હે પાર્થ વ્યર્થ આરદ્રા શુભાવે છે.

વિવેચન:-પ્રથમાંધ્યાયમાં અધિકારનિર્ણય કરી ઉપોદ્ગ્રાત કર્યા પછી, દ્વિતીયાધ્યાયથી બધે શાસ્ત્રાર્થ સૂત્રરૂપે સ્પષ્ટી દાધો છે. હવે ને ને કહેવાશે તે એ સૂત્રોના વ્યાખ્યાનરૂપેજ છે એમ બાણવુ. નિષ્કામ કર્મનિષ્ઠા, અતઃ કરણશુદ્ધિ, સમમ્માદિ સાધન પુર. સૂત્ર સર્વ કર્મ સંન્યાસ, વદાત વિચાર સંકિત ભગવદ્ભક્તિ, તત્ત્વગાન નિષ્ઠા, તેનું ફલ ત્રિગુણાત્મક અવિદ્યાની નિવૃત્તિથી જીવનશુદ્ધિ, તે દશામાં પણ પરવરાગ્યપ્રાપ્તિ, દૈનસ પત્ન-આસુરચ્છપત્નું ઉપાદ્રેશત્વ ટાળી હેવાવ, પ્રારબ્ધ ક્ષાય થતા વિદેહ કૈવલ્ય એમ કર્મે કરીને બધો શાસ્ત્રાર્થ સૂત્રિત યાય છે. તેના બીજા અધ્યાયમાં યોગસ્થ. કુલકર્માર્થિ એમાં સૂચવેલી સત્યશુદ્ધિ કરવાવાળી નિષ્કામ કર્મનિષ્ઠા દૈને લઈને આમાન્યરૂપે તૃતીય તથા વિશેષરૂપે ચતુર્થ એ બે અધ્યાય પ્રવર્તેલા છે. વિદ્યાર્થસામાન્ ય. સર્વાન્ ઇત્યાદિથી સૂચવેલી શુદ્ધનઃકરણયાગાને સમદમાદિ સાધનની પ્રાપ્તિ એવેલી સર્વકર્મસંન્યાસનિષ્ઠા સંક્ષેપથી પચમમાં તથા વિસ્તારથી પંચાધ્યાયમાં કહેવી છે. અપૂરલા જીવન અધ્યાયથી ત્વમ્ એ પદાર્થનો નિર્ણય પેલું પ્રકારાન્તરે યોગ રહે છે. પછી યુક્તમાસાત્મત્વદ્વંધસાદિથી સૂચવેલી ભગવદ્ભક્તિ, વિવિધ પ્રકારે બીજા છ અધ્યાયમાં વર્ણવી છે, ને તેમ કરતાં તત્ પદાર્થોના નિર્ણય પણ કર્યા છે. પછી તત્ અને છૂમ્ તેના એકરૂપરૂપ, વેદામિનાસનં નિત્ય ઇત્યાદિથી કહેવી, તત્ત્વગાનનિષ્ઠા, પ્રવૃત્તિપુરુષ વિવેક દ્વારા ત્રયોદશમાં કહી છે. સંગુણવિવેક વેદા નિર્લેગુણે મમાર્જુન એ

અકમળ કહે છે કે કોઈપણ કર્મ કર્યાવિના ક્ષણ પણ રહે શકતું નથી, કેમકે પ્રકૃતિના સત્ત્વ, રજઃ અને તમસઃ એ સ્વતઃસિદ્ધ ગુણો. જે વડે શરીર બંધાયેલું છે, તે, કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવ્યાવિના રહેતાજ નથી. માનસિક ત્યાગ બંધ થઈ જાય તો સંન્યાસ થયો ગણાય ને તેમણે સત્ત્વશુદ્ધિ પર્વત કર્મમાં—વૈદિક લોકિક કર્મમાં—પ્રવૃત્ત થવાની જરૂર છે. માટે કહેલું છે કે,—સાધ્યે પ્રકૃતિ તત્ત્વાગત્યાગોઽપિ ગતસૈવાહિ । અત્યાગે યોગ્યાગોઽહિ સિદ્ધિયોગેઽહિતાયતા ॥ ત્યારે એટલી વાત સિદ્ધ થઈ કે માનસત્યાગ પ્રાપ્ત થવા સત્ત્વશુદ્ધિ પર્વત કર્મ કરવાં. એટલે કેવળ કર્મેન્દ્રિય—વાદ, પાણિ, ખાદ્ય, પાણ્ય, ઉત્તરય—નેજ કબજે રાખી, જેમકે માન ધારણ કરી, હાથ પગ અમુક રીતે રાખી, કે વિપયાદિમાં ન પ્રવૃત્ત થઈ. મનમાં તો તેને ઈન્દ્રિયના કર્મેને જે ઇચ્છાનો રહે તે મુદ્ પુરુષ મિથ્યાવારી અર્થાત્ તેની પ્રવૃત્તિનું કાષ્ટક થઈ ન પામનારો પણ ઉલટું પીગળે છે તરવાર પાપ બહારનાર ટાંગી ગણાય આમ છે એટલે જે માણસ, ઈન્દ્રિયોને અર્થાત્ મનેન્દ્રિયોને—નદ, અક્ષુ રસનાં શ્રોત્ર, ઘ્રાણ ને—અન્યડે અર્થાત્ મનમદિત, વશ કરી, કહી છે તે કર્મેન્દ્રિયોથી કર્મ કરે છે, તે કોઈપણ કામનાનો બોગી ન હોય, પ્રાપ્તમાત્રનો નિર્વાહ કરનાર અધિકારી, કેમકે તે મિથ્યાવારી કર્મોને શ્રેષ્ઠ છે—યોગાન સમયમાં જ્ઞાનને યોગ્ય થાય છે. અહો શી વિદ્યલક્ષ્મી ! કર્મતરફ ઉભયની પ્રવૃત્તિ સમાન છતાં મનની રિયતિને લીધે ફલનો આવો મહાભેદ । આ પ્રમાણેની વ્યવસ્થા લક્ષમાં રાખી તુ જે અર્થાપિ અશુદ્ધાન્તઃકરણ છે તેણે તો નિષ્કામ કર્મ કરવા એજ પરમધર્મ છે માટે ફલનો હિચાર ન કરતા તરે તારા ક્ષત્રિય ધર્મપ્રમાણે પ્રાપ્ત જે આ પુદ્ગલે કર્તવ્યજ છે. અકર્મ કરતાં કર્મ એજ શ્રેયસ્કર છે, કેદાપિ તુ કર્મ મૂકવા વાગે તોપણ શું મૂકશે, કર્મ માત્રગ્રીન્, મોક્ષ સાધનરૂપ શરીર તે પણ નિભાવી શકાય છે તો કર્મ—બાહ્યભાગ—એ મિથ્યા તકરાર છે. ખરે ત્યાગ સંપાદન કરવાને, વર્ણસ્થભોગિત પ્રાપ્તકર્મો કરવાથીજ સિદ્ધિ પમાય છે. ત્યારે કીમ્ ? કહે છે કે કર્મણાવધ્યતે જન્તુર્વિચયાતુ વિમુચ્યતે । આની સરસ યોગનાને કોઈ વિચાર કરતો જોઈએ નહીં. જો કર્મવચનની અયોગ્યતા દર્શાવી, તાને કર્મોર્થ સમુચ્ચય સિદ્ધ કરવાના છે તો જ્યં છે. કર્મેસંહિત જ્ઞાનથી મોક્ષ એમ સંજોગે તહિ. કર્મથી કરીને અનિત્ય ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે, ને મોક્ષ તો નિત્ય છે, એટલે મોક્ષ કર્મથી ન થાય હોઈ ન શકે. વળી મોક્ષ છે તે અહાનિષ્ટામો રહ્યો છે, ને અહા તો સર્વજ છે, સર્વે અહા રૂપજ છે અર્થાત્ મુક્ત છે, એજ અગાન નિવૃત્તિનીજ અપેક્ષા છે. તો મોક્ષ એવો જે નિત્ય સર્વગામ નિઃસ્વભાવ તેમા કર્મથી શો ઉપકાર થાય તેમ

પ્રવૃત્તિ તે પણ જાણવું છે; ને વિશ્વની સ્વતઃસિદ્ધ પ્રવૃત્તિમાં અર્થોત્તર જાણમાં
 દુઃખ કે પાપનો અંશ પણ નથી એટલે તે પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થનારને બંધન
 ક્યાંથી હોય? આવો સુદૃઢ વિચાર કરવાથી અત્રે યશને જાણરૂપ કલ્યાણ છે
 તેનું સ્વરૂપ સ્મરણથી, અને તે જાણરૂપ યશનું આરાધન કરવામાં બંધન નથી.
 એ નિયમનું તત્ત્વ પણ સ્પષ્ટ થશે. આવા યશની ક્ષણસિદ્ધિપરતે આ
 વિશ્વના જે જે તત્ત્વ યોજાયેલાં છે, તે તે તત્ત્વના સુદૃઢ રૂપને 'દેવતા' એવી
 સંજ્ઞા કરાવેલી છે. અને એવાજ ઉપરથી જે જે પ્રસંગે જે જે ક્ષણની
 ઇચ્છા હોય તે તે પ્રસંગે ને તે દેવતાને ઉદ્દેશીને યજ્ઞ યાગ છે. માણુમનો સ્વા-
 ભાવિક નિર્વાહ આજે છે, તેમાં પણ ધણા ધણા દેવતાઓની નિરંતર સહાય છે
 એટલે તે દેવતાઓનાં સર્વે માણુસ નક્કી છે, ને તેમને યજ્ઞથી તૃપ્ત કરવા એ
 તેમનો કાર્ય છે. આ સુદૃઢ અવસ્થા લક્ષમાં રાખવાથી આ અધ્યાયમાં, તેમજ
 અત્યુચ્ચાધ્યાયમાં યજ્ઞ સંગ્રહે જે કહ્યું છે, તે કશાપણ બ્રહ્મરૂપે ન સમજતાં યથાર્થ-
 રૂપે સમજી શકોશો. એજ વાત કહે છે. પ્રભુપતિ—સૃષ્ટિસર્જના દેવતા, તેમણે
 યજ્ઞાધિકારી અર્થાત્ અત્રે વર્ણ્યે તેજો યજ્ઞ કરવાથીજ નિર્વાહ પામનારી પ્રજા
 એટલે આ સૃષ્ટિ રચી, સીમને કહ્યું કે આ યજ્ઞવડેજ તમે સુખ પામશો, એને
 યથાર્થ આચરવાથી તમે કાંમધેનુમાંથી મેળવી શકો તેટલાં વિવિધ રૂપ
 મેળવી શકશો. સૃષ્ટિરચનાના યજ્ઞથી સ્વતઃસિદ્ધ નિયમનુંજ આ પ્રકા-
 રાનતરે વિવેચન છે. યજ્ઞ કરવથી દેવતાઓ પ્રસન્ન રહેશે, અને સર્વથા
 આનંદવૃદ્ધિ કરશે. 'પ્રસંગે પ્રસંગે કરીશો, પુત્રકામ ઇલાદિ ઇષ્ટિઓ તૃપ્તિ
 વાળમેય, આશ્વમેધાદિ મહાપત્રો તમને સુખદાના થશે; અને તમે દેવતાને
 ને દેવતાં તમને એમ અન્યોન્ય સંગ્રામ કરતા પરસ્પર મોક્ષની તમને પ્રાપ્તિ,
 થશે. યજ્ઞથી તૃપ્ત થઈ દેવતા તમને સર્વદા સુખ આપનારા એવું છંદ ક્ષણ
 આપશે. ને આગળ કહી ગયા તેમ સર્વદા આપેજ છે; તો મૂલથીજ દેવતા-
 ઓના નક્કી, અને કોઈ વિશેષ ફક્ત પામી, અધિક નિયમવાર થયેલા તમે બંને
 દેવતાને સુખ ન કરો તો મોરજ કહેવાઓ એ સ્પષ્ટ છે. માણુસ અવતરે
 ભારથીજ દેવ, નરિ, અને પિતૃનો નક્કી છે, માટે તે તે નક્કી યજ્ઞથી,
 જાણવું જોઈ તથા તત્ત્વપ્રાપ્તિ જાણવી, અને સ્વદેવતાઓની પુજાત્પતિ કરી
 યજ્ઞવાના છે. સારે યજ્ઞ એ નિત્ય કરતેજ કરે છે. શુદ્ધસ્થાનને સામાન્ય
 શુદ્ધયજ્ઞ પણ કહેલા છે, તે યજ્ઞે પિતૃ, આદિ, આંકુલી, દળવા, રંધવા, જળ
 લાવવા, તથા વાળવો રૂપી ધન્યસના દેવ નિઃસરણ્યું માનના છે. જોતાં જોતાં
 જુદા દેવતાના પરિતરણ્યું છે એમ આપણી અવસ્થા પ્રમાણે માનનાં જાણ
 નથી. નરિયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ, શૂતયજ્ઞ, વૃથયજ્ઞ, અને પિતૃયજ્ઞ એટલા પંચયજ્ઞ

તથા ખીન પ્રસંગે કરેલા હાલિ યજ્ઞાદિમાટેના હવિસારે રાવેલાં અન્નનું એપ માત્ર જમનાર અધિકારી મળુરૂપી પાપમાથી છૂટી સુખમા રહી બધનમા ન પડતા, સત્પ શુદ્ધિ સત્વર પ્રાપ્ત કરે છે, પણ જે તેમ ન કરતા માત્ર ઉર-પોષણાર્થે પાક કરે છે તેઓ વેદબાણ યર્થ બ્રહ્મ થાય છે, ને મોક્ષમાગી શકતા નથી વળીપણુ યજ્ઞની વિશ્વરચનામા રસત સિદ્ધતા કહી બતાવે છે, કે જે અનથી પ્રાણીમાત્રજીવે છે, તે વર્ષાદથી પેદા થાય છે ને વૃદ્ધિ કરવી એ સૂર્ય દેવતાનું કર્મ છે, તે એ વૃદ્ધિના ઉત્પદરણુથી સર્વ વૃત્તનું નિચારતા તે તે દેવને તૃપ્ત કરવા યજ્ઞ આનશ્યક છે ને યજ્ઞમાટે કર્મપણુ આનશ્યક ને આમ કહી આપણે આગળ બતાવી ગયા તેજ સિદ્ધાન્ત પ્રદર્શિત કરી ઉપસહાર કરે છે કે કર્મ એટલે તે તે દેવને તૃપ્ત કરી તે તે ફલ પામવાની વિધિ તે વેદપ્રણીત છે, વેદનું રહસ્ય બ્રહ્મરૂપ છે, માટે બ્રહ્મ યજ્ઞરૂપ છે આનું જે કર્મ અને યજ્ઞનું એક ચક્ર ચાલે છે, તેને યથાર્થ સમજી, જે કર્મ કરતો નથી તે વિનાસત્વ શુદ્ધિએ, ભાગ મેવાનો લવારો કરે છે તે પાપીજ છે, ને ફક્ત ધન્વિયોનેજ પોથી મનુષ્ય જન્મ વ્યર્થ ગુમાવી નરકે જનારજ છે મનુસ્મૃતિના ત્રીજા અધ્યાયના ૧૧૮મા શ્લોકમાપણુ એજ વીત કહેલી છે.

યજ્ઞને સ્વત દિવદ વગ્તુર્ગતિ કરાવી, શ્રીકૃષ્ણે તેમા પ્રવૃત્ત થનાનું સર્પને કહ્યું ને તેથી બધનમા પડતુ નથી એમપણુ વિવેક ક્ષો આ બધામા મુક્તિ રીતે તપાસતા વિશ્વગતિમાથી માણસને આવણુ ચવાધી પાપમા દોગી જોદાર ગણુ છે તે સમજાવતું જોઈએ, ને તેનો નિષેધ કરવામાટેજ આમે યજ્ઞસંબંધી વિવેચન દાખલ નું છે એપણુ જણાવતું જોઈએ જેઓ પોતાના ચવાઈમાટેજ પાક કરે છે તે પાપના ભોગી થાય છે એ વચનથી સ્પષ્ટ રીતે દાગનાપૂર્વક સ્વાય સાધના કરનારને માર્ગ નિષેધ છે તેમજ આ અધ્યયને અતે પુરપને પાપ ગણુ કરાવે છે એ પ્રજ્ઞના નિર્ણયમા પણ તેજ ફરી કહેવામા આવશે માટે કામ એજ દુટ માંજ પ્રવર્તાવનાર કરે છે આનું જે એટલે દાગમાનને હરેશીને પ્રવર્તેલો વાગમાર્ગ જે ધણા તત્ત્વયોગમ્ છે તેને સ્પષ્ટ નિષેધ કરવામાટે આને યજ્ઞરૂપ દક્ષિણમાગી શ્રીકૃષ્ણે વ્યગ્રવી સ્તુતિ કરી બતાવી છે એ સુઘ પાત્રનારે જોઈ લેવું.

શુભ સ્તુરમૃતિ, અધ્યાય ૩ શ્લોક ૭૬ —
અર્પણાસ્તાદુત્તિ સમ્યગર્હિત્યમુપતિષ્ઠતે ।
આદત્યજ્ઞાપિતગૃધ્રગૃધ્રજ તત પ્રજા ૧૫

સંવૃત્તિ.

સંવૃત્તિ.

સમાગમ અને અનુકરણ.

જોડ્યું થિયો હરતિ સિઝવતિ વાવિ સત્યં ।

માનોન્નતિ દિશતિ પાપમણકરોતિ ।

કોર્તિ ચ દિષ્ણુ વિતનોતિ તનોતિ લક્ષ્મીમ્ ।

સત્સંગતિઃ કંથય કિં ન કરોતિ પુંસામ્ ॥

ગૃહસંસ્કારજન્ય શિક્ષણનો યોગ વખતમાં છેડો આવે છે; એટલેથીજ બાળક કે મનુષ્યની કેળવણી પૂરી થતી નથી. યદ્યપિ ગૃહથી થતા સંસ્કાર આમચૂંકી શકના નથી તુર્થાપ અમુક વય થતાં ગૃહસંસ્કાર કરતાં બહારની અસર વેધારે સળગપણે પ્રવેતવા લાગે છે, અને વૃત્તિ બધાવામાં સમર્થ સાધનરૂપ થઈ નીચડે છે. બહારનાં એવા સર્વ સ્થલમાં શાસ્ત્ર એ પ્રથમ છે, ત્યાંજ નાની નાની સોળનો જે પરિણામે રહેલ કે મૈત્રિનુ રૂપ ધારણ કરે છે તે બધાય છે. ઘરબહારનાં માણસો સાથે સંબંધમાં આવતાં તેમના અનુકરણ તથા દૃશ્ય વ્યવહાર ઉપરથી મનોવૃત્તિના ચિત્રપટમાં વિવિધ રંગ આપણે ન જાણીએ તેમ પણ લગતા જાય છે. નાના દે મોટામાં ને વિશેષે કરીને નાનાં અનુકરણ કર્યાવિના રહેતાં નથી. જેમ આપણી આસપાસના ખદમોમાંથી શરીર, પોષણ આપ્યું છે, તેમ આસપાસના સંબંધોથી મનપણુ વિવિધ વૃત્તિઓનું અનુકરણ સદા કરી કરે છે. આમ યથાવિના રહેતુંજ નથી. ગમે તેમ અભ્યુત્થાન પણ સ્વાભાવિક રીતેજ આપણા સોળતી-ઓની આજ, ગાણી, આચાર, અને તેમની વિચારપદ્ધતિ સુદા પણ, આપણી રીતભાતમાં દાખલ થયાવિના રહેતાં નથી. માણસ અનુકરણ કરનારનું ખીણી છે. અનુકરણ થાય છે, તેમ આપણને ખબર રહેતી નથી. ઘણી વાર આપણે અનુકરણથી ધીમેથી જાણનેને આપણી પોતાની બુદ્ધિએજ શોધી કાઢી હોય એમ માની ખુદી જઈએ છીએ, પણ અનુકરણ બહુ ગુપ્ત રીતેજ અણાં કરે છે. નયુગમાં નજાકે માણસ પણ પોતાના સહવાસમાં આવનારને ધોઈને અર્થજ, કર્મચિન્તા રહેતાં નથી, તો, મર્યાદા? મર્યાદા, અને હલ મનોબળ તથા તીવ્ર બુદ્ધિવાળાંનું તો કહેતુંજ રહે? એક વિદ્વાન કહે છે કે ગૃહસ્થાશ્રમની ધરૂંમાં થયેલાં સ્ત્રીપુરુષ સેવાં, એકેકના સુરખા થઈ ગયાં હાય છે, કે સ્વભાવે જુદાં હોય એમ જાણખી પણ ન સકાય. આધેડ માણ-

૧૧ સર્વને કળતો કરી શકે તેવા.

સમુ જ્યારે આમ છે ત્યારે બાલકોમાં તેવી અસર સર્વિજેય પ્રવર્તે ને તેમની વૃત્તિ અનુકરણ તથા દૃષ્ટાન્તથી ધડાયા કરે એમાં શી નવાઈ ?

વસ્તુગતિજ એવી છે કે પોપણ પામી વૃદ્ધિ યવાના સમયમાજ વૃત્તિ બધાવાના સાધન ખરી અસર કરી શકે. જેમ જેમ વર્ષ થતજ્જન્ય છે તેમ તેમ દૃષ્ટાન્ત અને અનુકરણ દ્વારા પરેવી નજીવી ટેવો સ્વભાવરૂપે બધાઈ જાય છે, અને આપણને માણુમ પણ ન પડે તે પહેલાં તો આપણને છેક પોતાને યશ કરી લે છે ગ્રીસદેશના પડિત પ્લેટોએ એક બાલકને કાઠી રમત રમવા માટે ઠપકો દેના માણે, ત્યારે બાલકે કહ્યું કે તમે એક નજીવી ખામતમાટે મને ઠપકો દો છો. પ્લેટોએ ઉત્તર આપ્યું કે ‘‘ટેવ પડી જશે, તે નજીવી તૂટી, ભાઈ, માટે નહું છું’’ આ ઉપરથી એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે ખરી નીતિની કેળવણી એતુ નામ કે જોનાથી સર્વ પ્રકારની કુટેવને સ્વચ્છત્વરૂપ થઈ જતી અટકાવવાનું દૃઢ મનોબલ પ્રાપ્ત થાય. આવી કેળવણી કાઠી પ્રકારની દૃઢ શ્રદ્ધાવિના મળતી નથી અને તે શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થવામાટે તત્ત્વબોધની અત્યંત અપેક્ષા છે, માટેજ એ બોધ અને નીતિ એમો સબધ ધરાવે છે કે તાત્ત્વિક બોધાવેનાની, હાલની અપણા શબ્દાઓની શિક્ષણપદ્ધતિ, નીતિ પાછળ ગમે તેટલા વલ્લવા મારે છે, પણ નાસ્તિકતા, દોષ અને મનની ચચવતા સિવાય બીજું પશ્ચિમામ જતાવી શકતી નથી.

મદ્યપિ અનુકરણ તથા દૃષ્ટાન્તવૃત્તિ ધડાવામાં આદેતુ બધું બલ છે. તેથીપિ એમ ન સમજતું કે સર્વદા તેમજ કંઈથી વૃત્તિ ધડાય. પોતાનાં મૂળ પ્રતિ સ્ત્રીપુરુષ દૃઢ આત્મનયમન અને સતત આત્માર કરવાના બીજ ધરાવે છે, જે વડે, તે ધારે તે માર્ગે પોતાની વૃત્તિને દોરી શકે અને પોતાના આખો જીવિતનો એક નિશ્ચયરૂપ માર્ગ ધડી લેતા પોતાને અનુકૂળ એવી સંગતિ પણ શોધી અને રાખી શકે પુરુષાર્થ એ પરમ એસકર છે. દૃઢ પુરુષાર્થથી જે ધારે તે પ્રાપ્ત થાય, કદાચ ભાતિક રૂપ જંગમતા પ્રિયપરત્વે તેમ જ અને પણ વૃત્તિ માત્રમાં તો પુરુષાર્થજ પ્રગવ છે. જેઓ પુરુષાર્થહીન છે અર્થાત જેમનું મન અને સ્વભાવનિર્ભર છે તેઓજ નિશ્ચયવિનાના હોવાથી શુ સામની માફક બીજાનુભવમુકેણ કરવામાં અને મોતાની ભૂત, દિવન વૃત્તિઓથી આમિ તેમ રખડાના પોતાનો જન્મમાટે ગુમાવે છે. શ્રેષ્ઠતા જે, માણસની સોજત તેનો સ્વભાવ જણાવે છે ‘‘સમાનશીલ્પ વ્યસનેષુ સદ્યમ્ એ ખર છે, તે તેટલામાટેજ જે માણસ જેવી સોજનમાં હોય તેવાજ તેના શુણ્ણ હોવા જોઈએ. સદાચારી માણસો દુરાચારીને મળતા નથી, નીતિધાર અનીતિવાદને મળતા નથી નીચવૃત્તિના માણસોમાં ભગ્ય એ

નીચબુદ્ધિ જણાવે છે. અને એવી સંગતમાં વારંવાર રહેવાથી આં-
 પણીવૃત્તિ પણ નીચત્વને પામે છે. દુનિયામાં પમતે, પમતે મળી આવે
 છે તેવાં સામાન્ય સ્વાર્થશ્રુદ્ધિનાં માણસોનો પરિચય પણ આપણામાં શુ-
 બ્ધતા, મંદતા, દયાશૂન્યતા, અને અતડાપણાવાળી સ્વાર્થબુદ્ધિ જન્યત
 કરી ખસુ પુરુષાર્થ અને ઉદારતાથી આપણને દૂર કરી ગણુ હાનિ-
 કારક નીવડે છે. મન પાપરૂં નીચે માર્ગે વળે છે, હૃદય સદ્દયાવા લાગે છે,
 અને ધર્મનીતિની વૃત્તિ નળણી પડી જઈ બધો સ્વભાવ નિર્ગત, અનિશ્ચયવાળો,
 અને સમપાણીસાર સ્વાર્થ. સાધનાર ધર્મ જળ્ય છે. આમ થવાથી ખરી મહત્તા
 અથવા ઉદારવૃત્તિથી માણસ તદન વિમુખ થઈ રહે છે. પોતાના મનમાં
 સ્વાર્થ સાધીને એમ માને છે કે હું હીક ફાળ્યો, ફાળ્યા એમન કરે છે તેમ
 મેં પણ મેં પેચ કંઈ, પણ મેં કાની વૃત્તિ નીચત્વને પામી, અંદરથી જે છુપું
 નુકસાન કરી પાંચામે પોતાને બ્રહ્મ કરનારી છે તેનું જ્ઞાન રહેતું નથી. આ-
 ટલામાટે જુવાન માણસોએ સર્વદા પોતાના કરતાં વધારે ઉચ્ચસંગ શોધવો;
 અને તેનુંજ અનુકરણ કરવા પ્રયત્ન કરવો. આપણા કરતાં વધારે બુદ્ધિમાન,
 સદ્વૃત્તિવાળાં, અને વધારે અનુસરી માણસનું સંગથી આપણું મનોબળ
 વધે છે, અને આપણા લોહીમાં એક પ્રકારની સ્વાભાવિક ઝેરણા તેમના જેવાં
 થવાની ઉડી આવે છે. આપણે આપણા વિચારો તેમની બુદ્ધિથી સુધારી
 સજીએ છીએ અને તેમના ઉડાપણનાં એમ સભાગી થઈએ છીએ. સાસુ-
 માગણ સર્વદા લાભકારક છે. સાસંગવિના કાંઈ સારું ફલ થતું નથી. સ્વા-
 મીનારાપણના ધર્મમાળા એક સત્સંગનીજ મહત્તાને મુખ્ય માની પોતાના
 પંથનાં 'સત્સંગી' એ નામથી ઓળખે છે, તદિ કે તેમના પંથ બહારના લોક
 કુસંગી છે, પણ તેઓપોતે સાસંગનેજ મોક્ષનું દાર માને છે. મહત્તેશ
 દ્વારમાદુર્લભુત્તિ એમ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ કહ્યું છે. સાસંગથી આપણી
 કાર્યસાધનશક્તિમાં વધારો થાય છે, આપણા મનોનિશ્ચય સુદૃઢ જડાય
 છે, આપણું પુરુષાર્થ ઉચ્ચતાને પામે છે. આપણામાં ધર્મબુદ્ધિનો ઉદય
 થવાથી જ્યાં પ્રેમ ઉદારતાનો રસનો જંડે છે, જો આ લોકમાં શુભરૂપે
 રહી, પરમપણે પહોંચાય છે. છતાં જો સત્સંગની અસર ન થાય તેનું
 ફળાગ્ય ! ! ને તેવા સંગ ન શોધે તેનું તેથી પણ મોહાકું પાપ ! ! જ્યાં
 ધર્મબોધકો, બધા નુકારગાનીઓ, સર્વદા પોકારીને રહે છે " સાધુનો સંગ
 કંગ. " સદ્ગુરુ પાસે સમ્રંદ જતું, તેવિના ચોનું નથી, કેરિના જ્ઞાન
 નથી, એમ જે વારંવાર શાસ્ત્રો પોકારે છે તે આવડ સખી અને સહેલું વિ-
 ચારીનું. ચંરના ચુલામ કરી, અનાચારમાં પ્રવેશવત નહિ.

સમાગમમાં ન રહેતાં કેવલ વિરાગ જ્ઞતિ ધારણ કરી એકાન્તમાં રહે-
નારને મહા હાનિ થાય છે. આશ્રમની વ્યવસ્થાએ અનુસરી યોગ્યકામે
એકાન્તવાસ-અનુભવથી વાસના નાશ થતાં-અદ્વલ્ય કરવાથી બહુ લાભ છે,
પણ એકદમ જોને દુર્લાભ્યે એકાન્તમાં પડી રહેવાનું પ્રાપ્ત થાય તેના જેવા
દત્તભાગ્ય કોઈ નહિ. સમાગમથી સ્વપરાયણ દૃઢ્ય સંક્રાંત્ય તજી વિસ્તૃત
થવા માંડે છે તે એમ ધર્મ બુદ્ધિનો માર્ગ રચાય છે. આવા અનુભવનો જોને
લાભ મળ્યો નથી તેને બહુ હાનિ થાય છે. સંસારનાં આકર્ષણોમાં દટ રહે-
વાય ત્યારેજ ખરી સદ્વૃત્તિ બંધાય છે, બાકી એકાન્તમાં પડી રહેનાર સદ્વૃત્તિ
પાતું કોળ કરે તે ફેકટજ અને તેને અનુભવવિદ્યા પ્રાપ્ત થયેલો એવો આશ્રમ
મધ્ય નિષ્કલ તથા હાનિકારકજ.

નિંદ સ્વાર્થ વિષે.

(મળેલું.)

શાદ્દલચિકીડિત.

જાનીને ન મોઢો હણે ગરિબને, રંદો રિજાવે ધણા,
દુઃખી કરવા વિષે-સુખ થવા-રાણે ન લેશે મળ્યા;
મર્યાદામ્યતણો-વિચાર તજીને, હોનો રહે માણુતો,
સાર ને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થ નથી જાણુતો ॥ ૧ ॥
માતાને મનમાં ન માન્ય સમજે, દુઃખી શ્રીતાને કરે,
જાતામાં પણ જાવ લેશ ન ધરે, જૈરી તજીને કરે;
સ્વાર્થ અંધ થયેલ સદ્ગુણવિષે, આસ્થા નથી રાખતો,
સાર ને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થ નથી જાણુતો ॥ ૨ ॥
આશુ ? ધર્મ વ્યતે અધર્મ તણું છે, જે કાર્ય મેં આદ્યું,
બા મારા હંગામો અયેભ્ય અથવા. ઉચોગ્ય જે મેં કર્યું,
આવા સાત વિચારને મન વિષે, ક્યારે નથી લાવતો,
સાર ને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થ નથી જાણુતો ॥ ૩ ॥
તમા કાંઈ કરવાધિ સ્વાર્થ સરતાં, મોટા અનધો બને,
તેને સ્વાર્થ વિષે મદાંધ થઈને, મૂર્ખા ન જાણે મને;
મુક્તવા દુટપણુધિ પામર નથી-કલ્યાણને પામતો.

સારને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થી નથી જાણતો ॥ ૪ ॥
 સ્વાર્થી સ્વાર્થ થવા જતાવિ શુચિતો, નીતિ પછીથી તને,
 સામે યુક્ત કરીજ અહિક્ષુખો, છે તેમને તો લજે,
 સ્વર્ગુદિ પરલોકને જરેર તે, આરે નથી ધારતો,
 સારને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થી નથી જાણતો ॥ ૫ ॥
 સ્વાર્થો સિદ્ધ થવા શરીર નિજનું, સ્વાર્થી ગણે મોહથી,
 અભાર્યે અતિ દીનતા ધરિ જીવે, હા હા દિલે દ્રોહથી;
 જીએ સ્વાર્થી ખોદે ને નર નથી, વિશ્વેશને માનતો,
 સારને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થી નથી જાણતો ॥ ૬ ॥
 સ્વાર્થે અધ યથેચ તે ન મગજે, શું તત્ત્વ સાચું દિસે,
 પોતાનેજ કૃતાર્ય એજ સમજે, સ્વાર્થી મનુષ્યો નિષે;
 સ્વાર્થી હોય અસત્ય પક્ષ નિજનો, તોએ રહે તાણતો,
 સારને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થી નથી જાણતો ॥ ૭ ॥
 જે હોયે નહિ સ્વાર્થ તો શુભ છતાં, લાગે નહારું દિવે,
 હોયે સ્વાર્થ કદાપિ તો અશુભને, સાર સદા જાણિ લે,
 સંખ્યાને પણ આપ સ્વાર્થ સરવા, જીજ્ઞાસુ બિહાર તો,
 સારને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થી નથી જાણતો ॥ ૮ ॥
 સ્વાર્થી દોષ તણો વિચાર ન કરે, સ્વાર્થી ન જાણે શુભો,
 સ્વાર્થી ને ન સુજે વિચાર સુજતો, ને દુર્જનો તે તણો,
 સ્વાર્થી નીચધિ નીચ જામ કરવા, નીતિ નથી જાણતો,
 સારને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થી નથી જાણતો ॥ ૯ ॥
 જોડું સાત જુને અસત્ય સત છે, એવું કહે દુર્જનો,
 સ્વાર્થીને ખરિતાપ પાપ કરતાં યાતો નથી તેમનો,
 આપો આધિક ખેડ સ્વાર્થે જનની, પૂટે રહે આજનો,
 સારને નરતું અરે જગતમાં, સ્વાર્થી નથી જાણતો ॥ ૧૦ ॥

અંથાવલોકન.

જગા જોવિશું સિંહ :—રા. રા. ઈન્દ્રારામ સૂર્યરામની 'હિંદ અને
 પિટાનીઆ' છપાઈ તે વખતે તેને રાજ્યદ્રોહી, અથવા ગણાવતે ધણાએક

૧ જાગણીપરથી લાપાન્તર કરતા રા. રા. નારાયણ હેમચંદ.

અદેખ્યા લોકોએ પ્રયત્ન કર્યો હતો. પરંતુ સત્ય વાત પ્રકટ કરવામાં કંઈ હાનિ થતી નથી, ઉલટો લાભ થાય છે, એ નિયમે જેમ ભાઈ ઈશ્વરભનો પ્રંથ સર્વમાન્ય ગણાયો તેમ તેને ટેકા આપી વગર હાનિએ સત્ય પ્રકટ કરી. તેથી લેખન પદ્ધતિને સમર્થન કરે તેવું આ બાધાન્તર પણ ગણાય. કંપનીના વહીવટ વખતે લોકોઉપર જે અનર્થ ગુજરેલા તેનું કમકમાટ ભરેલું પણ 'ખર' ચિત્ર આ પ્રંથમાં જણાવ્યું છે તે વાંચી દરેક દેશભક્તને દલગીર થવાનું સખળ કારણ છે. ને થણો બોધ રાજપ્રજા ઉભયને મળે તેમ છે. પ્રંથ સર્વને વાંચવા યોગ્ય છે, ને એવા બીજા પ્રસિદ્ધ યવાથી થણો બાલ છે.

પણ બાઈ શ્રીનારાયણની ભાષા અમને સર્વદા કંટાળો આપનારીજ છે તે છે. તે આટલું આટલું લખે છે પણ કોણ જાણે કેમ કોઈ શીખાઉ બાળક પણ ન કરે તેથી ભૂલો ભરેલું લખાણ કરી ભાષાને, પ્રજાની નાંખે છે, એથી તો એણે લખતાજ ન હોય તો. સારું એમ કહેવાની અગારે કંટાળો ખાઈ છેવટ કરજ પડે છે.

સિદ્ધાન્ત સિંધુ:—આ શુભ પ્રંથમાં અપાર ઉદ્દેશનો એક (આદ્યનો) ભાગ સમાવેલો છે, પણ તેજલા ઉપરથી જણાવ છે કે મુમુક્ષુ તેમજ સામાન્ય લોકોને એ પ્રંથ મનન કરવા યોગ્ય છે, એમાં ચારે પુરુષાર્થને અનુકૂલ તથા ચારે આશ્રમને યોગ્ય ધર્મવિચાર દર્શાવેલા છે. અને અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે. કે કોઈ લેખાચુ લખી મારમારની પેટે અત્તમાંના વિચાર, સનાતનશાસ્ત્ર સિદ્ધાન્તોનું રહસ્ય આડું અર્થણું સમજાવવાની ગમે તેમ ચુકાદો મળ્યા હોય છે તેમ નથી. ઘુઘી ઘુઘી કધાઓ લખ્ય કયાના અંગમાં સમાવીને ઉપદેશનો ક્રમ ચલાવેલો છે. આ પ્રમાણે આપણાં પ્રાચીન પુરાણોની અનુકૃતિ કરી 'આચાર્ય' પદને સમર્થન કરવાનું પ્રયોજન ધાર્યું જણાય છે; બાકી સંસ્કૃત શ્રેયોનાજ આશયનું ઉદ્દેશાટન પૂરી સંતોષ માન્યો હોત તો આવા નવીન આડંબરની કશી જરૂર ન હતી. બંધાં ઉપનિષદ, બ્રહ્મસૂત્ર, તથા ગીતા અને યોગના કોઈ સ્વરૂપ પ્રંથમાંથી આ પ્રંથનો મુખ્ય ભાગ બીકા, ને વધારે શુદ્ધ તથા સારી રીતે નીકળે, અને બાકીનો ટપવહાર ભાગ સ્મૃતિઓમાંથી જીવંત મળી યોગ્ય રીતે નીકળે. આટલુંજ નહિ પણ, તે તે પ્રાચીન ગ્રંથનુંજ વિવરણ કર્યું હોય તો યોગ્ય 'અધિકારી શ્રેય' સાધકો કરતાં વધારે લોકોને શ્રદ્ધે વણી થઈ પડે; અને પ્ર-રથાનત્રયનો આશય અવિરુદ્ધ રીતે સ્પષ્ટ કરવાથી સિદ્ધ સંપ્રદાય પ્રમાણે

‘આગ્રહ’ પદ પણ ચર્ચા સમર્થિત થાય. કોઈ નવીન સંપ્રદાય ચર્ચા-
વવા જેવું લેણપણુ થાય એ અમને બહુ અપ્રિય છે કેમકે દેશને એવી
બહુ હાનિ થઈ છે ને થાય છે માટેજ આટલું લખવું પડ્યું છે. બાકી અંધ-
સૈલિ, અંદરના સિદ્ધાન્ત, તથા બાપા સર્વે શિષ્યગતોની રતુતિને પાત્ર છે.

વળી એક બીજી વાત પણ ધર્મ તથા નીતિના અંધોપરતે બહુ મોંઠ
રાખતી જરૂરની છે. આજકાલ દિંદુરતાનમાં ધર્મનો ઉચ્છેદ થવા બેઠો છે,
તે એવી રીતે કે નવીન પ્રગત જેના ઉપર દેશનો આધાર છે તે પાશ્ચાત્ય જડ-
બાદી કેળવણીના બંધે નારિતક થવા આવી છે. આ નવા લોક કથા કે પુરાણને
વાંચે કે માને એવી સૌરા પણ આશા કરવી કેવળ ફાકટ છે, ને શ્રદ્ધા રખાવ-
વાની નેમનીપાસે વાત કરવી એ પણ કેવલ ઉપહાસાર્પદ છે. બ્યારે અંધ
લખેલોજીવારે તો ‘પ્રેરણા’ એ અનુબંધ લક્ષમાં લેવો જોઈએ; ને તદનુસાર
લખતાં કથા કરતાં દલીલનું લખાણુ વધારે અસર કરે તથા માત્ર ધર્મોદી
નારિતકનાને અટકાવવામાં કામ લાગે. માટે અમે આચાર્યશ્રીને ખીન્ન ૧૩
રત્ન લખતાં આ વાત લક્ષમાં રાખવાની વિનંતિ કરીએ છીએ, કે તેમની
મહેનત પિટપેપણુ જેવીજીવતાં હાસતી પેઠે લગભગ ફાકટ જેવી ન થાય.

ભામિની ભૂપણ:— આ અંધમાં આખા વિષયનો ૧૬ એ ભાગ
સ્ત્રીઓને જોધ આપવા સમાવેશો છે. એક દુષ્ટીયાનાં યોગ સાસં નરતાં
ભિન્ન રચનાવનાં સ્ત્રી પુરુષ કલ્પી સ્ત્રીઓના સ્વભાવનું સારું ચિત્ર આપ્યું છે.
તુષા, એક ગંગોદ્ધર પુરાણી પાસે રેજ કથા કરાવીને સ્ત્રીઓએ કેમ આગમું
તેનો દરેક બાળતમાં જોધ અપાટ્યો છે. જોધમાં સમાવેલી વાતોને એવી
છણી-છણી બાળતોપર લંગાવી છે કે તે બહુધાર તો નહીં ને કંઠાળા
જરેલી લાગે છે, પણ તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ બહુ સારો છે. સાચાનુસાર જોધ
છે એમાં અંશય નથી; પણ આમાંજે જરા અર્ધજરતી થયાવિના રહી
નથી. જોધ પ્રાચીન શાસ્ત્રાનુસાર; પુરાણી કથારૂપે કહે, ને આકાર સારે
અંગ્રેજી સ્લેકચરોના !! આ અંધ સર્વ સ્ત્રી પુરુષોને વાચવા યોગ્ય છે. પણ
‘સિદ્ધાન્તસિન્ધુ’ના વિવેચનના છેવટમાં અમે જે સૂચના કરી છે તે અંગ્રે
વધારે સખદ રીતે લાગુ થાય છે. આજકાલ શસ્ત્રિમાંજે તુજ આર્પસન્નારીનું
સ્વરૂપ સમજાવવાની મહત્ત્વ અટકતી વાતોથી મોહિત થઈ ‘શુદ્ધરેલા’
લોક અવગા જાઠયા છે, તેમને ‘મરો’માંજે સમજાવવામાં કથાની નહિ પણ
દલીલની, ને ઉદાહરણપૂર્વક ઈતિહાસપરીક્ષા કરાવવાની, જરૂર છે. એમ
જોનાં સ્ત્રીવરૂપ સમજાવવું એજ પ્રથમ જરૂરનું છે, તો તે વિષે તો આ

અંધમાં અંધાપિ કાંઈ પ્રાધાન્યતઃ આપેલું અમે જોયું નથી, પણ કેવલ કયા-રૂપે બસતબસત કલ્પેલી સંકલનામાં બહુ કમ ન હોય એટલે તે દોષ ગણાય નહિ. આ રીતિનું લખાણ થાય તોજ લાભ છે બાકી મનોહર પુરાણી લાખ દિવસ કયા કરે તેથી આચાર્યજીનો હેતુ સફલ કથાય નહિ.

કેસર-એ-હિંદ ચરિત્ર^૧—આજસુધી મહારાણીશીનાં જે જે જીવન ચરિત્રો ગૂજરાતીમાં લખાયાં છે તેમાં આ સર્વોપરી છે એમ કહેવું જોઈએ. લખાણુ, તેમજ કાગળ, છપાઈ, ચિત્રો અને બધી સફાઈ ઉત્તમ છે, તેમજ રાણીશીના ઇત્યાંતનો હેવાલ પણ વિસ્તારથી આપેલો છે. જેનું મહારાણી-જીનું જીવનચરિત્ર લખાણું છે તેનું સર્વને-વિશેષે સ્ત્રીવર્ગને-બોધ લેવાલાયક છે અને અમે ખુશિએ કે સર્વ કુટુંબ તથા સ્કૂલમાં એ પુસ્તક લખાણ થયુંજ જોઈએ. હાલ તેમ થયું છે એ તખ્તેર જાણી અમે અત્યંત પામ્યા છીએ. અક્ષયત અગારે છુપાવવાની જરૂર નથી કે એ પુસ્તકમાં બધાં જુદાં જુદાં યોગ્ય અમુક લાગનાં દોષ છે પણ તે હવે તો સુખઈમરી હિંદુ ગૂજરાતીના સ્વભાવરૂપનું યથાં પડ્યાથી સર્વને પ્રસિદ્ધ છે, એટલે તેપર મિ-સ્તર વિવેચન કરી રપટ કરી અપવાની અત્રે જરૂર નથી.

સંસ્કૃતન^૨—સ્માર્તશ નામના પાશ્વલ લેખકના આર અંધ ધણા પ્ર-સિદ્ધ તથા લોકપ્રિય છે. ‘સંસ્કૃતશ્લોક’ (સ્વાધ્યય); ‘મીઠ’ (કરકસર); ‘ડુપ્પી’ (સ્વધર્મ); ‘કેરકટર’ (સંકર્તન). તેમાંનો ‘કેરકટર’ એ મુખ્ય બહુ ઉત્તમ છે. તેમાંનું લખાણ એનું અસરકારક છે કે એકવાર વાંચીને ખૂબી દેનારના મનમાં પણ ‘હવેથી આમજ વર્તવું આમ નહિ’ એવો અસાધારિક સિદ્ધાન્ત તલાજ થયાવિના રહે નહિ. આનું નામજ લેખની ખુશી. આવા બોધદાયક અંધની આપણી ભાષામાં બહુ ખોટ છે. આ ઉત્તમ નીતિસંકારનું ‘ભાષાંતર મરાઠીમાં હતું’, તે ઉપરથી ગૂજરાતીમાં રચાવવામાં આવ્યું છે, શબ્દે શબ્દ ભાષાન્તર કરવા કરતાં મુખ્ય મતલબ લીધો છે એ ઠીક કહે છે. ઉદાહર-ણોમાં અને તેટલાં આપણા દેશનાં આધુનિક એક સ્ત્રી પુરુષોનાં અર્પી છે, એ અમને ઠીક લાગતું નથી કેમકે પોતાનાંજ સમયનાં માણસોવિષે લોકોમાં ઘણો મતભેદ હોય છે. અમે ‘સંસ્કૃતિ’ એ નામથી જે વિષયો લખીએ છીએ તે એજ ‘કે-કટર’ નામના ઉત્તમ અંધનું અનુકરણ છે, નથી ભાષાન્તર કે નથી આ સંકર્તન જેનું રૂપાન્તર. આ સંકર્તન અંધ સર્વને બહુ મનન કરાવે યોગ્ય છે, અને સસારમાં પાડી શ્રેય માર્ગે જીવી મોક્ષપર્યંત સાધન પ્રાપ્ત કરવાની શુભ વાસના.

^૧ રમનાર રા. રા. ધર્મદાસ સર્વગમ દેશાઈ; મુંબઈ. કીમત રૂ. ૪.

^૨ રમનાર રા. રા. ગોવિંદરાંકર રાસી બાપટ; મુંબઈ. કીમત રૂ. ૧.

રાખનાર સર્વ સ્ત્રીપુરુષે તેના વિના રહેવું નહીં જોઈએ એમ અમાર માનવું છે. 'સદ્વર્તન' એ શબ્દથી 'કરેકટર' એ અંગરેજી બોલતો ખરો ભાવ ઉદય થતો નથી. વર્તન એ આચાર છે, પણ 'કરેકટર' એનો મતિબલ, મનોભાવ, હૃદયશુદ્ધિ-રિધેર વૃત્તિ છે. માટેજ અમે આ સંબંધી વિષયોનું નામ 'સદ્વૃત્તિ' કહ્યું છે. પણ નામમાં કાંઈ બગડી નહતું નથી, વિષય સર્વને મહત્વ કરી મનન કરવા જેવો છે એ ફરીથી કહીએ છીએ.

પતિવ્રતા બાપડીનાં બહેમી સ્વરૂપાર:—આ વાર્તા છે. કોઈ પુરુષના મિત્ર, તેની પતિવ્રતા સ્ત્રીને લલચાવવા પ્રયત્ન કર્યો તેમાં ન ફાળ્યો ભારે તેના પતિને બહેમમાં નાખી સ્ત્રીને દુઃખ દેવડાવ્યું. અતે સત્યનો જય થયો સ્પષ્ટથી વાત છે. આ વસ્તુ સૂક્ષ્મતા એવી નિર્ણય તથા ગૌરવભર્યા મિથિલ છે કે એકદમ આગળ કહેવી જાડેલી કલાણી જોની લાગે છે. લખનારમાં મંથાન તરીકેની શક્તિનો આવો અભાવ છે, તે ઉપરાંત હિંદુ ધર સમાર જેમાંથી તેમણે વાતનો પાયો રચ્યો છે, તેની રીતિનુપણ તેમને જાન નથી. સ્ત્રીઓ ધરમાંપણ જોડા પહેરી ફરે ને તે જોડા હાથમાં લઈ કોઈ પુરુષને મારવા જાય, લાગ ફાંચે તે તમાચો કેડાત મારે, ધણી વેશ બઝીને આવે તો જાળજે નહિ, 'જાળનારીમા દમ નહિ' ત્યારે સુયાણી શું કરે' એવા અપશબ્દ બોલે, હોદ્દાણી હોઈ 'ક્યામત' ની આશા કરે, અતે, જેવટ 'સુબન' ની શીઝણી ચલવે તે છતાં મંથાન. તેને સદ્વર્તી હિંદુ કુટુંબની પતિવ્રતા નારી કહે પાઠ અતુગાઠ! ભાષાનુજોતો પ્રહરણ, નહિ, લખનાર પાઠસી મૃદચ છે એટલે વ્યાકરણ દોષ, વાક્ય રચનાના દોષ, શબ્દ દોષ, નવાં વાક્યો જુના અર્થમાં રચવાની સફાઈ, એ બધું કટકું ગણવા નેકહેવા એસાય.

મોહોટ ઘેરનાં મેહરજાઈ:—એ પારસી કુટુંબ કલ્પી એક છોકરા છોકરીની લગ્ન કરાવ્યાં છે. પછી છોકરી અચવા વહુ મેહરજાઈના લખણટ અર્થથી જતી હાનિઓ વર્ણવી છે, ને જેવટ દુઃખમાથી તેના ભાઈએ ઉદાર, દીવે કુટુંબ ક્યાં ને શુદ્ધ ઠેકાણે આણી એ બર્તીયું છે. આ સાદી વસ્તુની સંકલ્પના, કૃત્તાએ ઉપચાલ અચ કરતાં વચાર મુદિયથી નૂસારી રીતે કરી છે, એમ અમારે કહેવું જોઈએ. વાતની રચના પણ બોધપરસાવની છે એટલે મંથ રચનાના કામમાં કૃત્તા 'બેચી હુસ્વાર' કતા વધારે કતેહ પામ્યા છે. ભાષા વિષે તો અમારે વચાણ કરવા જોઈએ કાંઈ ડગારે જણાતો નથી.

૧ રચનાર એક ઘડી એકલ છોકરાઈ તારાપોરવાળા, મુબઈ, કીમત
૨ રચનાર એક ઘડી એકલ તારામોરવાળા, મુબઈ, કીમત ૦-૧-૦

ધર્મ-અર્થ-કામ ને મોક્ષ એ ચારે પ્રસંગોપાતં જેમાં ગર્યાય છે એકું-

પ્રિયંવદા

PRIYAMVADA.

• A Social and Critical Monthly Magazine.

નદિજ્ઞાન્નિસદ્વશંપવિત્રમિહવિચતે ॥ મ. ગી. ૪. ૩૮ ॥

લેહરેદાત્મનાત્માને નાત્માનમવસાદયેત્ ।

આત્મેવદ્યાત્મનોયન્ધુરાત્મેવરિપુરાત્મનઃ ॥ મ. ગી. ૬. ૫ ॥

અરે આ જગત્માં જન (પરમાત્મા) સખાન પવિત્ર બાજુ કાઈ નથી (તે જ બધાં માં) આત્માને આત્માને તારવે, પણ આત્માને તારા ન કરતા કારણ કે આત્મા જીવ આત્માનો બધું છે ને રિપુ પણ છે. (અર્થાત્ પાતે મા-તાની પ્રેમ સમાન ન હો, તે આત્મા આત્માને રિપુ થયે ન હો, તો બધું થયાં)

અનુક્રમણિકા.

૧ દીપોત્પત્તિ	૨૧
૨ કુતોમ-મોક્ષ-મર્ગ	૨૩
૩ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા	૨૬
૪ મમજ્ઞિ	૩૦
૫ વિગ્રહાશ્રી નું ?	૩૩
૬ ગુપ્તા મનિ	૩૬
૭ લોકિયાવકા	૪૦

તેની-પ્રેરમર મણિલાલ નાનુંભાઈ દિવેદી, નડિયાદ.

વ્યવસ્થાપક-પુરેતક આરકે મંડળી-મુંબઈનારે પને ખાસી.

મુંબઈ;

સુબોધપ્રેકાશ છામખાનામાં દ્યોદિને પુરો છે, પત્રિક લેટો અગ્રદેશી કહેવાય છે. નરકા-

આર્થ નીતિ દીપ્તિ અગ્રદેશી આર્થશાસ્ત્રી કલચર્મા લખાવું સરનામાં સરવું શુદ્ધ ગુગડાની માસિક.

વિજ્ઞાપના.

આહુ સાંભળું “મિયંવદા” નું સવાજમ આ આંક પહેલ્યા પછી ત્વરવાળી દેવાની ધરાદોએ હવે કૃપા કરવી. મિયંવદાનો આ નિયમ કંઈ નવોસવો નથી એટલે સુરેપુ કિંગડુના.

સખાણ—આ પત્રને માટે સર્વેએ છટથી કંરવું-એવી અમારી અસલથીજ પ્રાર્થના છે; પણ તે કોઈ પણ માસની તા.૦૧૦ મી પેઠેમાં આપણે માન્ય તે પછીના માસમાં દાખલ થઈ શકશે. સખાણ તથા પત્ર, ચોપાનિશ્ચં વગેરે સંબંધી વ્યવહાર મિયંવદાના તંત્રી-નાડિયાદ એ મરનામે શાખવા. પત્રના સવાજમ તથા વ્યવસ્થા ત્યાખત અમને સખવું. “ગુજેસુ” એમ સખ્યાનિનાના જેટલા દિવસો આ પલખા આપ્યા છે કે આવે છે તે; અપીરાષ્ટ તંત્રીની છે, માટે તે છાપવા છપાવવાનો કોઈને હક્ક નથી.

સવાજમ પોસ્ટની દીક્રામયી વાળવામા આવે તો તે દીક્રામે માત્ર ના આનાવાળીજ દેવી જોઈએ. દર રૂપીએ એક દીક્રાઈ વટવની પછી વાગવા સુધું નહિ. વળી પહેલ્ય નેનાવનારે ના આનો વધારે ખાખાં.

જાહેરખબરો—જાવ એક વખતનો :—આખા પાનાનાં ૩ ૩) ના પાનાના ૩ ૨) મા પાનું અથવા બે હંથ જમાનો ૩ ૧. દરેક લીટીનાં ૩ ૦) અને નવા નિબાગમા દરેક લીટીનો એક અનો. જાગી સુન્તમાટે ૬,૧૬ જાગ કરાવવામા આવી. ૧૨૦ મી પેઠેમાં જે જાહેરખબર નહિ ગળે તે તે પછીના અક્ષર જોઈથી દેવે તોજાઓની શકારો નહિ તો તે પછીનામાં આવશે.

સત્તર ખમર આપેલ મુદતી. } રામદામ કોરીદામ મોદી.
 હે તંઓ કુલ-વેલુપમે. } વ્યવસ્થાપક.

દીપોત્સવ.

દીપોત્સવ અથવા દીવાળીનો સમય ચાલે છે, ગમે, નહું વર્ષ આવ્યું. સરદમ્બનુ આનંદનું અવસાન આવ્યું, મહામગય પ્રસંગોનો પરમ રાજા પૂર્ણપો, મૂર્તિમાન મહાવદ્ધમીનો મોદ ઘેર ઘેર વર્ણ, આનંદ મગય પ્રવૃત્તિ પસરી, ધન સુવર્ણ અલંકાર ઉજળ્યાં, નવધુવતિ જાણકોને કોડે તેડી લક્ષ્મીરૂપ ધરી સુવર્ણાલંકારયુક્ત જીવન સદનને લબ્ધ કરી રહી!! દીપોત્સવ તે ખરે હોત્સવજ છે! સર્વે શોક તણ, લૌકિક સાસારિક, ગમે તેવો શોક તણ, શોક આનંદમાંજ પ્રવર્તે, છે! ઘેર ઘેર દીવાની જ્યોતિથી ઝગમગ રહે છે, જાણે કૃષ્ણ પદ્મનેજ, સંસારમાંથી હાડી, કાઢી પરમાત્માદ પરમ પ્રકાશરૂપ મહા લક્ષ્મીને નિર્નર મરમાં રચાપીએ! શોક દાઢખાનાનો મોર મચાવે છે! આનંદમાં આનંદ, જાણકોનો પણ આનંદ! જાણે તમામ મલિન સર્વોને નસાડી પરમાનંદનેજ નિલમાટે રિયર કરી લઈએ! દાકતરોને વિચારવા જેવું છે! દાઢખાનું કેમ છોડતા હશે? જળી મરવા, દુર્ગંધથી ગળા જાળવા, ના ના, એમ તો ન હોય. કાંઈ હવામાં લાલ હશે ખરો? એમાસાના ગંદવાડથી પેના થતા 'મેથેરિઆ'ને કાંઈ શાન્ત કરવાપણું હશે ખરું? આપણે તેનો વિચાર ક્યાં કરવા બેઠા છીએ-બસ આનંદના સાધન, ને આનંદજ આનંદ એ દીપોત્સવ-ખાવામાં આનંદ, પીવામાં આનંદ, પહેરવા એકવામાં આનંદ, મળ્યાં હળવામાં આનંદ, ઉત્તમ આચાર વિચારમાં આનંદ.

આપણા દેશમાં દીપોત્સવનો તેહેવાર પળાય છે, તેવો દુનિયાંના બીજા દેશમાં પળાતો નથી; આપણા દેશના પણ કોઈ કોઈ ભાગમાં એ હોત્સવ પ્રવૃત્ત નથી. એમ સાંભળ્યું છે. એની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ હશે? નંપરાત્રી, વિદ્યાદાસમી, ને દીપોત્સવ ત્રણે મહા આનંદના પર્વ એકજ માસમાં છે. મુખ્ય વોત એક જાડુ ખઠાર પડતી છે. ત્રણે સક્રિત પૂજનાં રૂપાંતર છે. નવગત્રીથી સંક્રિતનું આવાહન કરી, વિન્યાદસમીએ તેની પૂર્ણાહૂતિ છે. દીપોત્સવમાં મહાલક્ષ્મીરૂપ સંક્રિતનું મુખ્ય પૂજન આજાવન છે. એક શુભ પક્ષમાં છે, બીજું કૃષ્ણમાં છે. કૃષ્ણપક્ષમાં દોવાથી લક્ષ્મીરૂપને પ્રતિદલ અધકારના અંધપોદ્યાટે દીપાવલિ-દીવાળીનો ઉત્સવ કરે છે. સર્વે વસ્તુ પ્રકાશમય-આનંદમય-લક્ષ્મીમય થાય. ત્રયોદશીને દિવસે લક્ષ્મીનું પૂજન આવાહન થાય છે, રાજાઓ પોતાનાં રાજાશ્ર કોશાદિને પૂજે છે, બનિક લોકો આભૂષણ ધનાદિકને મૂજે છે. ચતુર્દશી, નરક ચતુર્દશી કહેવાય છે. નરક

સુરને લક્ષ્મીપતિએ તે દિવસ દલોલો છે, માટે તે ઉત્સવરૂપ છે, લક્ષ્મીના પ્રસાદમાં કારણરૂપ છે. અસુરપ્રિય કાલ રાત્રીનો નિવસ હોવાથી તાંત્રિક સાધકો વગેરેને એક તરફથી ઉપયોગનો છે, તેમ બીજી તરફથી પરમ આનંદે લક્ષ્મીનીજ પ્રસાદી મેળવવા મહેલા સંસારીઓને લક્ષ્મીપૂર્ણ પરત્વે, લક્ષ્મીને પ્રતિકૂલ નરકવધ દ્વારા આનંદવદતા છે. ત્રીજો દિવસ દીપોત્સવનો છે. વર્ષનો છેડો છે. લક્ષ્મીના પ્રસાદની લીલા લેહેરનો સમય છે. સર્વ લક્ષ્મીદાતા શારદા પૂજનનો સમય છે. એ દિવસ પરમાનંદ છે. ચોથો દિવસ લક્ષ્મીપ્રસાદ પામી નવા વર્ષમાં અન્દોભ્યને બેઠ સોગાત બીપી મળવા હળવાનો ને હોમ કુશલ વાંચવાનો છે. શ્રી વિદ્યે શક લોકનો પરાજય કરી આવે લક્ષ્મીનો પૂરા રિયર ક્યો એ મહા શક્તિના રમરણનો આનંદ છે. એમ સક્તિ પૂજનનો કોઈ આનંદકારી પ્રકાર દીપેક્ષ્મીમાં સમજાય છે.

પણ લક્ષ્મીપૂજન ઉપરાંત દીપાવલિનો બીજો મહિમા અમે વિચારીએ છીએ. હિંદુધર્મના બધા મુખ્ય તેહેવાર ધર્મ કરી કોઈ નક્ષત્રાદિ યોગના પ્રસંગે હોય છે, આ તેહેવારમાં તેવો પ્રધાન યોગ જાણવામાં નથી. એ તેહેવાર વર્ષા સમયના આંતે ધાન્યપદિ પાક ઘેર લાવી પ્રમોદ પામતા ખેડુતોનો છે. વાણીઆ પણ તે દિવસે પોતાના ખાતાદારો પાસેથી, તેમના ધાન્યાદિ દ્વારા, પોતાનું વળતર કાઢી લઈ બીસાળ કરી ચોપડા પૂજે છે. મોસમના પાકના આનંદનો તેહેવાર છે, તેથીજ પ્રતિપદાને દિવસે અન્નકૂટ કરી, દેવતાના આંજળી નવાં નવાં ધાન્યના ઉપહાર કરવાનો સંપ્રદાય છે. આવા અન્નપૂર્ણ દેવીના તેહેવાર પ્રાચીન ગ્રીસ, રોમ વગેરે સૂત્રોમાં ધર્મ પૂજાતા, ચીન દેશમાં દીવાળીનો તેહેવાર આપણા દેશની રીતેજ પળાય છે, પણ તેમાં શુ પ્રયોજક છે તે અટકળી શકવું કઠિન છે. અન્નપૂર્ણાનેજ આ આનંદ બીચારા ખેડુતોનો નિર્દોષ પ્રમોદ છે. આમજ હોવાનો વિશેષ સંભવ એમ મનાય છે કે ખેડુતો વિન્યાદશમીને ‘દશરા’ કહે છે. દશરા શબ્દનો અર્થ શે? કાંઈ સમજાતો નથી. પણ એમ ધારીએ કે દશે દરા એટલે દુશ્મનપ્રકારના ધાન્યાદિ પાકમાં છે, એ દસ-લીલોતરીની સંપત્તિ. એમ હોય તેવળી પણ અન્નપૂર્ણાનો આનંદ.

અન્નપૂર્ણા અને મહાલક્ષ્મીના તથા મહાવીરેષ શક્તિના પ્રસાદના આનંદનો દિવસ તે દીવાળી. ગરીબ ખેડુતો અન્નપૂર્ણાની ‘લેહેરમાં આ વર્ષે પૂરા રમ્યા નથી, મહાલક્ષ્મીનો કોઈ દાળથી આપણા પર રીસાવીજ છે. વીર્ય, પરાક્રમ તે તો વાંટું માનજ છે. દિવસે દિવસે દીવાળી અંબી પડતી નીચ છે. શું કરે? અન્નપૂર્ણા અને મહાલક્ષ્મી પ્રસન્ન હોય ત્યારે તેજ આવે.

એમને પ્રસન્ન કરવામાટે આવેપ્રજ્ઞ મથે છે? વિદ્યા કલા સર્વમાં પાવરધા થઇ આવેલો કે મહાલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવા યત્નવાન છે? ધર્મમાં રહી ધર્મમાર્ગે ચાલી અન્નપૂર્ણને પ્રસન્ન કરે છે? ક્યાંથી કરે? અમે તો સુધારાવાળી થયા, છટ દીવાળી એ તો નહેમ છે, દીવા કેવા, ને લક્ષ્મીપૂજા કેવી, એમ જ્યાં થયું ત્યાં પ્રાચીન અર્થસંગતિઓ અમારાં બાલકનાં મનમાં ક્યાંથી જન્યત રહે? ને તે ન રહે સારે વિદ્યા, કલા, ધર્મ સર્વમાં તેઓ ક્યાંથી સુમાર્ગે ચડે? અને મહાલક્ષ્મી અને અન્નપૂર્ણની ક્યાંથી કૃપા થાય? નવું વર્ષ આરંભાયું, તે સમયે આટલો મહાલક્ષ્મી તથા અન્નપૂર્ણનો મહિમા કહી સર્વને તેમની પ્રસન્નતા હો, એટલું છએ, આનંદાભિવ્યક્તિ આપીએ છીએ.

કોન્ગ્રેસ-કોન્વેન્શન.

કોન્ગ્રેસ! કોન્વેન્શન! બન્ને અંગરેજ શબ્દો છે; પણ તેમનો અર્થ એકજ છે: સભા, મંડલ, સભાજી, મેલેજ. આવો સામાન્ય અર્થ છે ખરો, પણ તેમનો ફરક વ્યુત્પત્તિ છે. કોન્ગ્રેસ શબ્દ, આપણા દેશની રાજકીય રીતિને ઉચ્ચતાએ પમાડવાસારે તન મન અને ધનથી પ્રયત્નવાન થયેલા વીર પુરુષોનું મહા મંડલ, તેનું નામ છે. કોન્વેન્શન, દેસ દેશના, ધર્મ તપાસી સર્વમાન્ય એક ધૂર્મ, ખતાવતાં આર્થ ધર્મની મદ્દતા, સગળવી માણસની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ માટે અધનાર, પરંપરાર્થે દૃષ્ટિવાળા વીરાઓનો મેળો છે. રાજકીય ઉન્નતિ! ધાર્મિક ઉન્નતિ! આ બે હેતુ! બન્ને હેતુવાળાં બન્ને મંડલ પ્રતિવર્ષ મળે છે, તેમનો જન્મપણી સગળગ સમકાલીનજ છે, કોન્વેન્શન એકાદવર્ષ વખારે જુઓ છે એટલુંજ. એકમાં, સર્વ કોમના, હિંદુ, પારસી, મુસલમાન, ક્રિસ્તીઆન, યુરોપીયન સર્વે લોક, દેશોજાતિનાં સાધનનું ચિંતવન કરવા આખા હિંદુસ્તાનમાંથી હવે ભેર ભેગા મળે છે; ખીજામાં સર્વ કોમના, તેના તેજ લોક હિંદુસ્તાન તેમ દીબેટ, પ્રહારેશ. યુરોપ, અમેરિકા, અને આસ્ટ્રેલિયોસી. આપણે બધે કરી, પરમોદ્દાદથી પેતાના લાઈઓને મળી, આધ્યાત્મિક શોધો સંબંધી વિચાર આપવા લેવા ભેગા મળે છે. બન્ને મળે છે હિંદુસ્તાનમાંજ, એક વારા ફરતી મુખ્ય મુખ્ય રોહેશમાં, ખીજા, નિરંતર મદ્રાસમાંજ. વગી બન્ને ડીસેમ્બરમાંજ રાજી છે, ક્રિસ્તમસમાંજ! ઉમયને જન્મ આપનાર પણ, વિદેશીય-યુરોપીયનજ! આ બે સમાજસ્તુ આનંદ મળતાપણુ, ઉમયના હેતુનું એકપણુ-ઉન્નતિ-ને તે, સાધવામાટે

સંગાળેમાં બાગ લેતા પીરપુરછેતું વણુ જાતિ વિચાર ધર્મ ઇલાહના બેદ
ભુલી નહ એક પ્રવાહરૂપે એકાએક થવું એ જાણું કાંઈ પણ સૂચવે છે ! ત-
કેના તરંગને, આ રો બેહેનોતું રૂપ વિચારી, નવો પાનો ચડે છે; તે દૂદી પડી
આડો આવજો ઉઝો ઉઝો ઉડતાં મમે તેમ વિચારેછે-લવેછે-ગોઠવેછે ! આવો
આવો ! ભાઈઓ, બેહેનો, તમે એ તરંગ ઉપર સવાર થશો ! યાઓ
યાઓ ! તમારું, તમારા દેશનું, તમારા આત્માનું, તમારી પ્રજાનું બધાનું
કલ્યાણ એમાંજ છે.

ખીચારી થીઓસોશીયલ સોસાઈટીએ દશ બાર વર્ષપર હિંદુસ્તાનના
કીનારાપર પગ મૂક્યો ત્યારે કાણુ જાણતું હતું કે તે 'શું' કરશે. એ તે
કાણુ છે ? જૂત છે, પ્રેત છે, રાક્ષસ છે, જાદુગર છે. ધૂર્મસમજનારા છે,
કોરચીઅન ધર્મને ફેલાવવા દોગ મચાવનાર છે, કે છેવટ રૂશીઅન સ્પાઈ
એટલે છુપા આતમીદાર છે ! આજ જાણીએ સુધુ છે કે તે આમાંનું કાંઈએ
નથી. કેવળ નિઃસ્વાર્થ શોધ કરી આયંધર્મની ખરી ઉત્પત્તિ કરવાને મથનાર
પરમાર્થશુદ્ધિવાળું મંડલ છે. અજ્ઞાત જોની રીતિમાં, તેની કૃતિમાં, તેના
વિચાર શોકમાં ફેલાવવાના યત્નોમાં અહીં તહીં જુઓ, ખામીઓ મતભેદ યથા
હશે, ને તેથી કાદંધમે પ્રીતિ, કાદંધમે દ્વેષ, કાદંધમે તિરસ્કાર, એ તેને
માથે પડ્યાં હશે, પણ તેનું મૂલ અવિચ્છિન્ન એકાએક આવું ગયું છે. આજ
હિંદુસ્તાનનાં મુખ્ય મુખ્ય શહેરોમાં તેની એક એક શાખા છે, યુરોપ, અ-
મેરિકા, આફ્રિકા, બ્રાઝિલીઆ, બરમા, ટીબેટ, અને સીસોન પણ તેના ખનિર્ના અજ્ઞ
વ્યાં નથી. સર્વ ધર્મનો સાર આયંધર્મ. તેજ અરે, તેજ પાશ્વર્યનેગ, તેજ
શોધવાનેગ, અધર્મોત્પત્તિ, આત્મોત્પત્તિ, પ્રેમોત્પત્તિ, એમાંજ દેશોત્પત્તિ, સુખો-
ત્પત્તિ, સુજ્યોત્પત્તિ-એ સિદ્ધાન્ત ! તે ઉપર તેનું મશાન, તેની લડત, તેની
શોધ, ને તેની મેહેનત. ત્યારે પૂછીએ કે એ બધાથી હિંદુસ્તાનને શું ? આ-
જથી પંદર વર્ષ ઉપર તમે કેવા હતા તે વિચારો એટલે એનું ઉત્તર આંવી
જશે. અમે તો નિર્મોલ્લ છીએ, આમારા આપદાદા બેવકુફ છે, અમારો ધર્મ
'હીક' છે, ખીદીને ખીદીને પગાપો તો પાળ્યો નહિ તો પાળ્યો, આંણા તમારા
વિચાર હતા, આજ તમે જામો અસુક વાતના હકદાર છીએ, ત્યારે એક
મદાન પ્રજાની પ્રજાના વંશને છીએ, અમે આમારા ધર્મની મહત્તામાં મગ-
ર હોઈ ટીલાં ટપકાં છાંણી ગમે તેવા દડકડટા અંગરેજ આગળ ખડાછીએ,
એમ વર્તો છો ! આટલે જાણે ફેરફાર કેમ થશે ? અરે જોઈ જીજી મૂંડાડી
નાત વિચારો-હિંદુ, મુસ્લમાન, પારસી જાવા-આગણે તો એક પ્રજા છીએ,
આપણે એક ધર્મ છીએ, મુદા એનો આજ છે, યાશે આપણે બેવા મગી
નડીએ, એમ બેજાતતા વ્યાંધી ધવા ? છેવટ પૂછી એ કે તમારા 'નેશનલ

કાન્થેસ 'ક્યાંથી જન્મ પામી ? આ નવા તાજાં લોહીનું એ બચ્ચું સિંહ બાઈ જેવું પરાક્રમ ક્યાંથી પ્રકાસવા મંડ્યુ ! !

પ્રખ્યાત ડાકતર આતોલકે કહ્યું છે કે જે દેશને પોતાને પૂર્વનો ઇતિહાસ મગરર થવા જોગ નથી, તે દેશ છેક નિસ્તેજ, નિર્માલ્ય અને પરાક્રમહીન થઈ છેવટે મુલામગીરીમાં કુબે છે. એ દીક્રા તેણે ક્રૅંચ રેવોલ્યુશનની કતલ સળધે કરી હતી. હિંદુ પ્રજા શું તેવી છે ? તેમને પોતાના પુરાતન ઇતિહાસમાં મગરર થવાનું કારણ શું નથી ? છે, સારે ક્યાં ગયું તેવું કહ ! શામાં નિસ્તેજ થઈ પડી રહેવાય ! મગરર થવા જેવું તો છે, પણ તેમ યંત્રમાં આપણી દિગ્ગત દબાઈ ગઈ હતી, આપણે સાહેબ સુધારામાં અંબઈ પણ દતા, એટલે ક્યાંથી પરાક્રમ ને ક્યાંથી અક્ય ! જ્યારે 'સુધારા' નાં તમામ બીજાં કીબેરાવા લાગ્યાં, આપણાં પ્રાચીન ધર્મ કર્મનું માહાત્મ્ય સમજાવા લાગ્યું, સારે આપણાં દિગ્ગત જાગૃત થઈ, આપણે પુનઃ આર્થ-પદને પામવા ઉઠ્યા. પોતે પોતાને માન આપી ન શકે તો પછી બીજે કોણ તેને માન આપે ? પણ પોતે પોતાને માન આપે તેમાં તો પોતાની યોગ્યતા, મહત્તા, જરૂરીઆત એ બધું સમજવું જોઈએ. એ દલે સમજાય છે, અમે છીએ, એ બુદ્ધિ દલે જંગી છે, તો પરિણામપણ ઈશ્વર સાગ્રામ આપે છે. — 'નેશનલ કાન્થેસ.' રાજકીય ઉત્તતિ, દેશાનતિ, એક સંઘ, તમારા પાકા દુસ્મનો તરફથી પણ 'સમે ખરા' એવું તમને માન ! !

ઉત્તતિ માત્રનું મૂલ્ય ધર્મોત્તતિ છે, આત્મોત્તતિ છે. વ્યાસુધી આત્મોત્તતિ નથી લાંસુધી કાંઈ પ્રકારની ઉત્તતિની આશા રાખવી ફાકટ છે. આત્મોત્તતિ છે, તેની કીમત કેટલી છે, એ સમજવાવિના, સસાર, નીતિ, બનહાર, કે રાજ્ય કાંઈપણ વાત સમજાતી નથી. આત્મોત્તતિની કૂચી હાથે લાગતાં બધા તાળાં ખુલી જાય છે, ને ઉત્તતિ આપના લંડાર નજરે રમી રહે છે. એ સારે ધર્મોત્તતિ, રાજ્યોત્તતિ ઉભા ઉઠતા જણાતા વિષય એક છે એમ જીકીશું ! ! આત્મોત્તતિ યજ્ઞનાજ પરિણામમાં રાજ્યોત્તતિ પણ ! અજ્ઞાન ધર્મોત્તતિ કારણ છે, કે નથી આ સમયે 'કાન્થેસ' નો ઉદ્ભવ થવો બંધિત હતો, પણ તે બધામાં આ વર્ષમાં આગેડી, આત્મોત્તતિ એક જીવ્ય કારણરૂપ નથી એમ, કાણ દલે કહી શકો ? આરે ! કાન્થેસેરૂપ પેસો પૂજ્ય પુરુષ-ધ્રુવ-તેપણ એકાર તો થીઓસોફી ! ! આ બધી આત્મોત્તતિને માગે દોરગોર કાણ ? પેલી બધી વગેવાયલી બીચારી થીઓસોફી. કહ સોસાઈટી, હો ! કાન્થેસ-કાન્થેસન ! સગી જેહુનો ! તેમનો નિરતર જય જય ને જય થાઓ ! આર્થશ્રમિ તેમની મુલા પરમ પ્રમોદ પામે ! !

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

(અનુસંધાન પાને ૧૦ થી.)

યત્સવાત્મરાતિરેવસ્પાદાત્મકુમ્ભશ્ચ માનવઃ ।
 આત્મન્યેવ ચ સંતુષ્ટસ્તસ્યકાર્યં ન વિદ્યતે ॥ ૧૭ ॥
 નૈવ તસ્ય કૃતેનાર્થો નાકૃતેનેહ કશ્ચન ।
 ન ચાસ્ય સર્વભૂતેષુ કશ્ચિદર્થવ્યપાશ્રયઃ ॥ ૧૮ ॥
 તસ્માદ્સક્તઃ સતતં કાર્યં કર્મ સમાચર ।
 અસક્તો હ્યાચરન્ કર્મ પરમામૃતેન પૂર્યઃ ॥ ૧૯ ॥
 કર્મણૈવ हि संतिद्धिमाप्स्यता जनकादयः ।
 लोकसंग्रहमेवाऽपि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ ૨૦ ॥
 યદ્યદાચરાતિ શ્રેષ્ઠસ્તદ્દેવેતરોજનઃ ।
 સ યત્પમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥ ૨૧ ॥
 ન મે પાર્યાસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિષુ લોકેષુ કિંચન ।
 નાનવાસવમવાસવ્યં વર્તેયં ચ કર્મણિ ॥ ૨૨ ॥
 યદિ હ્યહં ન વર્તેયં જાતુ કર્મણ્યતરિત્તઃ ।
 મમતર્માનુવર્તન્તે મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ॥ ૨૩ ॥
 'ઉત્તીદેયુરિમે લોકા ન કુર્યાં કર્મ ચે દહમ્ ।
 સંકારસ્ય ચ કર્તાસ્પામુપહન્વામિમાઃ પ્રજાઃ ॥ ૨૪ ॥
 સક્તાઃ કર્મણ્યવિદ્વાંસો યથા કુર્વન્તિ ભારત ।
 કુર્યાદ્વિદ્વાંસ્તથાસક્તશ્ચિત્કૃતેલોકસંગ્રહમ્ ॥ ૨૫ ॥
 ન બુદ્ધિમેદં જનપેદહ્યાનાં કર્મસિગિનામ્ ।
 નૌપમેત્સર્વકર્માણિ વિદ્વાન્યુક્તઃ સમાચરન્ ॥ ૨૬ ॥

અર્થઃ—(૧૭) પ્રશ્ન જે આત્મરાતિ છે, તે આત્મત્વ તથા આ-
 ત્મસંતુષ્ટ છે તેને કાંઈ પણ કાર્ય નથી; (૧૮) તેને કંઈ કરવાથી, કે ન કર-
 વાથી કાંઈ પ્રમાણ નથી, કારણ કે તેને સર્વભૂતમાં કહો પણ પ્રમાણ નથી.

સંબંધ નથી. (૧૯) આટલામાટે નિત્ય અસક્ત રહી કર્તવ્યકર્મ કર, જે પુરુષ અસક્ત રહી કર્મ આચરે છે તે પરમપદને પામે છે. (૨૦) કેમકે જનકોદિ પણ કર્મવડેજ સિદ્ધિને પામ્યા છે; (તેમ) લોકસંગ્રહમાટે પણ તારે કર્મ કરવાં પડે છે. (૨૧) જે જે શ્રેષ્ઠ પુરુષો આચરે છે, તે તે જીજ્ઞ સાધારણ લોક મદલ કરે છે. તે જે પ્રમાણ કરે છે, તેને લોક અનુવર્તે છે. (૨૨) હે પાંચે ! મારે ત્રણે લોકમાં કોઈ કર્તવ્ય નથી, કે કાંઈ ન પ્રાપ્ત કરેલું એવું પ્રાપ્ત કરવાનું નથી, તથાપિ કર્મમાં હું પ્રવૃત્ત રહું છું; (૨૩) જો હું આલસ્ય માત્ર તજી નિત્ય કરું છું, તે કરતાં જરાપણ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ ન કરું, તો મનુષ્યો તરતજ મારે રસ્તે યજ્ઞવા માડે, (૨૪) ને હું કર્મ ન કરું તો આ લોક ઉત્સન્ન થાય, હું સંકરનો કર્તા થાઉં, અને પ્રજામાત્રનો નાશ કરનાર થાઉં. (૨૫) હે ભારત ! જેમ સ્વાવિદ્યાનું કર્મમાં આસક્તિ રાખીને પ્રવર્તે છે, તેમ લોકસંગ્રહ કરવાની બુદ્ધિથી વિદ્યાને પણ આસક્તિ ન રાખી કરવું; (૨૬) કર્મમાંજ દૃઢ-રીતે વિશ્વાસ કરનાર અગ્ર લોકની બુદ્ધિમાં બેઠ પેદા કરવો નહિ, પણ વિદ્યાને યુક્તિથી વર્તી સર્વ કર્મનું અનુભોદન કરી તે આચરવાં.

(વિવેચન:—આપણે સુધી મેંધાધિકારી જ્ઞાનશુદ્ધસરવને હૃદયે કર્મની યોગ્યતા બતાવી. ત્યારે કર્મની કર્તવ્યતા કોને નથી, તે હવે 'અથુ' એમ સૂચનાથી શ્રેષ્ઠ બતાવી કહે છે. જે આત્મારતિ એટલે કેવળ સર્વાત્મભાવમાં આનંદ માની તેમાં રમનાર છે; આત્માત્મ એટલે સર્વ આનંદ જેવો કે સૂક્ષ્મ શ્રદ્ધ વર્તતાદિ તે સર્વ વિષયાનંદના બીજબૂત, આનંદના સમુદ્રરૂપ આત્મભાવમાંજ સર્વદા તૃપ્ત છે; તથા, અલિપ્ત બ્રહ્મભાવયોજ જે સંતુષ્ટ છે તેને કાંઈ પણ કર્મ કરવામાં નથી. એ તો સિદ્ધ વાત છે કે સત્વશુદ્ધિ થયા પછી, તથા લોક, વિત્ત, અને પુત્ર એ ત્રણે એપણાથી મુક્ત થયા પછીજ આપી પરશ્વજ્ઞાદશા પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે વિશ્વના કાંઈ વિષયમાં, આસક્તિ નહિ તેને કર્મનો જન્મકાશજ ક્યાંથી હોય? પોતાનો દેહ, જે પ્રારબ્ધયોગે ધરાયો છે, તે પ્રારબ્ધનો ભોગ કરતાં, વિશ્વની સ્વાભાવિક વસ્તુગતિ ને પોતાનો આચાર સંવેધ્યા અવિરુદ્ધ છે એટલે, પ્રારબ્ધ ક્ષીણ થઈ દેહ લંગ થતાં, પણ જીવ-મુક્તિ માની સંવિશેષે મુક્તજ થાય. આવી દુશ્સંધિને સંન્યાસજ નિવૃત્તિ છે, અર્થાત્ સદજ સિદ્ધ છે. એવા જીવ-મુક્ત પરમહંસને કાંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું નથી કે તે કર્મ કરે; કે તેને અમુક કર્મ ન કરવાથી અમુક પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કારીતિએ આવે એ પણ અભેદદૃષ્ટિ થયા પછી સંભવતું નથી; એટલે 'કર્મ ન કરવામાં' પણ તેને બાધ નથી; અર્થાત્ તેને કંઈ પ્રયોજનનું સંસ્થિમાત્રમાં રહું નથી, સર્વાત્મભાવ થયો છે, ત્યાં કર્મનો પ્રસંગજ નથી. આજ્ઞા માનીની સાત અવ-

સંઘર્ષ અર્થાત્ લોકપાસે ધર્મીયાર કરાવવાનું કામ છે, તે તેમ કરવાથી થતાં, પરોપકાર થશે. અહીં કોઈ કોઈ દીકાકાર બાહ્યથી માત્રનેજ સંન્યાસનો અધિકાર છે, કેમકે જનકે સર્વથા કર્મજ કર્યા કર્યાં છે, ને ક્ષત્રિયને અધિકાર નથી એમ આશંકા કરે છે પણ વાંકકાર પ્રાદીવાદનો આશ્રય કરી ત્રિવલ્યસુધી સંન્યાસની બહા પાડે છે. ખરો માનસત્વાગ અને અહામાત્ર, તેમાં વાસ્તવિક-રીતે વલ્યમેદ ક્યાં નડવા બેઠો? અહાત્માન તો સર્વને યદ શકે, કેવળ ભગવાં મુરવાં હોય કે દંડ પડવો હોય તે બાહ્યથી વિના ખીજથી ન થતું હોય તો ભક્તિ, બાહ્યથીજ તેટલામાં સંતોષ માને. લોકસંઘર્ષ કરવાની પણ શી જ-રૂર છે એવી શંકાના સમાધાન માટે કહે છે એક પુરુષો જ્ઞાનીઓ ને આચાર કરે, તથા ને વાતને પ્રમાણ કરે, તેને પ્રાપ્ત લોક અનુસરે છે, માટે જ્ઞાની-ઓએ કૃમિમાર્ગમાં રહી લોકોપકાર કરવોજ. આવી વાત ઉપર પોતાનુંજ શ્રીકૃષ્ણ ઉદાહરણ આપી સમર્થન કરે છે હું સર્વ અર્થ સંપન્ન છું એટલે મારે કર્મની અપેક્ષાજ નથી, છતાં જો હું કર્મ તણું તો મારું જોઈ ભોક્તે તેમ કરે, ને તેમ થવાથી કર્મ માત્ર અર્થ પરી દેવતાઓ અસંતુક થાય ને લોક નાશ પામવા માડે, તથા ગમે તેવો બ્રહ્માચાર થવાથી વલ્યસકર થવા માંડે એમ સર્વનો વિનાશ કર્તા હું યદ્યપિ. માટે જ્ઞાતી છતાં પણ ક-ર્મમાં રહી લોકોપકાર કરે તો વધારે ઠીક છે. એમ કરવાની પદ્ધતિ જ-તાવે છે કે જેમ અજ્ઞાનીઓ કર્મ કરે છે, તેમજ જ્ઞાનીઓ પણ કરવાં, છતાં ૧૨૬ એટલો પડે છે કે એકનાં કર્મ સંકામ-આસક્તિવાળા-હોવાથી તેને ૧૨૫ નીવડે છે, ને ખીજના, નિષ્કામ હોવાથી ટાંછ કરી શકતાં નથી, તેના ખી હાનિરૂપ થતાં નથી, માટે તેમ કરવું. આમજ જ્યારે જ્ઞાની અજ્ઞાની થ દેખીતા તો એકજ માર્ગે પ્રવર્તે સારે ખરો ઉપદેશ થવાનો વખત ક્યારે કે એ શંકાના સમાધાન માટે કહે છે કે જો એ કેવલ કર્મ માર્ગમાંજ પ્રવૃત્ત, અગુરુ ભોગસુખ ઈલાદિમા બંધાઈ ગયા છે, તેમને કર્મની પરમપુરુષાર્થ વિનિષ્કલતા બતાવવા જતાં તેઓ અતોબ્રહ્મ તત્તો બ્રહ્મ થઈ જાય; ન કર્મ કે ન જ્ઞાન સમજે, ને કેવલ નારિતક જેવાં જની રહે. માટે તે જેવાં કરતાં હેઠ્ઠ તેવાં કર્મ જ્ઞાનીઓ પણ આસક્તિવિના કરવાં ને સૈમના મા-નુસાર જ આપવું, ને ધીમે ધીમે સુક્ષ્મથી પોતાના વિચાર તૈયા આ-રવડે તેમને ખરીવડત સમજણ પાડવાનો સૂક્ષ્મ પ્રયોગ આચરવો.

સદ્વૃત્તિ.

સત્સમાગમર્થુ દ્વલ એવું છે કે કોઈ એક અનુકૂલ પ્રસંગે થયેલી સંઘર્ષ સૂચના કે બોધનાં વચન માણુસના આખા હૃવિતને ફેરવી નાંખે છે. પ્રત્યેક ધર્માચાર્યના વૃત્તાન્તમાં આપણે આવી વાતો નિરંતર સાંભળીએ છીએ. અનુભવે જોવા મળાપાપી પણ એમજ તરી ગયા છે. માખાપ કે કોઈ ખી- જના એકજ સદુપદેશરૂપ વચનમાણુથી લાખો મહાપુરુષો ધરુ તથા આદી નીકળી મહાપદને પામ્યા છે. કોઈ કોઈ મારનરો. મહેનાજી કે શિક્ષકોના બોધ અને આચારની અસર ધણા નફારા વિદ્યાર્થીઓને શ્રેષ્ઠ પંક્તિના બનાવી મૂકે છે. દદ્વૃત્તિવાળાં માણુસ આટલુંજ સાધી શકે છે એમ નહિ. પણ તેમની દાગરી આસપાસનાં માણુસમાં તેમની વૃત્તિનો અંશ જનમન કરી સર્વેને કામે લગાડી દે છે. ઉત્સાહી માણુસો પોતાનો ઉત્સાહ સામાનામાં પ્રેરી શકે છે, સાહસિક લોક પોતાના અનુયાયીને સાહસ માર્ગે જટ દોરી જાય છે, વીરપુરુષો આખા દેશના દેશ પોતાની પાછળ દોરી મૂકેલાં રાજ્ય રચાપે છે. આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે પ્રતિ વ્યક્તિની હૃવિત પદ્ધતિ એ બધા વિશ્વને એક દૃષ્ટાન્ત રૂપ હોઈ, સારે કે નફારે માર્ગે દોરે છે. માટે પ્રત્યેક ગુણધર્મના ધર્મ છે કે તેણે જેમ અને તેમ પોતાના હૃવિતથી સાઈ દૃષ્ટાન્ત ઉજુ થાય તે જાહે સાવધ રહેવું. સદ્વૃત્તિવાળાં એટલે સર્વતું બાલુ અદાનાર સરસ સ્વ- બોધનાં માણુસ સદ્ગુણના નમુના રૂપ છે, અને દુર્ગુણને પાછો હઠાવનાર પ્રદીપરૂપ છે. ભલાર્થ સર્વદા પ્રીતિ સંપાદન કરી શકે છે. જેનામાં એ ગુણુ છે તે સર્વ ઉપર રાજ્ય મોગરે છે.

કોઈ મહાનુભાવ સ્વરૂપનું દર્શન માત્રજ તેના ઉપર પ્રીતિ કરાવવાને અને તેના અનુરૂપ દાસ થવાને આપણને પ્રેરે છે, એવી સદ્વૃત્તિની શક્તિ છે. તેમનામાં રહેલાં ઉદારતા, ધૈર્ય, ભલાઈ, એ સર્વને આપણે તરતજ નેમી પડીએ છીએ. કોઈ મહાવતારની છબી પણ થોડા બતથી પ્રેરે છે એમ ન બુવું. તે આપણા સાંગી હોય ત્યાંસુધી જાણે આપણને કોઈ અવધ્યે ઉત્સાહ, રક્તોં દેરે છે, અને તે હર્ષાની સજ્જ પ્રતિવૃત્તિનાં સ્તૂત્યાર્થ અને નીતિથી વિરહ, કોઈ આચાર્યનાં આપણને, તેની, સમક્ષ, પડતાં શરમ આવે છે. અરો! સદ્વૃત્તિની ફેટલી અસર છે કે ગરજ પડી એ, છાયા માત્રમાં પણ આટલું જાણ આંતરેલું છે, એવુંજ જમ કેવલ નામ રમરજમાં છે. રાત દિ- વસ જે લોક રામ, કૃષ્ણ, વિાવ, એવા મહાત્મા કે દેવનાં નામ તહીન લદ્દ- થવી રૂપાં કરે છે, તેમતે બહુ સારી લદ્દય શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ, સન્માર્ગે જરેજ છે.

આવી રીતે મહામાનને પાત્ર યદ્ય, પોતાનું નામ સદાચારના ગ્રન્થ મંત્ર ૨૫ મુકનાર મહામાને કોણ નહિ નમે? એવા મહાત્મા, બીજાનામાં પોતાના ગુણ પ્રેરે છે એટલું જ નહિ, પણ પોતાના જેવાજ બીજાને કરી દે છે. એવાના ઉપર મનુષ્યમાત્રનું ચિત્ત આકર્ષાય છે. ઉદાર શક્તિના સન્મનુષ્યોની સાશ્વત ભક્તિ, આપણા મનને ઉચ્ચભાવ આપે છે, અને સર્વ ધર્મનીતિની અભિ-વૃદ્ધિને પ્રતિકૂલ સ્વપારાધણતામાંથી છોડવે છે. એવાના સ્મરણથી જાણે આપણી અપસાસ નેવીજ હવા ખડી થાય છે, ને તેટલી વાર તો આપણો આત્મા કોઈ ઉચ્ચભાવને પામ્યો લાગે છે. માણસની સાશ્વત ભક્તિ કોના ઉપર છે, એ જાણતાંજ તેની શક્તિનું અનુમાન કરી શકાય છે. ઉદાર મા-ણસો ઉદારનાજ ભક્ત હોય તેને વખાણે છે, નીચ લોકો નીચનીજ સાશ્વત ભક્તિમાં ભળેલા રહે છે, આર્થિક શોક સ્વાર્થાનેજ પૂજે છે. યુવાવસ્થામાં આ સાશ્વત ભક્તિની ટેવ જાડુ સખલ હોય છે, ને જેમ જેમ મહોટ-પણુ આ-વતું જાય છે તેમ તેમ અમુક પ્રકારના એકજ સ્વભાવમાં માણસ બંધાઈ જાય છે, ને તે પછી કોઈનું પણ વર્તન આશ્ચર્ય પમાડવાને કે ભક્તિ કરવાને યોગ્ય છે એવું તેની નજરમાં આવતું નથી. “ન જ્ઞદુ” એજ તેનો નિશ્ચય થઈ પડે છે. માટે જે સમયે માણસની પ્રકૃતિ સંસ્કાર ભામવા જેવી કુળા હોય, તેજ સમયે મહાત્માવ મનુષ્યોની સાશ્વત ભક્તિ તેમને લગાડી એ જ્ઞદુ લાભકારક છે. “ન જ્ઞદુ” એવો જો નિશ્ચય છે તે જ્ઞદુ નીચ શક્તિનો સ્વરૂપ છે, અને જે માણસે એ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે તેણે પોતાના સ્વભાવનો એક સારામાં સૌરા અંશ ગ્રાહ્યો છે, અને નીચત્વ તથા મૂર્ધત્વમાં પડતા પડતા અટકવાનું સારામાં સારું સાધન તેને હાથથી ગયું છે. પુરાણ આ-દિમાં કહેલા મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર પર જેને શ્રદ્ધા નથી, જેઓ જુનું એટલું એટલું એમ લઈ બેઠાં છે તે આ “ન જ્ઞદુ” ના વર્ગનાં છે, અને તેમને તેમ કરવાથી પોતાની શક્તિમાં ઘણી હાનિ છે.

સામાના ગુણ જોઈ પ્રસન્ન થવું અને તે માન્ય કરવા એ ઉદાર બુદ્ધિની નિશાની છે. ઝગતુ જોન્સને કહ્યું છે કે “સામાના ગુણને માન્ય કરી શુદ્ધ બુદ્ધિથી દેખાણુના ના ગુણ” જેવું બીજાં એ કે એવો શુણુ નથી કે જેથી, ધણામાં ધણા મિત્રો મળી શકે.” જો ગુણ ઉદારતા, રૂપક વસ્તુત્વ, સદૃશ્યતા, અને પ્રસન્નતાનો કયક છે!! પણ સાંકડા અને બીચ મનનાં માણસ ખરા દિલથી કોઈની સ્મૃતિ કરી કે સહન કરી શકતાં નથી. તેઓ મહાત્માઓને કે કોઈ મહાદ્યને આશ્ચર્ય ભક્તિથી પૂજી શકતાં નથી, પણ તેમ તેમને જ હાનિ છે. નીચ માણસ સ્મૃતિ કરે તેપણુ નીચ રીતેજ. ફેવાના દેડકાને ફેવા

જેટલું જગત છે. ધણીમાં ધણા નિરસ્કારને યોગ્ય તો એવાં માણસ છે છે કે જે બધાંની ઉપર ટીકા કરવા તૈયારજ હોય છે. આવા માણસ ખી-જાએ સારામાં સારા કામમાં પણ પ્રાપ્ત કરેલા જયથી પોતાનેજ કાંઈ અંધ માન પહોંચી ગયું હોય એમ માને છે. તેમાં વળી તે જય પામનાર પોતાના જ ધંધાનો હોય તો તેના ભોગજ મળે. આવાં ટીકા કરનાર જય પામનાર જે નિષ્ફલ થયો હોય કે કાંઈ જીલ્લથી ન ફાવી શક્યો હોય તો તે માટે તેને માફ આપવા તૈયાર હોય છે, પણ તે જે નિર્ધિક્ષે પાર પડ્યા હોય તો સહન કરી શકતાંજ નથી !! આ બધો નીચ વૃત્તિનો ધંધો છે. આવી બુદ્ધિવાળાં ઉદ્ધતાઈ ભરેલા બેશરમપણાનેજ, કે ગમે તે માગે જય મેળવનાર દુર્યોજાની યુક્તિનેજ, વખાણી, કે સારી ગણી શકે છે. આવાં માણસો મુ-હાત્માઓની કોઈ નાની મોહોટી ખાગીએ શેષી કાઢીનેજ પેલાનું મન વાળે છે, તે પોતે પણ એક મહાપુરુષ છે એમ માની છેતરાયાં જાય છે. આ ઉપરથીજ કે ઈ પડિને કહ્યું છે કે “જે મહાત્માઓ ક્વચિત્ ક્વચિત્ સુક કરતા ન હોત, તો ખીચારા નીચ લોકો જીએ મરત.” નીચ માણસોજ સામાના ગુણ કરતાં હોય ઉપરજી નાંખે છે. આમણા પ્રખ્યાત કવીશ્વર નર્મદાશંકર લાલસંકરે જે દેશસેવા બજાવી છે, જે પરાક્રમ દાખવી સર્વને ઉત્તેજિત કર્યા છે, જે ગુજરાતી ભાષાને ઉચ્ચપદે પમાડી છે, એ તેના ગુણને જુલો જઈ કેટલાક લોક તેના હિરણ્યધાર કુટુંબને મદદ કરવાને પ્રસંગે તેનાં અપલક્ષણો ઉપર આજો છે, એ આવી બુદ્ધિનો તાજો દાખરો છે. ધોર્લીંગ એક નામના રાજકીય પુરુષ આગળ મહાયોદ્ધા મારલખરાની કોઈ કુટુંબ કોઈએ કહી ત્યારે ધોર્લીંગએજે જવાબ આપ્યો કે “એ એવો મોહોટો પુરુષ હતો કે એનામાં એ અપલક્ષણ હતું તે હું વિસરી ગયો છું.” આનું નામ ખરી ઉદારતા !

જીવતાં કે પરલોકમાં ગયેલાં મહાનુભાવ મનુષ્યોની સાશ્વત્ કીર્તિથી. તેમની સંદૃષ્ટિનું અનુકરણ કરવાની યોડી ઘણી ઇચ્છા થઈ આવેજે. ઓસ દેશનો પ્રખ્યાત રાજપુરુષ થેમીરોડલીસ પોતાના સમવયસ્કનાં પરીકર્મો સાં-ભળી બહુ ઉસ્કેરાજે હતો અને પોતાના દેશની સેવામાં પોતે પહોંતેલું પરાક્રમ કરવું એમ લઈ બેઠો હતો. મારેયાનું શુદ્ધ પ્રયત્ન ત્યારે એને મહા ગ્લાનિ થઈ, અને તે કહેતો કે “મહાયોદ્ધા મીઠ્યાપડીસની વિજયપતાકા મને નિદ્રા આવવા દેતી નથી.” જેડાંજ વર્ષનાં ત્રેણે આથેન્સની સેવા બજાવતાં ઈરાનના શહેન-શાહની નૌસેનાને આઈમીસિયમ તથા સાસામિસના યુદ્ધમાં પરાસ્ત કરી સ્વ મેનારથ સંપૂર્ણ કર્યો. એજ દેશનો પ્રખ્યાત ઇતિહાસ લખનાર થુકીડીડીસ

હીરોડોટસ નામના લેખકનો મંથ સાંલગતાં જોયો હતો, ને પરિણામે પોતે પણ સમર્થ ઇતિહાસકર્તા થયો હતો. એવીજ રીતે મહાત્મા ડોમોસ્થનીસે પોતાનું વર્તુલ પાસે ધ્યે દતું. જેમ આવાં સહુવ શુભ દૃષ્ટાન્તથી શુભ વાસના પેદા થઈ તે મહાત્માને પમાડનાર નીવડે છે. તેમ દોષ તેવા મહાત્મા પ્રથમાવલોકનથી પણ તેવીજ વાસના પ્રકટ થઈ તે તેવાં મહાત્મા પરિણામે પહોંચેલી જાણી છે. રેક્સ નામના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારનું “સેન્ટ સીસીલીઆ” નું ચિત્ર જોતાંજ કો-રેજીઓ ચમકી ઉઠ્યો કે “હું પણ ચિત્ર રજા છું કે નહિ” ને પોતાના કાર્યમાં વિજયી થયો. એજ પ્રમાણે અંધારિનું પણ સમજવું.

જ્યારે અનુકરણ અને દૃષ્ટાન્તનાં પરિણામ આ પ્રમાણે સદ્વૃત્તિની ઘટનામાં ઉપયુક્ત છે, ત્યારે ઇતિહાસ અને જીવન ચરિત લખાવાની પણ દેટલી અગત્ય છે તે સદ્ગુણ સમજાશે, ઇતિહાસ એટલે લડાઈઓ અને વર્ષની સાંકળ ગોખવી તે નહિ, પણ દેશની રિયતિ, રીતિ, રિવાજ, લોક શુદ્ધિ, સમકીય વ્યવસ્થા, ને તે પરથી ધીમે ધીમે રાજ્યના બદલાતા રંગ એનું તાદૃશ વર્ણન; તેમજ જીવન ચરિત પણ તે નહિ જેમાં મુખ્ય મુખ્ય બેચાર સારી નરસી વર્ણી પર ટીકા કરી વજ્રવાહ કરી ને ઉડાવી દેવું, પણ તેજ કે જેમાં તે વ્યક્તિનાં આચાર, વિચાર, રહેણી, ભરવની તેમ તેની નાની ટેવોની થોડી થોડી વાત મુખ્ય ખીનાની સાથે આવી તેની વૃત્તિ કેમ ઘડાઈ હતી તથા કેવી હતી તે યથાર્થ જણાય. આવાં ઇતિહાસિક પ્રસિદ્ધ પાત્રોનાં જીવન પુરુષ પણ આપણને સખત રીતે શુભ વાસના પ્રેરે છે ને સન્માર્ગ દોરે છે. ઉચ્ચવૃત્તિ એ એક સત્તાતન પ્રવાહ છે; કાલક્રમથી તે વૃદ્ધિ નથી, વર્ષ પ્રતિવર્ષ કે યુગ પ્રતયુગ તે વહેતો વહેતો નવાં નવાં ઉચ્ચવૃત્તિવાળાં ઓપુરુષ વહુને સીંચી ઉછેરી. તેમનાં ક્ષણના રસથી પુછ્યપછ મરતને મરત પહોંચ જાય છે. ઈશ્વર આપણને પણ તે પ્રવાહ પ્રેર કરવાનાં સાધન બનાવે !!

થિઓસોફી શું ?

(મળેલું.)

(સોષણ પુસ્તક ૩ જના પાને ૨૦૫ મેથી)

મેડમ. બ્લેવાટસ્કીનો જન્મ વૃત્તિનાં રચાણ

એક ઉછરતા યોગી તથા પ્રકૃષ્ટિન શુદ્ધિવાળા મહાત્મા વચ્ચે કેવી જાતનો સંબંધ હોઈ શકે છે તેનો ખ્યામ નીચેના સમ્બાણ ઉપરથી આવી

શકશે. તે ઉપરથી મેડમ બ્લેવાટસ્કી તથા તેના ચુરુ મહાત્મા વંચ્ચેનો સંબંધ જાણવામાં આવશે.

પૂર્વ દેશ તરફના આત્મજ્ઞાની સિદ્ધાંતિઓનો મુખ્યત્વે, કરીને એવો મત છે કે જેને સાધારણ રીતે આપણે માણસ તથા તેનું શરીર કહીએ છીએ તે શરીરમાં બોન્સજેનો સમાવેશ થયેલો છે. દેખીતું શરીર તેને સ્પૃશ્ય શરીર કહે છે તથા તેની અંદરના બીજાને સૂક્ષ્મ શરીર કહે છે. તે પણ પ્રકૃતના સૂક્ષ્મ રજકણોનું બનેલું છે. પરંતુ સ્પૃશ્ય દેહના મુકાબલામાં તે કેવળ વાયુરૂપ ગણવાને યોગ્ય છે. આ શરીરમાં રહેતા ત્રીજાને કારણે શરીર કહે છે. તે ખરું જોતાં પ્લેટાં બેની પ્રમાણમાં દિબ્બદેહ ગણી શકાય તેવું છે. તેની બનાવટમાં પણ પ્રકૃતિ પરમાણુનોજ ઉપયોગ થયેલો છે. આગર જો કે તેવાં દરખાણું શું છે, કેવાં છે વગેરે જાણવાને હાલના જમાનાવાળા માણસોને કેટલાં વર્ષો લાગશે તે કહી શકાતું નથી. તે કારણે શરીરની ઉત્પત્તિ અવિદ્યામાં ચિદાનંદ બ્રહ્માના પ્રતિબિંબનું પડતું ધરાયેલી થાય છે. આ દેહનું નામ કારણે શરીર છે તે એટલાજમાટે કે રીં સૂક્ષ્મ તથા સ્પૃશ્ય દેહને ચૈતન્ય આપનાર તથા સર્વ રીતે પ્રેરણા કરનાર છે. સાધારણ રીતે મનુષ્યો જેનું હું કહીને અવિગ્માન રાખે છે તે કારણે શરીરની બાબતમાં સમજવું. આગર જો કે આ વાત ધણા યોગ કબુલ કરશે, કેમકે મૃત્યુ પછી શું થાય છે તેનું જ્ઞાન શાસ્ત્ર વાંચન કર્યા પછી પણ ધણાની કલ્પનામાં ઉતરી શકતું નથી સ્પૃશ્ય નાશ પછી શેષ સૂક્ષ્મની ખબર જેને મૃત્યુ તેને કારણે દેહની ખાતરી ક્યાંથી ન થાય. પરંતુ શાસ્ત્રાધ્યયન કરી નિર્ણય કરવો એજ હાલની સ્થિતિમાં આપણો ધર્મ છે. તે નિર્ણય શ્રવણ, મનન, તથા નિદિધ્યાસન વિના થઈ શકે નથી.

સ્પૃશ્ય દેહનું મરણ થયા પછી સૂક્ષ્મ શરીરનો પણ નાશ થયો જોઈએ એ દંષ્ટ જરૂરનું નથી. દિંદુઓમાં સામાન્ય રીતે મનાતી બાબત જેને વાંછના કહે છે (=સંસારી વસ્તુ, સંબંધી અલંકાર છત્તી) તે જોત વખતે ઉત્પન્ન થાય

૧ અવિદ્યાચક્ષુસ્વચ્ચક્ષુસ્તદ્વિચિદ્રાદતેઋષા

સા કારણશરીરે સ્વપ્નાહસ્તગ્રામિમાનવાન્ ॥ ૧૫ ॥ -તત્ત્વવિવેક-વાદ
અધિકૃત-જોડેનું નિર્ણય નાનાં નેતરણું ચિદામાન્ડવો જીવ. સ્વાત્-
તત્ત્વસંજ્ઞાને આદિભીક્ષુમ તથા સાંત્વિમિજ્ઞાનરારિમ્.
સંપૂર્ણ કૌં. એજ દેશનો પ્રખ્યાત ધૈર્ય, વારતવિક નહિ.

તો રમૂસના નાશ પછી પણ સૂક્ષ્મદેહ અસદ્ગતી માત્રક જન્મતું જીવતું રહે છે. અને તેનેજ 'ભૂત' સંગા આપેલી છે. કોઈ પ્રસંગે જોવામાં આવતા તથા હાલનાં અમેરિકા તથા યુરોપમાં આવતા રિપરિચ્યુઅલ સિદ્ધાન્સ (ભૂત પ્રયોગો) માં જે મનુષ્યાકૃતિઓ દૃષ્ટમાન થઈ રંગભૂમિ ઉપર હાજર થાય છે તે સંસારી વાંછનાવાળાં મૃત્યુ પામેલાં, માણસોનાં સૂક્ષ્મદેહ છે. જ્યારે સંસારી સર્વ ઉપાધિથી રહિત થઈ તેઓ સૂક્ષ્મદેહ પોતાનામાં રહેલી બુદ્ધિને વૃદ્ધિ ધાય છે ત્યારે કારણ શરીર પ્રાધાન્ય પામી સૂક્ષ્મથી જુદું પડે છે તથા સ્વર્ગ લોકનું સુખ આપણે અનુભવ કરનાર (માણસો ઇ ખરી અહતા) પણ કેવળ ચેતન્યમય હોવાથી તેજ શરીર છે. ફરી જન્મતાં વખત સૂક્ષ્મ તથા રમૂસ દેહ નવો થાય છે. પરંતુ કારણ શરીર તો એકને એકજ હોય છે સારે કોઈ પ્રશ્ન પૂછે કે પૂર્વ જન્મની ઝાંઝાનેનું સ્મરણ સૌને શાસાર નથી હોતું તો તેઓએ જાણવું કે સ્મરણ શક્તિનું સ્થાનક સાધારણ મનુષ્યોની બાહ્યતાનાં રમૂસ મગજમાં તથા સૂક્ષ્મદેહ રિધન મનમાં છે. તો તે કારણ શરીરની ઝોળખાણુવિના તેવી બાહ્યતા ક્યાંથી ઘાટ કરી શકે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે રમૂસ તથા સૂક્ષ્મ દેહ તો કેવળ નવા હોય છે ત્યારે તેઓમાં સ્મરણ શક્તિ નવી કેળવવાની છે એટલુંજ નહિ પણ અહંતાનું સ્થાનક નિશ્ચય કરવું તે પણ એક નવોજ પ્રયોગ પ્રારબ્ધાધીન થઈ પડે છે. આ ઉપરથી સહજ જણાશે કે ઉપર કહેલી રીતે સ્મરણશક્તિ હોવી કેવળ અસંભવિતજ છે. જે માણસો યોગ બંધથી પુતાનાં અહંતાનો પ્રવેશ કારણ શરીરમાં કરી શકે તેઓનેજ તેવું સ્મરણ થઈ શકે છે. અને તે દેખીતું સંભવિત પણ લાગે છે. તેવું ઘાટ લાવી શકનાર મનુષ્યો જોવામાં ઘણા આવતા નથી આવે છે તો લોકો તેઓને ઝોળખતા નથી. ઝોળખે છે એવા યોગીઓ પાત્ર પુરુષો સિવાય બીજાની સાથે છૂટ્ટી વાત કરતા નથી કારણ કે અધ્યાત્મની સાથે વાતવ્યવહાર રાખવાથી સત્યજ્ઞાન બાજતેનો સંસારીના મનમાં શું ચલાડો થવાના સંભવને લીધે તે વિશે શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરેલો છે.

• નશ્વરિમેદં જનવેદજ્ઞાનાં કર્મસંગિનામ્

જોધેત્ સર્વકર્મણિ વિદ્વાન્ પુત્તેઃ સમાચારમ્ N ૨૬ ॥

અર્થ :—સત્કર્મ કરવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે એવી રીતે કર્મના

ફળની ધ્વજા મગજનાર અજ્ઞાની પુરુષને તેને સુએના માર્ગે ઉપરથી ખસેડવે

નહિ પરંતુ વિવેકી તત્વજ્ઞની સાધુઓએ તો પોતે ભોગી હતે તેવાં સત્કર્મ કરી ઉપર કહેલા અવિદ્યાન માણસોને સારો દાખલો કરી બતાવેલો.

ગુલાબસિંહ.

પ્રકરણ. ૬

એક નાના દીવાનખાનામાં બીંતોપર ચોતરફ નાના પ્રકારની પુરુષ પ્રતિકૃતિઓ ભગ્વી રાખેલી છે; એમાંની એક તો ખરેખર એ કુટુંબની આખી વંશાયણી કરતાં પણ વધારે કીમતી છે. સત્ય છે. ગુલાબસિંહ કહે છે તે ખોટું નથી. ચીતારો મદુગરજ છે; જે સુવર્ણ એ કામીયાગૂર ખાતે છે તે ખરેખર કાલ્પનિક નથી. દીલ્હીને કોઈ અમીર-ભક્ષે ખુની હોય. કે ઠગારો હોય, કે બેવકુફ હોય અથવા કેવલ નિર્બળ કે રોયી પણ નિર્માલ્ય હોય, છતાં ચીતારાની પીછી તેને દેવ જનાની શકે? ચિત્રપટનો એક દુકડો તે હાક, ચર્મ, અને બુદ્ધિવાળા માણસ કરતાં વધારે કીમતી છે !

આશરે ૪૦ વર્ષની ઉંમરનો એક જવાન આ દીવાનખાનામાં બેઠો હતો. એની આખો કાળો ઝગર જેવી હતી, ચહેરો ઉનળો હતો અને આકૃતિ દુંકી તથા જરા ઉઝળતી હતી. અને હોઠ જુડા તેમજ વિપદાસકિત મુચ્છ અને દૃઢતાવાચક હતા. આ માણસજ પેટો અમીર-જેને આપણે રમાના ઉપર જુલુસ ગુમરવા ધચ્છા રાખનાર રૂપે ઓળખીએ છીએ. એણે કીનખાખનો બુખનો ને દીપો લગાડે મેહેલો હતો; પોતાની ગાદી ઉપર એક સ્ત્રીરોહીની તરવાર અને તેની સપ્તેજ રમવાંના પાસાની પેટી તથા લખવાન ખડીઓ કલમ વગેરે પડેલાં હતાં.

“કમ જગા”! પોતાના ખવાસ તરફ્ફરીને બોલ્યો “મારો તાકો તો હવે મારા બાપદાદા બેળો થયો. એવા માયાશુ સગાના મોત વખત મારે, કાંઈ દીકાસાની થણી જરૂર છે; તો રમાના કરતાં વધારે મીઠો અનાજ ખીંજે ક્યાં જડે તેમ છે?”

“ખુદાવંત ! શું કહો છો ! અજદાતાને ગયાને વાર તો થઈ મૈયા એટલામાંજ !”

“હા. એમજ હોયું જોઈએ કે જેથી એના મરણની વાત ઓછી ચર્ચાય, ને મારાજ હોમ આવે નહિ. જેણે આપણને તે સ્ત્રીએ પાછા પાડ્યા, અને કાઢાને ખીંજે દિવસ ખખર કરી, તે દરામખોરનું નામ તે મેળવ્યું?”

“નાજી દુલ્હનથી, ચોળી, ચમો.”

“હું તને હજી પેટો વિલક્ષણ પરદેશી !”

“મહારાજ ગુલાબસિંહ ! નક્કી કહો છો છ ?”

“જરૂર એ માણસનું બોલવું એવા પ્રકારનું છે કે કદી ઓળખાયા વિના રહે નહિ. એવું સ્વચ્છ, સ્પષ્ટ અને અનુરોધ પ્રેરક ઉચરે છે કે એનાં

વગર 'સાનળુ' છ ત્યાર મને માગમા આપ્યા એની કાંઈ વગતુ છે એવું જાન થાય છે ગમે તેમ હો પણ આપણે એના હરામખોરને ખસતો કરવો જોઈએ જગા' ચુના સિંહે મર્ડરિંગ આપણુ મરીમ વર પાવ। ક્યું નથી એ પરદેશી બહુ ગોનવનો છે તો આપણે એ એક મી ટપાની આપવી જોઈએ

‘હા હા, પેનો મનવડા ખાતો પણ’

‘‘એને પાર પહોચાડશે પણ એ વાત પછી બહુ બહેમી છું મૂન બસિહી સમિતીઓ ભવિષ્ય વર્તેલા બહિનિને બહુ વિચિત્ર વાતો સંભળાય છે પેના પોસનાળાનું મોત સનાર શીકર નહિ કદી બધા કાનભેરન એ બી મઢે આનંદ હોય તોપણ હુ મારો શીકર જના દેનાર નથી, તેમ વર વાળના હુ પણ સુન્દરો નથી

‘આપ તો ગાડા ચડી ઝેલા દો એ નાચેલે નગો જાડુ ટુંકુ જણાય છે’

‘જગા જગ દેવારેશથી જામીઝ જોળ્યા ‘‘મારામા કોનુ સોની છે તે તુ જાણે છે? જોઓ એમ કહેતા કે તેમના હાથમાંથી મર્ડર ક્રી ક્રીપિ છાંયી જના પામી નથી, અને કોઈ જીલુમ તેમને છેડીને મવામત રહ્યા નથી તેનું’ મા। પૂરેજોરો છુડ’ તો આજા ધુળપટ્ટી ચડી ગયો છે, પણ તેમનું બીજું હજુ તોગ્રુ છે આ કાગ સાવનાગાજ માફ પરાક્રમ છે-જમી મારો શીકર છે’

હારે ફરી એક દરેકો

‘એના ધરમાજ પેશાએ તો શુકે ધર ગોમતમા છ, ને જારણાનો કાંઈ તોળા બનીવેના તો વીર’

‘પણ આપણા આમા પછી એરો જંવાલાર પ્રમિદ થાય, ધર ચારીને ગો કુગ મિકાને હડી મયા તો પછી? યદ્યપિ ગામીર હમ ખોના હક સનાપરી છે, પણ મહાગમ પૃથ્વીરાજ આગળ તમે પણ અન્યાય કરીને હમરી જાઓ એ ન સમજતુ

‘ચાન ચાન, જાન તયા સુખ આગળ વધુ નરમ છે છતા મહારાતો નહિ મે મૈધી સાવધાની ર જોની છે જ્ઞેનખતે જમા અની આરી પરવારે તેજ દિનસ એ પેના બંધા સાથે સિહની પુર વાના રી દેની પછી મધ!

જગી હમ ગાયે ત મહેમા નો આકરે આપી ક્યુ દે મહારાજ ચુનાબસિહ મારે છે

અમીરે સહેજેજ પાસે પડેલી તરના જોયજા માડી પણ તરત પો નાની ગુનાબાનિક ચેરણા કળજે કરી ચુલાસિદેની સામો મેરે, અને આન

‘‘મનવડા ખાતા’ ગોડુ ગમથી જગપૂતોમા દાડ પીરાનુ ભમ હવુ

કાર આપી થકી નમતાયી મોઝો “આપે અમને નુ સોભા આપી આપ
જેવા પ્રમિદ્ધ ગૃહધી દોગી મ્હા હુ સપ્ત નિમત્તી મ્હુક કુ

“જે પ્રાસની ઉત્સુકતા તમો છ તેની ન મને કે’

અમીરે ને નુ નાસિહે ગા ગમ મ્હા હાય મેગ્યા, તેનીજ અમીરે
સારીરમા વિવલજી પ્રમરની ખપારી ઝગી અને એનું પ્રાપ્ત રતજી ચમગમ
ગુલામસિંહે જો ॥ તરફ પોતાની કાળી અને લલ્લ આજ મ્હુ દાસસિંહ
ફેરવી, અને પરિચિત હાય તેમ નીરાને ગાદીપર બેશે

‘આજથી આ રીતે આપણે મિત્ર થયા હરે કુ તમને મારા આ
વવાનું પ્રયોજન મ્હુ મો જોમ માનુમ પડ્યું છે કે અચૂત ચૂતા / આપો
બંને એક એમા પ્રતિરક્ષા થઈ પળા ફીગે મો શુ મમાસન થઈ શકે’

“જોહો ભારે તો ને બદા, સંસારે મારા શીકાર” માર દાય ન
યવા દીધો તે નગેન / શ્રીમ ના જોમ નગરમા તેમ ઈસ્કમા મધી તર
હના કારતરા વાળજીજ છે સમાનાર થઈ શકે / હી છે આ રહ્યા
પામા, આને આપણે ગમા આપી / તેનીજે જો ॥ મેગમા થોડા પડે
તે પોતાની આરા છોરે કેમ ॥”

‘તમે એના સુમનથી નનાયના ગેજો એમ નર / આંતો છો ?’
જરૂર ઈશ્વર સાક્ષી

“ને આ પ્રમાણે આપેનુ ॥ ૧૫ ॥ જે નોડે તો નુ મ્હુ ?

“પાસા ॥ પેગી પાણે / મારા મ્હુ ગુનામિ, તરના પગી જે
જે પોતાનો શુક ન પાણે, તે જોને ના ॥ ૧૬ ॥”

“આપણુ મેમાયી ગમે ત નર / પાણે તોપમ મેમજ થાય મોનુ
તમે કટોડો બને ચાને જગા આપોમાટે ॥ ૧૭ ॥

બહુ હી જગા પાના ને

અમીર પાધમે તકીયા પર નાગો યમને પડથે આ નમા બર
હારમા મ્હુ યથેનો આ પણુ લ્હનમા ‘અગઈ આસતો ન પુના ॥ ૧૮ ॥’
પણાનો અગ્ર મો ઉપર નરી અગ્રો - પારી સમ્યો નહિ જગાએ નલો
આ લ્હને પેગીમા ખુબ હનાવના નુના મિહ ગાદી પર દાખનો ટેકો દઈ
પામા તરફ નીચા નર્મને જગા ઉપર પોતાની નગર સ્થિર ફરી જગાએ
આ નગર સુપ્રવના બહુ મેરેતત રી, પણ શીકે પડીને ધનના લાગે, - પેગી
નીચે મૂકી દીવી

“પેહનીનાર નાજે તે સમાર, આન જગા જાદીથી આ સરાનો
છેડો ના

જગાએ ફરીથી પેગી લીની, ફરી પાણુ એના હાથ ધરના લાગ્યા, પગુઆ વખત પામા નાખ્યા, ૧૬ પથા.

“ વણા પથા ” રુવાનાસહે ગાન્ત વને કહ્યુ “ હા જગા હું મિગગ મનો તથી ”

જગાએ પાસા બેગા કરી, પેગીગા નાખી, ખુન દવાનીને ગાનીપર નાખ્યા -- વણામા ઘણા પડે તેટલા આન-૧૮ !

અમીરે પોતાના ખરામ તન્દ કડી નન્દે દાન કમડાગ્યા, પણુ શું કરે ? જગો તો પેહોએ મોએ, પામા તન્દ વેતે, ને પમથી મ થા સુધી કાપતો સ્તબ્ધ થઈ ગયો હતો.

“ મહેન્થાગી, ખુઓ હું હાથે, જતા હું ધાર છું કે આપણી મૈનોના કાંઈ વાચો નહિ પડે. ”

‘ લાઇ, હાલા તમે એગા શક નથી, પણ તમે આ ગાગા રિમ કાંઈ બહુ દરકાર કરના નથી એમ વાગે છે, તા કેંઈ પણ મને તમારો હક ઓડી દેગો. ’

‘ માગ પ્રેમ રિમે એ સ દલરે રિચાર લાતા નહિ. આન ગુનામ-મિહે મગા અસાનથી’ હમેરુ. ‘ તમે પોતે નિદા, વચન તોડાગ માટે દસાધી કે તે ભુખના નહિ. ’

અમીરે લાગર તેમ ચડાવી, પણ જે જગમ મોએ આગરો ને દેવાની જુકા ષડી નામ તે એમ તેમ કરી નખત મોએ બો ચો હુ દાવો, મો. મારી ગરતને તુમે છું હું આ પ્રમાણે મારૂ વચન પાણુ કુ તે જગ વ્યયમે પાગનો નથી એમ મિદ્દ મરામાગ આપને એટલી રિમિતિ કડ છું કે આપ હું એક મીઠાવાની માગ મન વગમગા પહાવ્યા તેમાટે આપ વાનો છું તેમા પસરવાની કૃપા કરગો.

‘ આપની એક પણુદુગળી નીકુ એરી આગા માગમીને પ્રમમ થયો હું ’
જુ પુનમિદ પડી વાત બીહ બા નોપર ચડાવી દીલી, બો ગમ તથી તમા અનદથી મે બો ન બોની જ નીને નરતે પથો

‘ હરાખોરા જગાનુ ગણુ પકડીરે અમાર બોલ્યો’ તે મો આગ્યો
‘ મેરશોર ’ પામા તો જરામાગ આપ્યા દતા, એને બાર પૂડરા બે-ઈતા દતા, મણુ એ સાનો મેનન કે એટલામા આવી ગયુ ”

“ હરે ષડી વ્યય છે તે લાખની વ્યય છે. મારો પિતો તથી ગમેલું હું આ દેશગીને મેગરવીજ નેઈએ. મોન ચાપ તો એ મ. જી શું થયુ ”
“ અતપના પુ ગુવાન પથાન દાની તમાર અગિગેગી ખસી પડી, બીહુ કાઈ નથી. ”

સંક્ષિપ્ત સસ્તી જાહેર ખબરો.

આ વિખાસમાં દુકાની ઉપમાઓ લખે
આર્ય ભવિષ્યે કાલે લોકો એકતા આપના
મથાલે દાખલ કરવામાં આવે છે.

સંવાદ, ચર્ચા છે.

સંવાદ ૧૯૪૫ ના સાત્તની
સંજ્ઞાની હાથરી.
એટલે.

નિત્ય નોંધ.

એમાં દરેક વિષયમાટે અલગ કોષ
પાનું ગમેલું છે, મથાળે દિવસની તિથિ
માર, નક્ષત્ર, તારીખ, માસ આપ વિ-
વિધ મિષ્ટાન્ન તથા તહેવાર વગેરેની
વિષયોની નોંધ આપેલી છે. વળી મુખ્ય
જાહેરનું જાણના જોગ વસ્તુ તથા તાર
ટાપાસની પણ દુકાનો માલિકી આપેલી
છે. કીમત રૂ ૦.૮૫૦ (અર્થ રૂ ૦) વા
“ પુસ્તક પ્રસારક મંડળી ”
ના મેનેજર પાસેથી રોકડથી મળશે.

આશાહ અને બીરબલની ચર્મ
જાગિક વાર્તા બાગ ૪. માત્ર કીમત જે
આના, ૧૫૫૫ અર્થ સાથે. મુખ્ય “ પુ-
સ્તક પ્રસારક મંડળી ” માંથી મળશે.

ભૂમિની ભૂપણ કીમત રૂ ૧.૦૦
ટપાવ અર્થ માટે “ પુસ્તક પ્રસારક
મંડળી ” ની આજીવનમાં મળશે.

(રસિક અને બોધક)

મુખ્યોધર્મમહુ કીમત રૂ ૦.૮૫૦
જા. છપાઈ, બંધાઈ, સુંદર, ગાંધીવાર
આવી છે.

કહાનજી ધર્મસિદ્ધ,
જાહેરકોટ, ચંપાગલી ધૂરંગ, રૂ ૦.૮૫૦

સંવર્તન.

(રમાઈસ • ક્યારેકર ને ધિત
લખાયું.) નીતિ, બાવદાર, ધર્મ
એરેનો સારો બોધ મળે, એવું રાજેશ
પરદેશી પ્રાચીન આર્યમીન મદાન
ઓના ખરા દર્શનોથી ભરપુર મ-
અને શુદ્ધ સુજરાતી ભાષાનો અંથ.

આ અર્થમાં ૧. સદાયરામ, ૨
મુદસિદ્ધા, ૩. સંગતિ ૪. વિવેક, ૫
ધર્મ ૬. આત્મસંયમન, ૭. :
કમે, ૮. સુરવખાવ, ૯. અંશાયક
૧૦. દોષલ, અને ૧૧. અનુભવ
અગીઆર વિલાસિત પાઠવામાં
વેવા છે.

કિમત રૂ ૧) ટપાવ અર્થ રૂ ૦)
મુખ્ય પુસ્તક પ્રસારક મંડળી
આજીવનમાં મળશે.

મારી નકલ:—જે સાહેબોની ઈચ્છા પ્રિય વંશના પ્રથમ પુરુષકર્તા કી
સર્વ આત્મિક વેદાની હાથ, તેમણે એક પેશાના પત્રથી મેટ્રેસ માંની ની રાહ અ-
મતાર ખગર આપનાં—એટલે જે સાહેબોને એ પ્રથમ પુસ્તક વેચાની છ-
ને એક વિષયેથી વિચારવા કરી મોકલવા લખી વાળવા બનશે.

વિજ્ઞાપના.

માનુ સાવનું “પ્રિયંવદા” નું લવાનું આ આંક પૂરોઆ
પરવાળી દેવાની ઘરાંકોએ હવે ફૂંપા કરવી. પ્રિયંવદાનો આ
ત્રોસવો નગી એટલે સુએષુ કિંગલુના. આ ત્રોતે આંક છે એટલે
નિયમ પ્રમાણે, લવ જમ ન આરે તો પત્ર ગધ થશે.

—

લખાણ—આ પત્રને માટે સવેએ છુટથી કરેનું એવી અમારી
પ્રાર્થના છે; પણ તે કોઈ પણ માસની તા. ૧૬ મી. પૂરેવો
તે પુષ્ટી ૥ માસમાં દાખલ થઈ શકશે લખાણ તથા પત્ર, એ
એક સંબંધી વ્યવસ્થાર પ્રિયંવદાના તંત્રી-ગણિયાંદ, એ
પત્રના લવાજમે તથા વ્યવસ્થા આપત અમને લખવું. “સવેષુ”
એમ લખ્યાવિનાન: જોઈયા વિરગો આ પત્રમા આવ્યા છે કે આવે છે
કોપીરાઈટ તરંગો છે. માટે તે છાપવા છપાવવાનો કોઈએ કંઈ નથી.

—

લવાજમ પોર્ટની ટીકીંગથી વાંચનામાં આવે તો તે ટીકીંગ માત્ર
ના આવાનાથી જોઈએ. દરેક પીએ એક ટીકીટ વડાવની,
વાર્તા મુકુ નાદિ. વળી પુણે મનાવનારે ના આનો વવારે વાળવો.

—

જાહેરખાતે—જાવ એક વખતનો—આખું જાનના રૂ. ૨૦
જાનના રૂ. ૨૦ ના પાનું અથવા એ હવે જમને રૂ. ૧૦ દરેક લીડીનાટ
અને તમા વિજ્ઞાપનાં દરેક લીડીએ એક અગિય સાખી મુદત માટે ઉપર
કાગળમાં આવશે. રૂ. ૨૦ પૂરેલા જે જાહેરખત નાદિ મળે તે તે પત્રની
અસમા જમ દસે તોજ આખી સમામે નાદિ તો તે પત્રનામા આવશે.

પ્રમારંક નાગી.
હીં મોડત નાદિ.

} મોમદાન કરીદાસે મેદો.
વ્યવસ્થાપક

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

(અનુસંધાન પાને ૨૯ થી.)

પ્રકૃતેઃ ક્રિયમાણાનિ ગુણૈઃ કર્મણિ સર્વશઃ ।
 અહંકારચિદ્મૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥ ૨૭ ॥
 તત્ત્વવિત્તુ મહાવાહો ગુણકર્મવિભાગયોઃ ।
 ગુણોગુણેષુ વર્તન્તે ક્ષતિ મત્વા ન સજ્જતે ॥ ૨૮ ॥
 પ્રકૃતેગુણસંમૂઢા સગ્ગન્તે ગુણકર્મસુ ।
 તાનકૃત્સ્ત્રાવિદો મન્દાન્ કૃત્સ્ત્રાવિન વિચાલયેત્ ॥ ૨૯ ॥
 મયિ સર્વોણિ કર્મણિ સંસ્પાસ્પાધ્યાત્મચેતસા ।
 નિરાશોનિર્મમો ભૂત્વા યુધ્યસ્વ વિગતઞ્જ્વરઃ ॥ ૩૦ ॥
 યે મે મતમિદં નિત્યમનુષ્ઠિષ્ઠન્તિ માનવાઃ ।
 શ્રદ્ધાવન્તોઽનસૂપન્તો મુચ્યન્તે તેઽપે કર્મભિઃ ॥ ૩૧ ॥
 યે લેદમ્યસૂપન્તો નાનુષ્ઠિષ્ઠન્તિ મે મતમ્ ।
 સર્વજ્ઞાનવિમૂઢાસ્તાન્વિદિ નષ્ટાનચેતસઃ ॥ ૩૨ ॥
 સદૃશં ચેષ્ટતે સ્વસ્વાઃ પ્રકૃતેર્જાવાનાયે ।
 પ્રકૃતિં શ્ચાન્તિ ભૂતાનિ નિગ્રહઃ કિં કરિષ્યતિ ॥ ૩૩ ॥
 શાન્ત્યસ્યન્દ્રિયસ્પર્શો રાગદ્વેષો વ્યવસ્થિતૌ ।
 તપોર્ન વજ્રમાગૃછેત્તૌ દાસ્ય પરિપન્થિનૌ ॥ ૩૪ ॥
 શ્રેવાન્સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સવનુષ્ઠિતાત્ ।
 સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ॥ ૩૫ ॥

આશ્વર્યઃ—(૨૭) પ્રકૃતિના ગુણોએ સર્વથા કર્મતાં કર્મનો, અહંકારથી
 મૂઢ થયેલો આત્માવાળો, હું કર્તા છું, એમ માને છે; (૨૮) પણ ગુણકર્મવિ-
 ભાગનું તત્ત્વ મહાવાહો, ગુણોના ગુણમાં પ્રવર્તે છે, એમ માની, આસક્ત
 થતો નથી; (૨૯) પ્રકૃતિના ગુણથી મૂઢ થયેલા, જે ગુણનાં કર્મમાં આસક્ત
 થાય છે, તે અજ્ઞાન બાળનાર મન્દ પુરુષોને, સંપૂર્ણ બાળનારે ચળાવવા નહિ;
 (૩૦) સર્વ કર્મનો આરાગાં આરોપ કરી, આત્માને જિયે મનઃ સિંધર આંધી
 નિરાશી અને નિર્મમ થઈ, સંતાપ તરુને પુદ્ગલ કરે. (૩૧) આ મારું ભત, જે
 શ્રદ્ધાવાળા માનવો અમુકા ગુણ્યાવિના નિત્યે અનુસરે છે, તે પણ કર્મથી મૂકતા

ધાય છે; (૨૨) પણ જે એની અરુણા કરી માર' મત અનુસરતાં નથી, સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનપ્રતિ મૂઢ બનેલાં. અવિવેચીતે. નાશ પામેલાં બંધુ. (૩૩) જ્ઞાનવાદ પણ પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે એટલે કરે છે. અર્થાત્) જૂતમાત્ર પ્રકૃતિને અનુસરે છે, ત્યાં નિઘ્રદ શુ કરી સકશે? (૨૪) હિન્દ્રિય હિન્દ્રિયના અર્થોમાં, રાગદ્વેષની વ્યવસ્થા છે. માટે તેમને વશ ન થવું, કેમકે તેજ એલા શત્રુ છે; (૩૫) વિશુદ્ધ (પણ) સ્વધર્મ, સ્વનુષ્ઠિત પરધર્મ કરતાં, શ્રેયસ્કર છે, સ્વધર્મમાં મરણ થાય છે, (પણ) પરધર્મ બચાવદ છે.

વિવેચન: - વિદ્યાનું તે અવિદ્યાનું પ્રવૃત્તિ, ઉપરથી તો સરખી કહી છે, તો તેમાં અંદરથી જે તદ્દાવત સ્વભાવો છે તેને વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે. પ્રકૃતિ એટલે સત્ત્વ, રજસ, અને તમસ્ એ ત્રણે ગુણોની સમાનાવરણરૂપ, સાંખ્યમતમાં પ્રધાન એ નામથી પ્રસિદ્ધ વેદાન્તીઓએ પણ માયા એ નામથી ઘણે જાગે સ્વીકારેલું. જગત્ સર્જિતું જડકારણ. તેના ત્રણગુણોથી થતા સર્જિતો લૌકિક વૈદિક કાર્યોના કર્તા તે ગુણજ છે. પુરુષ નથી. છતાં આકારથી મૂઢ થઈ ગયેલાં અસ, એમ માનીને બંદાય છે, કે આગે અમુક અમુક કર્મોદ્ધતાં કરતાં છીએ અવિદ્યા આવી પ્રવૃત્તિથી બંધનમાં પડે છે, પણ ગુણકર્મ વિલાગતું તત્ત્વ જાણનાર વિદ્યાનું, તત્ત્વજ્ઞ આચારવાળો છતાં, બંધનમાં પડતો નથી. ગુણ એટલે દ્વા તં ગુણ. અને તેમનાથી પ્રવર્તતાં કર્મ તે કર્મ, એ ઉભય, તથા તે જડસમૂહનો વિભાગ કરી જતાવનાર અર્થાત્ જાસક-પરમાત્મા તે વિભાગ. એ સર્વેનું. અર્થાત્ જડ ચેતન્ય ઉભયનું તત્ત્વ જાણનાર, ગુણોખેતાના સ્વભાવથી પ્રવર્તે છે જેને જે આરામ આત્મરૂપ છું તેને હાંધી નથી, એમ સમજ. આસક્ત થતાં નથી, કર્મનું કર્ણપણ પોતાને માથે લેતાં નથી, ને તેથી બંધનમાં પડતાં નથી. નિષ્કામ સકામ કર્મ કરવાથી મોક્ષમૂર્ધન દ્વારો દતાં, તેવી આ રીતે વ્યવસ્થા બનાવી, કે નિષ્કામતા કેમ અભવે ને સકામતા કેમ આવે. કર્ણપણું જોડારેડું એ સકામતા, અને તે જેનું છે તેનું વધારે માની પોને નિરૂપ છે તેમ રૂડું એ નિષ્કામતા આ સિદ્ધાન્ત. વળી અમુકનું જે મન્દાધિકારી છે તેને આ મિદાન્ત સમગ્રની રહી, ક્રમેની ફર્તવતો સૂચવે છે. કે માર્દિગ મમા અર્થયા પ્રકૃતિનાં સ્વં કર્મ છે, એટલે તેને કર્મનો તું ધણી

૧ કાઈ એમ પણ અર્થ લે છે કે ગુણકર્મનિષ્કામ એટલે ગુણવિભાગ ને કર્મવિભાગ આટલે ગુણનો વ્યવહાર છે ને આટલો પોનાં કર્મનો એ તત્ત્વ જાણનાર. પણ થી મધુરદન સરસ્વતી મૂઢ છે કે એમ અર્થ કરવા હોત વે. વિભાગ એ પદ્ધતિ સામાટે રૂઢવ? ગુણકર્મનું તત્ત્વ જાણનાર એમ ફરવું બસ હતું. મારે કહે છે તેમ અર્થ લેવો.

ન થઈશ, જેનાં છે તેને તે બધાં આરોપ, અર્થાત્ માગમાં સર્વ કર્મ આરોપ; મારે માટે તે ક્યો છે, મારાં કરાવ્યાં ક્યો છે, મારી બકિતથી ક્યો છે, એમ મારામાં સમર્પણ કર; અને જે આત્મરૂપ તું છે તેમાં શુદ્ધિ રિધર કર, અકતોપણ મુક્ત; ને એ રીતે દ્વૈતાભિસંધિની આશા તણ, અહંપણું મૂકી, મમતા પણ મૂકી, ને આ વખતે તારે જે પ્રાપ્ત થયું છે તે કલ્પ-યુદ્ધ-કર. જ્ઞાનીએ નો કર્મથી મુક્ત છેજ, પણ તારા જેવાં અજ્ઞાની, જે આ માર્ગ મત ધ્યાનમાં લઈ વ્યર્થ સમજી, સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને, તથા સર્વ અમુખા એટલે કેવનો ભાગ કરીને, અર્થાત્ આ રથસે કહેલી વ્યવસ્થા ખોટી ને હું કહું તે ખરી, મારો ધર્મ ખરો ને ફલાણીનો ખોટો, વિષય ખગ ને શિવતું નામ દેતો અભ્યાસાય, એવી નીચ દેવશુદ્ધિ કરવી એ કેવળ ઈશ્વરનો-મારોજ દેવ ક્યો બરાબર છે, મારું દેવ માત્ર તણને, નિષ્કામ કર્મ, કરે છે. તે પણ કર્મથી મુક્ત થાય છે, સંન્યાસને ચોખ્ખા થાય છે, મોક્ષ પામે છે. આમ ન કરતા, જે આ વ્યવસ્થાનો દેવ કરી, આ મતને અનુમરનાં નથી તે જ્ઞાની તો છેજ નહિ, તેમ અજ્ઞાની છતાં વ્યવસ્થામાં રહેતાં નથી, એટલે, સર્વપ્રકારના જ્ઞાનથી ત્રિમુખ યથેચ્છાં મુદ્ધ અવિવેકીજ રહે છે, ને નાશ પામે છે. સુસારથી મુક્ત થઈ શકતાં નથી. આ ઠેકાણે મતમતાંતરવાળા 'માર્ગ મત' એટલા શ્રીકૃષ્ણનું શબ્દોને પોતાના અમુકધર્મ પરત્વે ચોછ દઈ, તે ધર્મ ન પાળનારનો મોક્ષ નહિ થાય એવો ખોટો અર્થ અગાધા મથે છે, મણ તંજ વાતનો શ્રીકૃષ્ણે તો અમુખા તજવાનું કહીને અનાદર બતાવ્યો છે એ શુદ્ધિવાન વાચન, રજેઈ શકશે. જાણે અજ્ઞાનીની કર્મ વ્યવસ્થા કેવી છે એટલું જ જણાવવાનો અત્રે એવો હેતુ છે, એમાં અમુક મતમતાંતરની તરફાર ધુમાડથી એ સ્વાર્થશુદ્ધિમાત્રવિના બંધિત કાંઈ નથી. વળી કોઈ કેવલ ભક્તિ આદિને પકડી બેઠેલા, આ બે રક્ષોપરથી, કર્મ એજ સારો માર્ગ છે, એમ પણ દુરાચલમા પડે છે; તેનું ખંડન આટલીને 'તે પણ કર્મથી મુક્ત થાય છે' એ કર મા રક્ષોકમાં, પણ એ અવ્યવસ્થીજ થઈ રહે છે, અર્થાત્ જ્ઞાની તો મુક્ત છેજ, પણ આમ કર્મ આચરનાર, પણ, મુક્ત થાય છે. આવી કર્મ કરવા પરત્વે વ્યવસ્થા છે નો તે વ્યવસ્થામાં સર્વ કૃમ પ્રવૃત્ત નથી થઈ એ શકા. ધારીને રહે છે. કે પ્રકૃતિ સર્વને પોતાના સ્વજાતમાં દોરી નેવ છે. જ્ઞાનીએ પણ એ પ્રકૃતિની આસરથી છુટા નથી, કેમકે તેમની પંજુ મરણપર્વન પ્રારબ્ધ ભાગવતું પડે છે એ આગળ કહું છું, તો 'હું અથવા કોઈ, અમુક પ્રકારે જાતકાર કરી, પ્રાંજીને અમુક માર્ગ રાખીએ, તો સે જનવાનું નથી. અત્રે પ્રકૃતિ-શબ્દનો અર્થ એવો છે કે ધર્મધર્મના સરકારથી પ્રાપ્ત કરેલી અનાદિ વાસના. એ

પ્રમાણેન બૃતમાત્રની પ્રવૃત્તિ ધ્યાય છે ત્યાં નિમ્નદ નકામો છે. આદિ અ. ધ્યુ ત્યારે તો પોતાની અનાદિવાસના પ્રમાણે જેને જ્ઞાન ધનાર હશે તેને થશે, જેનો મોક્ષ ધનાર હશે તેનો થશે. એમ આલ્યુ, ને શાસ્ત્રોના ઉપદેશનો, તથા માણસે આમ યત્ન કરવો ને આમ ન કરવો એવા વિધિ નિર્દેશનો, અર્થાત્ પુરુષ પ્રવત્નનો, અવકાશન ન રહ્યો. એજ બતાવે છે, કે પુરુષ પ્રવત્નનો અવકાશ રહ્યો. આગળ કહી ગયા છીએ કે કાર્યમાત્ર પ્રકૃતિથી બને છે, તેમાં આત્માનું કર્તાપણું કે કર્મપણું મંદ નથી. હવે માણસ પરત્વે જે-ઇએ તો તેને આડું આવળું પ્રવર્તવાનાર રાગ દ્વેષિના શીશુ કાંઈ જણાવું નથી. ત્યારે રાગદ્વેષ કોના ધર્મ છે તે જાણવું જોઈએ ઇન્દ્રિયોન્નનેન્દ્રિય તથા કર્મેન્દ્રિય-અને તેના અર્થ એટલે પદાર્થ, વિષય, જાણવું, સાંભળવું, તેમજ રૂપ રસ ઇત્યાદિ એમાં રાગ અને દ્વેષની વ્યવસ્થિતિ રહેલી છે. ત્યારે આવા રાગદ્વેષને પોતે જે આત્મસ્વરૂપ અંકીતો છે, તેમાં ન આરોપવા, અર્થાત્ એ રાગદ્વેષને વશ ન થવું, એજ પુરુષકારનો વિષય છે; ને તે તત્ત્વજ્ઞાનમાત્રથી સિદ્ધ થાય છે. શાસ્ત્રકારો બીજીરીતે આની આવાત લખે છે. અમુક વાત અનિષ્ટ છે એ અજ્ઞાન સંદિગ્ધ, તે ઇષ્ટસાધન છે એવું જ્ઞાન, તે રાગનું કારણ છે, અને તે ઇષ્ટ છે એ અજ્ઞાનસંદિગ્ધ, તે અનિષ્ટ સાધન છે એવું જ્ઞાન, તે દ્વેષનું કારણ છે. આમાં તે વસ્તુના ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ-પણાવું અજ્ઞાન એ તે વસ્તુના જણાતાં ઇષ્ટ અનિષ્ટ રૂપ ઉપરથી થયેલા રાગ-દ્વેષનું કારણ છે. ત્યારે શાસ્ત્ર એટલુંજ કરે છે કે પેણું જે સદ્ગુણો અજ્ઞાન છે તે તત્ત્વનિવંકથી ખસેડી નાંખે છે એટલે યથાર્થ વાત સમજાઈ રાગદ્વેષ નિમૂલ થાય છે. આમ પુરુષ પ્રવત્નનો અવકાશ આવે છે, માટે સર્વે પ્રકૃતિને વશ છે એ ખરું, છતાં પણ રાગદ્વેષથી છુટા થઈ જવામાટે પ્રવત્ન કરવો; તત્ત્વનિવંકથી આત્મધ્યાનમાં પડવું. ત્યારે આટલી બધી મહેનત કરવા કરતાં હૃમ માત્રને તથા સંન્યાસ કરી મીઠો હોય તો શું ખોટું એવું અજ્ઞાનના ગનને કઈ જશે, એમ સંકા લાવીને વળી, અધિકારપરતેજ કર્મોચરણ કર્મસંન્યાસ ઇત્યાદિ બચરથા છે, એમ દૃઢ કરાવવા સિદ્ધાન્તરૂપે કહે છે, કે વિશુદ્ધ એટલે ન્યૂન શુદ્ધવાળો, (જેમ કે કર્મમાર્ગસંસ્કૃતઃ મેક્ષ આપનાર ન હોવાથી ન્યૂન શુદ્ધવાળો છે) પણ જે સ્વધર્મ હોય, પોતાનાં વર્ણાશ્રમ તથા અધિકારને યોગ્ય મર્મ હોય, તેજ પાળવો એમાં માણસનું કહેવાય છે, ક્ષામે ધામે અધિકાર પૂર્ણ મોક્ષ પાડવાનું એવીજ બને છે. પણ પરધર્મ એટલે પોતાને હજી અ-દૃષ્ટ કરવા યોગ્ય નહિ એવે ધર્મ, તે સ્વનુક્રિત એટલે સારી રીતે શુદ્ધવાળો હોય, (જેમ કે સંન્યાસ જે મોક્ષન મળાડે છે) તોપણ અવંકર છે, કેમકે જે

જેને યોગ્ય નથી, તેને તે કાંઈ લાભ ન કરતાં હાનિજ કરનાર પરી. સ્વધર્મમાં
 મરણ થાય તોપણ બંદીવાનું નથી, કે અરે! આ તો મરણ થવાવેળા
 આવી પણ આપણે બીજો-મોક્ષ માર્ગ-સેવાઓ નહિ. અધિકાર વધારવાનો
 પ્રયત્ન કરતાં મરણ થાય તોપણ લાભકારી છે, પણ એકદમ અધિકાર ન હતાં
 બીજી વાતમાં કુદકો મારવો ભયંકર છે. અધિકાર વધારવાનો પ્રયત્નમાં મરણ
 થાય તો પુનઃ વધારે અનુકૂળ જન્મ થઈ મોક્ષ મળવાસુધી મુકમેકરી જવાય.
 પણ કુદકો મારતાં વખતે દાપ પગ ભાંગે, તેમ અધિકારવિના અન્ય રસ્તે
 જતાં પાછા મળાય. અનોખા તનોખા થવાય એ બધી વ્યવસ્થા પાછી ફરીથી
 છૂટા અધ્યાયમાં જણાવવામાં આવશે. આ ઠેકાણે પણ દુરામદી સંપ્રદાય-
 વાળાઓ ખોટી તકરાર કરે છે કે સ્વધર્મ એટલે પોતાનો. સ્વામીનારાયણ, કે
 ચૌદ, કે સ્વૈચ્છય કે હિંદુ કે મુસલમાન, જે પોતાના આપનો હોય તે ધર્મ, તે
 ધર્મ એટલે તેથી બીજો શું અધિકારસંબંધે આપ્યા અધ્યાયનો વિષય
 છે, ને જે ઉપક્રમ કયો હતો તેજ વાનવો અત્રે ઉપસંહાર છે, કે અધિકાર
 પરત્વે વ્યવહાર રાખવો. તેમાં સંપ્રદાયો ક્યાંથી આવી પડ્યા !! આવા દુરા-
 મદોપીજ આપણાં શાસ્ત્રો મચડી નાંખી નકામો વિરોધ સ્વાર્થા આચાર્યોએ
 પેદા કર્યો છે, બાકી તત્ત્વમંદણમાં ધર્મ કે સંપ્રદાય કાંઈ છેજ નહિ. ગમે તે
 દેશ, કાળ, વર્ણ. આશ્રમ હોય તેની અપેક્ષા ન કરતાં વાર્તાવિક વિચાર માત્ર,
 તત્ત્વશાસ્ત્રોમાં કહેવા છે, તે અનર્પિતસિદ્ધિ સર્વમાન્ય છે. સ્વાર્થને ગમે તેમ
 મળે. હમે શ્રીકૃષ્ણ એજ કહે છે કે કામના-સ્વાર્થરૂપિનું બીજ-તેથીજ બંધાતું
 આદ્યમર્મે જવારૂ પાપ થાય છે.

જમાનાનાં ચિન્હ.

यदा यदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवेति भारत ।

अद्भुतान्ધर्मस्य तदात्मनं सृजाम्यहम् ॥

જેટલું જટલું તેટલું સારું, ને નવું સૈદ્ધનું ખરાબ, જેનું સૈદ્ધનું સારું

ને જટલું ખરાબ; એ ઉપર વિચાર બહુ હુંકી બુદ્ધિ જણાવેઆરા છે.
 આજકાલ એવા સમુદાય આગે છે, કે આપણે આપણાં પ્રાચીન શાસ્ત્રોને
 ધર્મરૂપે રીતે બોઈ શકતા નથી; તેમ તે છે પણ એટલા બધા ઉર્વરતાવાળાં
 અને પાછળથી મતમતાંતર અને સંપ્રદાય વગેરેમાં ચુંચવાઈ ગયેલાં. કે આપણે
 જન્મારો નેમની પાછળ ધુમરતાં પશુ સર્વ વાનનું સુદમ જાન ન થઈ શકે.

બ્રાહ્મણો ને આપણને શાસ્ત્રકર્તાનાં યથાર્થ અભિપ્રાય સમજાવી શકે, તે, આને જુદીજ રીતિમાં છે ને નિહાન અને છુદ્ધિમાન છે, તે બ્રાહ્મણો, તો, આજીવિકા માટે વ્યવહારોપયોગી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, તેમાં શેકાઈ ખડેના છે. ને બ્રાહ્મણો લાગનગનિનાના, કે સાનનના આભાવે વ્યવહારિક મન વિનાના છે, તેઓ પોતાની વશવરતરાની વૃત્તિ સમાજ છે, પણ તે વૃત્તિ સભાળનામાં એ, વેદાદિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ, તેને તો દૂર મૂકે છે, પણ ભીષ માગના માત્રનો મન્વાદિએ કરેલો આપદ્ધર્મ આપણે ન છતાં ઉપજીવિકા માટે સાચવે છે ઉપજીવિકાનો માર્ગ ને શિક્ષા, તેને ઉપયોગી જીતી, પાંચ પદર વાતો ધર્મને નામે, પરાણોમાંથી કે કોઈ ગપમપમાંથી ચાદ રાખીને છે અને પોતાના યજ્ઞમાનેને તેટલાથી ધર્મનો ઉપદેશ કરી, દક્ષણા પામી, સતોષ માને છે યજ્ઞમાંથી પણ જોઈ મૂંઢાણ જુદે તેજ ખરો ધર્મ મને તેજ આર્યશાસ્ત્રનું રહસ્ય એમ માને છે નાના શહેર કે ગામડામાં છેક આની સ્થિતિ થઈ ગઈ નથી, પણ મુઠ્ઠા જવા મૂંઢોટા નગરોમાં આ અધ-મતા પરાકાષ્ટાએ પહોંચી છે ગામડામાં તો કોઈ જુદા બ્રાહ્મણગૃહરથો ધર્મવિશે સારા જ્ઞાતા હોય છે એટલે બ્રાહ્મણોમાં જોઈતું ટૂંક મહુ આનવ નથી બ્રાહ્મણ મિત્રાવના વર્ગને તો લાપણુ જોર મદારાજ ગમે તેમ સગ-જને છે મુઠ્ઠા ને ના નગરમાં બ્રાહ્મણ વાણીઆ મરે જોર મદારાજ ઠીક બચાવી શકે છે! ધર્મ કર્મનાં કરાવતા, અમે મુઠ્ઠામાં તેમ જીજી રથને, જોર મદારાજને ગમે તેમ પ્રત્યાર્થિક શ્લોક માત્ર ગમગવણા, કે કોઈ ગૂંજ-રાતી કીર્તન, શ્લોક જેવે રજો માતા પણ, સંગળ્યા છે. અરે! નહિ ગૂંજ-રાતી કે નહિ સસ્ત્રુત એવું એક કપોત કલિપત વિચકર્તા પુરાણ પણ જામ-ડના સૂતારો આગળ વાંચી એક બ્રાહ્મણને હજારે રૂપીઆ કમાતા અને પ્રલક્ષ જેવો છે આવે સગરે ધર્મોચારો પાસેથી આપણે કાંઈ બચાવના જી-ખીએ, પણ તેમનાવિશે એ, જેટલું થોડું જોલીએ તેટલું જ ઠીક છે

આપણને ધર્મ વિશે જાણનાં આવકાશ નથી, અવકાશ હોય તોપણ તે જોટે સહજસાધ્ય સામગ્રિ નથી, ધર્મ સમજનારા, ઉપર કહ્યા તેના છે આની અનુરૂપતા મહ છે આપણી આચાર, વિચાર, દર્શન, જ્ઞાન, વેદાદિ તો, હતા તેના તે પ્રાચીન સમજમાનાજ, છે આપણને પગલે પગલે ને યજ્ઞપત્રી સાક્રાન્તો જોર જગત કરે છે નવા વિચાર, નવા આચાર, તેવા વ્યવહાર જોઈપણી નજરે પડતા જાય છે તે વ્યવહારોમાં વતનારા આ-પણા કસતા વધારે સ્વતંત્ર, વધારે સુખ જોગવતા, જણાય છે આપણી જુની વાતો આપણને યજ્ઞીએ વૃદ્ધલી લાગે છે, માણસો રવવાનજ પોતાનું

જે હોય તે જરા હોયવાનું હોય તોપણ-તેને સહવાનો છે; છતાં ક્યાં સુધી દુઃખી થવું? જુની વાતોમાં કાંઈ ચાર જણાતો નથી, ગોર મહારાજ હસતાં જેવાં કારણો, તે વાતોને માટે, બતાવે છે, એટલે આપણા ધર્મની વાત હશે તે દહાડે ભેગે સારી દશે, આજ તો નકામી થઈ ગઈ છે. એને વળગી બેસવામાં સ્પષ્ટ રીતે મૂખાંધ અને દાનિ છે: જુની વાતો બધી ગૂઢમ છે, તેમને બાજુએ મૂકી, સ્વતંત્રીને સ્વચ્છંદે વર્તવું જોઈએ. અને તેમ વર્તવાથી મૂખી થયેલા જણાતાં સોદાનુંજ અનુરણ કરવું જોઈએ. આપણે પણ જેમ બને તેમ સ્વતંત્ર આચાર વિચારનાં ફક્ત બાળી થવું જોઈએ. દરેક ખાખનમાં 'સુધારણ' કરવાની જરૂર છે. સ્ત્રી પુરુષના વ્યવહારોમાં, ખાવામાં, પીવામાં, પુરવામાં, ઝોદવામાં, ને છેવટ વિચારવામાં પણ 'સુધારા' વાળા જે દાખલા, દલીલ, કારણ. વારંવાર પોતાની ત-ફેશમાં લાવે છે, તે બધાનો સમાવેશ અને દરેકા અનુવાદમાં થઈ રહે છે. આવી તકરા-દોને આધારે, આવી રિથિતિએ પૂછેએલા કોઈ, આવા વિચારમાં પડે, તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કાંઈ નથી. આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી એટલુંજ નહિ, પણ એજ વિચારમાં તેમણે પડવું એ વાસ્તવિક છે. જુનું તે ખોટું ને નવું તે સારું એ વિચારનું આવું રૂપ છે.

જુની વાતના અનુયાયી થયા છે. તેમાં સરચોખરે ઉપર દલા તે બીજા માગનાર અગાની પ્રાહ્લણોજ છે. તેમની બોલપિઠાજ તેમ કરવામાં રહી છે. આ લોકનો આપો ઉધારો સ્વાર્થચવદાર જેઠો, સુધારણાના સામાટે એમ ન રહે, કે આજ ને આવાં પ્રાહ્લણોએ, લોકને ભગવી, પેટ ભરવામાટે, 'સાક્ષોનાં ગળ્યાં મોઢ્યાં છે! ગોર મહારાજનું સામર્થ્ય કાંઈ થોડું નથી. જુના રીવાજ ઉપર માણસને સહજ પ્રેમ અને આસ્તા હોય છે; ને તેમાં વ્યારે પરજોઈરતું નામ બેજગીને, વાન કરનાંમાં આવે, સારે તે રીવાજ છુટે પણ કેમ? સાક્ષોને, પુરોગો જેટલો, બુદ્ધાર અવલોકન કરવાનો પ્રસંગ મળતો નથી, તેથી તે ગોર મહારાજના વધારે કળાનમાં હોય છે. તેમનેથીયે, સુધારણ પર વળવા માંડ્યા, જે થોડાં પુરોગો હોય, તેપણ અપાવણ, અપાવણ બેધી રહે છે. મહેલે બાગે તો પુરોગો પણ ગોર મહારાજના હાથમાંજ હોય છે. આવી રીતે જુની વાતના અનુયાયી સુધારણાના કંઈતાં, લાખ મળ્યા છે. અને તે, કારણ બધીને કે ન બધીને, પણ જેમ જેમ સુધારણાના મોંને જેટલું દહેતા બાય છે, તેમ તેમ જુની વાતોને, વધારે વધારે વળગતા આવે છે. નવું તે ખોટું ને જુનું તે સારું એ વિચારનું આ રૂપ છે.

આવી અવસ્થા આપણા દેશમાં વર્તમાનકાલમાં આવી પડી છે. અહીંયાંજ એમ થયું છે એમ ન જાણવું. દેશેદેશમાં એક સમય આવે આવેજ છે. યુરોપમાં આવી ગયો છે; ને વળી આવવાની તૈયારીમાં છે, તે આગળ જણાશે. શું કરવું? કાણ સાચું? કયો માર્ગ ખરો? કે બેની વચમાં કાંઈ સમાધાનનો માર્ગ છે? કાંઈને એમ લાગશે કે આવા પ્રશ્ન શામટે પૂછાછે. અમુક રીવાજથી દુઃખ છે, તેને તથ્યને, અમુક સુખદાયક રીવાજ અદ્યક્ષ કરવાનો છે, એમાં આટલી બાજબી શામટે? બાંજગડ એટલા માટે છે, કે અમને અમારું એવું જે હોય તે તજવું ગમતું નથી; અમને પ્રાચીન વાતો ઉપર કાંઈક વિશ્વાસનું મન છે, દબરો વર્ષના અનુભવથી માણસની બુદ્ધિએ પરિશીલન કરી કરી આપણાસુધી સંક્રામિત કરેલી અમુક રીતિ કૃતિઓમાં કાંઈ સ્વાસ્થ્ય હશે, એમ આમને ઇતિહાસના અનુભવમાથી કાંઈ શિક્ષા લેવાની ઇચ્છા છે; પાંચ પંદર વર્ષના અમારા દાસના વિચારો ઉપર અમને પાકા ભરોસો નથી; ‘સુખ’ શબ્દે હેતુ એવિયે અમારા મનમાં બહુ બહુ સંશયો છે; અમારા દેશમાનને અનુકૂળ પ્રતિભૂત વિચારશ્રેણીવિષે અમારે હજી સમજવાનું છે; ઈલાદિ. અમુક એક રીવાજને સૂઝી દેતું પૂછેલાં, તે રીવાજનું મૂલ્યસ્વરૂપ, તેની ઉત્પત્તિનાં કારણ, તે મૂલ્યસ્વરૂપમાં બીજાં કારણોપર-ત્વે થયેલા આજપર્યંતના ફેરફાર, અને એ રીવાજને અમુક અમુક રૂપે પાલનાર લોક ઉપરના સાગ્રી કે નઠારી અસર. એટલું વિચારવાનું છે. પછી એમ જાણવું છે કે એ રીવાજને બદલી કેવલ તેથી જીવન ધારણનો રીવાજ દાખલ કરવામાં લાલ છે, કે એ રીવાજનું મૂલ્યરૂપ સિદ્ધ કરવામાં લાલ છે. જે નવોજ રીવાજ દાખલ કરવો હરે, તે તેવો રીવાજ કયા પ્રચલિત હોય. લાં, આપણે દૂર કરવા ધારેલા જીવના રીવાજથી જે દુઃખ હોય, તે બધું તે દૂર કરી રાખ્યો છે, ને સુખદાયી નીવડ્યો છે, એ જાણવું છે. એ વિચારો તે ઉપર કહેવા સામાન્ય વિચારમાં અંતર્ભૂત છે, કે રીવાજ, બચ્હાર એ સર્વ સુખમાટે પાળવાનાં છે, સારે તે ‘સુખ’ નું રૂપ કેવું માનવું; અને દેશદેશના હવા પાણીના માનને, અનુસારે તે ઠરાવેલા સુખ ઉપર પૂછામવા, અમુક રીવાજનું સ્વરૂપ કેવું રાખવું. આ એ અવાંતર વિચાર. ઉપર કહેલા વિચારોમાં અતર્ભૂત છે. એમ કહેવા કરતાં, એમજ કહીએ કે તે વિચારોના એ નિયામકજ છે. નહું તે શક્ય કરવા એજ એ વિચારે જનને સુખદાયકતાની તકરારો તપાસતાં આપણે આગળ કહ્યું, તે તરવ જણાય છે, તેમ જીવું મોટું સારું એ વિચારે જનનાર પૂર્ણમી ભોક્ત્રી દુશીસો તપાસનાં પણ આપણે તરવડાય લાગે છે.

ઉભય પક્ષની વાત નાણી દેવા જોવી નથી જુના રીવાજથી ક્ય, પતું નથી, નવાથી પતું નજરે જોઈએ છીએ, સારે સુધારો કેમ ના કરે. એ વાત જોઈએ ને ન મળુકારવા જોવી નથી તેમ, કે તે રીવાજને બદલતા તે રીવાજના દેવરૂપાદિ તથા નવા રીવાજની સુખસાધકતા, એ એ વિચારોને કામજરુ તે હીક છે, - એમ જુના કોઈ કહે છે, તેપણુ માન્ય કરના યોગ્ય છે જેમ સુવાગની ઝનુનમા આવી જઈ એકદમ ગમે તેવે બને મૂર્ખે કહી પડ્યાની ઉતાવળ કરના આપણે સાવધ રહેવાનું છે, તેમ જુના રીવાજમા કોઈ જાતનું છે કે નહિ તે તેને બદલે અમુક નવો રીવાજ લાભ કરશે કે નહિ, એ તપાસ કરવાનું કામ, આપણાથી બને તો, એક ક્ષણ પણ મુલતવી રાખતુ જાણી નથી, એક તરફથી છે તે વાતની ખુબ બારીક તપાસ, અને બીજી તરફથી નવા વિચારની દુર આપણની સિદ્ધ સંકિત, એ બેનો મધ્યમ મુકાબલો કરાવિના, સુવાગના પ્રવાહમા એકદમ ઝપલાની પડેલા સુધારાને ધણીનાર આગળ જઈ પાછા પડતુ પડ્યું છે, એના, રાખવા આપણી નજરે, આવતા નાં ભાણીશ વર્ગમા, ધણાએ બની ગયા છે, એટલે હુકા કદી મળુ નાની જગ નથી.

સારે આ પ્રકારનો મુકાબલો કરવાના પણ કોઈ મુખ્ય માન્ય છે ? જુના રીવાજને મોઢવા બેસતા તો પાટ આવે તેમ નથી, તેમ તેવિને કોઈ ગુરત સમજવી કે એવો વિશ્વાસ કરના યોગ્ય (ગોર) તૈયાર નથી, અને નવીવાર્તા તો સદજ સમજાય છે, તે વાતને માનનારા સુખી જણાય છે, સારે મુકાબલો કીએ બને બને ? સદજ સમજાય નેમ બદલુ વગુ પડે, આમ છેક નિગરા થવાનું પણ કારણ નથી, આપણે જરાક સ્થિર થઈ વિચારતુ જોઈએ છીએ, જુના વિચારોની ઉત્પત્તિ તો આપણા દેશમાથીજ થયેલી છે, તે આપણને પરિચિત છે, નવા વિચાર પશ્ચિમ તરફથી આવ્યા છે, આજુ રાજ્યકર્તાઓ તે વિચારોને જાણ્યા છે, ને તેમની ઉત્પત્તિ તેમના દેશમાં થયેલી છે, જુના વિચારોની ઉત્પત્તિ આદિ વિચારવાનું મુરદેવી જા રુતુ છે, નાં વિચારોની ઉત્પત્તિ આદિ પણ પાશ્ચાત્ય દેશનો ઈતિહાસ માર્ગ રીને જાણવાના મગજમા તમ જાયો, ને તે કામ પણ જુના વિચારોના ઉત્પત્તિ આદિ સાધનનો પ્રયાસ કરતા, આજો સુધેનવનું છે, એમ જાણી આગ બને તરફ એક નીને તો મુરદેવી સરખાતું છે, સાર તે બે પક્ષો વચ્ચે જે તારવમ્ય છે, તેને કોઈ અમુક સમજી શકાય તેવે, આકાર આપી શકાય તેમ છે ? કોઈ વાતની સુખપરામણના વિચારતા, વિચારકર પ ન કામગીરી આપણે આગળ મવાની ગયા છીએ, નેમ આ

પ્રશ્નનું ઉત્તર આપવા સમર્થ છે. 'સુખનું જોતું સ્વરૂપ ધારણું હોય, તે માણે વિચાર આચારનું સ્વરૂપ બંધાય છે. જુના વિચારવાળા પ્રાચીન 'સુખ'નું સ્વરૂપ એમ માન્યું લાગે છે, કે જે કદાપિ ભંગ ન થાય, જે વિશ્વકમાનુસાર સદૃશ સાધ્ય હોય. એવો આનંદ, તેજ સુખ, પ્રકાશાન્તરે બીજું નામ મોક્ષ. આવો નિત્ય આનંદ પ્રાપ્ત કરવામાટે, કમાનુસાર, આપણાં આચાર વિચાર અને સ્થિતિ, નિયમાઈ જવાં જોઈએ. જે ત્રણે વિશ્વકમાનુસાર ન હોવાનું કારણ આપણા મનોવિકાર છે. એ મનોવિકારને દૂર કરવામાટે સર્વાત્મભાવ યથાર્થ રીતે થઈ જવો જોઈએ. તેમ ન થાય ત્યાં સુધી વાસનાયુક્ત જીવ જન્મ પામતો આલ્સો જાય છે, ને કર્મોનુસાર ફલ ભોગવતાં. પરમાનંદ-મોક્ષ-પામતો નથી. જુના વિચારો આતું રહ્ય છે. નવા વિચારોમાં એવું તત્ત્વ સમાયલું છે, કે જીવ જડ પદાર્થથી અતિરિક્ત, કોઈ ચૈતન્યસ્થિતિ તે છે નહિ, અથવા સિદ્ધ શક્તી નથી, એટલે જન્માંતરાર્થે કલ્પના અને કર્મનો ભોગ એ વાત, પાપ વિનાની લાગે છે, અને એટલા લાંબા અને અનિશ્ચિત વિચાર ઉપર રચેલા સુખ-મોક્ષની મૃગતૃષ્ણા છાછળ દોડવડ કરતાં, અહીંયાંનોજ વિચાર કરવો વધારે સુતર, દૃશ્ય, અને નિશ્ચિત છે. જે રીતે મંડલ સામાન્યને હર કત ન આવે, તે રીતે, ઘણામાં ઘણી સ્વતંત્રતા, છુટ. સ્વચંદ્રપણું, આચાર, વ્યવહારમાં, વિચારમાં, માણસ માન-ઓં, પુરુષ-જેઠ શકે, એજ સુખ. ૭

જની આવી કલ્પના માનનારા કોઈ પ્રકારનો ધર્મ પાળતા હોતા નથી, પાળતા હોય તોપણ, ઈશ્વર એવો કોઈ શબ્દમાત્ર પ્રયોજીએ, ને તેથી શક્તિ તેનો સંબધ, ઈત્યાદિ બાજતની કડાકૂટમાં ઉતરતાજ નથી. આપ્રમાણે, જુના અને નવા વિચારમાં જે આસમાન જર્મીનનો ફરક જણાયાં કરે છે, તેનું સ્વરૂપ છે. જરા વધારે વધીને દૃશ્ય કેટલાક ઉભય સામાન્ય અંશ બા- તલ ફરીએ, તો આપીપણુ હુંકામાં એ જે વિચારોના તદ્દાવતની કારણને આપણે કહી શકીએ. એકમાં ચૈતન્ય, કર્મ, પુનર્જન્મ, મોક્ષ આ વિચારો ઉપર સુખ સ્વરૂપ રચેલું છે, બીજામાં જડ પદાર્થની શક્તિમંત્રથીજ બધો નિર્વાહ, ધર્મ રહે છે, તો ચૈતન્યાર્થે મૃયાકૂટ લારોસો કરવા જીવી નથી, માટે જડ કલ્પના ઉપરજ સુખની કલ્પના નિર્ણયેલી છે. એક શબ્દમાં કહીએ તો જુના વિચારો ચૈતન્યવાદ, આત્મવાદ ઉપર રચાયા છે; નવાં વિચારો જડ-વાદ, ઉપર ચીંધાયા છે. કાણુ ખરું? વળી એનો એજ પ્રશ્ન આવીને ઉભો: નવાં વિચારવાળાએ ચૈતન્યવાદ સાંભળ્યોજ નહિ હોય, કે જુના વિચાર વાળાએએ આટલાં વર્ષોનાં વર્ષમાં જડવાદ વિચારોજ નહિ હોય, કે હવે-

વળી આપણે કોણ ખરું તે નક્કી કરવા બેસ્યું? પાશ્ચાત્ય દેશમાં ચૈતન્ય વિચાર સારીપેઠે સમજાયેલા હતા, છતાં જડવાદનું આગ પ્રબલ છે; તેમ આદિયાંએ, આર્યાકાદિ જડવાદી યજ્ઞજપ્તા છે, છતાં ચૈતન્યવાદનુંજ પ્રબલ આગવું રહ્યું છે. એટલે એનો એજ પ્રશ્ન આપણેજ વિચારવાનો હરે છે, કે કોણ ખરું?

જે કારણે સર. ચૈતન્યવાદીઓએ, જડવાદને નહિ રસીકાઓ હોય. અને જડવાદીઓએ ચૈતન્યવાદને અનિશ્ચિત ગણ્યો હશે, તે, ઇતિહાસદાર, વિચારતાં, અત્યેનહુજ લગભગ યથા વિષયાન્તર યથા જાય. અને તે વિચાર્યો પછી પણ, આજે જંગલમાં જાણે વાદ પ્રચલિત છે, એટલે, પ્રશ્ન એનો એજ રહે, કે કોણ ખરું? દુનીયાંનો મહોટો ભાગ આજે જડવાદમાં ખંચાવા લાગ્યો છે, ને ચૈતન્યવાદના મૂલ્યજ્ઞાન આગવર્ત, હિંદુસ્તાન, ઉપર પણ જડવાદે છાપેા માર્યો છે. લડાઇ શરૂ થઇ છે. ચૈતન્યવાદવાળાની સેના નિર્મલ છે, જડવાદવાળાની ઉચ્ચ, પ્રબલ છે. એટલે દાર છતનો નિવેડો જાણે સંશયાત્મક નથી. પણ જડવાદની સેનાની હાવણીમાંજ તૂટ પડી છે, એટલામાં ચૈતન્યવાદની સેના ગમે તેની નિર્ભય હોય, તોપણ સમગ્ર નીવડવાનો સંભવ છે. જ્યારે જ્યારે ધર્મનો સ્વપ્ન થવા બેઠે ત્યારે ત્યારે હું અવતાર લઈ ધર્મને રચાણું છું, એમ મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ્વીકૃતભાવે પ્રકટ કરી બહાર પે ક્યું છે. અર્થાત્ વિશ્વના અનાદિ ચક્રમાં અમુક અમુક કાલે અમુક અમુક ફેરફારો બધી દુનીયાને હવાવે છે, ને એજ વિચારે યુગાદિ કલ્પના ચાલે છે. બધા વિશ્વને આગ એકદમ અમુક વિચારોપરજ દસાવી દોરવી જનાર કોઇ મહાપુરુષજ હોય છે, એટલે તે ઈશ્વરાવતારજ મનાયે. પ્રોફેસર કુસ નોમના પ્રખ્યાત અમેરિકન રોષકે, જે ચાર માસ ઉપર, ન્યુયોર્કની “આર્થાત્મિક રોષકરનારી” સભા આગળ લાવણું કર્યું હતું, તેમાં, રોઝીક્રીએનોના મતને આધારે, કહ્યું હતું. કે પ્રતિ હસો સાડી હસે. વર્ષ દુનીયામાં ભારે ભારે ફેરફારો થયેલા છે. જ્યારે ઇ. સ. ૧૨૧૫-૧૭ માં તાતાર દેશમાંથી પશુપતિરૂપે પ્રવીણખાને નીકળી, હિંદુસ્તાન, ઈરાન, ચીન, સુરની “ખંચમાલી કરી શ્વેતલ” જંગલી પણ પતિનુંજ-જડનુંજ-પ્રબલ સિદ્ધ કર્યું, તે વખતે બધી દુનીયામાં માણસની પણ પ્રવિજ-જોડ પ્રવિજ-પ્રબલ વહેતી હતી.” એથી, હસો સાડી હસો વર્ષ

૧ એથીસના પાત્ર કુબંધીખાનની માદી પેકીનમાં હતી, ને ચીન હિંદુસ્તાન, ઈરાન, અર્મેસ્તાન, તુર્કીસ્તાન, તથા જર્મની સુધી, તેની આણુ વેતેલી હતી (૧૨૭૬).

ગુણાખસિંહ.

પ્રકરણ ૯.

ગુણાખસિંહે પોતાના ગુરુ મત્સ્યેન્દ્ર યોગીન્દ્રને લખેલું પત્ર.

વિદ્યાનું આકાશ હવે ઘેરાઈ જઈ મલિન થવા લાગ્યું છે. જે સંમા-
ધાન ઝાનીએ ના સર્વેક શબ્દરૂપ છે, તે મેં ખોડ્યું છે. જેને મારે પરમમાર્ગે
દોરવાં હોય છે, તેના મનોનિશ્ચય ઉપર હવે હું બલ કરી શકીશ નથી; તેવાં
ને, હું, અમાધ સમુદ્રનાં મોજાંમાં આગળને આગળ તથાઈ, જેમ મારે નાવ
હીનારાને બદલે દૃષ્ટિ માર્યાદાના કાળા પાણી તરફ ખેંચાય છે, તેમ મેં ચૂતર
જેલું છું. જ્યાં હું સામાની મનોવૃત્તિને આરી મૂરજી મુજબ મલાવી શકતો
ત્યાં હવે કંઈ સચનાત કરી શકું છું, એથી આશ્ચર્ય પામી મેં આત્મ નિરી-
ક્ષણ કરી જોયું. સત્ય છે, એમજ બાંધ્યું, કે સાંસારિક વાસનાઓ મને આ
દૃષ્ટિક્ષણ લવિતના આનંદમાં બાંધી રાખે, રમ્ય માનના સંસર્ગથી શુદ્ધ થયેલ
આત્મા, જે આધ્યાત્મિક રહસ્યનું ઉદ્ભવેન્દ્ર કરી શકે, તેનાથી સર્વદા વેગભર
રાખે છે. જે ધર્મ આસથી આપણી આધ્યાત્મિક તથા ઉચ્ચ શક્તિ સંરક્ષિત
થાય છે, તેજ ધર્મચાર, જે મનુષ્ય તરફ આપણા મનમાં નિર્ણયનસ્વ-
ભાવને સુસભ એવા ઇર્ષ્યા, દેવ, વૃદ્ધા પ્રેમાસંકિત, આદિ ભાવ ઉદય પુમે છે.
તેમના ભવિષ્યનું અવલોકન કરવામાં, આપણુ આંતર અક્ષુને અધ કરી દે છે.
ગુરુ મત્સ્યેન્દ્ર ! મહા યોગિરાજ ! મારી આશ્ચર્ય પાછળ બંધી અંધારુથી
પદ રહી છે, મને કાંઈ સુઝતું નથી; આપણુ ઉત્તમભોક્તમ માર્ગની શ્રેણીથી
હું ખસી જવા લાગ્યો છું, જેમ મને લાગે છે; અને જે અમર વૈવનરૂપી કુળો
કેવળ આત્મછાયામાંજ ખીલે છે, તેમાંથી મારું સ્વભાવવાળી પ્રેમાસ-
ક્તિરૂપ કાણુ વિષમય પુષ્પ પદ આપતું મને જણાય છે ! !

પેલો માણસ એને યોગ્ય નથી—એ હું સારી પેઠે સમજું છું, પણ
એની પ્રકૃતિમાં. મહત્તા તથા બલમનસાઇનાં એવાં ધીન્દ્ર છે, કે જેને સા-
સારિક ભૂત અનેક ભાગ રૂપ નકારે છે. આશ્ચર્ય ન કરે, એ દેશરૂપે ઉગી
નીકળે. એ એની ધાય, અને હું, જે આસક્તિ મારા આંતર અક્ષુને અધ
કરી મારા સામર્થ્યને લગ કરે છે તેને, જે આ પ્રભાલે ખીલેના કૃદ્ધમાં
રેખી શકું. હા અહર્ય, અગાત, અચ્યુર, રહી, હું, જે પુરુષના ભાવ્યપરિવ-
ર્તનની સમાજ સખી શકું, અમુને ગુપ્તરીતે એનાં કર્મને દોરી શકું, અને આ
બંધા કર્તવ્યથી, એની મારફત, એ ખીયારીને પણ સુખી કરી શકું. પણ

વખત પાણીની પેઠે વલો જાય છે, હવે છડીએ છુટ કરાય છે. મારી સં-
 નિધિમાં જે આકૃતિઓ પ્રતીત થાય છે, તેમાંથી હું, એ બીચારીની પાછળ,
 ઘણાં લયાનક આકાર ઘેરાતા દેખું છું. નાસી જવાવિના પૂર્ણને ઉપાય નથી;
 મારા કે એનતવિના ખીજાને હાથે એનું સંરક્ષણ પણ બને તેમ નથી. મારી
 સાથેજ ! એ આનંદવિષ્ણવ !—એ ભણકરે અનિવાર્ય પરિણામ !! મારી-
 સાથે ! ! માર્ગેદ્ર ! તને આશ્રય લાગે છે !! હું એને મારા પોતાનાથીજ રક્ષણ
 કરવા છઠ્ઠું છું ? કપના કલ્પ મધ્ય જીવિતમાં એક ક્ષણ—જેનો કીનારો
 પણ જણાતો નથી, એવા અગાધ સમુદ્રનો એક બુદ્ધિ ! મારે મન માનુષ
 પ્રેમ બીજું શું છે ? કલ્પના કલ્પમાં મને વિવિધ જનસમૂહના દષ્ટિ-
 જોયર થયેલા, હૃદયભાવ કરતાં વધારે વિશુદ્ધ, તથા આધ્યાત્મિક,
 પ્રેમવૃત્તિ, આ બાલિકાની બૌદ્ધિક રસદબાવ પૂર્ણ અલૌકિક પ્રકૃતિમાં, ગુપ્ત
 રહેલી લાગે છે; છતાં તે ગુપ્ત ભાવમાં પણ એક ગુપ્તતર વૃત્તિ પ્રચલિત છે,
 જે મને અનિવાર્ય કલ્પની ચેતવણી નિરતર કર્યા કરે છે. દૃઢમત અને પરમ
 વિરાગવાન નિરવિરાગ ! બધાં ઉચ્ચબુદ્ધિનાં તથા વીર્યવાન મુમુક્ષુને રસ્તો
 ચઢાવવાનો પ્રયત્ન કરનાર ! તું, તું પણ ત્રાસદાયક અનુભવથી જાણે છે કે અ-
 બલાના હૃદયમાંથી ભય નિર્મૂલ કરવો એ આશા કેવી, બ્યર્થ છે ! ! મારું
 જીવિત તેને એકાન્ત આશ્રયમય લાગશે અથવા કદાપિ હું એને બધા
 લાયમાં ધણને નિર્ભય પરમજ્યોતિ તરફ દોરી જવા પ્રયત્ન કરું, તો તેમાંપણ
 કરાલ દારપાલનો ચીતાર વિચારી જો, અને એ પ્રયત્નની સફલતાની દુર્લ-
 લતા ધારી, મુરક પેઠે માથું હલાવી, પરિણામ વિચારી કાપવા લાગ, મેં
 પેલા જયપુરીઆના મનમાં પોતાની કલાની ઉચ્ચતાનું સ્વરૂપ સારી પેઠે ઠ-
 સાંબું છે, પણ એના પૂર્વજનો ચંચલ સ્વભાવ એનામાં, પણ આવ્યો છે,
 આતે જે માર્ગે તેણે પોતાનો મુકામ ગુમાવ્યો, તેજ માર્ગ તરફ એને પણ
 ખેંચ્યાં કરે છે. માણસો પોતાનાં જનકે તરફથી જે વારસો લાવે છે તે
 બહુ અગ્રય અને અલૌકિક છે. મન તથા બુદ્ધિની સવિશેષ ચંચલતા
 કોઈ કારી શ્રેણીની પેઠે કોઈ યુગોના યુગ પર્વત ગુપ્ત કે નિર્મૂલ થયા જેવી
 પડી રહી, કૃષ્ણે દૂરની પ્રભાત આવીલેલ પામે છે, અને કોઈ રીતિની
 ચિકિત્સાને કે કલાને પછી ગાંઠતી મળી એમ વકરી જાય છે. હિમાવનના
 બરફવાળાં ખેડેરમાં તારો એકાન્ત આશ્રમ મૂકી એકવાર મારીપાસે
 આવ; મારે કોઈ સજીવ વિશ્વાસરયાનની અપેક્ષા છે, અપાત્રી છે, કે જેણે
 પંડે પૂર્વોશ્રમમાં પ્રેમ, ધર્મ, સર્વ ધુળ અનુભવ્યાં હોય. મેં સદાશિવનું ધ્યાન
 ધર્યું, પણ તેની જે હાયા પૂર્વે ગુલામૃતથી દેવી આનંદ આપતી, અને પ્રા-

વાળા એ પોતેજ પાછાં પગલાં પણ ભરવા માંડ્યાં. ત્યારે પાછા ધાર્મિક લોક
 જાગૃત થયા છે. જે યુરોપીઅન 'સાયન્સ' તરફે જાણવાથી આપણામાં
 જડવાદનું જેર વધી, સુધારે જન્મ લીધો હતો, તે યુરોપીઅન 'સાયન્સ'
 પણ આજ ફરી જવા બેઠું છે. યુરોપમાં પણ, જડવાદને ખોટો પાડનારાં,
 ચૈતન્ય સિદ્ધ કરનારાં તથા શાસ્ત્રો પેદા થઈ, પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં છે. ત્યારે
 આપણે આપણાં શાસ્ત્ર, જે ચૈતન્યવાદી છે, ને જેમાંની વાતો જડવાદની
 જગરે વહેમ હતી, તે ઉપરજ પાછા ફરવાની જરૂર છે. આવા વખતમાં
 ધર્મ સંબંધી જે કાંઈ લખાય તે બહુ જરૂરનું ને આવશ્યક છે. પણ જે લખાય,
 તે સપ્રમાણ અને ન્યાય પુરઃસર હોવાની એટલીબધી જરૂર છે, કે
 તેમ નહિ થાય તો, ધર્મ સંબંધી વાતો જેમ આજપર્યંત વહેમમાં ખપી છે,
 તેમની તેમજ રહેશે. જે પુસ્તક અમારા હાથમાં છે, તે ધર્મને ઉદ્દેશીને
 લખાયું છે. સ્વધર્મનું અભિમાન રાખવા માટે તેમાં સારી છટાથી જે
 સભેર લખાણ કર્યું છે એના બે વિભાગ પાડી શકાય. એક પ્રાચીન ધર્મની
 સમજ સંબંધી અને બીજો સુધારાવિષે વિચાર સંબંધી. પ્રથમ ભાગમાં
 લખનારે આર્યધર્મની મહત્તા જતાવવા ઠીક પ્રયત્ન કર્યો છે; પણ જે તેને
 સંસ્કૃત મૂલ ગ્રંથો જોવાનો લાભ મળ્યો હોત, તેમની સાથે યુરોપીઅન 'સા-
 યન્સ' અને 'ફિલોસોફી' ના તકને, તથા સાંતા સંસ્કૃત ભાષા શોધકોના
 મતને, સરખાવવાની યુક્તિ જડી હોત, અને આર્યધર્મ જેવાંજ તત્ત્વ બીજા
 પ્રાચીન ધર્મોમાં છે. તે બતાવવાનો ઇતિહાસ હાથ લાગ્યો હોત, તો એ
 પ્રયત્ન બહુ અસરકારક, બોધમયક, અને તરત માનવા લાયક નીવડત. સુધારા
 સંબંધે તેમણે ધણું કરકું લખાણ કર્યું છે, અને સુધારાની બધી ન્યાતને જેર
 ફાંદા રૂપેજ જોઈ છે. કેગરણીના સંબંધે ફેરફારો સૂચવ્યા છે તે બહુ મન
 નીય છે, એમજ અમુક વધઘટ કરવાની સૂચવવી એ તો એક મર્યાદા છે,
 ને તે માન્ય છે. પણ સુધારાને છેકજ નકામો ગણવો, ને તેમાંથી કાંઈપણ
 ઉપયોગનું ન ગણી, કેવલ પ્રાચીન વાદનેજ ફરીથી ખડી કરવી એવા આચ-
 હપર ચાલ્યા જવું. એ અમને તો, દેરાકાલ વિચારતાં, વાજબી કે શક્ય લા-
 ગતું નથી. અલગત આપણને, આપણા દેશના ધર્મખોટે, મારરૂ થવાનું,
 કારણ છે, ને તેમ, જે દેશની પ્રજાને હોય તેને મદદગુલ છે, છતાં દેશકલો-
 ચિત ફેરફાર સિવાય, ગમે તેટલા સ્વધર્મો અભિમાનથી પ્રાચીન સુગતિ ફરી
 આણુ થાય, એમ સંભવતું નથી. પ્રાચીન સિદ્ધાંત માત્ર દક્ષમાં રાખી, ન
 સિદ્ધાંતાનુસાર આચાર વિચાર મર્યાદિત રીતે નિયમવા એવું અભિમતો
 દરેક આર્ય રાખવાની આવશ્યકતા છે, તેમાં ન્યાયપણું છે, ને તેથીજ કહ્યાણુ

છે અથવા વિવેચ જેમ આવે ઉત્તમ તથા મનન કરવા યોગ્ય અને ગંભીર છે, તેમ તેની લાભપણુ એક-રે નિર્દોષ તથા ઝટકાળી છે સર્વ રીતે જાતા લખનારને તેના પ્રયત્નમાટે ધણુ માન ઘટે છે તેની સ્વધર્મભિર્માનની લાગણી સર્વમા પ્રેમય એની અમારી સર્વથા આકાંક્ષા છે

મુંદરી ગુણ મંદિર :- સુધાસના પ્રવાહમા સ્ત્રીરૂપ વૃક્ષને^૧ પણ નહુ પોષણ, વનણુ મળ્યુ છે મર્મશાસ્ત્રને અનુનગી સજારીઓએ, કૃષીરીતે વર્તનુ તથા મત્પાત્ર શીરીને ધનુ એ પણ સ્ત્રીધર્મનુ એક સ્વરૂપ છે જે લેખ અમારા હાથમા છે તેમા સ્ત્રીઓના હક સમાન ફરનાર્થી, કે એનાજ પ્રમગની બીજી, જનુની વાત નથી, માત્ર, સર્વ આનદી, ઉપયોગી, અને મૃદુરક્ષણ કરી, મુખી થન રી સ્ત્રી કેવી દોષ શૂંદ્ર તેનું અનુભવ અને શાસ્ત્ર એ ઉપરથી આપેનુ સાદુ રસ છે હૃદય હૃદય આપણી સ્ત્રીઓને તેટલુ જ બરાબર મગજશે તો ધણો લાભ છે, સુધારા પ્રમાણેની વાત સમજવાનુ^૨ વળી તેટલુ ધના પછી, જરૂર હશે તો, યદ્ય રહેશે આ પુસ્તકમા, વિષ ધના વિભાગ પાડી, પ્રત્યેક વિભાગમાં જે લખાણુ હયું છે, તે બહુ વિચારવા યોગ્ય, તથા સ્ત્રીઓએ તત્તજન પૃષ્ઠા લેના યોગ્ય છે લખતે લખતે જ-સદીથી અસર કરે તેવા મોક, રહેવત તથા પ્રાચીન સતી ચરિત્ર, વગેરેનો પણ કીક ઉપયોગ કર્યા છે તમજ લખનારે સ્ત્રીઓના સસારનું પોતાનું સાનુભવ સુક્ષ્મ માન છે એ દર્શાવે પોતાનો ઉપદેશ આપનાની યોગ્યતા પણ સાગી મિલ્લ કરી છે વિદ્યાભ્યાસ સળધી કરણુમા જે વિચાર દર્શાવ્યા છે તે મહુ મારા ને કીક ગોઠનાંયના છે, ને જે આપુ પુસ્તક વ્યેજ જે લખાય છે તે બહુ દીપી નીમગત પુસ્તકમા યધુ છે એમ કે સ્ત્રીકર્તવ્ય ગણનાતા, ફક્ત કત યોના એક રીતે નિરૂપણ આપના છે, તેથી ઘણીત્રાર એકવાત આનતી હોય છે તેનો આશ્ચર્ય લાગ કરી નવી વાતમાં કૂદી પડતુ પડતુ છે, તેમ વિષયપણુ બરાબર ગોઠનણી પામી રાખ્યો નહીં, સર્વારે ઉત્તુ, દાતણુ કરેનુ નૂહાતુ લેખાચારમામા પુત્રે કાઢવો એમ વિરુદ્ધ બનાવના કરતા, પાંચ સાત મુખ્ય કલ્પના પાડી દોષ, અવગણના સાર્વર્ધી—કસર કરેની—અથવા ગિખવી ઇલાદિ, અને તે તે શુણુની સમજ, તથા યુક્ત નૂ-મંક સાલ્યર્થો બનાવી પછી નૂહાતુ, લેખાચારમામા, ફાટજા કપડા સી-વના, ઘણા સુભાષના, ઉદર ખાઈ ન જાય તે જોનુ, યદ્ય રહેતુ મગાવતુ, બહુ દેકણે રીખતુ—ઇલાદિ ઉત્તરણુ મૂક્યા હેય તો વિષય ન્યાયપુર સર બધાય, અને વાચનારને રચિતર યદ્ય, માદ પણ રહી શકે વિદ્યાભ્યાસ પૂરું

હાંનાં પ્રકરણ બહુ ટુંકાં થઈ ગયાં છે, ને પછીનાં પ્રકરણમાં કેટલાંક એક
 બીજામાં સમાઈ શકે તેવાં છે, ને પણ આમ યોજના કરવાથી સહજ સુ-
 ધર્યું હોત. બાલશિક્ષણ સખંધી પ્રકરણમાં પણ હવે નિશેષ લખાણની
 અપેક્ષા રહે છે. આ લખનારે અમુકરીતેજ એંધ લખવો હતો એમ કહે-
 વાની આમીરી મતભવ નથી, પણ જે ઉત્તમ શક્તિ લખનારે દર્શાવી
 છે, તેજ શક્તિથી, એ એંધ કેવો સારો થઈ શકે, વા હવે પછી બીજી
 આવૃત્તિમાં કરી શકાય, તે જણાવવાનો અમારો હેતુ છે. એવો હેતુ
 રાખી ન પ્રવર્તીએ, તે વિવેચન કરવું પણ નિષ્પ્રયોજન છે. અથવા
 મોર, વટસાચિત્રી આદિવ્રતની વાત પણ ઠીક સમજાવી છે; એમજ
 સ્ત્રીઓનાં ખર્ચા પ્રતી સમજાવવાની જરૂર છે, ને તેમાટે સાધન લેમાં
 કરી એક એંધ લખાય તો બહુ ઉપયોગીનો છે. આ અંધના લખનારની અ-
 પેક્ષાકનની શક્તિ જોતાં, તેનાથી એ કામ ઠીક અને એવો સંભર છે, માટે
 તે તેણે પ્રસંગે આપરવું, એવી અમારી ભક્ષામણ છે. એક બીજી વાતે
 પણ આ એંધ અમને ઉજ્જા લાગે છે. જ્યારે સ્ત્રીઓના બધા ધર્મે બતાવ્યા
 છે, ત્યારે પૈધવ્ય વિશે કેમ કાંઈ ધસારો કમો થયો? એ વિશે પોતાના મત
 પ્રમાણે લખાણ કરતાં ડરવાનું કારણ હવે નહિ, છતાં એંધને શામાટે અપૂર્ણ
 રહેવા દીધો છે? જ્યારે પ્રાચીન ધર્માનુસાર સ્ત્રીધર્મ આ પુસ્તકમાં સ્વીકાર્યો
 છે, ત્યારે સુધારાવાળાની સમાનદર્શ વચેરેખસતોને પણ જરા તપાસી ન્યાય
 પૂર્વક ખરી ખોરી કરાવી હોત તો લખાણની અસર બહુ અચ્છી થાત.
 એક નાની સરખી નવરસૂક ઉદાહરણ આપવામાં થઈ છે. એમાં લખ-
 નારનો દોષ અને જોતા નથી, પણ તેવી ચૂક, અચિત્ત લેખદ્વારા ઉપજ
 થઈ, વિચારવાનું લખનારને પણ અવગે રસ્તે ઉતારી દે છે, તો સામાન્ય
 લોકોને કેવી અસર કરતી હશે, તે જણાવવાનેજ અત્રે અચવીએ છીએ.
 લખનારે સ્ત્રીઓને વલગીતાદિનો ઉપયોગ જણાવતાં આંપરાજ હાડાની સ્ત્રી
 અકબરના દરબારમાં ગણિકાવિશે નાની જોતી, ને પછી પ્રસિદ્ધ થઈ પોતાના
 પતિને બચાવી લાવી હતી, એ ઉદાહરણ સૂઝું છે. આંપરાજ હાડા ના-
 મના નાટકમાં, બીજી રીતે આંપરાજને જણાવ કરાવ્યો છે, તેમાં સુવપૂત
 સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વ કેવું સચવાયું છે, એજ વિચારવાનું છે; તો તે વાતને પાછી મી-
 મદાસુખરામ જેવાએ "સુદરી ગુણમંદિર" માં પેસવા દીધી એ, એથી વધારે
 વિચારવા જેવું થઈ પડે છે. અંધના વિષયને આ પ્રમાણે તપાસી રહ્યા પછી
 ભાષાવિશે પણ કહેવું જોઈએ કે તે સરલ, સ્ત્રીઓની સમજાય તેવી, અને
 મીઠી છે. આ એંધ વિશે આજના પ્રિયેચન પ્રવામાં એ એંધને વજોવાનો

લેશપણ હેતુ નથી પણ એ સરે પ્રાચીન લામક અથ જલદીથી ખીજી આ
વૃત્તિએ પહેલ્યે, તે વખતે અમારો અભિપ્રાય લખનારને થોડા લાગે તો
કામમાં લે, એમ સમજીને અમે આટલી સૂચનાઓ કરેલી છે

સ્ત્રી જાતિની સત્કીર્તિ—સદ્બોધ વાર્તાવલીઃ—આ બન્ને નાનાં
પુસ્તક બહુ ઉપયોગી છે. અને આપણી ભાષામાં એક ઘણી આગતની ખોટ
પૂરી પાડે છે. સ્ત્રી જાતિની સત્કીર્તિમાં દેશી પરદેશી સજારીઓનાં શુભ
ચરિતનો સંગ્રહ કરેલો છે, અને મદ્બોધ વાર્તાવલીમાં, અમુક નાના પ્રસંગથી
—સદ્વાસથી, વચનથી, ભેમાથી, વાચ્યાથી—કેવી ચમત્કારક અસરો થઈ,
માણસોના હૃદયમાં શુભ પરિવર્તન થઈ આવ્યાં છે, તેનાં ઉદાહરણોનું
પ્રદર્શન છે, આ ઉભય પ્રકારનાં અંધો ગૂજરાતીમાં નથી, પણ હોવાની
બહુ જરૂર છે, તે આ લઘુ લેખોથી 'સારોત્તર' પૂરી પડી છે. સત્સ્ત્રીપુરુષનાં
ચરિત, માણસને સન્માર્ગે દોરવાની જરૂરી દોરીઓ છે; અને ચરિતમાં,
પરિવર્તન થઈ આવવાના પ્રસંગોની નોંધ, માણસને અવલોકન કરવાની
અને વિચારવાની ટેવ પાડી, આડકં થતા રીખે છે. અર્થાત્ આવ્યાં બે
મહાનુવિધોપર જેટલા ઉદાહરણ અથો રચાય જેટલા થોડા છે. મી. ના-
ગણે પોતાનાં લેખ બગાળી તથા અગરેશ અથો, પેપરો, વગેરે પરથી તૈયાર
કરેલા જણાવ્યા છે, અને તેમ કાળમાં તેણે જે શ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે સ્તુતિ
પાત્ર છે સર્વ સ્ત્રીપુરુષને આગ્રાથો વાચવાથી લાભ છે, પણ કુળવણી ખા-
તામાં એ બન્ને પુસ્તકો દાખલ થાય, તે કુમળા બાલકને બહુ લાભ થવાનો
સંભવ છે. અમે એક ખીજી વાત આ બે પુસ્તકો સંબંધે લેખને બહુ
પ્રસન્ન થયા છીએ, કે મી. નારાયણે પોતાના લેખક તરીકેના લાભ અને
વિસ્તીર્ણ અનુભવમાં, આ પ્રયત્નજ વેળા, શુદ્ધ અને સરકારવાળી ભાષા
લખી છે જ્યારે આખા ગૂજરાતમાં સામયિકપત્રો એ લેખકના લખા-
ણને સંસારે વખાણતા, સારે, અમે નિર્ભય દિવથી, તેના લેખને વિધ્યોનો
થોડા સત્કાર કરી, તેની ભાષાપર બહુ ઠોક પાડતા, એ લક્ષના લઈ, પોતે
કહે છે તેમ મિત્રો પસંદ સુધરૂડીને કે અમે તેમ પણ નિરભિમાનથી મી.
નારાયણે પોતાની ભાષાને આગાતે મોંએ પાછી વળાણાવી, એ તેની
વિદ્વતાનું અરેખક નમૂનું છે.

ધર્મસંપ્રદેયી

(પ્રાણવિનિમય) — આચાર્ય અને વિદ્યા — (મિદ્ધાન્તસાગર)

૩ ૩-૦-૦

૩ ૩-૦-૦

આ અક્રમી કાપેલા 'જમાનાના ચિન્હ' એ નિયમો મસાં સુધા પ્રપરત સલિલિય કાપાલી જરૂર કદી છે ને તેમાં જે પ્રકારના માનની જરૂર બનાવી છે

(૧) ચિત્તન્યાસ — જો એક જીવ જરૂર કરે તો જીવન, અને જરૂરી સાધન મળ્યાં તેના કે તેથી પણ નિવંધાય કદાચે. પ્રાણ અમર્ય, અમિત છે એ સિદ્ધ રીતે, પ્રાણ કરી વતીનારા મેરુદેરિજન સિંધ વિચ્છેદિજન, ઈલાદિતુ માનુષના જાન

(૨) ચિત્તન્યાસ પગપણ ક્રિયા, આપણાં જોના રહમતુ યેનાય જા. તમા તેમાંના ધર્મવિચારના ઈતિહાસની સાથે દુનીયા પ્રસિદ્ધ ગીતના ધનાનો મુકામો, જે બનેથી કરી આપણને ચિત્તન્યાસના સાંનિધ મિદ્ધાપણા આતરી ધર, તે ઉપર પાકો વિચાર એસે.

આ જો જાનુત્તરજીવાગાદે સ ન સાવજ નથી બનતે ક્રમય પાત આપો બાજારી સુધી દોષ તોપણ પૂરેપૂરી હાય. ધર્મને એટલા વિગતા ન્યાય છે આપણે વિચાર કરવાની તો હાનિ જરૂર જરૂર છે, આપણ મરે સમ્યક્ જાણત, એમાં જે નાના અમર્ય હોય તે, કાર્ય જનદીની સર આ સાધન પૂરવારના મે/મિદ્ધા પ્રવલ ના આજો છે જે નાના અમર્ય આ બે વિચારને ઉદેશી રચ્યા છે

(૧) પ્રાણવિનિમય: — જો એક ચિત્તન્યાસિદ્ધિ પ્રાપ્ત નૂરાસાર્થ મે મેરિજનના પ્રયોગ યંચોર્યરીતે ચીજનેદો છે ઉપરાંત આપણા યોગદિ શાએ, આધાર યધો ખુલાસો કરી આપણ ધર્મમાના ધર્યા આચારોનુ રહમત જીતાવડુ જે ચિત્તન્યાની સત્તા સિદ્ધ પ્રકારી બીજી ૭ ૮ વિચારના પણ ખુલાસો કર્યો છે ને અવાંતરે મુમુક્ષુને ઉપચોગી કર્યો કરી મુમુક્ષુઓ કરેલી છે અથ પ્રસિદ્ધ યજ્ઞ સુએ છે, એટલે વિગેરે પ્રકારની જરૂર નથી

(૨) મિદ્ધાન્તસાગર: — આ અથ હાલમા રચાય છે, આનુકૂલતાનો તમ ન થાય તો દેહુઆડી કે માર્ય મુધીઅ નમિદ્ધ પ્રાં શકાર એના વિચાર આ પ્રમાણે છે મુમુક્ષુના ધર્મન્યાસ જેના થયે ને આ અર્થનુ વૃદ્ધિ પ્રમ્પ્તો તેનો મિદ્ધાસ તપામવા મુનિચિંતુ પ્રાચીનમા પ્રાચી. પુત્ર વેદ છે આ વેદ માન પછી પ. આ પ્રકારે આ ધર્મવિચારો જુદે જુદે એ પ્રકારે જ ન એક જીવ મનુષ્યમાના ધર્મવિદ્યાના મુખ્ય અંગ જેવાજ છે એટલે

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

(અનુસધાન પાને ૪૧ થી)

અર્જુનસવાચ.

અથ કેન પ્રયુક્તોઽયં પાપં ચરસિ પૂરુષ ।
અનિચ્છન્નપિ નાશ્યેય વત્સાદિય નિયોજિતઃ ॥ ૩૬ ॥

શ્રીમદ્ભગવાનુવાચ.

કામએવ ક્રોધએવ રજોગુણસમુદ્ભવઃ ।
મહાશનો મહાપાપ્યા બિદ્ધયેનામિહ વૈરિણમ્ ॥ ૩૭ ॥
ધૂમેનાત્રિપેતે બન્ધિર્ધમાદર્શોમલેન ચ ।
મયોચ્ચેનાવૃતો ગર્ભસ્તયા તેનેદમાવૃતમ્ ॥ ૩૮ ॥
આવૃતં જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિલવૈરિણા ।
કામરૂપેણ કૌંઠિતેય દુઃપુરેણાનલેન ચ ॥ ૩૯ ॥
ઇન્દ્રિયાણિ મનોબુદ્ધિરસ્યાધિષ્ઠાનમુત્થિતે ।
एतैर्विमोहयेय જ્ઞાનપાવૃત્ય દેહિનમ્ ॥ ૪૦ ॥
તસ્માદ્વમિન્દ્રિયાણ્યદૌ નિયમ્ય ભરતર્ષભ ।
પાપ્માનં પ્રજાહિ હોનં જ્ઞાનવિજ્ઞાનસંયમનમ્ ॥ ૪૧ ॥
ઇન્દ્રિયાણિ પરાણ્યાહુરિન્દ્રિયેભ્ય પરં મનઃ ।
મનસસ્તુપરાબુદ્ધિર્મોબુદ્ધે પરતસ્તુ સત્ ॥ ૪૨ ॥
एवं बुद्धे. પરં બુધ્ધ્વા સંસ્તમ્યાત્માનમાત્મના ।
જોહિ જાતુ મહાજાહો કાશ્વરૂપ દુરાસદમ્ ॥ ૪૩ ॥

અર્જુનાર્થઃ—અર્જુન કહે છે—(૩૬) તારે આ પુરુષ કાણે પ્રેરાઈ

ઈચ્છા ન હતા પણ જાણે બનયો ખેંચાતો હોય એમ પાપ આચરે છે ? શ્રી
ભગવાન કહે છે—(૩૭) રજોગુણથી ઉત્પન્ન થયેનો કામ તે એ છે, એજ ક્રોધ
(પણ) જે મહા ભક્ષ કરનાર, મહાપાપી છે, એજ અર્ધો દેરી જાન્યુ (૩૮)
જેમ ધૂમથી બુન્ધિ છવાય છે, આદર્શ મનથી લેખાય છે, પ્રત્યા ગર્ભ ઉદયથી ઢાકાય
છે તેમ એણે આ છાયુ છે. (૩૯) જ્ઞાનીના નિલવૈરિણે—એણે—જ્ઞાનને આન-
દ્યત કર્યુ છે—એ કામરૂપી જે દુઃપૂર અનત છે, હે કૌતૈય । તેણે (૪૦) ઇન્દ્રિય,
મન, બુદ્ધિ એ એના અધિષ્ઠાન છે, ને તેવડે એ જ્ઞાનને આરૂત કરીને દેહીને
મોહ પમાડે છે. (૪૧) તે ગાદે છુ પ્રથમે ઇન્દ્રિયોને નિયમીને, હે ભરત-

ર્ષભ ! જ્ઞાન વિજ્ઞાનનો નાશ કરનાર આ પાપીને દણ. (૪૨) ઈન્દ્રિયો પર છે. ઇન્દ્રિયોથી મન પર છે, મનથી બુદ્ધિ પર છે, ને જે બુદ્ધિથી પણ પર છે તે એ છે (૪૩) એમ બુદ્ધિથી પર બળીને, આત્માવડે આત્માને સવત-નીને હે મહાબાહો ! કામરૂપી દુર્લભ સત્તુને હણ.

[વિવેચન:—આગળ અગણિત કારણો માણસની આડી પ્રવૃત્તિ થ. વામા, પ્રકૃતિરૂપે સૂચવ્યા, ત્યારે કોઈ એકાદ મુખ્ય નહિ હોય કે જેનો નાશ કરતાં બધાનો નાશ થાય, એમ ધારીને અર્જુન પૂછે છે કે પુરુષો જ્ઞાતા છતાં ને ન ઈચ્છતા છતાં પણ, ક્રમાંગે ચઢી જઈ દાંષ કરે છે તો તેમા એને એમ બલાકારે કાણ દોરી જતું હશે ? આવા પ્રશ્ન ઉપરથી સર્વ શાસ્ત્રના રહસ્યરૂપ તથા સારરૂપ એકજ વાત શ્રીકૃષ્ણ ત્યાંવે છે. જેને ગુણના કાર્યરૂપ કામ, એજ આવી રીતે દોરે રેડનાર શત્રુ છે. કામ એજ રૂપાતરે કોષ પણ, કેમકે કોષ એ પ્રતિહત થયેલા કામનું રૂપાતર છે, એમ અન્યો પ્રવૃત્તિ કરાવનાર વૃત્તિમાત્રનું બીજ, કામ છે, માટે કામ એજ મુખ્ય શત્રુ બાણ. આજ વાત ક્રિત્યર્થવિવેક કરવા વાર્તાક્રદ્યરે પણ બહુ બહુ રીતે સ્ફુટ કરેલી છે. કામ એટલે રંગ, અભિલાષ, ઈચ્છા ઈત્યાદિ, પણ સામાન્ય પ્રાપ્ત લોક જે આર્થ કરે છે તે નહિ. એ કામ મહાશત્રુ છે, માટે દુર્લભ છે. એને એકદમ માર્ગાનિના છુટકો નથી, કેમકે એ મહાલક્ષ કરનાર કોષ પ્રકારના સામ કે દામને તાણે ન થતાં સર્વને મળી જનાર, મહાપાપી છે. એને હણવામાન અર છે. કામ, આર પ્રકૃરના ક્રમથી ઉપડે છે. શરીર-ત્વત્તિ પેહેલા સદ્માનરૂપાઈ હોય છે ત્યાંથી, ઉત્પન્ન થયેલા શરીરમા રમ્યરૂપે પ્રકટ થાય છે. પછી વિષયોના સબધે રમ્યવતર થાય છે ને વિષયનો ભોગ કરતા રમ્યવતમ થઈ રહે છે. આ સદમ, રમ્ય તથા રમ્યવતર, અને રમ્યવતમ એ ત્રણદશાના ઉદાહરણ રહે છે. ધૂમયો વન્દિ છત્રાયતો હોયજે, અર્થાત્ વન્દિમા સ્વાભાવિક ધૂમ હોય છે, તે હોવા છતાં પણ વન્દિના દાદાદિ કાર્ય બની શકે છે, તેમ સદ્માવસ્થામા મદજકામ હોવા છતાં પણ શુભ પ્રવૃત્તિ થવા દે છે. બીજી રમ્ય તથા રમ્યવતર દશામા તે કામ એટલો જુદો પામે છે કે આત્મા રવરૂપે ઈચ્છાપૂર્વક પણ તેની શુભ દૃષ્ટિ કામથી તદન મલિન થઈ જાય છે. એ ઉપર દૃષ્ટાન્ત કે આદર્શ એટલે આદર્શ જેમ કચરો લાગનારથી. આરશીરૂપે સમજાય છે ને પ્રતિબિંબ ગ્રહણ કરે છે પણ ચંચળી કેરી શકતી નથી તેમ. ત્રીજી, કામની મહાદશામા તો આત્મચરૂજન લકાઈ જાય છે, જેમ મર્લના હાથપગ બધા દુર્લભ એટલે આમડીના પડદાથી બધાઈ જઈ ગોગો પિડાગો થઈ રહે છે ને કામ પ્રવૃત્તિ

બનતી નથી તેમ. આ પ્રમાણે મૂલ સૂક્ષ્માવસ્થાથી તે છેક મહા સ્વૃક્ષ અવસ્થા સુધીનું બધું જગત્ કામથી લીધાઈ ગયું છે; એવી એ કામની શક્તિ છે, ને એવા સામર્થ્યવાળો એ શત્રુ જીતવાનો છે. પ્રાણીમાત્ર કામ સહિતજ છે, વિષયોને ધારી જોતાં તે કામ ખરે જગત્ યાપ છે, ને તે વિષય-ભોગ મળ્યા કે પછી પૂરો વકરો પડે છે, એમ કામ પેતાનો કબજો કરતો જાય છે, ને કદાપિ છૂટી ન શકે એમ જાતી જાય છે. આવી મદાશક્તિવાળો કામ જાનીઓનો નિલ્લ વૈરી છે; અર્થાત્ તેમનામાં પણ પ્રારબ્ધવશાત્ ઉદય પામે છે, ને તેમને વિષયોમાં પાડે છે, પણ તેઓ તેને, વિષય ભોગવતી વેળે, તથા ભોગથી યથેચ્છાં દુઃખથી પરતાતા હોય તે વેળે પણ, વૈરીજ જાણે છે, ને એના તાગામાં રહેતા નથી એટલે તેમનો તો, એ નિલ્લવૈરી છે. જાનીઓએ સર્વદા નિલ્લવૈરી જાણી હજુમાં, યોગ્ય કામે, જ્ઞાન એટલે જ્ઞાનનું સ્થાન અંતઃકરણ તેને પણ આવૃત્ત કરેલું છે, ઢાંકી દીધેલું છે, જ્ઞાનનો ઉદય એ યથા હેતો નથી, એ કામ કદીપણ ખસે નહિ તેવો છે એમ જણાવવા રહે છે કે, એ કામરૂપી અનર્થ એટલે જેમા કંઈ પણ નાખવાથી તુલિ નથી એવા અગ્નિરૂપ કામ, દુઃપૂર; કદાપિ પૂરી ન શકાય તેવો સર્વ ભક્ષી છે, માર્ટે એને જેમ દહ્યાય જેમ દહાવાય તેમ દાબવો, એને તુટ્ટ કરી કાઢી મૂકવાનો પ્રયાસ ન કરવો કેમકે એ દુઃપૂર છે તેથી કદાપિ પૂરાવાનો સંતોષાવાનો નહિ. એને જીતવો, હૈંયો ત્યારે એનું સ્થાન જાણવું જોઈએ તે રહે છે કે ઇન્દ્રિયો, તે દ્વારા મન, ને તે દ્વારા બુદ્ધિ એ બધાં એનાં એકએકથી વધારે સૂક્ષ્મ રચુને છે, ને એ જાણવડે, દેહી જે આત્મા તેને, એ જ્ઞાન ન પામવા દછને, મોહમાં નાખે છે. જમાવે છે, પશ્યમાં દોરે છે. માટે-હે ભરતપેતા! ભરતકુલમાં એજ! તું પ્રથમે ઇન્દ્રિયોને કબજો કરી સે. દ્વિતીયાધ્યાયમાં કહેલા ક્રમ પ્રમાણે વિષયો તંત્રરૂની ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિને નિયમમાં લાવ. 'પ્રથમે' એમ કહેવામાં એજ હેતુ છે કે પ્રથમે ઇન્દ્રિયોનો નિયમ કરી, પછી મન બુદ્ધિ આદિનો પણ કરવો, નહિ તો આ અધ્યાયના આદ્યે કહ્યું તેમ એકેતો ઇન્દ્રિયનિયમ તે વ્યર્થ થઈ પડે. જ્ઞાન એટલે ખરેખર જ્ઞાન અને ચિજ્ઞાન એટલે અપરેક્ષા શત્રુ તે ઉભયને નાશ કરનાર આ કામરૂપી શત્રુને, પ્રથમે ઇન્દ્રિયો ને પછી મન આદિને નિયમ કરી, હજુ. ગોઠાં એમ સંકા યાપ કે જ્ઞાનનો પણ કંતિથી નાશ થઈ શકે. ને જાની યથા છતાં પણ કામ પેદા થઈ શકે ત્યારે તે જ્ઞાન શત્રુ જ આવી રોકા, ન કરવી કેમકે પ્રથમ તો એમ સમજવાનું છે કે જ્ઞાન જે નિયતસ્તુતિ તે કામથી નાશ પામેજ નહિ, પણ કામની મદાશક્તિ મર્જન કરતાં તેનું અત્યંત

જુદા જણાવવામાટે જ્ઞાનનો પણ નાંશ કરનાર એવું પ્રાદ વાક્ય અર્થવાદરૂપે
 કયું છે, પણ જ્ઞાન ન થવા દેનાર, એવીજ અર્થ સંગતિ લક્ષણાથી લેવી સુ-
 તર છે. જ્ઞાનીને કામ થાય કે ન થાય એવિને તો ભગવદ્વચનજ પ્રમાણ છે કે
 'જ્ઞાનવાન પણ પ્રકૃતિ ઉપરજ જાય છે,' 'કોઈપણ લક્ષણવાર, કર્મ કર્યાવિના
 રહેતું નથી' ઇત્યાદિ. તો તેમને કામ થાય, પણ તેને તેઓ નિત્યવૈરી ગણી હ-
 છતાજ રહે, ને તેથી લેખાય નહિ એજ તેમનામાં ને આજ્ઞાનીમાં ફેર છે, માટે
 શંકાનો અવકાશ નથી. સારે આવા શત્રુને હજીવાની રીતિમાં આત્મજ્ઞાન એજ
 મુખ્ય છે. તો હવે તે આત્માનું સ્વરૂપ રહે છે કે જેને આશ્રયે રહી આ કામને
 હણી શકાય. પર શબ્દનો અર્થ અહીં, સૂક્ષ્મ એવો કરવાનો છે, એક એકથી
 ઉપર વધારે સૂક્ષ્મ, ને તેથી તેની તેની નીચેનાં વિગતનો અવભાસક એમ
 અર્થ લેવાનો છે. ઇન્દ્રિયો વિગતમાત્રથી પર છે, અર્થાત્ પદાર્થો ઇન્દ્રિયો કરતાં
 સૂક્ષ્મ છે ને સૂક્ષ્મ ઇન્દ્રિયો તેની અવભાસક છે. એમજ મન ઇન્દ્રિયોથી પર
 છે, ને બુદ્ધિ મનથી પર છે, ને બુદ્ધિથી પણ જે પર છે-અર્થાત્ સર્વભાસક સ્વ-
 પ્રકાશ ને એ છે, અર્થાત્ આત્મા છે. કૃદ્ધાપનિપદ્નુ ઇન્દ્રિયેભ્યઃ પરાલ્લર્થો દ્યૌર્ધ્યથ
 પર્વમન. મનસસ્તુપરાલ્લર્થો ક્ષેત્રાત્મા મહાન્પરઃ એ વાક્યજ અન્ને જરા ફેરફારસાથે
 ઉતારી લીધું છે, એ મૂલ શ્લોકને આ ઉપનિષદ્વાક્ય 'જેડે મેળવતાં સમજશે.
 આ સર્વભાસક આત્માનો આશ્રય કરી અર્થાત્ બધું આત્મમય છે એવો અપ-
 રોક્ષ સાક્ષાત્કાર કરી કામને હજીવો, તેને અવકાશજ ત આપવો. એ આત્માને
 આપ્રમાણે સમજી, બુદ્ધિ આદિ જે કામનાં અધિજ્ઞાન તે કરતાં પણ વધારે
 સૂક્ષ્મ અને તેનો પણ નિર્વાણક, ભાસક જાણી, અને આત્માવડે આત્માને સં-
 સ્તંભીને, એટલે કહો તેવા આત્માવડે, આત્માને અર્થાત્ કામસ્થાન અંતઃકર-
 ãણને સંસ્તંભીને, રિયર કરીને ચંચલતામાથી મુક્ત કરીને. કામને હજીવો.*

इति श्री मद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे

कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

• છેજા બે શ્લોકવિશે સંપ્રદર્શોના ટીકાકરોમાં બહુ મતભેદ છે. વિ-
 શિષ્ટદેવવાળા ૪૨ આ શ્લોકમાં 'બુદ્ધિથી પણ પર છે તે એ છે' એમાંના
 'એ' નો અર્થ કામ એવો કરે છે, ને પરનો અર્થ સૂક્ષ્મ એટલે, વધારે જગ-
 વ્યાન એટલેજ કરી લે છે. શુદ્ધદેવવાળા 'એ' નો અર્થ તો કામ કરે છે,
 પણ પરનો અર્થ બ્રહ્માન એમજ લે છે. આવો અર્થ લેવો અમને ઠીક
 તેથી સામનો. તેનું મુખ્યકારણ તો ૪૨ આ શ્લોકના શબ્દો કૃદ્ધાપનિપદ્નુ

સદ્વૃત્તિ,

પ્રવૃત્તિ.

ઐજરામરવત્ પ્રાણો વિદ્યામયં ચ વિન્તયેત્ ।

ગૃહીત ઇવ કેશેષુ મૃત્યુના ધર્મમાચરેત્ ॥

ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ, તેમાંથી ધર્મનું વધાર્થ જ્ઞાન વિદ્યાવિના થઈ નથી, અર્થ, કામ, પણ, વિદ્યાવિના સધાતા નથી, માટે ડાહ્યા પુરુષે, સર્વદા, વિદ્યા સપાદન કરવાને, તથા ચારે પુરુષાર્થમાં ઉપયોગી, અર્થ, તે પ્રાપ્ત કરવાને, મંજા રહેતું, પણ તેમ મડતાં કદાપિ પણ, ધર્મ અને મોક્ષના વિદ્યા-રથી અજ્ઞાના થવું નહિ, સર્વદા ચરણુને બધ રાખી, ધર્મોક્ત રીતિએ પ્રવૃત્તિ રા-ખી મોક્ષ ઉપર નજર કરીને ચાલવું. વિદ્યા અને અર્થ (પ્રભુ) પ્રાપ્ત કરવામાં કોઈ દિવસ કંટાળતું નહિ. આપણે તો મરી જવું છે, શા માટે માથું ફા-ડવું, એમ ધારતું નહિ જાણે આપણે અમર હોઈએ એમજ મૂઢેનત કંઈ જાણી; તેથીજ રીતે ધર્મ અને મોક્ષના વિચારમાં પણ પ્રવૃત્ત થતા, ધરડા વાગનાજ છે એમ સમજઈ 'એ' એટલે આત્મા એમ પ્રગટ રીતે સૂચવે છે તેજ છે. શ્રીકૃષ્ણે અહીં આટલી અસ્પષ્ટતા રાખેલી તે પણ આ શ્લોક કંઠોપનિષદના વાક્યનો રેમારક છે એટલે સદન આત્માનો અર્થ સૂચવશે એવા આશયથીજ. વળી કામને છૂતવાનો વિષય છે, તેમાં ઉપાય તો આત્મ-જ્ઞાન જડ મા શ્લોકમાં કહેલું સદ્-દીકાકારને સંમત છે. ત્યારે જર મા શ્લો-કમાં 'એ' નો અર્થ કામ એમ લેવાથી જડ મા શ્લોકમાં આત્માનું જ્ઞાન એજ કામ છૂતવાનો ઉપાય એમ કહેવામાં શી પુષ્ટિ આવી ? પુષ્ટિ ન થઈ એટ-લુંજ નહિ પણ જર મા શ્લોક ઉપર નિર્ભર પડી, ન હોય તોપણ માત્રે તેવો યદ્યપ્યયો; કારણ કે કામના સ્થાન, બંધ ઇસાદિ ફૂટેતાજ આન્યા છીએ તેમાં વળી સોની સુક્ષ્મતા ન કહી હોત તોપણ ચાલત. વળી જર મા શ્લો-કમાં કામ દેહીને મોહ પમાડે છે એમ કહેલું છે, તો તે દેહી તે આત્માજ છે એટલે તે આત્માજીજ જર મા શ્લોકમાં લેતેમ થવો જોઈએ, ને જડ મા શ્લોકમાં આત્મા આવનાર છે તેનું અનુકરણ થઈ શકે તે સાર. એમ સુદિથી પરમણીને એટલો અંશ જડ મા શ્લોકમાં પણ ઘાસેલો છે, માટે 'એ' નો અર્થ કરતાં આગળથી તેમ પાછળથી, આત્મા એ અર્થનુંજ અનુકરણ થાય છે ને તેજ અર્થ અમને તો વારતવિક, અર્થ સંગતિને મળતો, તથા યોગ્ય સાગે છે.

‘યઈશુ’ ત્યારે કરીશું એવી, વાર ન લખાડવી, જાણે આજને આજજ
 મોતે આપણી ચોટલી પકડી હોય એમ સમજી, એ એ વિચાર પણ નિર્-
 તર કર્યા જવા. એમ નિવૃત્તિ માર્ગના વિચારથી નિયમમાં રહી, સર્વદા પ્ર-
 વૃત્તિ પરાયણ રહેવું. એક દાણ પણ પ્રવૃત્તિવિના ગાળવી નહિ, અને
 આપણે કદાપિ મરવાના નથી એમ સમજીનેજ પ્રવૃત્તિથી જે જે પ્રાપ્ત કરી
 શકાય તે કર્યા કરવું. આવી પ્રવૃત્તિ મહા ફલદાતા છે. પ્રવૃત્તિવિનાનું જી-
 વિત વ્યર્થ છે.

પ્રવૃત્તિથી કરીને કાર્યસાધક સદૃશિ ધરાવી ગાણે છે. સદનશીલતા,
 અનુવૃત્તિ, સંયમ, અવધાન, ઉદ્યોગ, અને ધૈર્ય, એટલાં સદ્યુક્તોને પ્રવૃત્તિ
 પેદા કરે છે, તથા ખીલાવે છે, અને મનુષ્યને પોતાના વિશેષકાર્યમાં કુશલ
 કરી, સામાન્યવ્યવહારમાં પણ, કુશલ બનાવે છે. પ્રવૃત્તિ, એજ, આપણો
 સ્વભાવ છે, એ સ્વભાવથીજ માણસો તેમજ દેશો ઉત્તરોત્તર ઉદ્ભૂતતાને
 પામતાં ગાણે છે. સર્વ કોઈને કોઈ પ્રકારે પ્રવૃત્તિજ રહે છે, તનથી, મનથી,
 કે ઉભયથી; પણ પ્રવૃત્તિવિનાનું કોઈજ નહિ; જીવિતને સુખમય કરવાનો
 માર્ગ પ્રવૃત્તિજ છે. પ્રવૃત્તિ, મૂડેનત, ધણીવાર ભારે જેવી લાગે છે, શિક્ષા
 જેવી કડવી જણાય છે, પણ એજ ખરું આનંદપ્રદ છે, ને ખરી પ્રતિજ્ઞાનું
 નિદાન છે. એનાવિના કાંઈ જનનું નથી, એનાથીજ મનુષ્યની જે મહત્તા
 છે તે પ્રાપ્ત થઈ છે, અને નવા નવાં સુધારા અને શોધથી સુખનો ઉદય
 થયો છે. જા પ્રવૃત્તિ બંધ પાડીએ તો માણસો તરતજ નંગલી ધમ, મ-
 રમાયેં મુવા જેવાંજ થઈ જશે. માણસને જે ખરું ભારપૂ છે, શિક્ષારૂપ
 છે, દુઃખરૂપ છે, તે આલસ્ય છે, પ્રવૃત્તિ નહિ. જેમ કાટથી કરીને ધાતુ ખરાબ
 જાય છે, તેમ મનુષ્યની ધાતુમાત્રને આલસ્ય ખાઈ નાંખે છે, ને તેને નિર્ધાર
 બનાવે છે.

પ્રવૃત્તિ એટલે સારી પ્રવૃત્તિ, એમ તો સમજીશુંજ હશે. આજનું
 યજ્ઞ પશા પશા મજા કરવી ને આનંદ માનવો એપણ પ્રવૃત્તિજ છે, એમાંજ
 લોકો મહોટાઈ માને છે, પણ સમજવું જોઈએ કે ખરી મહોટાઈ ખરી કુ-
 સીનતા, એવા એદીપણમાં નથી, પણ સખ ઉદ્યોગવાળા પ્રવૃત્તિમાં છે.
 આલસ્યવિના એવી એક પણ વૃત્તિ આપણામાં ભાગ્યેજ હશે, કે જેને, આ-
 પણા ઉપર, ચઢી બેનતાં અટકાવવામાટે, આપણે જલ્દમાં બંદે સાવધ રહેવું
 પડે. આખી દુનીયામાં ફરી આવેલા એક મુસાફરને, ઈંગ્લંડમાં કોઈ જિ-
 હાને બુધ્ધિ. કે દુનીયામાં જ્યાં માણસ સામાન્યરીતે રાતે સૂતાં છે ? ત્યારે
 તેણે ઉત્તર આપ્યું, કે આલસ્યને. રાજ તથા રંક, વિદ્યા તથા મૂર્ખ, સુ-

ધરેલા તથા જંગલી, સર્વેને, મૂઠેનતવિના ફક્ત મળતું હોય તો ભોગવવાની
બહુ ઇચ્છા હોય છે. પણ મૂઠેનતવિના કાંઈ મળતું નથી. ને હજુ આ-
લસ્યમાં પડવાથી તુડસાન પાય છે. આલસ્ય આપણને રજાભાવિક રીતેજ
પ્રિય છે. માટે તેનાથી બહુ સાવધ રહેવું. મનુષ્યને તેમ આખા દેશને,
દીનતાએ રૂઢિચાડનાર આલસ્યજ છે. આલસ્યે કાંઈ દિવસ દુનીયામાં
નામની કરી નથી, ને કરનાર નથી. આલસ્યે ધર બાંધ્યું નથી, હુંગર ઉ-
થાડ્યો નથી, ગડ થેયો નથી, કે અથ ઝુથ્યો નથી. આલસ્યજ ખારડપ છે,
બેડીરૂપ છે, દુઃખરૂપ છે. એના ભક્તજ હંમેશાં નવરા, નકામા છતાં, ઉ-
દાસી, અને અણપરવાળાં ફરે છે. “ ધણું એ મન છે. પણ શું કરીએ, ”
“ વખત ઇયાંથી લાડીએ, ” એવી વાતો કરી, પોતાથી અમુક ન બન્યું, ને અ-
મુક ન બૈન્યું. એમ દુઃખી થનુરોત્તર ‘ જમતું નથી ’ એવી ફરીઆદ કર-
નારા, એ બધા આલસ્યનાજ ભક્ત હોય છે. ‘ જમતું નથી ’ એવી ઉદા-
સીનું કારણ, તો આલસ્યવિના છેજ નહિ. એક વિદ્વાન લખે છે કે “ આલસ્ય
એજ તનમનને વિષરૂપ છે; આગ્રહની ચાર છે, ઉપદ્રવની માતા છે;... પિશા-
ચની પધારી છે, અને મૈત્રવું ઉથીકું છે. આજસમાં પડી રહેલાં કુતરાં
પણ હાંતીયાં કરતાં શીખે છે, તો આજસુ માણસ કેમ તેવું નુપાય ? તન કર-
તાં મનનું આજસ તો મારીજ નાંખે છે. નવરાં બેઠું નખોદ ધાલે, તેમ સારી
પ્રવૃત્તિમાં મનને રોક્યું ન હોય, તો નકારીશાંજ પ્રવૃત્ત પાય, અને નીચત્વને
પામે: જેમ વૃહોતાખાણી કરતાં સ્થિર રહેલા પાણીમાં, પોરા છવડાં અને
લીલા, ભેંશાં ધણદુર્બલ પેદા પાય છે, તેમ નવરાં માણસના મનમાં પણ
મારે દુર્ગંધ ઉપજે છે ને તેના આત્માને તે દુર્ગંધનો એક લાગી જટતા આવે
છે. ગમે તે સ્થિતિનું કે ગમે તે સ્થલનું માણસ હો, તેને સર્વ સામગ્રી, નવ
નિષ્કિને અદ્ય મહાસિદ્ધિ સાનુકૂલ હો, પણ જો, તે આજસુ હશે તો નિરંતર
ઉદારી, મોંદલ, ચીડીઆ સ્વભાવનું, હઠીલું, કાષર, અણપરવાળું, રડતુંજ,
રૂહોર; તેને બધી દુનીયાંજ આડી આવતી, જણાયાં કરશે, ને પોતાનું કે પો-
તાની આંસનાસનાનું વિકંદન પાય એવીજ, તેને બુદ્ધિ યશે, કે તેમ નહિ તો
કોઈ તદન બેવકૂફી ગ્રારેલી થેલછો તેને, વર્ણગી પડશે. .... એકાન્ત ન સેવો
આજસુ ન પાઓ, એજ સર્વ ઉપદેસ્ય ઉપદેશ છે. ” શાસ્ત્રકારો વારંવાર એવું
એજ રહે છે કે સતપ્રવૃત્તિવિનાનાં માણસને એકાન્ત મારી નાખે છે, સતપ્રવૃત્તિ-
માત્ર સંપન્નીને, એકાન્ત મોક્ષ આપે છે—એકાન્ત ન સેવો—આજમાં ન
પડો: અર્થાત્, એકાન્ત ન સેવો એનો અર્થજ એ, કે આજસુ ન પાઓ,
એમ અર્થ નહિ કે ‘ ભોડામાં મળીને તાકા મારે, જે લોડો પોતાના

શરીરને એવી બનાવી દઇ, એમને સમજે છે, કે નીરાંતમાં પડ્યા છીએ, તેઓ ખરી રીતે નીરાંતમાં નથી. માણસના મનને આપણામાં કુતરા જેવું કહેલું છે. કુતરાને સ્વભાવ છે કે લપલપ કરતાં ફર્યા કરવું. અને જેમાં તેમાં મોં ધાલવું—પછી જ નજરે પડે તેમાં, સારાં પડવાનમાં કે મલિન વિદ્યામાં. એમજ મનને જો સારી રીતે પ્રવૃત્તિ ન મળે, તો નહારી રીતે પણ પ્રવૃત્ત થવાનું, કદાપિ સ્થિર રહેવાનું નહિ; એટલે શરીરને કદાપિ રોકી રોકાય, પણ મનને રોકાયજ નહિ, તેથી બુદ્ધાધામા ન પડતાં સર્વદા પ્રવૃત્તિ પ્રમાણજ થવું. આજસુ માણસો પોતાની ઉન્નતિ નથી થતી, તેમાં અમુકે અનિ કર્યું ને અમુકે આમ કર્યું. એવા પોતાનાથી બુદ્ધારના શત્રુઓને વળગવા જાય છે, પણ પ્રયત્ન પૂરેલાં પોતેજ પોતાનાં શત્રુ થયાં છે, તેને જોતાં નથી. આજસમાં પડ્યાથી, મન આડે રસ્તે ચડે છે, ને ધારેશું કામ નથી થવા દેતું એટલુંજ નહિ, પણ કાંઈક અવળુંજ કરી બેસે છે. એટલામાટેજ શાસ્ત્રોમાં વારંવાર કહેલું છે, કે આત્માજ આત્માનો બધુ છે ને શત્રુ પણ છે.

વળી, વખત નથી, શું કરીએ, ઇલાહિ શાયરો બતાવનારાં આજસનાં ઉપાસક હોય છે. આપણે કહેલું છે. આજસુ માણસ કામ આજસુ હોય છે, પણ મનવાળવાર પી તકરાવે કરવામાં આજસુ હોતા નથી. મારાથી બને તેમ નથી, એ તો આપણું કામ નહિ, મેં પ્રવૃત્ત કર્યું નથી, પણ ન શક્યું ઇલાહિ કારણો લાવી લાવી, તે પોતાનું મન વાળી, સાગાં સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આવા લોકની તકરાર તપાસીએ તો કાંઈક પ્રકારની નીકળે. ‘સવેં પોતાથી બને તેટલું, પોતાનું ને પાંચડું, સારું કરવા મથે છે; જેનાથી સારું થઈ શકતું નથી, તેનામાં તે કરવાની શક્તિજ નથી; એટલે તેના વાંક નથી. આપણે બહુતા નથી, એજ બતાવે છે. કે આપણામાં બહુવાની શક્તિ નથી, બહુ મન, કાંતે ન હોય ?’ અહો, શી તત્ત્વદર્શિતા, શું ન્યાયપુરઃસર જ્ઞાન! જો બધી દુનીયાં આ નીતિથી ચાલવા માંડે, તો શું પરિણામ આવે!! એ બધી તકરારનો એવો માથનો શો થયો? એજ કે કરવાની ઇચ્છા નથી, એટલે કરવાની શક્તિ નથી!! ઉઠીને ચાર ગાઉ મળ્યાની મરજી નથી, એનું નામ, જવાની શક્તિ નથી!! કવિતા રચવા જેટલું કે ગ્રંથ લખવા જેટલું જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા નથી, એટલે એમજ ગાય કે શક્તિ નથી!! આવા લોકોજ કશું કરી શકતાં નથી, ને સર્વદા અણપરવાર્યા ને અણપરવાર્યા, દોડતા ફરે છે, કે પડી રહે છે. ક્રાન્સમું આઠમી વાર કંઈમાં પડેલા એક ૪૦ વર્ષના બીખારીએ પોતાના હાથના કાંડા ઉપર એવા અક્ષરો છુંદાવ્યા હતા કે બૂતકાલમાં હું ફસાયો છું, વર્તમાનમાં હુઃખી

છું, ને ભવિષ્યનો મને ભય છે. અર્થાત્ એક કાલમાં મારાથી કાંઈ જાને તેમ નથી. ! ચાળીસે વર્ષે આઠમી વારની કેદ, આવા માણસને મળે, એમા નવાઈ શાની ! ! છતાં એ વાક્યજ એક સામાન્ય કાયદાકે, સર્વ આજીવન લોક માને છે, એમ રહેવામા બાધ નથી.

કામ કામને શીખવે છે, એમ આપણે વારંવાર કહીએ છીએ, ને તેના ઉદાહરણ પશુ, પ્રજા, એમને છીએ. તરતા આવડે તોજ પાણીમા પગ મૂકવો, એવો ઠરાવ કરીએડેસો, આજસુ દેહ, છીએ દિવસે તરતા શીખવાનો હતો ? છતાં રજુ આજસુ લોકો, આનડતુ નથી, આવડે તો કરીએ, કરનાની અજ્ઞ નથી, શક્તિ નથી, ઉત્પદિ મનવજામણા શોધી લાવે છે, તેનું તાત્પર્ય તો, તરતા આવડે પાણીમા પેસનાના ઠરાવ જેતુજ છે. આજસુ માણસને દિવસે લોખા લાગે છે, દુરસદ ઘેઘી જડે છે, એટલે કાંઈપણ કામ આવડુ, સો ધાય છે હોય છે મા, તે કામ બમડે છે, અને જ્યારે કામ કરવા લાઇ બેસે, ત્યારે પશુ, ઘણી દુરસદ છે એવો વિચાર રહેવાથી, કામને કેવી રીતે જટ પાર હિતારનું એ વ્યવસ્થા આવડે નહિ, તેથીજશું પાર પડતુ નથી. વળી એની એજ ફરીયાદ આજુ રહે છે, કે શું કરીએ, વાજેત નથી, શક્તિ નથી, પ્રયત્ન તો ક્યો પણ આપણુ એ કામ નહિ, છતાંદિ. પણ આવી બુધી વાતોનું જૂળ આજસવિના બીજુ નથી.

આજસુ માણસોનાં ધણામા ધણા સ્વર્ધર્મી હોય છે. સામા માણસ માનુસેથી ફક્ત મેળવવાની આશા રાખે છે, પણ પોતાને જ્યારે તેવા માણસનું કામ કરવાનું આવે, ત્યારે મારામા શક્તિ નથી, મને વખત નથી, મને ફાણી અડચણ છે, ને ફાણુ નડતર છે, એવા જુહાના લાવે છે, અને સામા માણસને એમ સમજાવવા ઈચ્છે છે કે એમા તેમનો નાક નથી, માટે તેણે તેમની ભુલ દરજી કરવી આ બધી ઈમાર્તનું જૂળ કારણ, આજસ અને તેથી પેદા થએલી, અધમ સ્વાર્થવૃત્તિ એ સિવાય, બીજુ કાંઈ નથી એવા માણસો, અમુક કામ કરવાને પોતે બધાયવા છે, એમ સમજી શકતાંજ નથી, ને તેથી તેમની નીતિ, રીતિ, જાણ શિયિય પડી જવાથી, પરિણામે તેઓ બ્રહ્મ ધાય છે.

મહેનત કષ્ટત્રિના મહત્ત્વ, ફલમળે, એવી આશા રાખવી, એ જેમ સ્વાર્ધર્મી બાલકપ્રણાની નિશાની છે, નેમ, પ્રતિવસ્તુ, તેનેમાટે જે યોગ્ય કીમત હોય તે આપવાવિના મગસાની નથી, એમ સમજતુ, એ ખટ્ટી ઉદાર બુદ્ધિ, અને પરાક્રમી પુરુષાર્થનું લક્ષણ છે નીરાત, દુરસદ, તે પણ કીમત આપ્યાવિના, વહેવા હોય તો, કડવા ઝેરુ જેવા લાગે છે દુરંમદની કીમત મહેનત છે, મહેનત પછીની દુરસદ મીઠી લાગે છે આજસમાજ.

માનેશી દુરસદ, કહી ગયા તેમ, હેરાન કરે છે. આગળ અને પાછળ, દુરસ-
દની બન્ને તરફ, કામ હોતુ જોઈએ એમ હોય, તોજ, તે મીઠી લાગે
છે, નહિ તો, અકરાતીઆની પેઠે પેઠે ચલાવે છે, મે હેરાન કરે છે. શરીર
કે મન કે ઉભય, એમને રિયર રાખવામા સુખ છેજ નહિ, સુખ માન તે-
મની પ્રજ્ઞા, ઉપયોગી પ્રવૃત્તિ, સત્પ્રવૃત્તિથીજ પેદા થાય છે. યાક લાગી
કંટાળી જવાનું આજસુને ઝટ બની આવે છે, મૂઢેનતુને મૂઢેનતમાજ આ-
નન્દ, તનદુરસ્તી અને સુખ લાગે છે. પ્રવૃત્તિ, ઉદ્યોગ, એનેજ વિદ્વાનો ખર
સુખ માને છે એક વિદ્વાન કહે છે કે “જો પરમ કૃપાળુ ઈશ્વર મારી
સમક્ષ આવી ઉભો રહે, ને મને કહે કે, ‘મારા’ એ મૂઠીમાથી એકમા,
મારા સ્વરૂપનુ સત્ય જ્ઞાન છે, ને બીજામા તે જ્ઞાન શોધવાનો માર્ગ છે, તુ તારે
કાવે તે માગી લે’ તો હું જ્ઞાન શોધવાનો માર્ગ, અર્થાત્ મૂઢેનતર્જ માગી
લઉં, અને યથાર્થ સત્ય જ્ઞાન પરમેશ્વરને પોતાનેજ રાખવા દઉં.”

“કામ વગરનુ માણસ, પછી તે ગમે તેવું, પૈસાદાર હોય, ગમે તેવું
સુશીલ હોય, ગમે તેવું ઉત્કૃષ્ટ હોય, પણ સુખી તો હોઈજ ન શકે આપણું
હૃદયિતજ પ્રવૃત્તિમય છે. તમે શું કરી શકશો તે જણાવો, તો તમે કેવા
છો, તમારું હૃદય કેવી જાતનું છે તે તરત સમજાઈ જશે. માણસને હ-
લકા વિચારમા અને અધમ આચારમા પડતા અટકાવનાર સાધન, સત્પ્ર-
વૃત્તિવિના, બીજું કાંઈ નથી. એથી પેલું વધારે કહી શકાય, કે સ્વાર્થ
પરાયણતામા પડનાથી, જે નજીવી ચિંતાઓ પેદા થાય છે, અને જે નાની
નાની વાતો ઉપર હું ખર્ચગાડવાનું મન થાય છે, તે બધાથી બચવાનો ઉપાય
પણ, પ્રવૃત્તિજ છે. માણસો ઘણીનાર એમ કહે છે, કે બવહારની અંડયણો
અતઃમૂઢેનતોનાથી છૂટી, આપણે આપણા મનોરંધર પી કટિપત આત્મમા
પડી રહીશું, પણ એવી અજમાયસનું હમેશા એકજ પરિણામ આવ્યું છે, કે
અંડયણ, ચિંતા, અને મૂઢેનતમાથી તે માણસો છૂટી શક્યા નથી. મૂઢેનત કઈ,
એ તો, આપણો સ્વભાવજ છે, તો સ્વભાવથી કેમ છૂટી શકાય? સ્વભાવ ન હોય
તો આપણે નથી, ને આપણે નું હોઈએ તો સ્વભાવ નથી, એવા સમંધરૂપ
સ્વભાવથી છૂટવાની વાતજ અર્થ છે .... જો મૂઢેનતથી વેગળા ખસવા
જમ છે, તેમને મૂઢેનત વધારે વગગતી જાય છે. આગસુ માણસ એમ ધારે
છે, કે હું બૂધા કરતા થોડી મૂઢેનત કર છું ને સુખી છું, પણ જે થોડી
મૂઢેનત તેને બાગ આવે છે તે બીજાની, ઘણી મૂઢેનત કરતા, વધારે સખત
અને વધારે વિકટ, ધધ પડે છે, એવોજ કુદરતનો કાયદો છે. કારણ કે જે
માણસે ફક્ત પોતાની જાતનેજ પોષવી, આનંદમા રાખવી, એવો આજ

સનેા સ્વાર્થી નિયમ પકડ્યો છે, તેને બહુ યોદ્ધા મુદતમાં માત્રુમ પડ્યાવિના રહેવું નથી, કે તેણે પોતાને માથે બહુ દડકો, અને કરડો, ધણો વ્હોળો છે. પોતે પોતાને સંતોષવામાં દબ્બસ નજવી વાતોમાં ચિંતાતુર બને છે, ને જ્યાં મૂહોટી વાતપર લક્ષ નથી હોતું, ત્યાં, નાની નકામી વાતો મૂહોટી બની, વગરકષ્ટે. સ્વાર્થી આજમુને રંગડે છે. એમ. સુખ શોધવા જતાં, ઉત્તર દુઃખ મળે છે, ને તે દુઃખપણ એવાં નજરાં કારણોમાં માનેલું હોય છે, કે દુનીયાંના પ્રવૃત્તિમાન ડાહ્યા લોક, તે જોઈને દરયાવિના રહે નહિ. એ પ્રમાણે આપણે છાંદગી એવે જાય છે.” (અપૂર્ણ.)

ગુલાબસિંહ.

પ્રકરણ ૮.

જમનાના કીનારાથી અધોએક માર્ગલને છેડે, દીલ્હી શહેરથી થોડે દૂર, એક જિયા ટેકરા ઉપર ભવાનીનું મંદીર હતું. એ સ્થાનને દેવીના નિવાસની પવિત્રતાને લીધે જો માન મળે, તે કરતાં તે દેવીના પ્રભાવથી, ત્યાં વસતી સમર્થ ભૂતાવળને લીધે, માન મળતુ હતું. ચોદાણુચરાગ્નએની એ કુલદેવી હતી, અને કવિવર તિરોમણિ કાશ્મીદાસે સ્થાપન કરેલી એવો લોકપ્રવાહ તેનાવિષે ચાલતો હતો. રવિચાર, કેળ્પાન કોઈ પવેના દિવસ સિવાય, એ સંઘલની શાન્તિનો ભંગ થતો નહિ. એટલે રંગા, વારંવાર પોતાના ઘરથી તે સ્થળ બહુ દૂર મૂકેલાથી, ત્યાં જઈ એસતી. ભવાનીને નમન કરી, દેવલના જિયા એટલાપરથી, એક તરફ જમનાનો મંદ મંદ પ્રવાહ જોઈ આનંદ પામતી, બીજીતરફ કીંગણા જણાતા લોકોની દોડદોડ જોઈ દુનીયાંની નિઃસારતા, વિચારતી—અને પાણીના પ્રવાહ જેટલી અનિલ, નિઃસાર દુનીયાંમાં તણાતા જાના છવ સુખ માને છે, એવું એનો આત્મા, જણે જાનકથી પર્વતની ટોચે ચઢ્યો હોય એમ, અવરેખતી. આજ મધ્યાહ્ને, રંગા ત્યાં બેસી છે, બહુ નીલાળતી નીલાળતી, દૂર જમનાનાં હિમાલયનાં ધવલ શિખરને જોઈ રહી છે, બીજીતરફ મયુરાનાં કાંગરા વેદેષ પ્રેમમૂર્તિ કૃષ્ણનો વિચાર કરતી પ્રેમમાં લીન થઈ ગઈ છે—ધવલતા, પ્રેમ—નિદોષ શુદ્ધ પ્રેમ ! રંગાનું હૃદય મહા ગંભીર આનંદમાં તણાય છે; વૃત્તિમાન સુખ થઈ ગઈ છે, પણ હિમાલયની નિઃસીમ ધવલતામાં ઝીણી ધૂમ્રપતાકા જવાબામુખી શિખરથી, નજર પડે છે. ધવલતામાં ધૂમ્ર ! રંગાના અગામ પ્રેમમાં અણચિંતબોલ, કોઈનો રાખ્દ ધબલઈને આવી પડે છે, એવું મનોરંજન વિખેરી નાંખી

એને જાણત કરી દે છે । જાણે ભોપભાષીજ એ સ્થળમાના અસંખ્ય મૃતમાનું, કોષ ભૂત, નીકળીને ઉભુ હોય, એવી રીતે એકાએક એની પાસે આવી ઉભેલા માણસને, તથા ભૂત જેવાજ તેના વેશને જોઈ ગમાથી ઘીસ પડાઈ જવાઈ અને એનું મો શીક પડી ગયું

“યુધ, જવાન નાજની” પેલા માણસે હસતે મોઝે કહ્યું, “ડરવાનું ખરણુ નથી, મારા મો સામુ જોઈને લડકે છે શાની? પરણ્યા પછી બે ત્રણ માસ વીત્યા એટલે કાન્તિ અને વગરકાન્તિ બધુ એકજ છે ટેવાય એટલે પછી બધુ બધુ ખેસતું થઈ જાય હું તારે ઘેર જતો હતો એટલામા તને ત્યાથી નીકળી, કહી જતા જોઈ, અને મારફેળી અંગ પની વાત કરવાની હોવાથી તારી પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવ્યો માર ત્રામ બંદો, છે, તે સાબળ્યુ તો હશે, પ્રખ્યાત ચિત્રકાર અંબેદુરસિંહનું નામ સાબળવામા હોવું જોઈએ ચિત્રકર્મ અને ગાનકલા એકજ વાતના બે અંગ છે, અને તે બન્નેનો ખરો યોગ રંગભૂમિ ઉપર થાય છે”

આ માણસની સ્પષ્ટરીતે વાત કરવાની સાદ્યધથી રમાતો લય ઓછો થયો. એ માણસ પણ એની સામે, તેજ ઓટલાપર, બેઠો અને રમાના મો સામુ જાણ કરી લાવ્યો કે ‘ગમા’ તું ખરેખર બહુ પ્રમુદ્ધ રત છે, એટલે તારા આશક ધણા હોય એમા નવાઈ નથી હું માર નામ પણ તારા આશકોની ટીપમા ગણાવું, તો ને એટલાજ કારણથી ગણાવું છું કે બીજા બધા કરતા હું તને ખરા દીલથી ત્યાહાઉ છું, અને પ્રમાણિક રસ્તેજ તારી પ્રીતિ સપાદન કરવા ઇચ્છું છું, અરે! એમ જાતી ચીજી થઈ ન જા, જરા સાબળ, પેલા ઉમરાવે ઓછવાર તને પોતાની પત્ની કરવાનું કહ્યું છે? તેમજ પેલા છેતરનારા જાદુગર ગુલામસિંહે, કે પેલા જવાન જેપુરીઆએ? કે કોષએ પણ? હું તને મારી પત્ની બનાવી, આશ્રમ આશ્રય, આમર, ત્રણેવાના એક સાથે પૂરા પાડવાની ઇચ્છા રાખું છું અને યાદ રાખ, કે જ્યારે આ છાતીનો ઈસો નમવા માડશે, અને જ્યારે આ લમ રતી કારી કટારી બુટી ચૂઈ જશે, ત્યારે એ લણ પાનાજ, તને કીમ લાગશે બોલ શીખરછ છે? આટલું બોલતા બોલતા, બંદાએ, જરા જરા પાસે આવી ગમાનો હાથ પકડવાનો વિચાર કર્યો, પણ ગમા એની ઘાત સાબળીને કટાળો ખાઈ ગઈ હતી, તે તરતજ એને મૂકીને રરતે પડવા લાગી. બંદો ઝટ ઉભો થઈ ગયો, અને એના રસ્તામા, આડો પડીને ઉભો

“રે નાચેણુ” નર્તકિ કે તને ઠીક કહું છું વિચાર, વિચાર, વિચાર, લોકોના મનમા તારા ધંધાની કેટલી કીમત છે તે તને ખબર છે? દીવામા

જાતિ પડતાની સાથે મહોટાં રાણી સજ્જી જુનવું, પણ પૂઠો ફાટતા પહેલાં
 મામની જુદારવસી બરાબર થવું! આટલી, આટલીજ, હો. તારામાં
 સતીપણું હોય એમ કાંઈ માને નહિ, તારા વચનપર કોઈ વિશ્વાસ કરે
 નહિ; તું લોકને મન એક પૂતળી છે, જેને તેઓ પોતાની ગંભીરતા ધરણું
 ગાંઠાંધી રાજગારી નવાવે છે, તું કાંઈ તેમની પૂજનને પાત્ર થયેલી માતા
 બવાની નથી. ત્યારે આવી તારી સ્થિતિ અને કીર્તિને તને એવો શો મોહ
 લાગ્યો છે, કે તું, નિર્બળ આશ્રમને કે આશ્રમે પણ મણકારતી નથી? ક-
 દાપિ, તું જેવી બનાવ છે, તેવી નહિ હોય; કદાપિ, તું, લોકોના એવા
 તિરસ્કારને ગણકારતી નહિ દોષ, અને એમાંથીજ કાંઈ નફો કાઢવા ઇ-
 ચ્છતી હશે. બસે, મને તેમ હો, મારે કાંઈ લેવા દેવા નથી, જે હોય તે,
 ખરેખરે મારા આગળ કહી દે. મારા મનમાં, તું આમ હોઈશ કે આમ
 હોઈશ, તેથી કાંઈ ફેરફાર થવાનો નથી, માટે જે હોય તે બોલ, મને ખા-
 તરી છે, કે આપણે થોડીજ વારમાં એક વિચારનાં થઈ શકીશું. જો, પેલા
 ઉમરાવે મારી સાથે એક સંદેશો ફાવ્યો છે, કહું ? ”

રમાને, આ પ્રસંગે જેવું લાગ્યું, તેવું કેટલેક વાર, લાગ્યું ન હતું; પો-
 તાની નિરાધાર સ્થિતિ અને લોકોમાં ગવાતી બેઆશ્રન તમામ પરિણામ
 એના ધ્યાનમાં કાંઈપણ વાર આવાં પ્રશ્ન સમજાયાં ન હતાં. વિચારમાંજ
 પડી ગઈ હતી, પણ બંધાયે તો આગળ મળ્યું, કે “ ગુણાનંદ, માત્ર
 તારાં કુલણીઆ મ્હલાવની સાથે, રમ્યા કરશે, લાસો તને પોતાની ગણવતાં
 પોતાનેજ ધિક્કારશે, પણ એ ઉમરાવ—ખરાં દિલથી વાત કરે છે, ને,
 પૈસાદાર પણ છે, સાંભળ, ” આટલું કહેતા, બંદો નીચે નખીને, પોતાનું
 મોં રમાના મોં સરસું લઈ જઈ, એવું એક વચન ઉચ્ચે, કે જે પૂર્વે સાં-
 ભળવાને પંજુ રમા ઉભી રહી શકી નહિ. અવધન તિરસ્કારની ભવ્ય બાવના
 પ્રદર્શિત કરતી, એ બાલા, એના હાથમાંથી, શવ લાઇને. નાહી. બંદો જેવો
 એનો હાથ ફરી પકડવા મયો તેવોજ લપસી પડ્યો. અને એટલેથી નીચે,
 તે નીચેથી ટુકરાની આગળ એમ ગળડી મયો. સારે બામ્મે એક હું-
 ડકું એને હાથ અપ્પડું, તેથી બચી મયો. રમાએ એ હંસમખોરની કોષ
 અને નિરાશાથી પાડેલી જુમ સાંમળી, પણ, પાણી વાળીને જોવાવિના,
 મરીઓ વાળીને એરી દોડી, કે ધરમાં પેલાવિના ઉભી નહિ, ખાસીઆંગ,
 લાલાજ અને રમાની ખુદી દાસી, વાત કરતાં ઉભાં હતાં. પણ રમા તો
 અંદરજ દોડી ગઈ, અને, મોંય ઉપર ચતાપાટ પડી, હસકે હસકે, છાતી
 ફાટ રેવા લાગી.

લાલો આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થઈ સહજજ એની પાછળ ગયો ને એણે એને શાન્ત પાડવા, ધણોએ પ્રયત્ન કર્યો, પણ કાંઈ વધ્યું નહીં. એ, એના પ્રસ્તોના જવાબ આપતી નહતી, એનાં પ્રેમગર્ભિત મીઠાં વચન કાને પરતી નહતી; પણ એકાએકજ, જે ધંધાને પોતાનું આનંદભવી મન, માત્ર ગાન અને સૌંદર્યની પૂજા રૂપ સમજતું હતું, તેનીજ, બંદાએ બતાવેલી ખરી છબી, એની નજરે તરી આવતાં, હંચું મોં કરીને, લાલાના મોતરજ નજર માંડી, બોલી, “એવચની જુઠા, તુંજ મારા આગળ પ્રેમની વાત કરવા બેઠો છે?”

“મારી જાતના સમ, રમા ? હું તને કયો ચ્હાઉં છું, તે કહી બતાવવાને મને શક્તો જડતા નથી.”

“તું મને તારા આશ્રમમાં રાખીશ, મને, તારી કરીશ ? તું મને જે પ્રેમની વાત બતાવે છે, તે, મને તારી પત્ની ગણીને ?” આ પ્રસંગ બારીક હતો. રમાના મનનું કેવળ પરિવર્તન થઈ ગયું હતું. બંદાનાં વચનોએ એનું મન વિધી નાંખ્યું હતું, અને એને પોતાની જાત ઉપરજ તિરસ્કાર છુટ્યો હતો. પોતાનાં તરંગી સ્વપ્ન ઉર્ધ્વથી આસ્તા હડી ગઈ હતી, ભવિષ્યવિષે એ નિરાશા થઈ હતી અને એના આખા મનોવિશ્વાસનો ભંગ થઈ ગયો હતો. આવે સમયે, લાલાની સારી આક્રમે, તરતજ સૂચવેલું ઉત્તર, જે લાલાથી સ્થાપાયું હોત, તો રમાને પોતાની જાત ઉપર શ્રદ્ધા આવત, પોતે કાંઈ કીમતવિનાની છે એમ થયું હતું તે મટત, અને લાલા ઉપર વિશ્વાસ કરી એ એની યાત. પણ એના શુદ્ધ સ્વભાવની પ્રથમ પ્રેરણાની સામે, આ પ્રથમ યતાની સાથેજ ખીજ, એના અનાદિ શત્રુરૂપે ગુણાનંસિદ્ધે એને સમજાવેલા, મલિન તર્ક ઉઠ્યા ઠંગારાની ટોળીએ મને ફસાવવા જે જળ પાયરી છે તેમાં શું મારે આખો મીચીને ફસાઈ પડ્યું ? આ બાલાને આવી રીતે, મારે પાછળથી પરતાવું પડે તેવી કુશલત લઈ લેવાનું, શીખવી રાખેલું તો નહિ હોય ? એ નર્તકી, વેશ તો ભજવતી નહિ હોય ? આવા દુનીયાંદારીના, વ્યવહારના તર્ક જેવા એના મગજમાં ઉઠ્યા, તેવુંજ એનું મન ફરવા લાગ્યું અને એને જાણે પોતાના ભિન્ન રામલાલનું ઉપદાસયુક્ત વ્હસવું કાને સંભળાવા લાગ્યું. ખોટું પણ નહતું. રામલાલ એ રસ્તે જતો હતો, ને બુદ્ધીએ એને કહ્યું હતું, કે લાલો અંદર છે, તેથી તે ત્યાં થઈયો હતો. દુનીયાંની હાસીની માથુંસને જે અસર થાય છે, તેથી કાણ અનુભવ્યું છે ? રામલાલ દુનીયાંદારી રૂપજ હતો. એનું હસવું, તે, લાલાને આખી દુનીયાંની હાસી રૂપ લાગ્યું. તરત હોઠે આવેલું ઉત્તર પાછું ગળી ગયો, એના વિચાર બદલાઈ

મથો. રમા, તો, આતુર દૃષ્ટિ એ, એના મોં, સામુંજ જોઈ રહી હતી. છેવટ લાલાએ, ગણગણતે ઉત્તર આપ્યું “ રમા! તું જે ધધામાં છે, તે ધધાવાળાં પ્રેમને લગ્ન એ એકરૂપજ માને છે શું ? ” હે વિપદૃષ્ટિ ! રે વજ્રપાત ! લાલો બોલતા શું બોલ્યો. પણ તરતજ પરતાવા લાગ્યો. એને તરતજ એનાં બુદ્ધિ, હૃદય, અને આત્મા ઠપકા દેવા લાગ્યાં. પોતાનાં વિષ ભર્યા વચનથી, રમાને, કરમોષ જતા પૂલ જેવી એણે જોઈ. એના મુખ ઉપરથી સોહી ઊડી ગયું; એના હોઠ ધાળા ધણ થઈ ગયા; તરતજ, ખેદમય દૃષ્ટિથી, લાલા કરતાં પોતાની જાતનેજ ઠપકા દેતી હોય તેમ, દયા ભર્યા વચન બોલી “ બરાબર, જમ્મપૂરવાસી, બરાબર, એણે ખરું કહ્યું, હું ગામ બહારની બહારવાસીજ છું. ”

“ સાંભળ, સાંભળ, રમા ! હું બુલ્યો, મને માફ કર ! ”

પણ, રમાએ ગણકાયું નહિ, અને ઉદાસીથી નિરાશાના નિરવધિ દુઃખને હસતી હોય તેમ વૃદ્ધિમોગે, ઓરડા બહાર જતી રહી. લાલો પણ એને અટકાવવાની હીમત કરી શક્યો નહિ. (અપૂર્ણ).

ધિઓસેફી શું ?

(મળેલું.)

રથજ તથા સૂક્ષ્મથી બેઠાઈ જવાને લીધે કારણ શરીર ધ્રુવરૂપ છતાં પોતાની નિર્મળ આનંદમય વૃત્તિને અનુભવ કરી શકતું નથી. કેમકે પૂર્વે કહેલાં બે શરીરમાં રહેલા કામક્રેષ્ણાદિ પદ્ધિના અધિકારથી પોતે અપ્રમાદિત રહેતું છે. કારણ શરીર બે સત્ત્વ બનેલું કહેવામાં આવે છે:— શુદ્ધ સત્ત્વ તથા, ત્રિગુણ સત્ત્વનું. જ્યારે ત્રિગુણ સત્ત્વ નિકળી જઈ કેવળ શુદ્ધ સત્ત્વરૂપે તે રહે છે ત્યારે તેના રોપને આપણે શંકા રાખ્યા વિના ધ્રુવરૂપ કહી શકીએ. જેમ કાચથી શરીર સૂક્ષ્મ તથા રથજથી તેમ સૂક્ષ્મ એકલા રથજથી બંધાઈ ગયેલું છે. સૂક્ષ્મ શરીર પાંચ ગોનેન્દ્રિય^૧ પાંચ કર્મેન્દ્રિય^૨ પાંચ પ્રાણ^૩ તથા મન અને બુદ્ધિ ગણીને સત્તર (૧૭) વસ્તુથી^૪ બનેલું છે.

૧ ડ્રોઝ, સ્વચ્છ, રસન પ્રાણ.

૨ વાક, પાણિ, પાદ, પાપુ (ગુદા), ઉપસ્થ.

૩ પ્રાણુ મપાન, સમાન, વ્યાન, ઉદાન.

૪ વાગાદિ વ્રંચ ધવળાદિ પંચ પ્રાણાદિ વેષાઘ્રમુક્તાનિ પંચ

વૃદ્ધપ્રાણવિશાળિ ચ કામુદ્ધર્મગો પુર્વટક સૂક્ષ્મસારીરમાદુઃ

અર્થ ૧ પાંચ કર્મેન્દ્રિય. ૨ પાંચ ગોનેન્દ્રિય, ૩ પાંચ પ્રાણ, ૪ પંચમ-હામૂત (આકાશ, પવન, અગ્નિ, જલ, પૃથ્વી) ૫ બુદ્ધિ, ૬ બુદ્ધિવાન, ૭ કામ, ૮ કર્મે એ પ્રમાણે આઠ પુરીનું સૂક્ષ્મ અથવા લિંગ શરીર બનેલું છે.

સત્તર વસ્તુના વિષયથી એમ કોઈ ચેતનીનું કહેવું છે. (એ પંચવક્ત્ર અવધૂત જ્ઞાનિ રાગનેનું કહેવું છે.)

હાલના વખતમાં સાધારણ રીતે સ્થૂલદેહને ‘આપુ’ છું’ એમ કહી આપણે સ્થૂલ દેહાભિમાની થયા છીએ પરંતુ સ્થૂળ સૂચનાથી ખાતરી થશે કે અભિમાન જુદી રીતે પણ રાખી શકાય છે. આપણા કૈંકાસવાસી કવિ શ્રી નર્મદાશંકર લાલશંકર નૌકામાં બેસી સમુદ્ર માર્ગે પ્રવાસ કરતા હતા તેવામાં એકાએક તોફાન ઉઠી આવતાં જ્યારે તે આગળોટમાં બેઠેલાં ઉતારાઓ લયભીત થઈ ગયાં, ત્યારે આપણા વીરકવિ હાથમાં કાગળ કલમ લેઈ તોફાનની ખૂળીતું વર્ણન કરવા બેસી ગયા. આમ કરી શકવાનું કારણ એ છે જીતિ પામેલાં તેનાં સંગાતીઓ કેવળ સ્થૂલ દેહાભિમાની હતાં તથા કવિરાજ પોતે જમાં મન તથા બુદ્ધિ આપેલા છે તેવા સૂક્ષ્મ દેહાભિમાની ને વખતે તે વિષયના સંબંધમાં હતા, જાણે કે તે તોફાનથી પોતાના સ્થૂલને તો ખીજાઓની પેટે અડચણ થવાનીજ નથી. તેવીજ રીતિમાં આવેલાં એક દીવાન સારૂ પણ અમારા સાળવામાં આવેલું છે કે જ્યારે સર્વ મંડલ ખીજા કથી મુઝાવું હતું ત્યારે પ્રધાન સાહેબ પોતે સહુનો તથા અભિનૌકાનો કેવી રીતે બચાવ કરવો વગેરેનો વિચાર કરી સામગ્રી તૈયાર કરાવતા હતા.’

૧ નાઈટ સાઇડ ઓફ નૌકર નામના જંગલ જમ્યા આથી પણ વિશેષ ચમત્કારિક દાખલો સ્થૂળથી સૂક્ષ્મનું જુદું પડવા બાબતનો આપેલો છે. એક લખી કોઈ વ્હાણને (ક નામે) આટલાંદિક મહાસાગરમાં પવન પાણીના બેદર મારથી અડચણ થઈ તળીંએથી થોડુંક ગાળડું નિકળી ગયું તથા ઘણી સલાજ લેવા છતાં પાણીનો મવેશ અંદરના ભાગમાં વધવા લાગ્યો. આ બાબતની ચિંતા દૂષણ કર્પતાનને અતિરેખ થઈ પડી ને તેણે તોષોના બદાર કરી અડખે પડખે જતા કોઈ ખીજા વ્હાણની મદદ લેવાની બહેનન લીધા છતાં એવું નજરિક વાહણ નહિં હોવાથી ધારેલી ઈચ્છા પાર પડી નહિં ને પોતાનું વ્હાણ તો ઝરકાવ થતું જ ચાલ્યું. પોતાની કેમીનમાં જઈ અત્યંત ઉત્ક્રિત લદ્દયથી કંઈ ઉપાય શોધવા મનોમન કરવામાં કર્પતાન સાહેબ પડ્યા. એજ વખતે આ નૌકાની દૃષ્ટિ મર્યાદા બહાર પણ થોડા વખતમાં સહાયજૂત થઈ સૂકેતેજુ ખીજા વ્હાણ (નામે ‘ખ’) જતું હતું તેના કર્પતાનને શોધવા કોઈ ખલસી કેબિનમાં (‘ખ’ વાહણની) જતાં કોઈ પરપુર પેના જોવામાં આવ્યો. આત્માત તેણે પોતાનું (‘ખ’ ના) કર્પતાનને સૂક્ષ્મ પાસે મળ્યો ત્યાં કહી કર્પતાન કેબિનમાં ગયા તો કંઈજ ‘દીકું નહિં’. પણ એક કાગળનો કટકો ટેબલ ઉપર પડેલો જોયો. તેમાં લખેલું હતું કે ‘વાયવ્ય દિશા દરેક વ્હાણ ચલાવો’ વ્હાણમાં બેઠેલા સૌ માણસની પાસે અક્ષર કેઢાવ્યા તોપણ કોઈના અક્ષર પેલા ટેબલ ઉપર પડેલા

જ્યારે પ્રખ્યાત શાસ્ત્રી ન્યુટન સાહેબ એક મનોવત્તના વિચારમાં પરાયણ થઈ ગયા હતા તેવામાં પોતાના શરીરને પાસે પડેલી શધડીનો દેરતા બાળે છે તે જાણર પડી શકી નહોતી પણ તે કામ પૂર્ણ થતાજ દાઝનાં જ્ઞાન થયું હતું. અસંઠની લડાઈમાં સર આરથર ઉવેલ્સની સ્ફુટ પોતાનાથી આઠ ઘણી વધારે સિવિલ સરકારની ફોજ ઉપર હુમલો કરના સાર જે સેનાની વચ્ચે આવેલી નદિ ઓગમવાની લાવકર નોકા વ્યૂહ અમલમાં લાવવું હતું તે વખતે સેનાધિપતિ પોતે વિવાયતનો કાગળ લખવામાં રોકાયા હતા. તે પત્રમાં રાજ્ય વ્યવહારિક બાબતોનું તથા સેનાસબધી કેટલાક વિગતોનું વિવેચન કરી પોતાના બાઈ માઈરિસ ઓફ ઉવેલ્સ (ગવર્નર જનરલ) ને સલાહ આપતા હતા. આવા અતિ ઉપયોગી પત્રો તેઓએ પેનિસ્યુલર ઉદ્ધરના નાશકારક છતાં ચિતાકર્ષક ઘણા સમ્રાજ્યોમાં મનનું એકાદ કરી લખ્યા હોવાય છે. તે સર્વ દૃષ્ટાંતોમાં બનેલી સર્વ બાબતોનું કારણ એ કે તે વખતે આવતા વિષયના સબધમાં તેઓ રથવદેહ તથા તેથી આલતી વસ્ત્ર બૂલી જઈ કેનગ સ્વદેશ દેહાભિમાની જોતને ઉત્પન્ન કરના શક્તિવાન હતા. આ ઉપરથી એક સવાલ ઉઠી શકે કે જ્યારે ચુકરથા-શ્રમી માણસો કોઈ વખત મેદાનમાં આવતાને સામે પોતાની અદાંતા સૂક્ષ્મદેહમાં દાખલ કરી શકે છે તો ઘણે જાગે દિલ્લિસ્તાન તથા તેની આસપાસના પ્રદેશોમાં તથા પ્રસંગોપાત બીજા દેશોમાં ખડમાં દૃષ્ટિગોચર થતા સાધુઓ (યોગી તથા કરીરો) એક કરતા વધારે વિષયોની બાબતમાં તથા વધારે જાગા વખતસુધી, પોતાની અદાંતાને સૂક્ષ્મ દેહમાં ધારણ કેમ નહિ કરી શકતા હોય? વાસ્તવિક તો એમ જાગે છે કે જો તેઓ ખરા નિગૂંત

કામગીના અક્ષર પ્રમાણે મૈત્રતા આપ્યા નહિ. સારે સૌને વધારે આશ્ચર્ય લાગ્યું. આ કૌતુકનો નિશ્ચય કરના વેચો વાયવ્ય દિશાતમ્ ગયા લા પહેલુ (ક) વહાણી બુડી જવાની તૈયારીમાં હતું તેનાં સર્વ ઉતારને જાણી લીધા પરંતુ જે ખામગીએ (ખ) વહાણના કપતાનની કેબિનમાં પરપુરપને જોયો હતો તેના મનમાં (ક) ના કપતાનને જોતાજ ઉડી આવ્યું કે પરપુરપ તથા આ કપતાન બંને એક જ છે આ શક્ય તેણે પેતાના ('ખ' વહાણના) કપતાનને કહી તેણે પેલા કપતાનને 'વાયવ્ય દિશાતમ્ વહાણ નતાવા' એવું એક કાગળપર લખના વિવ્રતિ કરી. તેમ તેણે કહ્યું કે જો અક્ષરે મેળવવામાં આવ્યા સારે તે એક જ જાણના છે એમ માવગ પડતું અને એમ સંભવ પણ થયો કે પરપુરપ તે 'ક' ના કપતાનનો સૂક્ષ્મ દેહ હોય. આમ બાકી રામ્ ગણાય છે

વૃત્તિવાળા હોય તો તેમ કરી શકતા હશે. જો તેમ હોય તો એમ પણ સિદ્ધ છે કે જે વાત આર્જુનની શક્ય છે તે પૂર્વકાળમાં પણ શક્ય હશે ત્યારે અગાઉના વખતમાં પણ સૂક્ષ્મ દેહાભિમાની યોગીઓ હોવા જોઈએ તથા આજ પણ હશે. હવે તેવા આધુઓમાં જેમ મૃતિનાં સર્વ પદાર્થોમાં નાના મોટાનો ક્રમ છે તેવો ક્રમ હોય તો તેઓમાંના કેટલાક સ્થૂનના સર્વ સ્વરૂપો બૂલી જઈ જઈ સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ દેહાભિમાની હોવા જોઈએ તેમ જીવનનો સ્થૂન સૂક્ષ્મ બનેને તથા દેહ પોતાની અદ્વંતાનો પ્રવેશ કારણ શરીરમાં કરી રાકેના પણ હોવા જોઈએ. આ વાત ખરી છે એમ કેટલાક જીવંત યોગીઓ માનવું છે. તેમાં ખુલાસે સવિકલ્પ સમાધિવાળા તથા જીવન, ઉત્તર ગિયતિના યોગીઓને નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા કહે છે. 'સમાનશીવ બ્રહ્મસનેષુ સખ્યમ્' એ ન્યાયથી સમજી શકાય છે કે સ્થૂન કરતા સૂક્ષ્મ દેહાભિમાની તરફ આ નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા યોગીઓનું આકર્ષણ વિશેષ હોય છે. તેથી પણ વિશેષ પોતાના (નિર્વિકલ્પવાનાઓ) માં અદર અદર હોઈ શકે છે, એ વાત સ્પષ્ટ છે. જેમ જેમ કોઈ સસારી માણસ સવિકલ્પ તરફ આવતો જાય છે તેમ તેમ કોઈ કરુણાનિધિ નિર્વિકલ્પ નદાત્માની દૃષ્ટિનાં આવવાથી અનુબ્રહ્મ પામે છે. 'આથી રીને પોતાના અપુરુષાર્થથી શુરુકૃપા સંપાદન કરી અનુબ્રહ્મ પામેલો યોગી સવિકલ્પ સમાધિની દશાને પૂર્ણ રીતે પામ્યા પછી પોતાના પ્રારબ્ધકાય વખત મરણ પામે તો ઘણા વર્ષપર્યંત સ્વર્ગનું શુભ અનુભવ કરી પુનરવતાર પારણ કરે છે; તે સારા પશ્ચિમ વંશમાં જીવે નહિ :

પ્રાપ્ય સુખ્યકૃતાં લોકાનુપિતાં શાશ્વતીઃ સંમાઃ

શુચીનાં શ્રીમતા મેહે યોગમ્બષ્ટોઽભિજ્ઞાવતે

અથવા યોગિનામેવ કુલેભગતિ ધીમતામ્

एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम्.

तत्र तं बुद्धिसयोगं लभते पूर्वदेहिकम्

यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुतश्चन.

અર્થ — સ્વર્ગગોષ્ઠી પ્રાપ્ત કરી લાઘવણી સંવાસરપૂર્ણ સુખ ભોગ્યા પછી યોગમ્બષ્ટ થયેલો સત કોઈ પશ્ચિમ વંશવાન્ શુદ્ધસ્થને ઘેર જન્મ પામે છે તે જપતત વિશેષ જાની. તો યોગિવૃત્તિવાળા કોઈ આધુના કુર્બમાં ઉત્પન્ન થાય

૧ કેટલાંકના કહેવા પ્રમાણે માત્ર ૨૫ થી ૩૦૦ વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં રહી ફરી જન્મે છે કે એમાં કલિપત સુખમાં ધેધારે વખત ફાટત જઈ 'સત્ય માન પૂર્ણ' રીતે મેળવવાને વિનય થાય નહિ.

છે. સાં તેને પૂર્વ જન્મની સંસ્કાર પામેલી બુદ્ધિનો સંયોગ થવાથી મોક્ષને સાર પુરુષાર્થ ચાલુ રાખે છે. આ શરૂઆત સીના નિર્વિકલ્પ શુરના બાણવામાં હોવાથી તે તેને બાળકપણથીજ સૂચનાવૃત્તિ પ્રેરવા વગેરે અનેક પ્રકારે તથા વિશેષ પાત્રને તો સાક્ષાત્કારથી પણ પોતાની કૃપા દર્શાવે છે. હવે વાચકવર્ગને એક વિનંતિ કરવાની કે મેડમ બ્લેવાટસ્કીના જન્મવૃત્તાંતમાં જે હકીકત લખવામાં આવે તે સદરહુ મતની સાચીતિ છે એમ સર્વના મનમાં ઠસાવવાનો આ લખાણનો હેતુ નથી. જિજ્ઞાસુ બાળતના સર્વધર્મમાં વાંચનારોએ આગળ કહ્યા તે સિવાયનાં શુદ્ધ કારણોથી કાર્યની ઉત્પત્તિ દર્શાવી પણ શકે પરંતુ આ વિવેચનવિના તેજા ચરિત્રમાના કેટલાક દાખલા ગમે ઉતરવા કદાચ અગમ્ય થાય એમ ધારી ઉપરનું લખાણ કરેલું છે.

આરે હવે પ્રથમ કહ્યા મુજબ મેડમ બ્લેવાટસ્કી, વિશેષપાત્ર હોવાથી પોતાની બાહ્યાવસ્થામાં પણ કૌંઈ નિર્વિકલ્પ સમાધિયાળા મહાત્માની દેખાટ જ નીચે હતી, તા. વખતો વખત તેના દર્શન પણ તેને થતા હતાં એટલું જ નહિ, પણ જરૂરી પ્રમંજે દર્શનિક પુસવાથી, તે ચમત્કારી બાળાના રક્ષણ સાર શુર પોતે ઉલ્લંઘિત છે એમ પણ સિદ્ધ થયું, એ રપટ છે.

અંથાવલોકન.

• • • નંતુવર્ણન* :—આ એક નાનું સરખું શુગાર પ્રધાન કાવ્ય છે. નંતુ-ઓના સદિ ઉપર ચતા ફેરફાર જેવા લગ્યરીતે આર્થ દેશમાં પ્રવર્તે છે, તેવા બીજે કઈ પ્રવર્તતા નથી. છતાં એજ ફેરફારોએ કવિકલ્પનાને સર્વ રચતે ધોડે ધણે ખોરાક આપે. પુટ કરી, ઉચે ઉચે ઉડતાં શીખવ્યું છે. પોતપોતાના પ્રેરિલા અને સત્ય તે ઉભય ને અનુસરીને પ્રત્યેક કવિએ નંતુવર્ણન કરતાં સદિ લીલાનો કોઈ અમુક અમુક અંશ અદ્યક્ષ કરેલો છે. અગરેછમાં ટીમમનનું નંતુવર્ણન, કેવલ મુદિ લીલા અને કુદરતની મજાનું જ રસભર્યું આ તાદશ્યવર્ણન છે; સારે કાલિદાસનો નંતુસંહાર કાવ્ય રચનાના કાષ્ઠ શીખાઉએ એકાં શુગાર સમ્પદા પેદામાત્ર જેવો છે. નંદીનમાં કવિ નર્મદાસંકરે રચેલો નંતુસંહાર પણ નંતુ લીલાની શૃંગાર પ્રધાન રચનામાં વિસ્તારેલો છે, ને બાલુ રીતે ઉલ્કૃષ્ટ નીરજો છે જે અંધ ત્રિષે આપણે બોલીએ છીએ, તેપણ, તેજાગ પ્રકારનો પ્રયત્ન છે, પણ તેટલો, જુલેહમદ ની-

વડેશે નથી. નૈતુઓ માત્રનીજ સૃષ્ટિલીલામાં કાવ્યત્વ આરોપી, આનંદ ઉદાવી, રસ જમાવવો એતો કોઈ અપૂર્વ અને સ્વાભાવિક ઉગ્ર પ્રતિભાનુજ કામ છે; એટલે તે ગાળે ન જતાં, ઘણા ખરા કવિઓ, કોઈ નાયક નાયિકા ના આલમ્બન વિલાસ પરત્વે, નૈતુવર્ણનને ઉદ્દીપન વિલાસમાં રાખી, શૃંગારને પ્રધાનપણે વર્ણવતા ચાલ્યા છે. આમ ઘવામાં નૈતુવર્ણન તે ગૌણતાને પામે છે, ને મુખ્ય વાત શૃંગાર જમાવવાની યદ્ય એસે છે. શૃંગારની કવિતાઓ લખવી તે તો બધાંને આવડે એમ છે; પણ તે રસના સ્થાપિ ભાવને પુષ્ટ કરી, વાચનારના ચિદ્રૂપ રસની સાથે, આલમ્બનની એકતા કરાવવી, એ સમર્થ મદદ કવિનુંજ કામ છે. આ નૈતુવર્ણન ફોલોલો નથી એમ કહીએ છીએ તે આવાજ કારણથી. એમાં સ્થાપિ ભાવ બીલકુલ પુષ્ટિ પામ્યો નથી, આલમ્બન - પ્રેરિતા નાયિકા - નૈતુઓને વર્ણવે છે, ને બધું છું. એવા શમ્ભો ઉચ્ચારે છે, નૈતુના ફરફારને ગાળો દે છે, એ બધું એ છે, પણ તેથી રતિની જમાવટ બાકી રાકતી નથી. વિપ્રલંબમાં થતી દશ અવસ્થા ઉપર લખનારે નિયમ રાખ્યો હોત તો પણ કાંઈક ઠીક પરિણામ આવત, પણ તેવાત તેઓ પોતાના નાયિકા અને અલંકાર ભજનથી જ્ઞાનની સ્તુતિ કરવામાં ભુલી ગયા હોય એમ લાગે છે. બોધી લખનારને કાવ્ય રચવાની સરલતા સારી છે, ને રસ અલંકારનું પણ કાંઈ જ્ઞાન હોય એમ જણાય છે, તેથી કોઈ કોઈ વર્ણન સારાં બનેલાં છે, એમ કહેવું બોધીએ. ઉદાહરણ તરીકે શરદ્તો ૨૩ મો, ૪૫ મો, અથવા વસંતનો ૩૭ મો, પદ્યબદ્ધ લખનારની શક્તિના સારા નમુના છે. લખનારે હિંદુસ્તાની કવિઓના કાવ્ય વાંચવા ઉપરથી આ અપ રચવાનું આદ્યું છે, એટલે પરિચયનામાં, તે કવિઓની, આબ્યાસથી આવી શકે તેટલી, કાંઈક ગાયા આવી છે ખરી, પણ રસ જમાવી શકાયો નથી, એ તો તેમની પ્રતિભાનો - સ્વાભાવિક કવિત્વ શક્તિ ન હોવાનો દોષ છે. જે સારાં વર્ણનો છે તેમાં પણ અમને તો, શક રહે છે, કે ને રચનારના પોતાનાંજ નહિ હોય, કેમકે, ભાષામાં જે અમ્બબ જેવી આશુદ્ધતા છે તેને ને એવાં સારા વર્ણન કે રસ અલંકાર જાણવાની શક્તિ, એ બેને, મેળ કેમ પૂર્યા! પૂરવો પણ નથી તેમ નથી. કુવેલયાનંદમાંના યત્વમેજસમાનકાન્તિ ઇલાદિ પ્રતીપોદાદરણું બે એકવાર, લખનારે, અનુકરણ કહ્યું છે (વર્ષા-૩૬) તેમ કલિદાસના નૈતુસંહાર ઉપરપણુ સૃષ્ટિ કરેલી છે (ગ્રીષ્મ-૧૬-૨૧-૨૫-૨૭).

પ્રાણવિનિમય.

સિદ્ધાન્તસોગ.

કીમત રૂ ૩-૦-૦

કીમત રૂ ૩-૦-૦

આ ગ્રંથો ૥ રિચવાદિ મત ધે કીને મરના રિચવાદો અવી ગયેનું છે. જોને સેવાની મરજી હાય તેમજો ત્વા ૨૮ કેજુઆરી ૧૮૮૯ પેટેલાં નામ નો ૫ નું ૧ એટલે 'પ્ર' રૂપિર્મિમય મગાતી લઈ 'સિદ્ધાન્તસારમાટે' નામ નોધાતુ તેમ કરવાથી ૨ ૫ મા ૭ ને મળેને દશ પ્રતે એક મુનપધારે મળશે. એકના સિદ્ધાન્તસારમાટે આગલીથી નો રતા ૩ ૦-૮-૦ પડશે. એ સમવી પત્ર વગેરે મળિનાન નજુભાઈ વિનેદી-ડીઆદ' એમ લખવું.

આર્યસમુદય.

રૂપ ૥૨

પંડિતશ્રી ગદ્યાલલ ધનરયાજી.

સં ૧૯૪૫ તા ૧૫ મામના ગુજરાતી અમ્યા નીચે પ્રમાણે વિરો છે -

- ૧ ધનાપદેશ (૫૬)
- ૪ જુદાકથાસાર.
- ૨ જુનમી માગ્ય અો મુદ્દિમની મની
- ૫ જગરતું રસપ.
- ૩ દુદય દુન

માર્ગેલીના સરકૃત ભાગમા નીચવા વિરો આગા છે.

- ૧ શ્રી ૧માચાર્યજી પ્રણીત તત્ત્વદીપ સપ્રમગ
- ૨ દગિદરભટ્ટકૃત દુદયદુત ખડ્ધાળ.

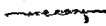
ગુજરાતી તથા તથા સમૃત જને લાગ મળીને

વાર્ષિક લનાજમ રૂ ૬) દર્પાલખર્ચે રૂ ૦.૦૦

એકતા ગુજરાતી કે એકવી રસકૃત ભાગ રાખનાને પદોચક્રમણી સાથે વાર્ષિક લનાજમ રૂ ૩૦૦ પડેને 'આદક થયા હરકનારે નીચેને સરભમે પતાનું દાખલ' હામ, લવાજમ સાથે લખી મોકલવું.

મહે ૧વાડી, માંદો } મોતીલ લ વિભોવનરાસ સદીયોલો.
મેરટ, મુળઈ } ગી એ એલ એલ. પી.
જ્યવસ્થાપક " આર્યસમુદય."

श्रीमद्भगवद्गीता

अध्याय ४.

(अनुमथान पाने ६४ था)

श्रीभगवानुवाच.

इयं विवस्वते योग प्रोक्तवानहमप्ययम् ।

विवस्वान् मनत्रे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥

एव परंपरामासमिम राजर्षयो विदुः ।

स कोलेनेह महता षोडशोऽष्ट पातप ॥ २ ॥

स एवाय मया तेऽद्य योगः पात पुरातन ।

भक्तोऽसि मे सखा चेति ब्रह्मस्य ह्येतदुत्तमम् ॥ ३ ॥

अर्जुनोवाच.

अपर मयतो जन्म परं जन्म विवस्वत ।

कथमेव विज्ञानोपायमादां प्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥

श्रीभगवानुवाच.

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।

तान्ब्रूह वेद सर्वाणि न त्व वेत्थ परतप ॥ ५ ॥

अज्ञोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामोश्चरोऽपि सन् ।

प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय सम्वाप्यात्ममापण ॥ ६ ॥

यदा यदा हि धर्मस्य रङ्गनिर्भवति मारुत ।

अप्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ।

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।

धर्मस्योपादनार्थाय संव्रामि युगे युगे ॥ ८ ॥

जन्म कर्म च मे दिव्यमेव यो यो ज्ञेयः ।

त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मया कृतं ॥ ९ ॥

મારો ભક્ત છે, વળી સખા છે, માટે (કહ્યો); કેમકે એ ઉત્તમ રહસ્ય છે. અ-
ર્જુન કહે છે:—(૪) આપનો જન્મ તો અપર છે, વિવસ્વતનો જન્મ પર છે:
તમેજ પૂર્વે કહેલો એમ કેમ જાણું? શ્રીભગવાન કહે છે:—(૫) હું અર્જુન!
મારા જહુ જન્મ થઈ ગયા, ને તારા પણ; તે બધા મને જાણીન્યા છે પણ તું
હું પરંતપ! જાણુતો નથી. (૬) અજ છતાં, અવ્યયાત્મા છતાં, જ્યોતમાનનો
ઈશ્વર છતાં, મારી પ્રકૃતિનો અધિષ્ઠાતા થઈ મારી માયાથીજ હું સંજોગું છું.
(૭) જ્યારે જ્યારે ધર્મની જ્ઞાતિ યાય છે, ને અધર્મનું અવ્યુત્થાન યાય છે,
ત્યારે હું પોતાને સર્જુ છું; (૮) સાધુઓના પરિત્રાણાર્થે, દુષ્ટોના વિનાશાર્થે
ધર્મસંસ્થાપનાર્થે હું યુગે યુગે સંજોગું છું. (૯) જે આ 'મારું' દિવ્ય જન્મ-
ક્રમે તત્ત્વતઃ જાણે છે, તે, દેહ તન્મ્યા પછી પુનર્જન્મ પામતાં નથી, હે અ-
ર્જુન! મને પામે છે.

વિવેચન:—પ્રથમાધ્યાયમાં જ્ઞાનના અધિકારનો નિર્ણય કર્યા પછી
દ્વિતીયાધ્યાયમાં તે જ્ઞાનસ્વરૂપનો વિવેક બતાવી જ્ઞાનયોગ કહ્યો છે, તે તુર્થા-
યાધ્યાયમાં તે જ્ઞાનના માર્ગરૂપ કર્મયોગ સ્થાપ્યો છે. તે જ્ઞાનયોગ અને કર્મ-
યોગ એ ઉભયનું ફલ તો એકજ છે. એટલે લાક્ષણિક રીતે એમ કહીએ
કે—સાધનભૂત કર્મયોગ અને સાધ્યભૂત જ્ઞાનયોગ ઉભય એકજ છે. એક
જેવાજ છે, તો જાણ નથી. એજ વારંવાર તત્ત્વગતિ છે, ને તે પદ્ધતિસાંધ્ય
ચ યોગં ચ યઃ પદ્યતિ સપદ્યતિ એ શ્લોકથી જ્ઞાનકર્મનું એક્ય બતાવતી. નતે
પ્રતિપાદન કરવાની છે. ત્યારે એજ રહસ્ય સમજાવવા પોને સાધનરૂપે
પ્રતિપાદન કરેલા કર્મયોગની પણ અનેક રીતે પ્રસંસા કરવા; તથા અર્જુનને
એમ જ્ઞાન થઈ જાય કે તે બે જુદાંજ છે, ને એટલું સમજાવું એટલે વેદાર્થ
સમજાવ્યા ગયો, તેનું નિવારણ કરવા; ચતુર્થાધ્યાય આરંભ્યો છે. વળીપણ
આ અધ્યાય સપ્રયોજન છે કેમકે આ બે હેતુ ઉપરાંત નીચે પણ હેતુ છે. અ-
ર્જુનને એમ શંકા યાય કે મને આ યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત કરવો છે માટે શ્રીકૃષ્ણ
આવી સુક્તિ પ્રયુક્તિ કરી નિષ્કામ કર્મ, અને જ્ઞાનરૂપમાં વ્યક્તિનેજ અભાવ,
બ્રહ્માદિ બોધ આપે છે, પણ તે વારંવાર નથી, તો તે શંકા દૂર કરવા આ
અધ્યાયમાં એજ યોગમાર્ગનું અનુદિપ્તિ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે, ને એક પ્રા-
સંગિક યુદ્ધમાટે ઉભો કરી કહેલો એજ માનવાપણ અસંગત અને બનરૂપ
અનુદિપ્તિ છે. શ્રીકૃષ્ણ પોતે, પરશ્વત્સરૂપ, અસંકરૂપ, અંશજ, હૃદી, બોલે, છે
કે આ યોગ મેં, અભય એટલે વ્યવરહિત—જન્મ મરણાદિરીહત. પરમ
એક રસ બ્રહ્મરૂપ, તેજ—પૂર્વે વિવસ્વત એટલે સૂર્યને ઉપદેશ્યો હતો, તેજ
પોતાના પુત્ર મનુને, ને મનુએ પોતાના પુત્ર ધંધવાકુને; એમ પરંપરાએ
સાગ—નિગિ જનકાદિ—તથા ઋષિઓ—ઋષાસ, વસિષ્ઠાદિ—એ યોગ

પામી ધર્મપરાયણ થતા હતા; પણ તેજ યોગે આજ આ લોકમાં. માણસોની
 વૃત્તિ કામાદિથી ભલિન થઈ જતાં, લીધું થઈ લય પામી ગયો છે. છતાં તુ
 પરંતપ, કામક્રોધાદિરૂપ પર એટલે શત્રુ નેને તપ—તાપનાર, વશ કરનાર,
 અધિકારી છે. એટલે તને કહું છું એવો પરંતપ! એ સંબોધનનો ભાગ છે.
 એ યોગ છુટ્ટ રહ્યરૂપ એટલે સદૈયા અનધિકારીઓથી ગોચ્ય છે, અતિ
 ઉત્તમ પરમ મોક્ષ આપવાવાળો છે, પણ તે તને કહ્યો છે કેમકે તે અધિકારી—
 પરંતપ—છે, ને વળી મારો બંધ છે—મારા ઉપરજ એક બાવથી લીન ધ-
 ર્યેલો છે, શ્રદ્ધાથી બંધાયેલો છે—ને સખા, સમાન બાવવાળો, મિત્ર છે. એજ
 તાત્પર્ય જણાવવાનું છે કે જેને તુને આ યોગ સમજાવવાનો નથી, તૃતીયાધ્યાયમાં
 “અગ્નિનીને છુદ્ધિ લેદ પેદા ન કરવો” એમ કહેલું છે, એટલે જેમ સૂર્ય સ્વપુત્ર
 મનુજેન્દ્રમનુજે સ્વપુત્ર ઈત્યાદિને, અગ્નિ છે. તેમ પિતા પુત્રવત્, પરંપરાથી,
 સમ્યક્ભાવે કે ભક્તભાવે શ્રદ્ધાથી, જે સમાહિત હોય, જે અધિકારી હોય, તે-
 નેજ એ યોગ આપવો. આ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યું તે અર્જુનને શંકારૂપદ
 યવા ગયું, કેમકે હાલમાં (અપર) વાસુદેવને ધેર કૃષ્ણરૂપે જન્મેલાએ પૂર્વે
 અનાદિકાલથી સ્થિતિ ધરી (પર) એકરૂપે રહેલા સૂર્યને ઉપદેશ કરવાની વાત
 કેમ સંભવે? યદ્યપિ, ‘મે’ અવ્યયે’ એમ પ્રયગ સ્તોકમાજ શ્રીકૃષ્ણે કહેલું
 છે, તે ઉપરથી કૃષ્ણનું બક્ષણપણું સ્વતઃ સિદ્ધ છે, ને અર્જુન તેમ સમજ્યો
 પણ છે, છતાં આવી શંકા એટલામાટે કરે છે કે દોષ અગ્નિનીને તેથી શક્ય
 પેદા થઈ આવે તો તેનું પણ નિરાકરણ થઈ જાય. આ પ્રશ્નનું ઉત્તર શ્રીકૃષ્ણે
 આપે છે, કે મારું તેમજ તારું, બહુ જન્મ થઈ ગયા છે, પણ તે મને ખજાર
 છે. બને નથી, મારે આવી શક્ય નું કરે છે, બાકી જે જન્માદિ વ્યવસ્થા તને
 મધ્યાર્થ અવગત હોત તે સૂર્યને મેં ઉપદેશ ત્રી રીતે દર્શો હશે એ શંકાજ ન
 ઉઠતું. એજ વાત અર્જુન તપા પરંતપ એવાં બે સંબોધનથી સૂચ્યે છે. અ-
 ર્જુન એટું સીમલાના વૃક્ષનું પણ નામ છે, તે વૃક્ષાર્થક શબ્દવડે અર્જુનને
 સંબોધ્યો છે તેનું તાત્પર્ય એજ છે કે અધિવાની આવરણ શક્તિથી તારું જ્ઞાન
 વૃક્ષનીપેટું નિરોધીત છે તેથી તને મારા અનેક જન્મ તેમજ તારાપણું અનિ-
 જન્મ, અને તારા એમ એકનું દેહવાથી સૂચ્યેલા જીવમાનના અનેક જન્મ-
 તે સૂચવી. ખજાર નથી. વળી પરંતપ, એટલે, પર જે શત્રુ, તેમજ, મે, એટલે,
 તાપનાર—મારનાર—એ વડે, આ હું અને આ શત્રુઓ, એમ નાગરૂપામદ
 પરિચ્છેદભાવે અધિવાની વિદ્યેય શક્તિનેલીધે. મહત્ત્વ કરનાર તુ, તે યથાર્થ,
 જ્ઞાન નજ પામી શકે, જન્માદિ જ્ઞાન નજ જળે, એમે સૂચ્યું છે ‘મારા’ અને
 ‘તારા’ પણ એમ જન્મ દશા છે, તેથી મારા એટલે પરબલતા ને તારા એટલે
 જીવના આવા બેના જન્મ થયા, તારે જીવબલતે વારતુવિક રીતે પરમાર્થથીજ

ભિન્ન છે કે એક છે એવિધે શું સમજવું? જે સમજવાનું છે તે અર્જુન અને પરમપ એ વિશેષણોનો અર્થ આપણે જનાઓ તેટલાથીજ સમજઈ જશે. કેમકે અવિદ્યાની, આવરણ અને વિશેષ શક્તિથી તિરોજૂત જ્ઞાનાદિવાળો જે જીવ, તે પરમાર્થે તો અતિરોજૂત જ્ઞાનાદિવાળા બ્રહ્મનીસાથે એકજ છે; પણ અવિદ્યાને લીધે જીવત્વને પાડ્યો છે. આમ અર્થસંગતિ સ્પષ્ટ સમજાય છે, છતાં ક્રોધ* સંપ્રદાયવાળા આજ શ્લોકથી કરીને જીવ અને બ્રહ્મનો પરમ ભેદ છે એમ, તથા બ્રહ્મનાં જન્માદિપણુ* પરમ વાસ્તવિક છે એમ દરાવવા જાય છે, તે વાસ્તવિક લાગતું નથી. જીવ બ્રહ્મની એકતા માનનારા પણ એ પ્રકારે માને છે. એક એક માને છે કે જીવગત જે ન્યૂનજ્ઞાનાદિ તે અવિદ્યાકૃત નથી પણ બ્રહ્મરૂપજીવનો પોતાનોજ તિરોભાવાત્મક સ્વભાવ હોવાથી સ્વગત છે. એટલે કે બ્રહ્મનાં અશ્વર્ય, વીર્ય, શક્તિ, શ્રદ્ધાજ્ઞાન, ને વૈરાગ્ય, એટલાં તિરોભાવ પામી દીનત્વ, દુઃખિત્વ અદ્યત્વ, જન્મમરણ, મિત્ત્વ, અહંતા, અને તૃષ્ણાજીવ એ ધર્મ જીવમાં આવિલાવ પામે છે. ખીજાં એમ કહે છે કે જીવની ને બ્રહ્મની એકરૂપતા માનવી, અને મૂલથીજ બ્રહ્મ નિર્વિકારી છે તો જીવને સવિકારી માનવા તેથી મૂલના નિર્વિકારી-પણામાં બાધ આવશે, માટે મૂલ નિર્વિકારી બ્રહ્મ તેતો સર્વજ્ઞ નિર્વિકારીજ છે, પણ અવિદ્યાથી કરી જીવત્વાદિ બને છે, એટલે મૂલ ચિદ્રૂપ બ્રહ્મમાં આવિલાવ તિરોભાવ નથી, પણ અવિદ્યાનાસળધે* મૂલ ચિત્તને જીવત્વાદિ ધ્યાય છે એટલે તે આવરણ વિશેષાદિ શક્તિ અવિદ્યાગત છે. એ અવિદ્યાગત શક્તિને નિર્વિકારી ચિત્ત પોતાનામા આરોપ લે છે એટલેજ જીવ ભાવ છે, એનુંજ નામ અધ્યાસ. અધ્યાસ અનાદિ છે. આવિલાવ તિરોભાવરૂપ, બ્રહ્મ માનનારા કહેશે કે જ્યારે અધ્યાસ અનાદિ છે ત્યારે મોક્ષ કેમ સંભવશે, ને બ્રહ્મનું નિર્વિકારિત્વ—અનાધ્યાસિકત્વ—કેમ સિદ્ધ થશે? બ્રહ્મનું અનાધ્યાસિકત્વ સિદ્ધજ છે. જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મ તે આધ્યાસિક નથી. કેમકે જ્ઞાનાતિરિક્ત આહક નથી, માટે આધ્યાસિક માનીએ તો તેનો પણ આહક કોણ, તેથી અનવરથા ધાય છે. માટે એક પરમ લાઘવને અવલખી જ્ઞાનનેજ સ્વતોઆર્થી માન્યું છે, ને અધ્યાસાદિ પણ તેથી આતરિક્ત નથી, છતાં તદગત નથી, તદ્રૂપ નથી, પણ તદનન્ય છે. તદનન્ય છતાં પણ તદધ્યાન રૂપિતમાન છે એટલે દ્વિતોભાસનો સંભવ નથી. હવે મોક્ષ પણ સંભવ્યો, કેમકે જે જ્ઞાન સ્વતઃ રૂપિતમાન એકરૂપ નિસ એપ્રમાણે સ્વીકાર્યું તે જ્ઞાનમા આધ્યા-

* સમાનુજ. † પુણ્યમાર્ગિય શુદ્ધદેવી વેણુવા.

‡ શેકરાનુયાયી કેવલાદેનવાળા.

સિદ્ધ જ્ઞાન ને ઉવાદિ તેનો અભાવ સમન્વયુ ઝોડ, મોક્ષ થઈ રહ્યો. આ
 ધાતુ આધ્યાત્મ અનાદિ છતાં માન્ય હવી એટલે યાગ્યક નથી. આવિર્ભાવ
 તિરોસાનપ અહામત ધર્મ પણ અનાદિ તો છે, હારે તેમા પણ મોક્ષ ક્યા
 થયો? અહિ પ્રેતેજ આનિર્ભાવ તિરોલાવ ધર્મથી નુન નથી તો એને મુન્ન
 કરી શમશે કે અહામત છે અહીં એ વ્યવસ્થા થઈ ગયે એમ માનતા પણ
 આસકામ અહાને ઇચ્છા આરોપવી હીક નથી. સ્વત રૂપત નિર્નિમિત્ત લીલા
 માત્રજ ઇચ્છા એમ કહીએ તો સભવે, પણ તે ક્રતા, સ્વત પ્રવૃત્ત અહાપ્રકૃ-
 તિના પરિણામ તથા વિવર્ત એમ આધ્યાસિક અનિર્નિમિત્તોપા-
 દાનરૂપે કહેવું વસ્તુમત્તા હાથવ મુક્ત છે. આમ પારમાર્થિક નિ-
 ચાર કરતા આધ્યાસિક અને આનાધ્યામિક હવ અહાનું એકમ આ મ્યો-
 કમા કહેવું મગજીય છે, ને ને, “જ્ઞાતપણ” એમા પણ કહીને સૂચવેનું
 છે. જન્મમરણ પાસ્તવિકરોતે સમન્વય તો નારા જન્મ ને તારા જન્મ
 એ ઉભર એમજ છે, છતાં આધ્યામિક રીતે ભિન્ન છે, તેથી ગાણત્ય સુ-
 અવધાનેજ ‘તારાપણ’ એમ કહ્યું છે, આ પ્રમાણે વિવેક ધાગણ કરાવ્યા
 પછી શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે મારા એટલે પરબ્રહ્મરૂપના જન્મ કેવા પ્રકારે સ-
 ભવે છે તે જો અહા છે તે અજ છે, અવ્યય છે, અને જૂનમાત્રને સંસ્થિમાનને
 સત્તા જ્ઞાન દિશે દોરનાર—ઇશ્વર—છે, છતાં અજનોજ જન્મ, અવ્યયનુજ
 જન્મ તેવું વ્યય—મરણ, ને પન્ જ્ઞાનેરપતુજ હવભાવે અજ્ઞાનરૂપ, એ
 શું કાં મૂલપ્રકૃતિના તણુ શુણુ સત્ત્વ રંગેસ તમસ કહેના છે. રજ્જેશુ
 છુંનેતીધે પ્રકૃતિમા, ગતિ થવા, માટે છે પ્રકૃતિવ્યક્તથી ભિન્ન નથી એટલે
 અહાને અનતરીને, અહાની પ્રેરણાથી કે તેની ઈચ્છાથી કે તેના અભાવથી
 એમ નહિ, ભોદ્યુ મન્નીપેટે સ્વત જ રજ્જેશથી પ્રવર્તે છે એમ
 થતાં, પ્રકૃતિના એ વિભાગ થઈ જાય છે, સત્ત્વ પ્રધાના અને તમ પ્રધાના.
 સત્ત્વ પ્રધાનાના પણ જાણજૂન જ્ઞેશનેવીધે એ વિભાગ થાય છે, શુદ્ધ સ-
 ત્ત્વા ને અશુદ્ધ સત્ત્વા અહાથી પ્રકૃતિ જુગી નથી, એટલે શુદ્ધ સત્ત્વા પ્રકૃતિમા
 ને અહાનો પ્રકાર તે ઇશ્વર, ને એ પ્રકૃતિ તે માયા અશુદ્ધસત્ત્વામા ને અહા
 પ્રકાર તે પ્રાણી, એ પ્રકૃતિ તે અવિદ્યા. ‘જ્ઞાન પ્રમાન પ્રકૃતિને’ માયાત્મક
 ઇશ્વરથી પ્રેરણા થઈ અજ્ઞાત તથા પિણ્ડના તત્ત્વ તથા પ્રાણ અને અ તે કરણરૂપ
 ભિન્ન અતે પ થોકૂત જૂતરૂપ રચૂદ દેહ, દિરૂપ્યગલં તથા નિગરૂપ ઇશ્વર
 સંહિત, અને છે મૂલ ને પ્રાણ તે લિમદેહમા લેજ્ય કહેવાય છે, ને રચૂદમા,
 હવ કહેવત્ત છે. નામમદિત તથા ઇશ્વરમદિત ને અવિદ્યા અને માયા તે
 પિણ્ડના અને અહાના કારણ દેહ કહેવાય છે. આપ્રમાણે પ્રકૃતિના પાંચ

જ્યામસ્થિત મૂલમિત્—અહા—તેજ ઇશ્વર અને તેજ છવ દહે મૂલની પ્રવૃત્તિ જ્યારે માયારૂપે થાય ત્યારે તેસહિત અહા તે ઇશ્વર મહેવાય ને તે માયા દ્વારા ચ્યુદાદિ જીવોની સૃષ્ટિ ઇશ્વરથી રિસ્તરે. આ વાત સમજાવવાને મૂલ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે હું અજ્ઞ, અવ્યય, સર્વરૂપ, છતાં, જન્મશીલ, મરણશીલ, એક બક્ષિતરૂપ, એના છવ ભાવે અવતરું છું તે મારી,—એટલે મારાથી અભિજ્ઞ જે મૂલ પ્રકૃતિ તેમાંથી મારા અધિકાત્વને કીધે, (મારા કર્તૃત્વ કે પ્રેરકત્વને કીધે નહિ) થયેલી, મારાથી અભિજ્ઞ, એવી—માયા તેદ્વારા, સમ-જાતું છું, યાઉં છું. આમ સંજનિ રપદજ છે, છતાં માયા શબ્દનો અર્થ વિશિષ્ટદેવ મતમાં જ્ઞાન એમ ક્યો છે, મારી ઇચ્છાથી વિસ્તારું છું એમ બેસારવામાટે; અને શુદ્ધદેવતા માયાનો અર્થ કૃપા એમ ક્યો છે, હું જીવોને એક લીસારૂપે વિસ્તારવાનો પ્રસાદ કરું છું એમ અર્થ ધરાવવામાટે. ત્યારે અવિદ્યાસંજો કરીને છવત્વ ધરી હું યુગે યુગે અવતરી ગયું છું, તેથી મેં મૂળને બોધ કરેલો એ વાત સભવિત છે. યુગે યુગે એમ બે વાર દેશવાથી એજ-તામર્થ છે કે જગતને બોધ આપવાસારૂ મારો-અહાનો-અવતાર અમુક સમયેજ થાય અમુક યુગેજ થાય એમ નથી પણ યુગે યુગે જ્યારે જરૂર હોય ત્યારે થાય એમ તામર્થ છે. અર્થાત્ કાળને પણ નિયમ નથી તેમ દેશનો પણ નથી. અમુક દેશમાંજ જન્મ થાય એમ પણ સામાટે હોય ! શ્રીકૃષ્ણ હવણાંજ કહેશે કે મારે તે રસ્તે ધર્મ પાળનારા પણ સર્વે મનેજ બળે છે, સારે એમ આમદ કેમ કરવું કે આપણા દેશમાં રામકૃષ્ણ શકુરાદિ રૂપે જન્મ્યા નેજ અવતાર દો ઝરયોસ્ત, કાઈજેટ, મહામદરૂપે જન્મ્યા તે અવ-તાર નહિ ! ! જ્યાં જ્યાં જે વખતે ધર્મરચાપનાની જરૂર જોવાથી પૂરાર્થ છે તે બધા પરમાત્માના અવતારજ છે એમ શ્રીકૃષ્ણનું કહેવાનું તામર્થ છે. જ્યારે ધર્મનો લય થવા બેસે છે ત્યારે આવા દોષ મહાપુરૂષરૂપે ભગવાન ધર્મરચાપી વ્યવસ્થા કરે છે. ધર્મ એટલે વિરનિર્મરૂપ આનાદે ચક્રને અતુરરૂપે વેદ ઉપનિષદાદિનાં કહેવો ધર્મ, તે જ્યારે રૂબવા માંડે છે, અને અનજોજ, વસ્તુગતિને અન્યથા સમજી દુષ્ટ પ્રવૃત્તિમાં ગ્રણુસોપણે એવો ધર્મ આનુ થવા માંડે છે, ત્યારે યથાર્થ બોધ સમજાવનાર કોઈ મહાત્મારૂપે, કોઈ સર્વેકશ આત્મપ્રસા-દવાળા ભગવાનરૂપે, હું—પરમાત્મા—અવતરી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરું છું. આ શ્લોકનો આવો આખા વિશ્વના અવતારોપર્યંત બોધ બેસતો પરમાર્થ તજીને સંપ્રદાયવાળા પેતપોતાના આમદથી અન્યોન્યસાથે વિરોધ કરે છે. સાધુ, એટલે રાંડરૂપે બાળ્યમાં કહ્યું છે તેમ શુદ્ધ સનાતન ધર્મ પાળનારા ગમે તે, એમ નથી લેતા, પણ રોચ કે વેષ્યવ કે સ્વામિનારાયણના સાધુ એમ લે છે, તે પેતપોતાના દેવ રોચ, કૃષ્ણ, કે સદગનને અવતાર કરાવી દેવલ નહા.

મો કલ્પ કરે છે. તે બધાએ જાણે અવતરુર હો, ને હજુ એથી વિશેષ પણ અવતાર થયા છે ને યંશે, પણ તેજ અવતાર ને જીજ્ઞા નહિ એવો કલ્પ કરવાનો અવકાશજ શ્રીકૃષ્ણના મુક્ત વચનમાંથી લેવાપણુ સમજાતો નથી. આ પ્રમાણે પારમાર્થિક વ્યવસ્થા સમજી શુદ્ધાધિકારીએ વળીપણુ વિચારવું કે દુષ્ટો વિનાશ કરવા હું જન્મું છું, એમ ભગવાન કહે છે સારે તે કૂર હોવા જોઈએ એમ પણ નથી, જેમ માતા પોતાનાં આગ્રહને લાલન તાડન ઉભય કરવા છતાં કૂર નથી તેમ. વાસ્તવિકરીતે જન્મ પણ નથી ને સાધુએ નથી ને દુષ્ટે નથી—એક અપેક્ષા માત્રથી આધ્યામિક વ્યાવહારિક વ્યવસ્થા છે. આ પ્રમાણે મારો જન્મ અને તે, જન્મનાં હેતુભૂત ધર્મસંસ્થાપનાદિ કર્મ એની—બધું પ્રાકૃત નથી, પ્રકૃતિના ધર્મ ને વિકાસાદિ તે વિકારરૂપ નથી, પણ કેવલ દિવ્ય એટલે પ્રકૃતિથી વિરુદ્ધ, અપ્રાકૃત એટલે કે તત્ત્વતઃ તો આધ્યાસિકજ, મિથ્યા, છે, જ્ઞાનમય એકરસે બ્રહ્મમાં છવાઈ પરિચ્છેદ ઘટતોજ નથી, એમ—જન્મકર્મની વ્યવસ્થા તત્ત્વપૂર્વક સમજી શકે છે, તેને પોતાને પણ પોતાનું દેહાભિમાન છૂટી જાય છે, જીવ જાવ ટળે છે, પરિચ્છેદનો નાશ યાપ છે, બંધ કપાય છે, ને તેથી જલ્દરપતા સુમુખજ કેવલ્ય મોક્ષ મળે છે. આ રથસે પણ દિવ્ય રાખ્ખનો અર્થ અપ્રાકૃત એટલે અધ્યાસરહિત એમ ઠાઈ સંપ્રદાયવાળા લેતા નથી, પણ એટલોજ લે છે કે આવિર્ભાવ તિરોભાવરહિત શુદ્ધ; તથા 'મને પામે છે' એનો અર્થ પણ કેવલ્ય સમજે છે એમ નહિ, પણ મારાદિવ્ય ધામમાં આવે છે એમ કહે છે; આ ઉભય અસંગત છે, એમ આપણે જે અર્થ સ્પૃશ્તિએ આશ્વાં છીએ તે ઉપરથી સહજ સમજાશે. મોક્ષના ઘણા પ્રકાર છે: સાર્વજ્ય, સાત્ત્વજ્ય, સાન્નિધ્ય, સાદૃષ્ટિ, સાયુજ્ય, કેવલ્ય જ્યારે બ્રહ્મ અને જીવનો વાસ્તવિક પરમ બેદ માનીએ સારે તો મનુષ્ય સાલોજ્ય, સાન્નિધ્ય, સાદૃષ્ટિ, એટલાજ મોક્ષ પામી શકે; પણ જ્યારે પરમબેદ ન માનીએ પણ આવિર્ભાવ તિરોભાવાત્મકતા માની બ્રહ્મ જીવનો બેદ અગ્નિશુભિગવત્ ગળીએ સારે સાયુજ્ય મોક્ષ સંભવે; ને ઉપર જ્યારે પરમ બેદ ન માનતાં પણ અધ્યાસથી બેદ માનીએ ત્યારે કેવલ્યરૂપ પરમ મોક્ષ સંભવે. આમ વિચારતાં સહજ મુટ થઈ આવરી કેમકે જાનીએ મારું, દિવ્ય એટલે અધ્યાસરહિત જે હું તેના. વાસ્તવિકરીતે ન છતાં પણ વાસ્તવિક જાણતાં, જન્મકર્મનું તત્ત્વ જાણી પોતે મોક્ષને સમજી શકે, તે મારા ધામમાં આવશે એમ નહિ. પણ મનેજ પામશે, કેવલ્ય ભોગવશે—કંઈમણિ ન્યાયથી જાનરૂપ એકરસ એમજ સમજાશે.

વૃદ્ધકથા:—વિવસ્વત્ એટલે સૂર્ય તેને કૃષ્ણ એટલે પરબ્રહ્મ તેણે, બોધ કર્યો ને તે પરંપરાથી લોકમાં પ્રવલ્યો અને તોજ પાછો આગુંતરૂપ અન

ધિદારી જીવને સમજવાનો છે. સૂર્યને પરમેશ્વર બહુાવવા ગયા નહતાં કે સૂર્યે મનુને શાસ્ત્ર ગોખાવ્યાં ન હતાં, કે અર્જુનરૂપ જીવને પણ કોઈ ગુરુના મોં સામું જોઈને બેસી રહી બહુવાનું છે એમ તાત્પર્યજ્ઞ નથી. વ્યવસ્થા એવી છે કે મૂલ અનાદિ સત્ તે અવ્યાકૃત બ્રહ્મ. તેમાંથી સૃષ્ટિનો સંભવ અને પાછો તેમાંજ લય. નામરૂપે વ્યાકૃત સ્થિતિ, તે તથા નામરૂપરહિત અવ્યાકૃત સ્થિતિ તે, એક એક કલ્પ; ને બે જાણીને બે કલ્પ—બ્રહ્માનાં રાત્રી દિવસ. બ્રહ્મા એટલેજ વિશ્વમાત્ર. માયાવિશિષ્ટ ચિત્ એટલે ઈશ્વર તે; કે વાસુ એટલે રજોગુણાત્મક પ્રવર્તક ધર્મ વિશિષ્ટ પ્રકૃતિયુક્ત મૂલચિત્—રાજબ્રહ્મ બે; બ્રહ્મા. પરમપુરુષ તે નારાયણ ને તેની નાભિમાંથી કમલ થયું તેમાંથી બ્રહ્મા થયા. વેદમાં બ્રહ્મ એટલે અનાદિ અવ્યાકૃતસત્ ને પુરુષ પણ કહે છે. તે ઉપરથી પૌરાણિકોએ પુરુષ અથવા નર એવું નામ અજ્ઞને અપ્રેરું છે. નરથી ઉત્પન્ન થયું તે નાર અને તેમાં રહી સૃષ્ટિ પ્રવર્તાયનાર તે નારાયણ, સારે નારાયણ એટલે ચાર હાથને ચાર પગવાળો ગોલોકધારી પુરુષોત્તમ કે વિષ્ણુ કે કૃષ્ણ નહિ, પણ મૂલ અનાદિ અવ્યાકૃત સદ્રૂપ પુરુષ—બ્રહ્મ. તેની નાભિમાંથી કમલ થયું, એટલે, જ્યારે નારાયણરૂપ હાથપગવાળો ઈશ્વર નહિ સારે નાભિ ક્યાંથી ને કમલ ક્યાંથી? નાભિમાંથી કમલજ કમ થયું? થયા 'દઈ એ નહિ ગુણાળ, કે સાદું એક સૂર્ય પ્રકાશ કે તેમાં બ્રહ્માને યધાએ નીરાંને બેસી તો શકે? પણ નહિ. કમલજ યદું; કેમકે પુષ્પ માત્ર સ્ત્રી તથા પુરુષ ઉત્પત્તિ અગમના સંમેલનથી ઉદ્ભવે છે, પણ કમલ તે જન્મેને પોતાનામાંથીજ પેદા કરી સ્વતઃ ઉદ્ભવે છે; માટે નારાયણરૂપ જે સત્ તેમાંથી સ્વતઃજ વિશ્વાપતિ સૂચવવા નાભિમાંથી કમલજ થયું એમ કહ્યું છે. હવે સ્પષ્ટ થઈ ગયું કે સ્વયંભૂ જે નારાયણની નાભિના કમલમાં બેઠા છે તે સત્ રૂપ બ્રહ્માના સ્વતઃ સ્ફુરણથી થયેલા વિશ્વનું રૂપકજ છે. ઉપનિષદોમાં સ્પૂર રીને "બ્રહ્મ થવાની ઈચ્છાથી જોયું" એમ કહેલું છે તેથી પુરાણવાળાએ એમજ અર્થાવ્યું છે કે નારાયણને ઈચ્છા થઈ અને ઈચ્છાથી જગત લીધા કરી; પણ બહુ થવા માટે ઈચ્છાથી જોયું એનો અર્થ માત્ર એટલોજ છે કે સત્ સ્વતઃજ પ્રવૃત્ત થવા માંડયું, પણ તે દેવજ જરૂર ન હતું, જડ જૈનના અનન્યત્વરૂપ હતું—નહિ તો ઈચ્છા ન સંભવે. એજ અર્થ રૂઢતૈર્નાશકરં એ સૂત્રમાં કરેલો છે. લોક વક્તુલીલાકૈવલ્યમ્ 'એ સૂત્રથી કરી ભગવતે ઈચ્છામાત્રથી લોકોરૂપ જગત કયું છે એમ સમજવાનું નથી, પણ જેમ કાંઈપણ હેતુવિના લોકમાં લીલાદિ થાય છે, તેમ સ્વતઃજ, સ્વભાવથીજ, મૂલ અવ્યાકૃતસત્ વ્યાકૃત થવા માંડે છે એમ સેવાનું છે. આમ સત્—બ્રહ્મ—પોતેજ સ્વતઃ વિવર્તરૂપે તથા પોતાનોજ એક ભાગ પ્રકૃતિ

તેના પરિણામરૂપે જગત્તુ અભિન્ન નિમિત્તાનાદ્યન પ્રાય છે, જે વાત પણ ઉર્જનાભિના દૃષ્ટાંતથી ઉપનિષદોમાં સ્પષ્ટ કરેલી છે. હવે જુઓ કે નારાયણાદિ કલ્પનાતે વળગી આવિલીય તિરોલાવથી બ્રહ્મ જીવતો બેઠ માનવો મિથ્યા છે: કેવલે આધ્યાસિક બેઠ માની વાસ્તવિક સ્વતઃસિદ્ધ એકતાન 'સર્વથા ઈષ્ટ છે: પુરાણાદિને પણ ઈષ્ટ છે. આપા મૂલ સત્ગાંથી સંહિસર્ગ થતે થતે બ્રહ્માંડનો સ્પૂર્ણ દેહ થાય છે, તેમાં સૂર્યાદિ સંલેખે છે, તે સૂર્યદારાન આ પૃથ્વી પ્રાણુવતી છે, તેથી તેનો પુત્ર તે મનુ. ને તે મનુથી માણસોનો વિસ્તાર એમ કલ્પના કરેલી છે. એ સૂર્યને અધીન આ પૃથ્વીમાં મનુષ્યાદિનું થવું તે છે, ને તેથીજ આ મન્યંતરને વૈવસ્વત મન્યંતર કહે છે. જ્યારે નવો મન્યંતર યશે ત્યારે તો સ્વલોકાન્ત, પ્રલયનેલીએ સૂર્ય પણ નાશ પામી, નવો સૂર્ય ને નવો મનુ, તથા નવી પૃથ્વી યશે. એમજ જ્યારે કલ્પાન્ત પ્રલય થાય ત્યારે સાયજોક માત્રજ અવશેષ રહેવાના એટલે અનેક. સૂર્યમંડલાદિનો પણ તેમાં નાશ થઈ જઈ કેવલ અધ્યાકૃત સત્ રહેવાનું. આવો ક્રમ ચક્રરૂપે ચાલેજ છે, તે ચક્ર તેજ અનન્ત—શેષનામ!! માણસોનાં મરણ તરફ હવે જોઈએ. મરણ એટલે પ્રાણનું જતા રૂઢવું. જો પ્રાણ સૂર્યજ નય તો પુનરાવર્તન પામતો નથી અર્થાત્ સૂર્યમાં કે તેથી ઉપરના લોકમાં જઈ વસે છે. એટલે મન્યંતરાન્ત સુધી તો તે મુક્તજ છે. કદાપિ સૂર્યથી પણ પાર જવાય, ને સત્યલોક દરમ થવાય—જે યવું એ પરમ અબેદ્ય અજ્ઞાનની એકતા થયાવિના બનવું નથી—તો મન્યાન્તરાન્તે પણ પુત્ર: અવતરવું ન પડે, અને છેક બે કલ્પસુધી સત્યલોકદરમ રહીશ્ચક્રાન્તે પુનઃ કમણ કરવાનું આવે ને તેપણ કાશ સૂર્યરૂપે કે ઈશ્વરરૂપેજ. એમજ ચિત્તરોત્તર. આ પ્રમાણે બ્રહ્મ—સૂર્ય—મનુ—અને જીવ—એમના અન્યોન્ય ક્રમની અપેક્ષા ને વ્યવસ્થા છે. એમ સદિ નિરંતર ચાલ્યાજ કહે છે, ને વર્તુળગતિ સમજનાર ઉત્તરોત્તર સુક્ત થાય છે. અવતારોની વ્યવસ્થા પણ આ ક્રમમાંજ ધટાવી લેવી. જે અનાદિ યોગમાર્ગ છે તે બ્રહ્મરૂપે મેં સૂર્યને કલોા હતા સૂર્ય મંદુને ને મનુએ ઈદ્રાક્રાસા, મનુષ્યોને એવું શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તેનું તાત્પર્ય હવે વિસ્તારવું સરલ યશે. અને કુલિપુગમાં 'બ્રહ્મને જીવ એક છે' એટલું બોલવામંત્રે મોક્ષ માનનારા માધમ' જીવનાં કુકર્મથી તે મોગ લય પામ્યો છે એ પણ જણાશે. આથી વર્તુળગતિ સમજ યોગારય રહે અર્થાત્ એ વર્તુળગતિને અનુસરે તે સદજમાં મોક્ષ પામે, ખીજ રીતે જોડીએ કે જે એ વર્તુળગતિનું સાક્ષાત્ કીડમ્ભમરવત્ અપરોક્ષગાન પામે તે મોક્ષ પામે. યોગ અથવા લાક્ષિત અને ગાન એ જુદાં સમજનાં એ બુદ્ધ છે, વર્તુળગતિરૂપે તે ઉભય, એકજ છે ને સમજને પાળ્યાં હોય તો જીવને મોક્ષજ મળે છે એ આ આખા

અધ્યાયનું તાત્પર્ય છે. પિણ્ડબ્રહ્માણ્ડનું ઐક્ય સમજાવી અનાદિ વસ્તુ ગતિ જતાવી છે, ને અધ્યાસ માત્રથી મુક્તિવાથી પિણ્ડબ્રહ્માણ્ડના ઐક્યરૂપ કૈવલ્ય થવાનો માર્ગ સૂચવ્યો છે. યોગનેજ આવી રીતે સમજવાનો છે માટે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે એ તો ઉત્તમ રહસ્ય છે. એ રહસ્ય આપ્રમાણે વિચારી જીવ ભાવ મિથ્યા સમજી આવતાર મોક્ષાદિ કૃમિ થવાયે ઘટાવી જ્ઞાનકર્મ ઉજવની એકતા સાધવી*. આદિમા અધ્યાયમાં આ પાત ફરી આવશે.

સંવૃત્તિ.

(અનુસંધાન પાને ૭૧ થી)

સર્વથા સત્પ્રવૃત્તિમાંજ મુખ જે, પરમાર્થ જુદિતું બીજ છે, આયુષની વૃદ્ધિ છે, જીવનું સાર્થક છે. એ વાત ખરી છે કે કેવલ પ્રવૃત્તિમાંજ મંડી હરપાર કામ કરવાથી કેટલાક મરી પણ જાય છે; છતાં એમ નિશ્ચય સમજવું કે કામથી જેટલાં મરતાં હશે તે કરતાં નકામથી, આજસથી, વધારે મરે છે. વાસ્તવિકરીતે કામ કરવાથી કોઈ મરજુંજ નથી, મરે છે માત્ર યોગ્ય વ્યવસ્થા ત શખવાથી--શરીરની શક્તિ ન જાળવવાથી, સારો ખોરાક ન લીધાથી, નિયમિત ન રહ્યાથી, ઈલાદિથી. સખ પ્રવૃત્તિમય, અને નિયમિત રીતે ચલાવેલા ઉદ્યમથી કોઈપણ દુઃખી વયું નથી, કે યનાર પણ નથી. પ્રવૃત્તિ એજ ખરા જીવિતનું ભૂપણ છે. એજ જીવનું કહેવાય, બાકીનું બધું જીવતાં છતાં પણ મરણજ છે. માણસની જીંદગી વર્ષનાં પ્રમાણથી લાંબી દુઃખી ગણાતી નથી, તેમાં જેટલું કામ થાય તેના પ્રમાણમાં ગણાય છે. આજસુ માણસો સો વર્ષ જીવે તોપણ મુએલાંજ છે, ઉવોગી માણસ પચીસ ત્રીસ વર્ષ જીવે તોપણ સોવર્ષ જીવ્યા બરાબર છે. જેમ વધારે ઉપયોગી પ્રવૃત્તિ, વધારે ઉચ્ચતર વિચાર, તેમ વધારે વર્ષ જીવાયું, એમજ સિદ્ધ નિયમ છે. જે નિરુદ્યમી, નકામો, માણસ છે તે એક આડનીપેઠે, કે પથ્થરનીપેઠે, જીવે છે; અમુક રિયતિમાં પક્ષાં પક્ષાં પણ વધવું એ તેનો સ્વભાવ છે. માટે વધે છે, બાકી વાસ્તવિકરીતે જીવતો નથી. નીતિવચનોમાં પણ કહેલું છે કે એવો માણસ તો તૃણંનલાદન્નાપિજીવમાનઃ† એક જીવતાનો સ્વભાવ છે માટે જીવે છે, વાસ્તવિક જીવતો

૬ બા બધી બાજનોનો સદ્ધમ વિસ્તાર “સિદ્ધાન્તસાર”માં કરેલો છે માટે અત્રે સારમાત્ર એક રસતો જતાવવા સૂચવ્યો છે.

† જીવમાનઃ એ જીવ ધાતુનું વર્તમાન કૃદંતરૂપ નથી, પણ સ્વભાવવાચક વર્તનું આયુર્મ કૃદંતરૂપ છે.

નથી. કામમાંજ મદદતા છે, શુભ પ્રવૃત્તિવિના કોઈ મૂંઢેટો થયો નથી, ને મૂંઢેતતને ગમે તેવા મૂંઢેટા પુરુષોએ પણ દેલકી ગણી નથી. આપણાં રાંકર, કૃષ્ણ, બુદ્ધ, એમના ઉપર વિચાર કરો; 'ઈસ્લામ ધર્મ પ્રવર્તક મહંમદ તેની તરફ, જુઓ, તે કોણ હતો ? એક વેપારી હતો. ' આપણા સમર્થ કબીર એક તુરક વેદાન્તનો ઉપદેશ આપતો, ને બીજી તરફ સાળ ચલાવીને યુજરાત કરતો. યુરોપમાં નવો ધર્મ સ્થાપનાર પ્રખ્યાત લ્યુથર જેતી કરતો ને ધડીયાલો પણ બનાવતો. આમ દુનીયાના ઉપર પોતાનાં નામની છાંપ મારી ગયેલા પ્રખ્યાત મહાત્માઓએ પ્રવૃત્તિમય જીવિત ગાળી, પ્રવૃત્તિ એજ પુરુષાર્થ છે, એમાંજ ખરી મદદતા છે, એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. નિરંતર, નિલ, સત્પ્રવૃત્તિપરાયણ થવું એ પુરુષોને તેમ સ્ત્રીઓને પણ બહુ આવશ્યક છે. સ્ત્રીઓ પ્રવૃત્તિમાં ન રહેવાથી દુઝરો કુછંદને પણ થઈ જાય છે. પ્રથમ તો એજ મહા દુઃખેસને શીએ છે કે નિંદા, કુપલી, ને નકામા કશ્યા, કષ્ટ કરવાં. પ્રવૃત્તિવિનાના જે પુરુષો હાંપ છે તે પણ આ બાબતમાં સ્ત્રીરૂપજ છે. આતું કારણ એટલુંજ કે પ્રવૃત્તિપરાયણ ન રહેવાથી તેમનાં મન સાંકડાં થઈ જાય છે, ને તેઓ પોતાના સાંકડા મનદારા બધું જુએ છે; એમ થવાથી કાંઈ વાત તેમને રૂચતી નથી, ને જેમાં તેમાં હું ને મારું એજ મોખરે આવી તેમને નિરંતર કશ્યા ને કંઠાસમાં ધેરી લે છે. પ્રવૃત્તિવિના એક તરફથી આતું પરિણામ આવે છે તેમ બીજી તરફથી કોઈ પણ ખરાબ પરિણામ આવી શકે છે.' સાંકડા મનને લીધે અભિમાન વધે છે, ને તેમ થવાથી આત્મસ્વાધા ખુશામત એ બધાં બહુ પસંદ પડે છે, એટલે કે સાધ્વી વૃત્તિવાળી છતાં પણ પ્રવૃત્તિના અભાવેકરી અભિમાની બનેલી સ્ત્રીઓ અનાયાસો ભોગ પદ પડે છે, ને કુટુંબ ક્ષેત્ર તથા સંસ્કર યુગલું ચઢાનિદાન નીવડે છે. એક બીજી હાલિ પણ પ્રસિદ્ધ છે. પ્રવૃત્તિવિના બેસી રહેવું, અર્થાત્ સંતપ્રવૃત્તિમાં રોકાયલાં ન રહેવું, તેથી મનનો બીગાડ થવા ઉપરાંત તનનો પણ બીગાડ થાય છે. ગામડામાં પાણી વહીલાવવાનો, દળવાનો, ખાંડવાનો, વાસેણ અન્નવાળવાનો, ઘરમાં દાણા ફણી સંભાળવાનો, ઈંપાદિ વ્યવહાર સ્ત્રીમોજુ—પેસદાર કે ઝરીખ સને—ને માથે પડેલો હોય છે, એટલે સદાગતું તેમને માથે સખ પ્રવૃત્તિ આવી પડેલી રહે છે, તેથી જીમ તેમનાં મન ઝાઝાં બગડી રાકતાં નથી, તેમ શરીર પણ બહુ આરોગ્ય રહે છે. પણ શહેરમાં એ બધાં કામ શરીર માણસે પેણ ચાકરો પાસે કરાવે છે, છેક છેકરાં ધરીવવા જેવું પુવિત્ર કામ પણ ચાકરોદાર કરાવી એક રીતે બાલકાનાં તન મન અને આત્મભી હાલ કરે છે, લાં

સ્ત્રીઓ સાંકડા મનની હોવા ઉપરાંત, ક્ષયરોગી, ફેફસાના રોગથી પીડાતી, પ્રદરથી ગળી જતી, શીક્રી, નબળી, ને નિર્માલ્ય ગાલુમ પડે છે. માટે તન-મન ઉલયની આરોગ્યતાસાથે પુરુષોને તેમ સ્ત્રીઓને સર્વેને રાતદિવસ શુભ પ્રવૃત્તિ રાખવી એજ પરમ આનંદનું પરમ કારણ સમજી લેવાનું છે.

શરીર અને મન બન્નેની સુખકારીસાથે પ્રવૃત્તિની જરૂર છે. આપણા પ્રખ્યાત પ્રધાતવર ગ્લેડસ્ટન સહિય પાર્લામેન્ટમાં ભાષણ આપી, આખા દેશના નસીબ ઉપર પોતાના વિચાર ચલાવી, કલમના એક મરેકમાં કરોડોનાં નસીબ બંધાં કે ચતાં કરી, ઘેર જઈ શું કરે છે? પોતાના બાગમાં જઈ ફૂલોવાડા લઈને લાકડાં ચીરે છે!! મનની પ્રવૃત્તિસાથેજ તનને યજ્ઞ કરે છે. તનમન ઉલય બે મથાર્યરીતે પ્રવૃત્તિમાનુ ન હોય તો સડી જાય છે. પણ દરે એ ત્રણમાં આત્માને પણ ઉત્તેજે. તનમન અને આત્મા એ ત્રણે પ્રવૃત્તિમાનુ જોઈએ. તનની પ્રવૃત્તિ 'અયકસરતમાં રહેલી છે, મનની પ્રવૃત્તિ વિચાર શક્તિમાં રહેલી છે, આત્માની પ્રવૃત્તિ જ્ઞાનમાં રહેલી છે. જેનો આત્મા કેવલ હું અને મારું જોઈનેજ પ્રસન્ન રહે છે, તે આત્મધાતી છે. જ્ઞાન એનું નામ કે જેમ પોતાનાં સુખ દુઃખાદિથી પોતાને ધાય છે, તેમજ સુખ દુઃખાદિથી ખીજતે પણ યશેજ, એમ સમજી પોતા જેવાંજ સર્વેને માનવાં--પરમ પ્રેમભાવ પામવો. એવા પ્રેમરૂપ ત્રણમાં આત્માની એકતા કરવી એજ આત્માની પ્રવૃત્તિ છે. તનમન અને આત્મા એ ત્રણેને પ્રવૃત્તિમાં ત્રાપ્યાથી આરોગ્ય, શાન્તિ, અને મોક્ષ પમાય છે. પણ તે બધાં પ્રવૃત્તિવિના મળતાં નથી, તે પોતે પણ પ્રવૃત્તિરૂપજ છે. આપ્રવૃત્તિરૂપ આલસ્ય તે સંન્યાસ, કે મોક્ષ, કે પરમ જ્ઞાન, નથી. નહિકશ્ચિત્ ક્ષણમપિ જ્ઞાતિતિષ્ઠ્યકર્મકૃત્ ક્ષણુ પણ કર્મ કંયાવિના, પ્રવૃત્તિવિના. કોઈ રહી શકતું નથી, તો જે તેમ રહેવાં ધારે છે તે ગિચ્ચાચારી છે, ટોંગી છે, આળસુ છે, સ્વાર્થી છે, ખરાં અજ્ઞાની છે, શક છે. સુખમાત્રનું નિધન, રહસ્ય, પ્રવૃત્તિજ છે. સંસારમાં, સંન્યાસમાં, મોક્ષમાં, બધામાં પ્રવૃત્તિ એજ રહસ્ય છે એમ વિશ્વક્રમનોજ નિયમ છે. જ્ઞાન પણ પ્રવૃત્તિવિના પ્રાપ્ત થતું નથી. જે કોઈ એકદમ અકરમાત્મજ દાણા ઉગાડી દેવાય, તે અકરમાત્મજ, અપ્રવૃત્તિથીજ. કેવલ આલસ્યરૂપ સંન્યાસથીજ, જ્ઞાન પણ પેદા કરી દેવાય. ઘણાક પરમજ્ઞાન જે મોક્ષ તે પરત્વે આવી શુભ કરે છે, ને ઘણા માણસો સામાન્ય જ્ઞાનસંખ્યે! પણ એવીજ જુલમાં પડે છે. કેમ કરીને જ્ઞાનવાનુ યજ્ઞ, કીર્તિ મેળવીએ, એવી લાલસા સર્વ કોઈને ચઈ આવે છે. જે કે કીર્તિ મેળવવા, જ્ઞાન પામવું એ લાલસા ઘણી અધમ છે, તે તેવી લાલસાવાળાને ખરું જ્ઞાન કદાપિ પ્રાપ્ત થતું નથી;

સરસ્વતી કોઈ દિવસ કાકામાને પરતી નથી, છતાં તે એવી પવિત્ર છે કે કેવલ કાકાની ઈચ્છાથી પણ જે તેનું નામધોરણ કરે છે તેને પણ થોડો ઘણો લાભ અધ્યાવિતા રહેતી નથી. પણ એ સરસ્વતીપ્રસાદરૂપ જ્ઞાન એકદમ આવી જવાનું નથી, જેવાથી, વાંચવાથી, વિચારવાથી, સખ્ત મહેનત કરવાથી આવી શકે તેમ છે. એનું રહસ્ય પણ પ્રવૃત્તિજ છે. એકાદ બે ચોપડીઓ ઉપર ઉપરથી જોઈ લખે એ ને જ્ઞાની જની જાણ એ એમ આગસ માત્રથી જ ફલની આશા રાખનારા કમાવ છે, ને ખરા અજ્ઞાની નીવડે છે.

* પ્રવૃત્તિમાં પડવાથી માણસને નિયમિત થતાં આવડે છે એ આપણે કહી ગયા છીએ. પ્રવૃત્તિથી સામાન્યતઃ સુખી થવાય છે, ને પ્રવૃત્તિ એજ આપણો સ્વભાવ હોવાથી તેમાંથી છૂટવું અશક્ય છે. એ પ્રવૃત્તિથીજ આપણા હૃદયમાં અવાંતર, લાભો પણ ધણા યાય છે. નિયમિતપણું આવે છે, વખત કેમ વાપરવો, કામ કેમ પાર ઉતારવું, એ આવડે છે. આટલુંજ આવડે છે એમ નથી, પણ સ્વાયંરૂપ સાકારપણું ઠળી આપણો સ્વભાવ ઉદારતા પામે છે ને આપણી સદ્વૃત્તિ એમ બંધાય છે. પ્રવૃત્તિથીજ માણસ માણસપણું સાચવી શકે છે, તે સાચવ્યા પછી તેને વૃદ્ધિ પમાડી ઈશ્વરત્વને પામે છે. સદ્વૃત્તિનું નિદાન પ્રવૃત્તિ છે.

પ્રવૃત્તિ એજ માણસને સર્વપ્રકારના વ્યવહારમાં યોગ્ય કરે છે. સમયને કેમ વાપરવો, કાર્યની કેમ અવસ્થા કરવી, કેમ સાવધાનતા રાખવી, ઈત્યાદિ ગુણો સદગરીતે પ્રવૃત્તિમાન માણસનામાં રકૂરી આવે છે, એજ એજ ગુણથી વેપાર ચાલે છે, સંસાર ચાલે છે, રાજ્ય ચાલે છે. વેપારી, ઘર-પારી, કે રાજકીય પ્રરુપ, એ ત્રણેનાં કામ જુદાં જુદાં જાણાય છે, પણ તેમના પોતપોતાના કામમાં તે સર્વેને સામાન્યરીતે આવશ્યક એવા ગુણો તો એકજ જાતના છે. રોટલા ઘડી, હોદરાં હોવાસંભાળી, સગાં સવાદ ચખિતી, ગૃહિણી; જાને ઉત્પાદવ્યવસ્થા નિયમ બાંધી, પ્રજા રક્ષણ ચોજી, પ્રીત પામતો રાજા. ઉભય એકજ છે. એવો આજકાલ વહેમ છે કે ભણેલા લોક વ્યવહારમાં કુશલ ન હોય; વ્યવહારવાળા ભણેલાના જેવી અક્ષલવાળા ન હોય; ભણેલા રાજકાલમાં નજી નહિ; રાજકાલમાં નભનજરને ભણવાની તરફ મળી. વેપારીઓ એમ સમજે છે કે જેઓ ભણેલા છે તેમને તો વેપાર કરતાંજ ન જાડે, ભણેલા એમ સમજે છે કે વેપારીએને તેમના જેવી વાતો કરતાંજ ન આવડે. કોઈ માણસ નીચાળમાં માસ્તર હોય, કે કોઈ બે માર મંથનો રચનાર હોય, તો તે બન્ને એક વેપારી અથવા રાજકીય નોકરી કરનારની નજરમાં નીચા માણસજ જાણાય છે ! તેને એમજ લાગી આવે છે

ટકાવે છે, એટલે ખરેખરી ઉપયોગીજ છે. પ્રવૃત્તિ, પછી તે સારી પ્રથમ વર્ગની જ્ઞાનમય હો, કે છેલ્લા વર્ગની શરીરની મજુરીરૂપ હો, પણ તેજ બધી વાતનું નિદાન છે. પ્રવૃત્તિપરાયણ માણસોજ સુખી છે, ખરા સામર્થ્યવાળા છે. જે નબળા, શક્તિહીન, અધમ લોક છે તે આજમના લોકોમાંનીજ હોય છે. જેઓ ખરા પ્રવૃત્તિમાન છે તેમને પોતાના બલ ઉપર વિશ્વાસ હોય છે, ને તેથી તેઓ પરાક્રમી હોય છે; જે આજસુ છે તે પારકાઉપર આધાર રાખે છે, ને નિસ્તેજબાવથી હુંદગી ગાળી પતંગવત્ કહી ના કહી કાઢતા જણવામાં આવ્યાવિના આટો વીટી થઇ જાય છે. આલ્સ્યંહિ મનુષ્યાણાં શરીરસ્યો મહાન્ રિપુઃ । નાસ્તુદમસમો વેંધુઃ કૃત્વાપં નાવસીદતિ.

ઉદ્યમ કે પ્રવૃત્તિની આવશ્યકતા અને કર્તવ્યતા કહી ત્યારે પુરુષ પોતે ઉદ્યમ કરીને સુખ પામી શકે એમ સિદ્ધ જણાવ્યું. ઘણાએક એવી તકરાર લાવશે કે ત્યારે ઉદ્યમથીજ બધું બને છે ત્યારે ઉદ્યમ કર્યાછતાં સુખ દુઃખ કેમ મારવા મુજબ મળતાં નથી ? પ્રારબ્ધને આધીન બધી વ્યવસ્થા છે તેમાં પુરુષાર્થ કરવાની વાતજ ક્યાં સમાય છે? આ પણ આજસુ માણસોનીજ તકરાર છે, છતાં તેનું ઉત્તર આધિવિના જવા દેવા જેવી નથી. પ્રારબ્ધ છે તે જગતના મહાકાર્યદારજુરૂપ નિયમનો પ્રભાગ છે, ને તેનાથી કાંઈ છૂટી શકે એમ નથીજ નથી. પણ માણસોએ મુમજનું જોઈએ કે પ્રવૃત્તિ એજ તેમનું પ્રારબ્ધ છે, પ્રવૃત્તિથી છૂટી જતું એનું છેજ ક્યાં? છૂટી ગયો છું માનનાર પણ ક્યાં છૂટો છે? મને લોહી ફરવું નથી, તેની આખ જોતી નથી, તેનો શ્વાસ ચાલતો નથી, તેને જુખ લાગતી નથી, કે તેનું મન લમતું નથી ? અરે 'કદાપિ એ બધું' ન હોય ને એ મરીજ ગયો હોયતોપણ શુ સુવેલું શરીર એમનું એમ રહે છે, સડવું નથી, જ્વર પડી ખદખદતું નથી ? ત્યારે બનાવો કે પ્રવૃત્તિવિનાનું જ્ઞાનજ ક્યાં છે ? પ્રવૃત્તિ એજ પ્રારબ્ધ છે. પ્રવૃત્તિ છૂટવા જતું એતો પોતે પોતાને ખધોલે બેસવા જવા બરાબર છે. આપણે ક્યાં એમ કહીએ છીએ કે સુખજ મેળવો, કે દુઃખજ મેળવો. આપણે તો એટલું કહીએ છીએ કે પ્રવૃત્તિમાંજ રહો, પછી જે થનાર હશે તે થશે. થનાર હશે તે થશે માટે પ્રવૃત્તિજ ન કરવી એવી બૂલમાં ન પડો, કેમકે પ્રવૃત્તિથી 'છૂટાવું' છેજ નહિ એટલે એવી બુલમાં વકરો તો નવરૂ જેહં નખોડ વળી જશે. પ્રવૃત્તિનો સુખ દુઃખસાથે પાંચ ગમે, તેવોજ હો, પણ પ્રવૃત્તિ પોતેજ સુખરૂપ છે, પ્રવૃત્તિ એજ જ્ઞાનદંડ છે, એનો પરિણામ ગમે તેમ આવો!! પ્રારબ્ધ છે તે પુરુષાર્થ રૂપજ છે, થનાર થશે માટે લાવો પણ રહીએ એવી, વસ્તુમતિને ન સમજવાની બુલરૂપ કીરમન નથી, કે પરમેશ્વર કે શુરની કૃપા હશે તો બધું

એનીમેજે યઈ જંશે એના આંખના પ્રસાદરૂપ બકિન પશુ નથી. પ્રવૃત્તિ પુરુષાર્થ. એજ વસ્તુભાવનો સ્વભાવ છે, પ્રારબ્ધ છે, તેમાં સર્વદા મંજા રહેતું ને તે મંડામાંજ સુખ સમજતું. ફલ મળે કે ન મળે પણ, પ્રવૃત્તિપરાયણ રહેતું એજ સુખરૂપ છે ઇચ્છોગિનં પુરુષસિંહ મુપૈતીલક્ષ્મીઃ દૈવં હિદૈવં મિતિકાપુરુષોવદંતિ દૈવં નિહત્ય કુર પૌરુષમાત્મ શક્ત્યા પત્નેકૃતેયદિ નાસિધ્વેતિકોઽવદોપઃ ॥

અંથાવલોકન.

વીર ધીરની વારતા*—આ વાતોનું પુસ્તક કાઈ રીતે આક્રોશિક કવિત્વનું પ્રતિષાદક નથી, કે તેનું વિવેચન આવશ્યક હોય; પણ તે પુસ્તક બીજી રીતે બહુ અગાધનું ગણી તેના ઉપર અમે જે બોલ બોલવા જરૂરના ધારીએ છીએ. એ પુસ્તકનો રચનાર ટ્રેનિંગકોલેજમાં બણેલા મહેતાજી છે; પુસ્તકની વાત રાગકીય છે; એ જે બાળનો ઉપર પ્રથમ વિચાર કરી પછી તે પુસ્તકના કાવ્યત્વ ઉપર વિચાર કરીશું. આજમાલ ટ્રેનિંગકોલેજમાં જે કેળવણી મળે છે તે માથી યું ફલ યઈ શકે છે તેના નમુના તો આપણી નજરે ગણ્યા માંડ્યા પાંચ સાલેક છે. અમનું નામ તો અમને વાદ નથી પણ પતરાંજ સંજની અંથ બનાવનાર કોઈદ્વારજીવન નામે મહેતાજી જે દાસ કવિરાજ નામે ત્યાગી છે, તેનો અંથ ઉત્તમ ચમુનો છે; તેમ રા. મણુપત રામરામનાં અંથો પણ ફીક ફીક સારા છે; આ રા દેવ શંકરનો, અંથ પણ એ બંનેના બોગો ગણવા જેવો નથી તેમ નથી. પણ એ બંધાએ અંથો, હિંદુસ્તાનનો હંદરકૃત નાનો ધૃતિદાસ, તથા પ્રાર્થના સમાજના ધીરજીનો સુધારો, એટલા વિચારની પાર જઈ શકતાજ નથી; એ તેમના બનાવનારની કેળવણીનું ફળ છે એવી કેળવણી પામેલાઓનો અમે લેશ પણ અનાદર કરતા નથી, ઉલટા તેમના આપા પણ પ્રવાસથી બહુ પ્રસન્ન છીએ; છતાં એટલું જણાવવાનેજ આ વાતરૂપક કરી છે, કે આપણા દેશમાં કેળવણીના આપનારા તો આ કલાં તે મહેતાજીજી છે ત્યારે આપણી દેશી કેળવણી આંધીઉત્તમોત્તમ પંક્તિએ પૂરેએ ? ને આપણાં લેખક વર્ગ પણ ક્યાંથી ચુચુમાદકો મેળવી ઉત્તેજિત થાય ? અર્થાત્ અમે એટલુંજ સૂચવવા માગીએ છીએ કે એ ટ્રેનિંગકોલેજની કેળવણીમાંજ સમૂહ દેશર કરવાની

આવશ્યકતા છે, અને ખરી વિસ્તૃત્વાળી સજીવ કેળવણી દાસની સાકડી અને એક તરફી કેળવણીને બદલે આપાવાની જરૂર છે. એનીજ સાથે યુનિવર્સિટીએ પણ એ કેળવણી જોડે પોતાનો સમય સ્થાપી તેનો પ્રવાહ ઠેક સુધી ઉઠાવતો રાખી વધારવાની જરૂર છે એમ ધરી ભારે વીરા ધીરાની વાતોને બદલે અરનોદય, કરણુ ઘેતો, સરસ્વતીચંદ્ર, સંન્યાસી, લ્હુસુમભાવા, કે કાન્તા તમે જોઈ શકો, કાળજી, ઉત્તરરામ, કે શકુન્તલાને અતુભવી શકશો, બાકી તો વનરાજ આવડે, ને વીરા ધીરાનીવાત, કે પ્રતાપટેકનાટક ને છેવટ કાંઈ નહિ તો દીવપસદ ગાયન વાગ્ગીનેજ દિવસ ગાળવાના રૂઢે.

આ એક કે વીરા ધીરાને આપણે જોયા એ વીરા ધીરા પણ છે ત્રણ અવતારી એટલે હવે બીજો અવતાર જોઈએ. એ વાત રાજકીય રૂપક જેવી છે. જે પડકારી વસ્તુ સ્થિતિને દાકીન રૂપાંતરે બતાવવાનો પ્રયામ કર્યો છે તે પડકાર બહુજ પાતળો છે, એટલે સર્વે પડની મુશ્કેલ નથી લખનારે હિંદુઓની મૂલસ્થિતિ વર્ણવી છે, મુસલમાનોનો સમય આકબરની ઉદારતા તથા શિયાજીની કીર્તિ સ્ફુટિત બતાવ્યો છે, ને ઈંગ્લિશ રાજ્યનો સમય લાવી—પછી રુશિયનો સાથે લડાઈ કરાવી, ફોલ્કમંદી જણાવી, રાણીના પાટની કુમાર અને કોઈ દેશી રાજ્યની દીકરીના લગ્નભાગી થયેલા પુત્રને હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય સ્વતંત્રપણે સોંપ્યું છે બ્રહ્મકાવતનું વર્ણન બહુજ આગી લાગેલું છે, ને પ્રાચીન હિંદુસ્તાનની લખનારને આગી માહિતી ન હોય એમ અષ્ટ જણાય છે, પણ તેમા તે પોતે જનાબદાર નથી, તેની કેળવણી—રા મહીપતગમનો ભરત ખંડો ઇતિહાસ—જવામદાર છે. ભવિષ્યકાળનો તેણે જે વસ્તારો બેસાડ્યા છે તેમા તેણે આપણી આજ રાજકીય હિલચાલો નો સારો સમાવેશ કર્યો છે અલગતન્મત બેદ ધરા જેવો એ વિષય છે, પણ આ દેશમા અમેજી સુત્રાને અંધીન, પણ અરનોદય વતની, કોઈ દેશી રાજ્ય મુખ્ય ધાર્ય ને તેને દેશી સમાજ—કાન્યેલ—સજ્જાનમા મદદ કરે, એ વિચાર અમે ધારીએ છીએ કે આપણા રાજકીય નિયમસરને રચતો નહિ આવે ઝોગ નથી; ને તેથી અધકાર હીક બુદ્ધિ ચલાવી છે, એમ કહેવામા આવે પણ નથી. એટલું તો નક્કી છે કે આ લખનારે પોતાને જે જ્ઞાન છે તેટલાનો જો તેટલો સારામા સારો ઉપયોગ કરી સારો ગ્રંથ ઉત્તરવ્યો છે, ને વિચારપણ હીક ચલાવ્યા છે.

હવે વીરા ધીરાને બીજો અવતાર તપાસીએ, એ ગ્રંથનું કાવ્યત્વ કેટલું છે તેનો હીસાબ જોઈએ. એક કાવ્ય ગ્રંથ તરીકે એ પ્રવાસ તદન નિષ્ફલ છે રાજકીય વિચારને અવતારી જે વસ્તુસાધવા કરી છે તે અસિક,

લાંબા અને અપ્રાસંગિક વર્ણનોથી કરી કુટાળો બરેલી, તથા અસંગત છે. વીરા ધીરા એ એ એક બાવસારના છવડે અવતરેલા પુત્ર છે; તેઓ પૂર્વે બહુ રાક્ષસ હતો ને માણસ થયા છે, તે દેવ થવાના છે. જય અને ધૈર્યનાં એ બે રૂપક છે; પુણ્ય તે બાવસારને ઘેર શા માટે અર્ચ્યા ને પ્રાર્થણાને ઘેર નહિ. તથા તે બહુરાક્ષસ હતો એમ સામારે, એ બધું તો અંધકાર પોતે જાણે! અંધમેનું પુત્રરાવર્તનું રાજ્ય તે પ્રાચીન હિંદુસ્તાન છે, તેનું ઉપર, વીરાધીરાના જવાથી આફતો આવી પરિવર્તન થઈ જાય છે, ને વીરા ધીરા પાછા આવતાં તે દેખી સંખાસીના મંડલમાં મળે છે, તે મંડલ ને સ્વર્ગની વ્યવસ્થાની ખબર પડે છે, ને સ્વર્ગમાંથી દેવ—અંગરેજો—અવતરી આ દેગને તારે છે, તથા વીરાધીરા સંદિત સંખાસી મંડલને સ્વર્ગે લઈ જાય છે. આ વસ્તુ સંકલના છે. પણ તેને અમે અત્રે આપી તેટલી અમતિથી પણ અંધકારે ગ્રાહ્ય નથી; તેથી અસ્તવ્યસ્ત અને અસંગત જે ની જણાય છે. વીરાધીરાની કથના અંધના ઈશ્વરમાં પ્રધાન છે, છતાં છેક ઈશ્વર નેથી તથા જાણે વિનાશરણુજ ઉભી કરી હોય એવી, કર્તાની ગરબડને લીને થઈ ગઈ છે. લાંબા લાંબા અસંગત નહોત, અપ્રાસંગિક કથાને બાપણ, તેથી કરી આગે વિશેષ યથે છે. વંશી ધીરાનું કાંઈજ ઝાઝું પરાક્રમ દર્શાવ્યું નથી, કેવળ વીરાનું પરાક્રમ પુરાણનાં ગ્રંથોની પેઠે જણાવ્યું છે. જે પડ-છાથી મૂલ વસ્તુને ઠાંકી છે તે છેકજી ઝીણા એટલે નહિ જેવો છે, તેમ તે વસ્તુને જે રૂપે જતાવવા પ્રયાન કર્યો છે તેમાં પણ ચિત્ર મર્યાદા જામ્યું નથી, એ બંધી જામીઓથી અંધમાં કાવલ આવી શકતું નથી, પણ અહીંયાંએ અંધકારે પોતાની સામયિનો પોતાથી બને તેટલો સારામાં સારો ઉપયોગ કર્યો છે એમાં શક નથી.

આ પ્રમાણે સર્વ રીતે તપાસતાં એ અંધ અંગને બહુ આશાજનક તથા સર્જનારની શક્તિમાં સારા બીજ છે જે કેળવવાથી વધારે શુભ પરિણામ આપે, એમ સુચવનારો લાગે છે; અને હિંદ અને બ્રિટનીઆ જેવા પ્રકારનો છે તેથી રાજને તે વાચના તથા મનન કરવાની બહામણ કરીએ છીએ.

રાજસિંહને વિમળ દેવીજી—નાટક, અનેલા કે કલિપત બનાવે, સોફાની નગર આગળ થતા બતાવી, મૂર્તકાળને વર્તમાનમાં લાવી, સદાચાર, અને સુખ, મહત્તા, ઇલાહિ શુભ સંનિતિ, એ ઉભવનો ઠારણ કાર્યરૂપ સંબંધ બતાવી, સન્માર્ગ પ્રેરવાનાં સાધન છે. દૃશ્યકાવ્ય છે. આ નાટકનો નાયક પ્રતાપી ઉદેપુરના પ્રતાપ વંશનો રાણો રાજસિંહ છે તે પાસે વીર છે, અને ક્ષીનવંશ છે. તથા પ્રતિનાયક ઔરંગઝેબ છે.

● રચનાર રા. વાપણ આશાસમ ઝોઝા મોરણી. પ્રાંત - ૩૧-૧-૮૬.

વિજ્ઞાપના.

લખાણ—આ પત્રને માટે સંવેર્ધ છુટથી કરવું—એવી એમીરી અસલથીજ પ્રાર્થના છે; પણ તે દોષ પણ નહીં સની. તા. ૧૦ મી, મુદ્દેમાં આવશે નોન તે પછીના માસમાં દાખલ થઇ શકશે. લખાણ તથા પત્ર, ચોપાનિયાં વગેરે સંબંધી વ્યવહાર પ્રિય વધના તંત્રી-નોંડયાદ, એ સરનામે સંબંધે. પત્રના લવાજમ તથા વ્યવસ્થા બાબત અમને લખવું. “ગોરું” એમ લખ્યાવિનાનઃ જોડયા વિષયે આ પત્રમાં આવ્યા છે કે આવે છે તેનાં કોપીરાદ્ય તંત્રીના છે. માટે તે હાંપવા હાંપવાનો કોઇને હક નથી.

લલાજમ પોસ્ટની ટીકાટીથી વાજવામાં આવે તો તે ટીકાટી માં ના આનાવાળીજ હોવી જોઈએ. દર રૂપીએ એક ટીકાટી વઢવેની; પણ વાજવા સુઠવું નહિ. વળી પડેલ મંગાવનારે ના આની વધારે વાજવો.

જાહેરખબરો—આજ એકે વર્ષેતનો :—ઓખા પાંતે નો ૩ રૂ. ના પાનાં ના ૩ રૂ. ૫ પાનું અથવા બે હંચ જગાનો ૩ રૂ. ૬૦ લાટીનાં કે જે લાંબી મુદત માટે હંચ લાવ દાખલામાં આવશે. ૩૦ મી મુદ્દેમાં જો જાહેર નહિ મળે, તે તે પછીના માસમાં જગાં હશે તે ના આવી શકશે નહિ નો ને પછીનામાં આવશે.

મુદ્રણ—પુસ્તક યસારક મંડળી. } ગ્રામદાન કારીદાસ એવી.
મગકાદેવી ગોડત વાદી. } વ્યવસ્થાપક

ખાલસુબોધ.

(ખોજોપયોગી તથા શાજોપયોગી, સરસ, સરખ

અને શુદ્ધ માસિક ચોપાનિયું.)

વાર્ષિકજવાજમ.

મુમર્દના ધાંક પાસે રૂ. ૫૦ બુદ્ધિરમણના પાસે રૂ. ૫૦.

આદક થવા છતાં તમારો લવાજમ સાથે “પુસ્તક પ્રસારક મંડળીના, મેનેજર” ને મન લખવો.

—વચન-કામ ને મોક્ષ એ આરે પ્રસંગોપાત્ત જેમાં ચર્ચાય છે એવું—

પ્રસ્તાવ
૪૫
અંક ૫

પ્રિયંવદ

માસ
સને
૧૮૮૯.

PRIYAMVADA

A Social and literary Monthly Magazine

નહિજ્ઞાનેનસદૃશંપથિતમિદ્વિચિત્તે ॥ મ. મી ૪. ૩૮ ॥
 ઉદ્ધરેદાત્મનોત્માનં નાત્માત્મવસાદયેદ્ ।
 આત્મૈવદ્યાત્મનોવન્ધુરાત્મૈવરિપુરાત્મનઃ ॥ મ મી. ૬. ૧ ॥

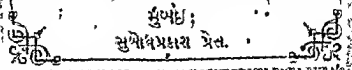
અર્થ — આ જગતમાં જ્ઞાન (પરબ્રહ્મ) સત્યનાં પવિત્ર બાળક કાઈ નથી
 (તે જ્ઞાન નેરવામાં) આત્માવડે આત્માને તારવે, બધું આત્માનો નાશ ન કરે, તો
 કોઈકે આત્મા એક આત્માનો બધું છે ને વિપ્ર બધું છે (અર્થાત્ પાતે જ્ઞાતા
 નો એક સ્વભાવે ન હો, તો આત્મા આત્માનો વિપ્ર, પથો, ને હો, તો બધું પથો,

અનુક્રમણિકા.

- ૧° થીમહામગ રાહીના ૧૦૧
- ૨° શુબાભ્યુદય ૧૦૬
- ૩° અયાવનેકલ .. . . ૧૧૨.

તંત્રી-પ્રેસર મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી, નરિયાદ.
 વ્યવસ્થાપક—પુત્રેતક પ્રસારક મેડળી—મુંબઈ.

મુંબઈ;
 મુબોવપ્રકાશ પ્રેસ.

૧૮૮૯ વરમાગવળા પાસે એકલ—આગાહશીન લીધામાં આવે છે

" ૧૭ વર્ષમાસની સાથેથી ૬ મીથી લખાઈ સરનામું મળે મુદ્દ ગ્રંથગી ગણિત

જાહેરખબરો.

પંચદંડ-અંતકથા.

ગદા શ્રવિ મામળતું રમેયુ કવિતાનું પુસ્તક પદ્ય ભાષાંતર અને ગ-
જકાપ સાથે ૭૫૫ છે પૃષ્ઠ ૨૦૦ દિનિત ચાર, આના પોષ્ટ્ર ગાદ. પસદ ન
પડે તો પૈમા પાઠ પાઠગથી પૈમા આપનારને વેદ્યુપેએમવ—જમનગર
અધિપતિ—મંદુકેર બાવવિલાસ.

આર્યસમુદય.

રચનાર.

વંડિતશ્રી ગદ્દલાલજી ધનરથામજી.

સં ૧૮૪૫ ના ફોન્ટ માસના ગૂજરાતી અંકમા નીચે પ્રમાણે વિષયો છે—

૧ પ્રભુપ્રાર્થના, (૫૬) " ૩. જમનગર રચય.

૨ સંગ " ૪ સમસ્ત્રોક્તી ભગવદ્ગીતા

' માર્ગગીતિના સરકૃત ભાગમા નીચલા વિષયો આવ્યા છે.

૫. શ્રીનંદલાલાર્યજી પ્રણીત " તરવદીપ સપ્રકાશ "

૨ હરિહરભટ્ટકૃત -હૃદયકૃત ખડકાચ.

ગૂજરાતી તથા તર્કા સરકૃત બે ભાગ મળીને

' વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૬) દપાલખર્ચ રૂ ૦=

એટલે ગૂજરાતી કે એકનો મફત ભાગ રાખનારને પહોંચાડાગણી
સાથે વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૩૫૫ પડશે. આદિક થવા ઇચ્છનારે નીચેને સરનામે
પાતાનું નામ લીખ, લવાજમ સાથે લખી મોકલવું.

ખડેરાવવાડી, મોકેટ } ' મોતીલાલ ત્રિભોવનદાસ સદાપાલા,
પોસ્ટ, મુબઈ. } શ્રી એ એલ. એન. ણી.
વ્યવસ્થાપક " આર્યસમુદય."

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

(અનુસંધાનપાને ૯૦ થી.)

ચોતરમગાયકોધા મન્મયામામુપાશ્રિતાઃ ।

બહવોજ્ઞાનતપસા પુત્રામદ્વાવમાગતાઃ ॥ ૧૦ ॥

યે યથા માં પ્રપદ્યન્તે તાસ્તથૈવ મજામ્પદમ્ ।

મમવર્માનુવર્તન્તે મનુષ્યાઃ યાર્થે સર્વેશઃ ॥ ૧૧ ॥

કાશંતઃ કર્મણાં સિદ્ધિં મજન્ત શ્વ દેવતાઃ ।

ક્ષિપ્રંદિમાનુષે લોકે સિદ્ધિર્ભવતિ કર્મજા ॥ ૧૨ ॥

ચાતુર્વર્ણ્યમયાસૃષ્ટં ગુણકર્મવિભાગશઃ ।

તસ્ય કર્તારમપિ ના વિદ્વ્યંકર્તારમન્યયમ્ ॥ ૧૩ ॥

ન માં કર્માણિ લિપ્શન્તિ ન મે કર્મફલે સ્પૃહા ।

શ્રીમાંપોઽભિજ્ઞાનાતિ કર્મભિર્ન સ વદ્ધચતે ॥ ૧૪ ॥

એવં જ્ઞાત્વા કર્તે કર્મ પૂર્વરપિ મુમુક્ષુઃ ।

કુરુ કર્મંવ તસ્માદ્ધં પૂર્વઃ પૂર્વતરં કૃતમ્ ॥ ૧૫ ॥

કિં કર્મ કિમકર્મેતિ કવયોઽપ્યજમોહિતાઃ ।

તત્તે કર્મ મવશ્યામિ યજ્ઞાત્વા શ્વેત્પતેઽશુમાત્ ॥ ૧૬ ॥

અક્ષરાર્થઃ — (૧૦) રાગ ભય અને ક્રોધથી મુક્ત થયેલા, મન્મથ,

અને મારો આશ્રય કરી રહેલા, જનુ. જ્ઞાનતપથી પૂત થઈને મદ્ભાવને પામ્યા

છે. (૧૧) જે મને જેમ પ્રપન્ન થાયછે, તેમ તેને હું ભક્તિપુરુષ; હું પાર્થ !

મનુષ્યો મર્યાદા મારા વર્તનનેજ અનુસરે છે (૧૨) કર્મની સિદ્ધિ ઇચ્છનાર

દેવદાંતિને, મને છે, આ માનુષ લોકમાં, ક્રમકે, કર્મ સિદ્ધિ ક્ષિપ્ર થાય

છે (૧૩) ચાતુર્વર્ણ્ય મે સર્જ્યું છે, ચતુર્વર્ણ્ય વિભાગવડે કરીને; તેનો

કર્તા તથા અર્થતા મને આવ્યરો જાણુ. (૧૪) મને કર્મ લેપતાં નથી, અપરે

કર્મકર્તાની સ્પૃહા નથી; એમ જે મને સમજી છે તે કર્મથી, બદ્ધતો નથી.

(૧૫) એમ જાણીને પૂર્વના મુમુક્ષુઓએ કર્મ કરેલાં છે; માટે તુલ્ય કર્મ

કર, પૂર્વનાએ પૂર્વતરના (પ્રમાણે) કરેલું છે. (૧૬) કર્મ શું ? અને અ-

કર્મ શું ? એમાં કિંવિજ્ઞો પણ મોઢ પામી ગયાછે, તેથી તને કર્મ (તથાઅકર્મ)

સમજાવું છું, જે સમજીને અશુભથી મુક્ત થઈશ

વિવેચનઃ — મારાં દિવ્ય જ્ઞાનકર્મોદિ સમજનાર મદ્ભ પાપછે, કે-

વસ મમજ, મુક્તિ પામેછે એમ કહ્યું તેજ વધીરે સ્પષ્ટ કરવાં મોક્ષ વ્યવ-

સ્થાનો આનાદિ ક્રમ રહે છે. જે સંગ ભય ક્રોધ હ્રસ્વાદિથી મુક્ત છે; આ-
 ર્થાત્ લોક વિત્ત અને પુત્ર એ ત્રણ એવછા તે રાગ, ભોગમાત્રમાં બધાઇ રહી
 તે જ્ઞતા રહેશે તો શું થશે એવી દીનતા રાખવી તે ભય, અને વિષયમાત્રનો
 ઉચ્છેદ કરાવનાર વિરાગરૂપ જ્ઞાનમાર્ગ તે કેમ સારો હોય એવી મતિ તે દેવ, એ
 ત્રણેથી જે મૂઠા થઈ ગયા છે; ને સાધન સંપન્ન હોઇ, તર્ક અને ત્વમ્ પદ-
 ધર્મો શ્રવણ, જનન, નિદિધ્યાસનથી અપરોક્ષ ચોકભાવ સમગ્ર ગમ્ભ્ય એટલે
 મારામય, હુંજ, થયેલા છે; તથા મારામય થવાથી પ્રારબ્ધ માત્રનો
 ભોગથી ક્ષયકરતા, કેવલ મારાજ આશ્રયમાં વર્તે છે, પોતાપણું-બોદતા-તજી
 સર્વમાં આત્મભાવ સમગ્ર કેવલરૂપ છે; તે આવા જ્ઞાનરૂપી તપથી, જ્ઞાન એજ
 તપ છે તેનાંથી, પૂત એટલે પવિત્ર થઈને, ક્રિયાકૃત મલિનતાનો અધ્યાસ
 મટાડીને, મારા ભાવને પામે છે. મારાભાવને પામે છે એટલે મારું ભગવત્તુ
 જેવું શરીર છે તેવું ભાગવત શરીર પામે છે એજ નહિ, પણ મન્ગય એટલે હું
 મય, હુંજ, થઈ રહે છે; અવધ્ય કેવલરૂપ છે. આ પ્રમાણે બનતું કાંઈ અશ-
 ક્ય પણ નથી, કેમકે એવી રીતે બહુએ જ્ઞાનીઓ કેવલ થયા છે. ત્યારે, એવી
 શાંકા થાય કે પરબ્રહ્મને આવો સમવિષમભાવ શોરૂ જે જ્ઞાન તપ આદરે તેટ-
 લાજ મુક્ત થાય, બીજા ન થાયી એ શું? એક વધારે ને એક ઓછો એવું વૈષમ્ય
 ઈશ્વરને—બ્રહ્મને કેમ થયે? તેવું નિવારણ કરે છે. સદિમાં જન્તુમાત્ર મનેજ-
 પરબ્રહ્મનેજ-બને છે; હુંજ સર્વમય છું. એટલે મારાથી બહાર કશું નથી, તો
 કર્મ માત્ર કરતાં પણ, સર્વે મનેજ-બને છે. મારો વર્ત્ત એટલે માર્ગ; તે માર્ગે
 અનુવર્તે છે, આવે છે, પ્રવર્તે છે. જે જન્તુ મને જે રૂપે ઉપાસે છે તેને હું તે રૂ-
 પેજ ભજુ છું એટલે આનંદ આપું છું. આગળ દુહીનીમાં આવજો કે
 ચતુર્વિધામજન્તે માં ઈલાદિ, પણ અત્રેજ એ અવરૂપા સ્વયંથી દીધી છે, કે જે
 માર્ગસ જે પ્રકારે મને બને, ને જેવું ફલ ઇચ્છે તેને તેવું ફલ હું આપું છું.
 જ્ઞાનીને મોક્ષ, અર્થાને અર્થ, રોગીને નીરોગિતા, ઈલાદિ. આમ કર્મ તથા
 જ્ઞાન ઉભય રીતે સર્વે મનેજ બને છે, એટલે કાંઈપણ, મારે મૂત. સમવિ-
 ષમ નથી; પરબ્રહ્મરૂપ સર્વમયતાર્યા કોઇ અતિરિક્ત નથી, ને તે સર્વમયમાં
 સર્વ પોતપોતાનાં અબીદ ફલ, યજ્ઞકર્મ, પામે છેજ, એટલે બ્રહ્મમાં કાંઈપણ
 વૈષમ્યનો અવકાશ સર્વથા નથી. આવી પારમાર્થિક અર્થસંગતિ રપટજ છે.
 શ્રીશંકરાચાર્યજીને હૃદય છે, છતાં આધુનિક સંપ્રદાયવાળા વળી આ મોક્ષને
 પણ સુચીનાંખી પોતાનો કોઈ ખરો કરવા મથે છે. શુદ્ધાદતવાળા લખે
 છે કે 'જે મને જેમ પ્રપન્ન થાય છે, તેમાં 'જે' એટલે પુદ્ગિમાર્ગ પ્રમાણે પ્રવ-
 તંતનાર અધિકારી એમ અર્થ લેવો. આમ અર્થ શામાટે બને શા આધારે

સેવો તે અમે સમજતા નથી; મૂન શ્લોકમાં, 'મૂનના શ્રીકૃષ્ણરૂપ જ્ઞાતામયમાં પુષ્ટિમાર્ગની વાતજ્ઞતા છે ? આ વાત તો કીક છે, પણ વળી વિશિષ્ટ દેવ-વાળા એથી પણ આગળ જાણ છે, અને જે, ઇલાદિનો અર્થ એમ અંતાવે છે કે "જે લોકો મારા રૂપને જે રીતે ધારે છે તે રૂપ તું તેમને ખતાવુ છું" ! આવો અર્થ કરીનેજ સનોપ ન માનતાં 'વર્મ' રાખ્દનો અર્થ પણ કપોતે ક-રિપનુ આડાવી દે છે કે વર્મ એટલે સ્વચ્છતા, - 'મારા વર્મનેજ અનુવર્તે છે' એટલે "મારા સ્વભાવના સ્વરૂપનાં, દર્શન પામે છે" ! ! મર્વયા એટલે પણ સર્વ પ્રકારે, સર્વરીતે, ગમે તે માર્ગેપણુ, એવો અર્થ ન કરતા એમ લગાવે છે કે સર્વયા એટલે 'સર્વેન્દ્રિયોવડે' ! આ પ્રમાણેની અવ્યવસ્થા કરી, મૂનના રાખ્દ તથા અર્થને મચડી નાખી જેમ તેમ પોતપોતાનું ખંધ બેસાડવા બધા મથે છે, તેમા શુદ્ધાધિકારીએ કૂસાઈ પડવું નહિ, ને યથાર્થ જે સર્ગાત છે તેજ લક્ષમા દ્રઢાનવી એ સંપાતિને અનુમરીનેજ આપણે સંમતામિ યુગે યુગે એના અર્થમા રામકૃષ્ણ વક્ષસ રામાનુજાદિ નહિ પણ વિશ્વમાત્રમાના મહા-ત્માઓને અવતારરૂપે અવરથાખ્યા છે, તે હવે પૂર્ણરીતે શ્રીકૃષ્ણનાં વાક્ય સાધે થોડું શકારો. આ પ્રમાણે પરબ્રહ્મા વૈવસ્વતો સંભવજ નથી એમ નિરાકરણ કરી, એની એજ વાત વિશેષ રૂપે કરવા સારું, જુદા જુદા દેવને બળનારા, રામકૃષ્ણાદિનેજ ઉપામનારા, સર્વે, મનેજ-પરબ્રહ્મનેજ-ભજે છે એમ સકારણુ સમજાવે છે 'એજ કારણુ 'કમકે' એ અભ્યયથી સૂચવે છે: કર્મની સિદ્ધિ એટલે તેનું ફલ છે જનારા પામર જનું કર્મમાજ્ઞ લીન યઈ, તે તે કૃપના અભિમાની દેવતા માત્રને જાણ, કર્મકૃત પામાં સં-તુષ્ટ થાય છે; વળી કર્મસિદ્ધિ યઈ તે ક્ષિપ્ર એટલે જલદી યઈ શકે તેવી છે; પણ નિષ્કામ જ્ઞાનમાર્ગે કૃપની અપેક્ષા ન રાખી પ્રવર્તેલાથી જે કેવલ્ય થવું તે બહુ દુર્લભ છે, ને વિચેષનાજી કામ છે, આવા કારણોથી લોકો જુદા જુદા દેવને ઉપાસે છે, કેવન જ્ઞાનરૂપ બ્રહ્માવ શુદ્ધતા નથી, પણ તેથી કરીને તેઓ મારા કરતા. પરબ્રહ્મ કરતા, કોઇ અન્ય દેવનેજ ઉપાસે છે એમ નથી, બધાએ દેવ મારારૂપજ છે, તેથી સર્વે મનેજ ભજે છે, પણ પોતપોતાનાં સહામ નિષ્કામ કર્મનુસાર ફલ પામે છે. શ્રીમદ્ભગવત્ક્રમાં પણ કહેવુંજ છે કે આકાશાત્પતિતંત્રીયં યયાગચ્છતિસાગરં સર્વદેવનમેશ્વરઃ કેશવં પ્રતિ ભજ્છતિ ॥ વળી, આટલુંજ યાય છે એમ નથી; કર્મની ફલ

● કેશવ—એનો અર્થ કે એટલે જયમા રાવ 'સુનેલા--જ્ઞરાવણુ એ નારાપણુ તેજ પરબ્રહ્મ-પરસત્ જેનું આપણે હવણાજ રહસ્યમા સમાન થી સુ-ખા છીએ 'પછી સંપ્રદાયવાળાને તેનો અર્થ વાસુદેવ એવો કરવો હોય તો

આપવાની સીધતાને લીધેજ લોકો જુદા જુદા માર્ગ સેવે છે એમજ નથી, પણ એમ છે કે સર્વે પોત પોતાના સ્વભાવના ગુણાનુસાર પ્રવર્તે છે, ને તેથી પણ ભિન્ન ભિન્ન ઉપાસનામાં વહે છે. ગુણ અને કર્મ તે બેનો યથાર્થ વિભાગ કરીને મેં આતુરંધ્ય સમર્થ છે. ગુણ એટલે સત્ત્વ રજસ્ અને તમસ એ ત્રણ ગુણ; તે ગુણચાત્રી ને પ્રકૃતિ, જે જગત્તુ (અજ્ઞાધીન) ઉપાદાન કારણ છે, તે દ્વારાજ આતુરંધ્ય એટલે ચાર વર્ણાદિ વિવરથા છે. સત્ત્વગુણવાળા બ્રાહ્મણો કહેવાય છે; સત્ત્વને ઢાંકી દઈ રજઃપ્રધાન તે ક્ષત્રિયો કહેવાય છે; એમજ તમસને ઢાંકી દઈ રજઃપ્રધાન તે વૈશ્ય કહેવાય છે. જે કેવલ તમઃપ્રધાન તે શૂદ્ર કહેવાય છે. ગુણો પોતે સ્વતઃઆમજ પ્રવર્તે છે, ને તેથી ચાર વર્ણનાં પદાર્થ પ્રાણી મનુષ્યો સર્વ દેશમાં ને સર્વ કાલમાં ઉદ્ભવે છે; પણ અમુક અમુક વ્યક્તિને તે તે રૂપે યજ્ઞાતું 'તે તેના કર્મોનુસાર બને છે. આમ છે એટલે સ્વાભાવિક ગુણ અને પોતે કરેલાં કર્મ એ ઉભયના અનુસારે જાતુમાત્ર નિર્ધારાય છે, ને પોતપોતાનો માર્ગ આદરે છે. ત્યારે એ બધાને એમ સર્જનાર તો બ્રહ્મજ કરે. કેમકે 'મેં સમર્થ' એમ કહેજું છે; તો તેમ સમજવાતું નથી. આતુરંધ્ય એવા શબ્દપ્રયોગમાં એવું ઉત્તર છે, એ શબ્દનો અર્થ ચાર વર્ણ એટલેજ છે, પણ સ્વાર્થિક વ્ચ પ્રસય અતુરંધ્ય એ શબ્દને સગાડી આતુરંધ્ય શબ્દ કર્યો છે તેની મતજબજ એ છે કે અતુરંધ્ય સ્વાર્થથીજ સ્વકૃત વ્યવસ્થાથીજ, બ્રહ્મકૃત વ્યવસ્થાથી નહિ, પોતપોતાનાં ગુણ ક્રમથીજ યથેચ્છા છે. મરચણમાં કર્તાપણું જાતુંજ નથી ને તેથીજ તેને વૈવિધ્ય કે નૈર્ઘૃણ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકતાં નથી; જે અર્થ શ્રીશ્રીસહ્ય એ પણ વૈવિધ્યનૈર્ઘૃણ્યે ન છાપેસત્વાદિચ્છાદિ સૂત્રમાં સંમતો છે. પોતપોતાનાં કર્મની અપેક્ષાએ વિચમના થઈ આવે છે એમાં બ્રહ્મને કર્તૃત્વ છેજ નહિ; જો કર્તૃત્વ આરોપીએ તો વિચમના ને નિર્દયતા પ્રાપ્ત થાય, ને તે કર્તારૂપ બ્રહ્મમાં ને આપણામાં કરી દૂરક રહે નહિ. કર્મ જુનાદિ સાન્ત છે, એટલે, જુદા જુદા બને કરે. સર્વે બ્રહ્મરૂપજ છે, એટલે તેમ સમજેનોએ બાધ નથી; પણ દુરામદ કરવો બર્થ છે. સંપ્રદાયનો તો એવો રીવાજજ છે; કહે છે કે પુરુષોત્તમ તેજ ખરા બ્રહ્મ અને બ્રહ્મ તેતો તેમનાથી ઉતરતા ! અક્ષરને બ્રહ્મ ને અસગતીતને પુરુષોત્તમ ! એક પુરુષોત્તમ એ શબ્દનેજ આડો અવળો મચડી નાંખી સંપ્રદાયોમાં ઘેટાવો વાગ્યો છે. પુરુષ એવું નામ બ્રહ્મનું છે (જુઓ પુરુષ સૂત્ર). એજ નામ સાંખ્ય મત પ્રમાણે છવતું છે. ત્યારે હવે વેદમાંનો પુરુષ તે સાંખ્યમાંના પુરુષથી ઉતમજ છે; પુરુષોત્તમ છે, પણ પોતે જોતાનાથી તો ઉતમ કેમ હોઈ શકે ? પુરુષોત્તમ તેજ બ્રહ્મ, તેથી આમજ કેમ હોઈ શકે ?

ન્યાયે, સ સારપણુ નાનાવિધ પ્રાણી પદાર્થથી વિચિત્રરૂપે, અનાદિ છે. અહતું તેમા કર્તૃત્વ નથી ભાસકત્વ માત્ર છે એમ વાત સ્પષ્ટકરી કહરવે શ્રીકૃષ્ણ ઉચ્ચારે છે કે એ માતુરુર્ણનો કર્તા એટલે ભાસકરૂપે અને અકર્તા એટલે વૈષમ્ય નૈર્ઘૃણ્યરહિત સર્વગ્ય કેવલરૂપે. હું છુ ને તેનોજ હોઈ શકું કેમકે ‘અ-વ્યય’ છુ, કર્તા ને અકર્તા કાઈપણુ નથી વગી, મારામા સૃષ્ટિ માત્ર છે મારા-માજ વિસ્તરી છે, છતા તે વિસ્તારરૂપ ક્રમ અને અવ્યયને, તેપતા નથી, બધમા નાણી મકતા નથી, કેમકે હુ તેમનો કર્તા નથી. જેમ અને કર્તૃત્વ રૂપે અહભાવ નથી, તેમ બોક્તારૂપે ચિત્તભાવ નથી. કેમકે અને કર્મના ફલગી ધ્વજ નથી. જાણકામસ્વકાસ્પૃહા હું જે સર્વગ્ય આમકામ-નેને ફલ હોયજ ના ? અને શાનું હોય ? માટે અહતા, મમતા, ઉભયરૂપી પરિચ્છેદ મારામા નથી તેથી અને કર્મનો બાધ આવેજ નહિ, તે અધા મારામા છે, મારા પડે છે, પણ મેં કરેમા નથી, એટલે હુ નિર્વેપ, સર્વગ્ય, એકરસ, કેવલ, અહ છુ આ પ્રકારે પોતે પોતાના કર્મતાંની બ્યવસ્થા સમજાવી દીધી અને કર્મ કર્યા છતા પણ બધ ન થાય એવો પોતાનોજ સ્વભાવ સમજાવી દીધો તે ઉપરથી હવે અભાવી ભિત ન છતા પણ આધ્યાસિક ભિન્નતા સમજનાર જીવરૂપી મનુજને કહે છે કે કર્મની આવી બ્યવસ્થા સમજી રહસ્ય અનુભવી, પ્રાચી ! મહાત્માઓએ કર્મ કરેના છે તુચ્છ તેમજ કર કેમકે એ માર્ગ અનાદિ છે પૂર્વતાએ કરે, તે પૂર્વતરના કરવારમાણે, પૂર્વતરે કરેતુ તે પૂર્વતમના કર્યારમાણે એમ અનાદિ છે અહતા મમતા તજ, ફલાભિસાધિ તજ, નિંકામ કર્મ કરનારને કર્મનો બધ થતો નથી, ને કેવલ્ય રત સિદ્ધિ સમગ્ય છે અતમયતા બની રહે છે તારે અનાદિરૂપે પ્રતિપાદિત કરના કર્મમાર્ગની નેમ જ્ઞાનમાર્ગની, યથાર્થ રહસ્ય સંગમ્ય તો એકતા સિદ્ધ થઈ, પણ તે કર્મ એટલે શુ તે હ જુ બરાબર સ્પષ્ટ થઈ શક્યું નથી, માટે તે સમજાવતા આમાત્મ શ્રીકૃષ્ણ કરે છે કર્મ એટલે શુ, અર્થાત્ કરનાનું તે શુ ? ને અકર્મ એટલે શુ ? નહિ કરવાનું તે શુ ? એ વાતનું તત્ત્વ સમજાનામા કનિઓ—મહાસમયે જ્ઞાનીઓ—પણ મોહ પાડી બાધ છે. યથાર્થ સમજી શકતા નથી, એકજ્ઞાનમાટે તેનો ત્રિવેક તને હુ સ-મર્જનુ છુ, કે અંશુલ, એટલે સસાર બધ તેથી તુ કર્મ કરવા છતા પણ સુખ પાપ કાઈ કહે છે કે દેવદશન પરમામ તેજ—કર્મ ને ખાતુ પીતુ કરેતુ તે અકર્મ, કાઈ કહે છે પ્રતિજ્ઞાન તે કર્મ ને પડી રહેતુ તે અકર્મ, કાઈ અ-કર્મનેજ જન્યામ માગે છે, કાઈ છનિજ મોક્ષરૂપ સમજે છે, તારે તત્ત્વ શુ છે ? કર્મ ને અકર્મ તેના વિવેકથી તે સ્પષ્ટ થશે (અંપૂર્ણ)

ગુલાબસિંહ.

(અનુસંધાન પાત્રે ૭૫ થી.)

પ્રકરણ. ૯

નિરાશ થાઇને લાલાજી જેવો રમના ધરની બહાર આગો કે તરતજ રામલાલ જે લાં ઉમોજ હતો તેણે એનો હાથ ઝાલ્યો, લાલો એને ધુત્કારીને મીઠાજમાંજ બોલ્યો “તું ને તારી જીજ બેએ અને કેવલ બાપલો બનાવી દુઃખના દરીઆમાં ડુબાવ્યો છે. શીકર નહિ, હજુ કાંઈ વહી ગયું નથી. હું ધેર જા- ધને તરતજ એના ઉપર લખીશ, એની માફ માગીશ, એ મને માફ કરશેજ.”

રામલાલના મનની વાત સહજમાં પાર્શ્વ શકાય એવો એનો સ્વભાવ ન હતો. લાલાના મીઠાજથી જરાકવાર ક્ષોભ પામેલા પોતાના મોંને હા- વડું રાખી, લાલાને એકવાર તો એણે બધો ઉગરો કાઢવા દીધો. પછી ધીમે ધીમે એને ટાઢો પાડી, પક્ષાળવા માંડ્યો. વાતમાં ને વાતમાં એને દીકાસો આપતા આપતાં બધી વાત કાઢી લીધી; કાઢી લઈને પણ રામલાલને કાંઈ ખરાબ મતલબ તો ઘોડીજ હતો, એ નકારો માણસ નહતો, જવાનીના તો- રમાં નીનિમર્શદાજેરી સિયિત્ત હોય છે તેવી એનામાં નહતી, પાકો અનુભ- વવાળો ફનીવાદારીનો માણસ હતો. વિચાર કરી મોઢું ઠેકાણે રાખીને બોલ્યો “લાલાજી, એ તંત્રી તારી પત્ની યાવ એમાં હું રાજી નહોતો, પણ એવું તો મેં રાખે પણ ધાર્યું નહતું કે તું એને તારી માથુક કરીશ. એ બે- માંથી તો ગમે તેવું અવિચાર ભરેલું પણ પરણવાનુંજ, હું સા, અનીતિ ભ- રેલા આડકતરા સંબંધ કરતાં, પસંદ કરું. પણ જરા ધીમે પડીને વિચાર કર, હવણાંને હવણાં શું વહી ગયું છે, યાવ છે, વિચારીને ધરો.”

“પણ વિચાર તે ક્યારે ધરો ? અહીંઆતો ઘડીએ ચુંટ ભરાયું છે. કાલે રાતે તો ગુલાબસિંહને જવાબ આપવોજ પડશે. એ અવસર ચૂક્યા તો પછી રામરામ.”

“એ તો ત્વવાઈની વાત ! એવું શું છે, જરા સમજાવલો ખરો ?”

લાલાજી પણ હતા તો તરમિજજેન, એમના ઉછાળામાં તપીજ અથેલા હતા, એટલે ખુલ્લેદોસિ જે વાત પોતાની અંધ ગુલાબસિંહની વચ્ચે બની હતી તે કહી દીધી, માત્ર પોતાના પૂર્વજ સંબંધી તથા ગ્રામસંબંધ સંબંધીની વાત, કોણ જાણે કેમ, દબાવી રાખી. આ જ્ઞાંત જલુવાથી રામલાલને જે જોયતું હતું મળ્યું. વાહરે વાહ, શી ઉંડી સગજ અને અનુભવથી બુદ્ધિમાન રામલાલે

એ ઉપરથી વિચાર બંધ બેસાડ્યો. એની વાત કયો અતુલની માણસ ના-
કબુલ કરે. આ નર્તકી અને એનાથી ઘરાઈ ગયેલો પેલો જનદુગર બેએ ઠીક
બેલ રમવા માંડ્યો છે ! શી યુક્તિ રચી છે ! ધામે રહીને લાલને લઈ લે-
વાનો પ્રયત્ન પણ કેવો હતાલો ! લાલો પણ એકાએક ઠીક સમજી ગયો !
શું એમ બુનવા દેવાય, એક ગુલાબસિંહ જરા મોઢું ઢેકાણે રાખીને કહ્યું
કે ખુસ કાલ પછી તમે જાણો ને તમારી વાત જાણે, માટે જાણને ફસાઈ
પડ્યા દેવાય ! “ જો લાલજી આટલું કર, એમાં તારું જાન જવાનું નથી.
તોરે જવાળ આપવા ઠરાવેલો વખત પીતી જવા દે. જ્યાં ત્યાં છે તો એક
રાતનોજ આંતરો ? ગુલાબસિંહ બોધ્યો શું કરે છે. એ કહે છે કે તું ગમે
ત્યાં હોઈશ ત્યાં પણ તને આવેલી કાઢની મધ્યરાત્રી પહેલાં હું મગાશ. તો
ઠીક છે, ચાલને આપણે દીકરી મકાનેજ રસ્તો માપીએ. એને એગ તો
જતાવી આપવુંજ બોધ્યો કેનું જાતે જે વાત ઇચ્છે તેમાં પણ વગર વિ-
ચારે અંપલાવવા રાજી નથી. કાઢના દિવસ પછી તારે કાવે તો એને લખજો,
મળજો, ગમે તે કરજો; પણ આ બે રાતો તો જવાડે. હું માત્ર આટલુંજ
માગું છું”.

લાલો આ સાંભળીને જરા ઢેકાણે આવ્યો. એમના તરંગે ચડ્યો હતો
લાંથી જરા હેડો બેઠો. એના મિત્રની તકરારે એને વાજબી લાગી, નિરુત્તર
બની ગયો. પોતાને ખાતરી તો યથ નહિ, પૂછુ શંકા યથ ખરી. અધુરામાં
ધૂર કરવા એજ વેળે બંદોષથી લાં આવી ચડ્યો. લાલને જોતાજ
બોલ્યો “ કેમ હજુ પણ પેલી સરદારની હેઠરી ઉપર તમારું ધ્યાન છે કે ? ”

“ કેમ, તમે કેમ છો ? ”

“ એને મળ્યો ને બુધી વાતચીત પણ કરી. આવતે આડમે દેહાડે તો
એને તમે બંદોષેનની ખીખી યગેલી જોશો તમારા પેલા ગુલાબસિંહને કહે
જો કે બંદોષના કામમાં તે બે વખત આડે આવ્યો છે, એમાં માલ નહિ.
બંદોષ ખરો શાહુકાર છે, તે બાજુમાંત મુદ્દલ પાણું વાળવા ચૂકે તેવો નથી”.

“ વેહેવારમાં એવાત ઠીક છે ” રાજાજીએ કહ્યું “ કાઢના અપકાર અટે
અપકાર કરવો એમાં તો એ વાત ઠીક નથી, વાજબીએ નથી. ગુલાબસિંહ
તમારા લાજની વાતમાં આડે આવેલો કે કાંઈ ખીત્તમાં ? તમારું કામ તો આ-
ટમે બધે આવ્યું છે, તારે એણે શું જાગોડયુ દોષ ? ”

“ એ તો એ રમતેજ પુણ્યને એટલે સગમી. જોહો, લાલજી ત-
મારા આજળ એ મદોરી સતીને સાંધી ચાલે. અરે, જ્યાં પણ આપણે એમાં
કાંઈ નથી, તમે પણ જે ધાય તે કરીશોને. આલો ત્યારે સમરામ”.

“ઓ અકલ્પના દુસ્તન” રૂઝમંથાને લાવાને ધખો મારીને કહ્યું ” જરા ડાહ્યા થા. બોલ હવે તારી રમાનું તે શુ ધાર્યું ? ”

“એતો શુ કો છે ”

“સારે તરતજ એના ઉપર યત્ર લખવાનો કે ? ”

“ના ના જો મને એમજ રખ તરી થાયકે એ એક પેચજ પમેછે, તો હું એને જરાપણ દબગીર થયાવિના લાત મારીને ઉમો રહું, પણ હાલ તુરત તો હું એના ઉપર નજર રાખીશ, ને ગમેતેમ પણ ગુલામસિદ્ધ મને ખાડામા ઉતારે તે તો નહિજ બનવા દઉં ” આજ આપણે તરતજ દીલ્લીથી રવાના થઇએ ”.

પ્રકરણ ૧૦

ગમવાલિ અને લાવાજી પાધરામ નીકળી પડ્યા. મુકામે ઉપર જઈ પોતાનો પતો જેવો નેવોબાળની ઉતરતરફ કોઈ જામડામા જગામાટે નીકળ્યા, શેહેરમાથી એક બહુ જ નદી ચાવનારી સાદણી લઈનીધી, અને બને તો જલદીથી હુરિહાર તરફ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેઓ ઝટપટ મુસાફરી કરતા હિમાયત તરફ ચાલી પહોંચ્યા, રસ્તામા કાંઈ ગઈત થવાથી, હુરિહાર તો બાજુ ઉપર રહ્યું, પણ કોઈ અઝીઝના પ્રદેશ ઉપર ચાલી ઉભા, એક આખી રાત તેમણે મુસાફરી કરી હતી, સનારગા સૂર્યના કિરણોથી હિમાયતના સ્થિત શિખર રમખેરગ લવ્ય આકૃતિધારી રહ્યા હતા, એ જોઈને વિરામ લેવા ચોક્કસ થયું કે આ વિરામ પામે । ચારે તરફ જમ્ય અને ઝાડો વિના ખીજુ કાંઈ નજરે આવતું નહતું ઉચાઉચાતપહાડના શિખરો તરફ દૃષ્ટિ વળતી હતી. પણ ત્યાં ફરતી નહતી લાવાજીને મનમા ગભરામણ થવામાડી, પણ રામલાલ—દુનીયાદારીમા કુગાધને કહ્યું થયેનો ગમવાન એમ ગભરાય એમ નહતું આ મનેમે નજર કરતા એણે કેટલેક દૂર ધૂમ્રપતાકા જોઈ, અને ત્યાં જઈ તપાસ કરતા કોઈ વનગમીની ઝુપડી શોધી કહાડી. ત્યાંથી થોડા જળદળ પામીને બન્નેપણ જરા તાગ થયા, પણ હવે જતું કેમ ? એટલી એક ઝુપડીમા તેમનો સથાસ થાય એમ હતું નહિ, તેમ ગમલાલ જેના બાધેલ પીધેન, શૂદ્રસ્થને એ સ્થળમા વિશ્રાન્તિ લેવાનું મનપણ હતું નહિ પૂછપરછ કરના એમ જણાતું કે સાચી થોડે દૂર એક સાધુઓનો મઠ છે, ને તે મઠમા આગજાય ધણા શૂદ્રસ્થોનો અવર જનર આવું છે, કેમકે સમીપમાજ આનેલા જવાલામુખી નિશખરના નવા ફાળી નીકળેલા દિવ્ય અગ્નિના દર્શન કરવા અસખ્ય જનત્રાણ આવે છે, તેથી લા સારું જમાનપાન મળશે. આવો વૃત્તાન્ત મળવા ઉપરથી લાવાજી તથા રામલાલ બંનેને જવાલામુખી સુધી જવાની

છમ્મ જમ, અને કેવલ રમત રમત માટે જ બહાર નીકળ્યા હતા એટલે ત્યાં સુધીપણ ટપ્પો મારી આવવાનું મનમાં આવ્યું. પણ રામલાલ એમને એમ અપલાવે એમ નહતું; જોકે લાલાજી જેવા ચિત્રકારનું હૃદય તો ક્યારનું એ પવેત અને પનોપવનની લીલામાં લીન થઈ ગયું હતું, આનંદમાં નિમગ્ન થયું હતું, ને વિસ્તાર પામી પ્રાકૃત વાતને વીસરી ગયું હતું. રામલાલે પેલા પૂહાડી બીલને પૂછી જાણી લીધું કે આ જવાલામુખી ઉપર જવાથી કાંઈ હરકત થનાર નથી; ને પછી સાંઢણી મઠ તરફ હજારી.

મઠના એક ઓરડામાં બેઠે બેઠા છે, મોં આગળ ફુલ, ફલાફિ, મીઠાઈ, દુંડુ જલ, પાનસોપારી, એક મહોર બેઠ મૂકવાથી રજુ થઈ ગયાં છે. એ બધાંનો ઉપભોગ કરતે કરતે રામલાલ બોલ્યો “કેમ લાલા ! તારા ગુલાબસિંહનું એક વચન તો હવે મિથ્યા થયું ! સાજતો પડી ચૂકી છે, હવે કેવી રીતે એ તને મળનારો છે ?”

“એમ શું ! હજી તો સાતમો દિવસ વીત્યો નથી.”

“અંહ ! બહેને ગુલાબસિંહ મહોટો નિપિરાળ હોય, પણ તું તો કાંઈ પરિક્ષિત નથી, જે સાતમા દિવસની વાંટ જોઈને બેઠો છે. તું તારા અભિમાનેજ લેવાય છે. હું તો મારી જાતને કાંઈ એવડી બધી અગત્યની માનતો નથી, કે મારે માટે વિશ્વના નિયમોજ બધા ફેરવવાની ઈશ્વરને તરફી લેવી પડે.”

“વિશ્વના નિયમ ફેરવે શામાટે ને તે ફેરવે પણ શામાટે ? તું સમજ્યો છે તે કરતાં તત્ત્વદૃષ્ટિ વધારે ગહન છે. એમાં કાંઈ વિશ્વક્રમને ફેરવી નાખવાની, વાત નથી, પણ તે ક્રમમાં જે થનાર છે, તે આગળથી જાણવાની વાત છે.”

“હું તો હજી પણ એનો એજ રહ્યો; તને આ જૂત વળગ્યું છે તે જીજ્ઞાસુ નીકળ્યું નહીં. ગુલાબસિંહ મહોટો બેવિશ્વવેત્તા થઈ આવ્યો !! બધાં જૂત-પ્રેત એનેજ તાબે હશે, નહિ !!”

આવી વાત આલે છે એટલામાં એક જણે આવીને ખબર કરી કે જવાલામુખી તરફ જવાની ઘોડા તૈયાર છે, ત્યાં બોમિયો પણ ખોડી ધાય છે. બંને જણા કમરે કસીને ઉભા થયા. આલતે આલતે છેક સંધ્યાકાલ થઈ ગયો તે વખતે જવાલામુખીમાંથી ઉડતા ભંબૂકા સ્પષ્ટ દૃષ્ટિએતર થવા લાગ્યા. જેમ જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ ખસતો ગયો તેમ તેમ ચોતરફ ધીમે ધીમે મીઠા રયામ રંગની છાંટની પેઠે વૃદ્ધિ પામતા અંધકારથી ઘેરાયેલો અગ્નિનો ભંબૂકો વધારે પ્રદીપ્ત જણાવા લાગ્યો; ખાઉં ખાઉં કરતો સાંખી જામના લપકારી કરી.

આસમાનને પણ ગંગા જવા હડવા લાગ્યો. લાલાના હૃદયને વિશ્વ લીલામાં લીનતા તો યઈજ દતી, હવે એના હૃદયમાંનો દિવ્ય અંશ આ દિવ્ય તેજસ્વ યઈ હવે હવે હડવા મેલે. એને નાના પ્રકારનાં દર્શનો થવા લાગ્યાં. એ સ્થાનની ભૂમિ હવેમય લાણવા લાગી, વિવિધ સત્ત્વના અસ્તિત્વની એને પ્રતીતિ થવા માંડી. આમ આત્માતુલ્યના આનંદમાં મસ્ત લાલાજી અને સૃષ્ટિ-લીલાને સાદી જગરે જોઈ બડકારું વિકરાલ બડકાપણું નિરખતો રામલાલ બને ચાલ્યા જાય છે. સૂર્યારત્ર થયો. રસ્તો પણ સાંકડો આગ્યો; માથા ઉપર ચંદ્રનાં કિરણ જગકવા લાગ્યાં. રૂપેરી ત્યોત્સનાપ્રવાહમાં રનાન કરી અન્નિદેવને સાક્ષી રાખી પૃથ્વી અને સ્વર્ગ એકરૂપતા પામવા લાગ્યાં— આનંદમાં નાચવા લાગ્યાં. ઘોડા મૂકી દેવા પડ્યા, અને લાલાજી તથા રામલાલ બોમીઆને આગળ કરી પગે ચાલતા જવાલા તરફ જવા લાગ્યા. રામલાલ બોમીઆને વિવિધ વાનો પૂછતો હતો, પર્વત ઉપર કાણ આવે છે, કેમ આવે છે, ક્યાં સુધી જઈ રોકાય છે, જવાલામુખીથી કાંઈ ભય છે કે નહિ છતાં અનેક ચર્ચા ચાલતી હતી. બોમીઓ પોતાને મજતા પેસાથી આનંદ પામી જત્રાણુઓની પ્રશંસા કરતો હતો, ને માના પ્રકારની કઠાણીઓ જવાલામુખીના સંબંધે કહેતો હતો. એવાજ પ્રસંગમાં તે બોલ્યો કે “એક વાર કાંઈના કીંઈ શ્રીમંત સોફ અહીં આવ્યા હતા, તે એવા તો બહાદુર હતા કે જે જવાલાના મુખ આગળ જઈને બેસી હતા. અમે પાછા ઉતરી ગયા, ત્યારે, તેમાંના એકની સાથે ઉપર રહી ગઈ હતી તે લેવામાટે મને મોકલ્યો; પણ રાતની વખતે અહીં આવવું તે કાંઈ રમતપાન ન હતી. પૈસો બધું કરાવે છે, માટે લાલચને મારે નું અહીં આગ્યો, ને સાલ લીધી પણ જોવા પાછો ફરતો હતો, તેવાજ જવાલાનો લજ્જટો વધવા લાગ્યો, વધી વધીને નાફે બંધી હુંગરી ઉપર છત્રાઈ ગયો અને આકાશને પણ વીટાઈ વળ્યો. હું તો અચજ થઈ ગયો. પણ તેવામાં એજ જવાલામાંથી એક કાણ જાણે શું એ હું થઈ, ને મારા તરફ આવ્યું. પણ તે મારી પાસે થઈને જાણે હું મુંજ નહિ એમ મને ગણકાવે વિનાં ક્યાંનું ક્યાં અદસ્ય થઈ ગયું! બા! તે દિવસથી હું લોહીને લોહી બોલું છું, ને મેં જરીથી એકલા, માર્દોઆં આવવાના સોમન ખાધા છે.”

“કેમ લાલાજી જવાલામાંથી નીકળેલું એ જૂત તારો શું લાગ્યું હો તો નહિ હોઈ ફે!”

લાલાજીનું ખ્યાન તો ક્યાંનું ક્યાં શુભ ગયું હતું. એને રામલાલની ખરકરીપર ખ્યાન ન હતું. પણ આવી ગમત રમત કરતા એ તણે જણ

છેક ટાચસુધી આવી પહોચ્યા, એથી આગળ જવાય એમ ન હતું. એમની નજરે જે દેખાવ પડ્યો તેનું વર્ણન કરવુંજ અશક્ય છે. ભવ્યતાને ભવ્યતાજ આજણે છે. સામાન્ય લોકની દૃષ્ટિએ ભવ્ય, ભવેકર, ત્રાસદાયક, જણાતા પદાર્થો પણ કેટલા એમશ્વર્યથી, આનંદથી, મહત્તાથી, બરપૂર હોય છે. પોતાની મહત્તામાંજ માણસના મનના સાંકડાપણાને મેળવી લે છે, ને પોતે જેમ ભવ્યરૂપે સર્વર્થ છે, તેમ માણસને પણ એક વાર સર્વાત્મભાવ પમાડી દે છે!! પર્વતરૂપ ભવ્ય યોદ્ધાના રયામ શરીર ઉપર કૌમુદીનો શ્વેત જામો ઝુલીરહ્યો છે, તેનો છેડો પણ જણાતો નથી, ને સાંધો કે સીમાપણુ દૃષ્ટિએ આવતી નથી. એ યોદ્ધાના મસ્તકઉપર અનંત રંગ ભેરંગી અશ્વિમય મુકુટરૂપે અગ્નિભાળા નાચી રહી છે:—અગાધ અનંત, ગૂઢાગારથી સરસરાટ ઉપડી, ધન ધન નાચત્રી તે યોદ્ધાનાં વીર્ય અને પરાક્રમને સ્વર્ગસુધી પ્રકાસતી ચાલી છે. એ મુકુટ, એ જામો, એ મોઢીયો, બધાંને જોઈને પરમ પ્રેમરૂપ ધવલ દિમલતા પણ સદંજ સરાગી થઈ છે, ભવ્ય યોદ્ધાના પ્રેમનું પ્રતિબિંબ પામી છે!! લાલાજી દિક-મૂઢજ બની ગયો છે, રામલાલ પેલા જોમીઆ જોડે તડાકા મારે છે.

પણ એ ગડગડાટ શાનો થયો!! પૃથ્વીજ ડાલવા લાગી, કડકડ કરતોને એક જ્વાલાનો બમ્બુકો રાક્ષસીરૂપે ઉડ્યો, અને તેમાંથી ગાઢ ધૂમ્રગોઠ ચોતરફ છવાતાની સાથે, એક વિકરાલ પરંપર આવીને રામલાલના મોં આગળ પડ્યો! પડતાની સાથે યુરેચુરા થઈ ચોતરફ પથરાની રેતીનોજ વરસાદ વરસાવી રહ્યો!! જોમીઆ મૂડીએ વાળીને નાકો, અને રામલાલ તથા લાલાજીને જેમબને તેમ નાસવાની જૂમ પાડતો નાસતોજ ગયો. રામલાલ લાલાનો હાથ પકડી જોમીઆની પાછળ ધાયો, પણ એક જીજ્ઞે ધૂમ્રગોઠ છુટતાની સાથે લાલાજીનો હાથ, ગભરાટમાં ને ગભરાટમાં રામલાલથી મૂકીદેવાયો, ને બંને વિપ્રજા પડ્યા. લાલો આમ તેમ દોડવા લાગ્યો, રામલાલની જુગોને આશરે આશરે આગળ ધસવા લાગ્યો, પણ વળી એક નવો ધડાકો થયો, ને ધુમને બદલે અગ્નિ પોતેજ વિસ્તાર પામી લાલાનો ચોતરફ વીટાઈ વળ્યો. ગાભરોને ગાભરો લાલો એક ખડક ઉપર ચઢી ગયો, પણ શું કરવું તેનો વિચાર પણ ચલાવો શક્યો નહિ! જે તરફ જાય તે તરફ જ્વાલાનું મુખ વિકાસિત થઈ એને સામુંજ આવે!! જેમ તેમ આંખ મીચીને એક તરફ જરા કોર દેખી એણે ઝંચલાવ્યું, પણ ને રસ્તો તો જ્વાલાના મુખ તરફ હતો; મુખથી દૂર જવાને ન હતો. એ મુખ હવે વિકરાલ વિકાસી રહ્યું છે, બડકા ઉપર બડકાને ગોઠ ઉપર ગોઠ, લપટી રહ્યા છે! અહો દિવ્યવિસ્તાર, ત્રાશ!! એક અગ્નિરૂપ

જવાલારૂપ, મહાસત્ય એ જવાલની ટાંચેથી નીચે ઉતરે છે, એક ખીન્ને ધૂમ-
ગોટને ગંધકની દુર્ગંધ ભેગાં ઉછળે છે. લાલો બેલાન થઇ, ધબ ધઈને જમીન-
પર રાખવતું પડી જાય છે!!

(અપૂર્ણ).

અંત્યાવલોકન.

૧ ચંદ્રપ્રભાચરિત્—કવિ રાંકરલાલની વિદ્વતાથી કાણ અજાણ છે?
તેમ વેદ છતાં પણ શાસ્ત્રરસમાં આનંદતા રાં જટારીકરને પણ કાણ નથી
જાણતું? એ ઉભયે આ અંથ આપણને આપ્યો છે ને તેના ઉદ્દેશ પરત્વે અદ્ધ
અપ્રતિમ છે, વિદ્યાધાનનું પુણ્ય, સદચારનું માહાત્મ્ય, સંગતું બલ, પતિ-
પત્ની આદિધર્મ, સ્ત્રીકુળયણી, આદિ અનેક વિષયોનો પરમબોધ એ
પુરતકમા છે; ને તેને એક વાર્તાના પ્રસંગોમાં ગોઠવી અદ્ધ રસિક બનાવ્યો
છે. વાર્તા કાદંબરીનું અનુકરણ છે એમ કહેવાની તો જરૂર છે; કાદંબરીમાં
જેમ મુખ્ય નાયક નાયિકાના ત્રણ ચાપતાર છે. તેમ આમાં પણ સર્વ પાત્રોના
છે. વરતુતુજ અનુકરણ ક્યું છે એટલું નથી, પણ “બાપાનું એ અનુકરણ કરેલું
છે. ઉભયથા શાસ્ત્રી રાંકરલાલની કુશલતાથી સારો” પરિણામજ આવ્યો છે.
જો કે મૂળનો ચંમત્કાર તો નથીજ નથી. અમને આશ્ચર્ય લાગે છે કે કવિપદ
ભૂષિત શ્રી રાંકરલાલજી કયા ભયમાં લાંબાં લાંબાં બાવણ, તથા શુષ્ક બોધ,
અને પ્રાચીન સગવડની વાત કરતાં છતાં અર્વાચીન સંગતિઓનો સેતબેલ
એમ કેમ કરી બેઠા હશે? મહાકવિ બાણનું અનુકરણ કરતાં તેની બાપાને
અનુસરવાનો યત્ન પણ એવોજ ગરબ હરેલો જણાય છે. બાણનાં વલ્લભને
અનુસરી આનંદ કે ખેદ ઉભય સગવડની શન્યતાનું વર્ણન કવિશ્રીએ બાણું
કરેલું છે “કેમ જાણે મૃદ હોય, કેમ જાણે ગ્રહ ગૃહીત હોય, કેમ જાણે
ભૂતાવિષ્ટ હોય.....” ઇત્યાદિ આવા અલંકારો આનંદ પ્રસંગને લગાડવા એ,
અમને તો, રસલંગ જેવુંજ લાગે છે; ને સદૃશ્યો બાણ કવિને તપણ આવા
પ્રમાદમાટે ક્ષમા ન આપે એમ અમે માનીએ છીએ; છતાં કવિ પોતે
આવી અવ્યવસ્થામાં કેમ દોરાયા હશે! એવા સંસ્કૃત પંડિતે કાઠીઆવાડી
દેશ્યશબ્દો પણ ભાષામાં શામાટે આપ્યા હશે!

પ્રખ્યાત બાણવિના અપતું આપણું વિદ્વદ્વર રાં છગનલાલ પંડ્યાએ
અપૂર્વ ભાષાંતર કર્યું. ત્યારપછી, લોકોમાં એવોજ વા વાયો છે કે બધાજ બાણ

* રચનાર શીઘ્રકવિ શાસ્ત્રી રાંકરલાલ; તેના સંસ્કૃત પરચી શૂન્દરાતી-
માં છપાવી પ્રકટ કરનાર રાં. જટારીકર વિદ્વલજી વેદ મુગ્ધ. કીર્મત ૩ ૧-૦૨૦.

બની નબળાં. કુદ્ર લેખકો, જે કેવલ અનુકરણ કરી પારકાના ઉચ્છિષ્ટ ઉપર
જીવે છે તે તેથીજ અદ્વૈતાનુસાર હોય છે, તેમનાં દ્વારોમાંના વિષે અમે જાણ
ધારણ કરી રાખ્યું હતું, પણ પોતિતવર શીઘ્રકવિને પણ તે માર્ગ જવાનો
વિચાર થયેલો જોઈ કાંઈક બોલવા ઇચ્છીએ છીએ. અલંકાર સહિત વર્ણન
કરવું ને તેને વળી લક્ષ્યપ્રદ કરવું, એ મહાકવિનું કામ છે : બાણનું કામ
બાણજ કરી શકે એમ સર્વ વિદ્વાનોનું મત છે. છતાં કથાનું વસ્તુવિસ્તાર
પરતે એટલું લક્ષમાં રાખવાનું છે કે લાંબાં વર્ણનો વચમાં આવી પડે તે સર્વદા
અપ્રાસંગિક અને તેથી દોષરૂપ જણાય છે. વાર્તાનો ઉદ્દેશ વસ્તુસ્ફુરણથીજ
નીમિત્ત સમજાવવાનો છે, ત્યાં બાણરૂપ વર્ણનો દોષજ છે. બાણકવિની “કાદ-
મ્બરી” માંતેમ ગણીએ તોપણ ગણી શકાય, છતાં તે મહાકવિનો પ્રસાદ કાંઈક
એવો રમણીય છે, કે તેના લેખમાં વસ્તુસંકલના જાણત્વ પામી, વાક્યાનુયંજ
સુખ્યત્વ પામે છે, ને તે રીતે સાદ્ય લક્ષ્યપ્રદકત્વ સ્વતઃજ સિદ્ધ થઈ આવે
છે. કાવ્યકલાના સમુદ્રનું મંથન કરી ચોદે ચોદ રત્ન ઉદ્ધારવાનોજ બાણનો હેતુ
છે. વસ્તુ સંકલના તેના વિચારમાં જાણ છે : એટલે કાદમ્બરી અંથ ઉત્તમે-
તમ કાવ્યયાનુયંજ અપ્રતિગં નમુનો છે. ભારે, એક સામાન્ય વસ્તુસંકલનાને
સુખ્યતા આપી કથારૂપે વર્ણન કરનારા, વર્ણનાદિ પરતે બાણ થવા જાય
એ સ્પષ્ટ રીતે દોષજ છે; ને બાણોચ્છિષ્ટનું પિષ્ટપેપણ કરવાનું વેવલાં વીણતાં
હાસ્થારપદજ છે.

• • અમે એમ કહેવા નથી ઇચ્છતા કે શીઘ્રકવિ રાંકરલાલના “અંદ્રપ્રભાચ-
રિત” માં આમજીયેલું છે : એમાં તો, કવિશ્રી અરેખરા કવિજ છે, એટલે
બાણનું અનુકરણ કરવામાં, યદ્યપિ પૂરેપૂરા જયવાન નથી થયા તોપણ,
બહુ રીતે પ્રસાદપાત્ર થઈ પાર ઉતર્યા છે : પણ સરસ્વતી યજ્ઞમાં પતંગવત
અંપનાવનાર પામરોને સમજવાનું છે કે ‘કાદમ્બરી’નું અનુકરણ કરવું કેટલું કઠિન
છે, આ અણકવજ છે, ને કદાચિત્ યાય, તોપણ દોષયુક્ત થઈ શકે તેમજ,
કેટલું વિચારવાનું છે. કવિ રાંકરલાલનો અંથ ધણો રમ્ય, સદ્બોધપૂર્ણ, તથા
રસિક છે, અને સર્વ સ્ત્રીપુરુષોને મનનીય છે.

૨ આર્થિકીર્તિ :—વેદ્યકલના આર્મ્યોકોનાં ધર્મ તથા આચારવિષે આ
અંથમાં બહુ સારો વિસ્તાર કરેલો છે. અર્થાચીન સમયમાં પ્રાચીન શોધકોએ
સંસ્કૃત ભાષાના વિચાર ઉપરથી જોઈદિવિષે જે જે નિર્ણય આપ્યા છે તે સર્વનો
આ અંથમાં સારો સમ્મસ કરેલો છે. શ્રીનારાયણે આ પુસ્તક યોગ્ય આપણા વાચ-
કવર્ગને પ્રાચીન વિચારનું સ્વરૂપ, હાલના સમયમાં જેનું સમજવું છે તેનું, સ-
મજાવવાનો બહુ ઉત્તમ પ્રયત્ન કર્યો છે; ને સર્વ આર્થોને એ અંથ મનન કરવા

જેવો છે. એ અંથમાંનો વિષય જુદું ગંભીર, મહત્તાવાળો, તથા વિવાદાર્થક છે, એટલે અમે અમારા અભિપ્રાયો એ અંથમાંના સિદ્ધાન્તોવિષે અત્રે દર્શાવી શકીએ તેમ નથી, અન્યત્ર તે દર્શાવીશું, પણ હાલના યુરોપીય પંડિતોએ જે નિશ્ચય કર્યો છે તે પરિપૂર્ણરીતે, આ એકજ પુસ્તકથી લક્ષમાં આવે તેમ છે, માટે સર્વ વિચારવાનું સંજ્ઞાને એ પુસ્તક ઉપયુક્ત છે. લાખાપરત્વે, પાછા શ્રીનારાયણ પેક્ષાના અસલ સ્વરૂપ પરજ ગયેલા છે એ જોઈ અમે ખેદિત છીએ.

૩ સંન્યાસી :- આ એક અતિ ઉત્તમ વાર્તા છે. તે રચનારે એમાં જે અગાધ આતુષ્ય વાપરી ઉત્તમ, નિઃસીમ, પરિશુદ્ધ, ને તેથી દિવ્ય, પ્રેમની જે પ્રતિભા એમાં ખડી કરી છે, પ્રેમનું ઈશ્વરત્વ પ્રતિપાદન કર્યું છે, તથા તે ઈશ્વરની ધર્મમય પ્રેરણાથી આતિ દુષ્ટ જીવિતમાં પણ જીવ્ય પરિવર્તન થતાં સમજાવ્યાં છે, તે અમે પ્રતિ મનુષ્યને મનન કરવાની ભલામણ કરીએ છીએ; ને અંધકાર થવા ઇચ્છતા તરુણોને અવરથે વિચારવા સૌપીએ છીએ. આ અંથની લાખાની શિથિલતા વિષે તથા તેના વિષયની ગૂઢમહત્તાવિષે આપણા પ્રસિદ્ધ વિદ્વાર રા. નૃસિંહરાવે વાર્તિક લખી અમને પરમાનંદ પમાડ્યો છે, ને તેમના વિવેચન સાથે અમે અનુમત થયા છીએ, તેથી અત્રે વિશેષ ફરેવા ઇચ્છતા નથી.

૪ ઈન્દ્રજિતવધ :- આપણા ગુર્જર ગ્રંથકારોમાં જે પ્રથમ પંડિતના લેખક છે તેમનાં નામ ફક્ત આર્જિણીના વેદથી નહિ પણ આંગણીઆ માત્રથીજ ગણી શકાય તેટલાંએ પૂરાં નથી. આમ થવાનાં કારણો ઘણાં છે, તેમાં મુખ્ય તો ઉત્તેજનનો અભાવ એજ છે; એટલે જે વિદ્વાનોને લખવાનો એક શોખજ પડી ગયો છે, લખવાનું વ્યસનજ લાગ્યું છે, તે ફક્ત ગાંઠનું ગાંધીયંદન કરીને પણ એ કામ બજાવે છે. પણ એવા ખરા વિદ્યાવિદ્યાસી જનોમાંથી ખરા લેખક નીકળી આવે છે. આવા લેખકોમાં રા. ટોલતરામ પણ જાણી પદવી ધરાવે છે એમ તેમના કાવ્ય ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. ઈન્દ્રજિત રાવણનો પુત્ર હતો, ને તેનો રંગિની સાથે યુદ્ધ કરતાં વિનાશ થતાં તેની સ્ત્રી સુલોચના સતી ધર્ષિતી એ કથા આપણા લોકોને સુપ્રસિદ્ધ છે. એને આધારે આ કાવ્ય રચાયલું છે. સાહિત્યરસેણમાં વિશ્વનાથ કવિએ કાવ્યનું લક્ષણ આપ્યું છે, તે પ્રમાણે ઐતિહાસિક વસ્તુને લઈ તે ઉપરથી જુદાજુદા છંદાદિમાં સર્જાઈ અંથ કરવો. ને તેમાં વન, ઝંતુ સમય, વિદાર સુદાદિવર્ણન

૧ ખંગાલી ઉપરથી લાખાંતર કરતાં શ્રીનારાયણ હેમચંદ્ર.

● રચનાર રા. રા. ટોલતરામ કૃપાસમ પંજા. નડીઆદ મૂલ્ય રૂ ૧-૦-૦

આણવાં એ પ્રમાણે આ કાવ્ય 'કાવ્ય' એ નામને યોગ્યજ છે; તથા ગૂંજરાતીમાં એવાં કાવ્યનો પરિચય નથી તે દર્શાવવાને સારા નમુનારૂપ છે. સંસ્કૃતમાં રઘુ, કુમાર, શિશુપાલવંશ, ભટ્ટિ, કિરાત, ઇત્યાદિ મહાકાવ્યો પ્રસિદ્ધ છે, તેવું આ પણ એક મહાકાવ્ય છે, છતાં તે પ્રાચીન કાવ્યોને કેટલે અંશે મળતું આવે છે એ વિચારવાનું છે, ઉપદેશ આપવામાટે સખાણુમાત્રની પ્રવૃત્તિ છે, પણ તેમાં એ કવિત્વ પ્રથમ પંક્તિ ધરાવે છે, કેમકે કાન્તાની પેઠે સરસતા પ્રેદા કરી પ્રેમાનંદમય મૃદુતાદારા, સરસ હૃદયમાં બોધ વિસ્તારે છે. ઇંદ્રજિતવંશનો બોધદાયી અંતતો સુપ્રસિદ્ધજ છે, એટલે રા. દોલતરામે તેને પોતાની શક્તિથી કેવો દીખાવ્યો છે તેજ જોવાનું છે. ને તેવિધે આપણે સ્પષ્ટ કહીએ કે તેને દીખાવવામાં ને સતીઓનું સતીપણું શૌભાવી આપી શર અને પ્રેમનો પવિત્ર મહિમા ચીતરવામાં તેઓ સારી કૃતેદ પામ્યા છે. રામલક્ષ્મણ હનુમાન, રાવણ, ઇંદ્રજિત--સીતા, મેદાદરી, મ્યુલોચની ઈત્યાદિ પાત્ર વર્ગની મહત્તા વિષે કાંઈ વિચારવાનું છેજ નહિ, પણ તે તે પાત્રની મહત્તા કાવ્ય રચનારે પણ યથાર્થ સાચી પોતાના કાવ્યકલ્પનારૂપ તરંગને ઠીક દોળાં છે એ તેની પ્રતિભાનો જાહેર પ્રભાવ જાંઈ આપણે તેને અભિનંદવૈભોએ.

કાવ્યમાં રાત્રી, પ્રવૃત્ત, વન, વિલાસ, યુદ્ધ આદિ વર્ણનો આવેજ છે, ને તે વર્ણનોની મુખ્યતા એજ, કાવ્ય ને ઇતિહાસથી જુદું પાડે છે, નહિતો રામાયણ ભારતાદિને પણ કાવ્યમાં ગણાત. કાવ્યમાં ઐતિહાસિક વસ્તુ બહુ નાનું અને ન્યૂન વિસ્તારવાળું હોય અપ્રધાન રહે છે, ને તે વસ્તુને આવશ્યકી આલેખી, કવિની પ્રતિભા બહુ પ્રધાન રહે છે; ઇતિહાસમાં એથી ઉલટું હોય છે. ત્યારે કાવ્યનું કાવ્યત્વ સંપાદન કરનાર ધર્મે કેવલ કવિગત પ્રતિભાજ છે, ઐતિહાસિક વસ્તુનું યાયાત્મ્ય એ નથી, તો સદજ પ્રશ્ન થાય છે કે ઇંદ્રજિતવંશને જે કાવ્યત્વ આપણે આશંકીએ છે તે તેના રચનાર કવિની પ્રતિભાના પ્રભાવથીજ કે ઐતિહાસિક વસ્તુની મહત્તાથી? જે વસ્તુમાહાત્મ્યથી કાવ્યત્વ કહેવા જાય, જેમ ઘણા લોકો કરે છે, તો તે ભ્રમ છે; કેવલ પ્રતિભાની મહત્તાથી કાવ્યજ કહીએ તો તે વાસ્તવિક છે. ત્યારે ઇંદ્રજિતવંશમાં જે પ્રતિભાનું પ્રતિબિંબ છે તે કેવું છે એજ જાણવાની વખત છે. પ્રતિભા એટલે સ્વાભાવિક કાવ્ય રચવાની શક્તિ. વિશ્વનાં વસ્તુ પદાર્થોદિને તો સર્વે જુએ છે, વિચારે છે, પણ તેમાંથી કાંઈક નવીજ રચનાકૃતિ કાઢી આનંદ અનુભવવો ને ઉપજાવવો તે પ્રતિભાનું કાર્ય છે. એક મહાકાવ્ય રચવા માંડવું હોય અને તેમાં રાત્રી પ્રભાત આદિ વર્ણન કરવામાં આંદોષ તેને રીત પ્રમાણે વર્ણવી જવાં અને જે વસ્તુને આલંબન ગણી કાવ્ય પ્રવર્ત્યું છે તેની અંજાને વર્ણનના રસની એકતા

કરવામા લક્ષ્મીનરાયણ એ સારી પ્રતિભાનો નમુનો ન કહેવાય. ઉદાહરણ તરીકે
 લખએ તો સર્ગ દશમામા જે પ્રભાત વર્ણન છે તે ખરેખર શુદ્ધ પ્રતિભાનું
 કાવ્ય છે એમા શક નથી, છતાં આલંકારગત વીરરસ, તેને ગોણત્વ
 પમાડી, કેવળ શાન્તરસ પ્રધાન થઈ ગયું છે, એ કવિની પ્રતિભામા દૈતલાન
 થયેલો સૂચવે છે, તે તે પ્રતિભા ખરાબ એકતાનતાને પામેલી નથી એમ
 આપણને જણ વાર જણાવે છે પણ પ્રતિભા જોતે નથી એમ નથી પ્રતિભા
 તો છેજ છે ને તે રાં દલપતરામના ઋતુવર્ણનમા જણાવેલી છે તે કરતાં પણ
 ઉચ્ચ પ્રકારની છે, એ એજ સર્ગની રચનાથી પણ સદૃશ્યને સમજાવે એજ
 પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રતિભાના. ઉદાહરણ એવા હોય તો પામ્યો સર્ગ સૈન્યરચના,
 ચૌદમો સર્ગ-સુલોચના વર્ણન, તથા બીજા સર્ગ સીતામદોદરી સવાદ, સુલો
 ચનાવિરહ ઈત્યાદિમા યુક્તિ મળી આવે છે, ને રાં દોનતગમની શુદ્ધ કાવ્ય
 શક્તિ આપણને જણાવે છે રાજાવિક પ્રતિભાગે પણ સરકારની તો જરૂર
 છે હીરો હીરો છે તે વાત ખરી છે, પણ તેને આપી સાફ કરવાની જરૂર
 છે, તેમ ન થાય તો તેનું હીરાપણ નકામું જેવું થઈ રૂઢ છે, પ્રતિભાના
 આનંદમા નિમગ્ન થઈ આ કાવ્યમા કવિએ જે કાવ્ય રચ્યા છે તે રસ અને
 કારાદિથી ખરપૂર છે, પણ તેમા તેમના તરંગ એકા બધા ઉપરાઉપરી દોડી
 રહ્યા છે, ને કાંઈ નવીન પ્રકારનું-અસાધારણ- કાવ્યત્વ ચમકાવી દેવાની
 કવિની ઉત્ક્રાંતિ બીધે એવા સૂચવાઈ પડ્યા છે, કેવળ પછો કેવળ કિંદ
 થઈ ગયા છે, ને અર્થનો બોધ ફેટુંટ રીતે કરતા નથી એટલુંજ નહિ, પણ
 ઠાંઠ કાંઈવાર તો બહુ જનન કર્યા છતાં સ્પષ્ટ થતા નથી. કાવ્યમાના
 જામેના રસને પડતો મૂકીને રાખે કે અનકારોની કિંદર્પતાને બધા બેસાડવા
 માટે થોભી રહી દુ ખ વેઠવું પડે એ રસગ વાચનારને તો કડવું ઝેર જેવું લાગે,
 અને કવિપણ જો ખરા રસગ હોય તો એવી ભુલમા કદાચ ન ઉતરે
 એટલાજમાટે કાવ્યોમા પ્રસાદગુણને આવરવક ગણ્યો છે, ને શાન્ત કે શૃંગાર કે
 કરુણાપ્રધાન કાવ્યમા તો તે જીવન રૂપ છે એમ પણ વારતવિક રીતે માનેનું છે
 સાહિત્યકારોના વચન પ્રમાણે બોલીએ તો ‘કાવ્યાર્થ તો દક્ષિણની સ્ત્રીઓના
 રતનની પેઠે છેક ખુલ્લો થઈ જતા હોય તેપણ કામનો નહિ એમ ગૂંજરાતની
 સ્ત્રીઓના રતનની પેઠે છેક ગૂંડ હોય તે પણ કામનો નહિ, પણ મારવાડની
 સ્ત્રીઓના રતનની પેઠે કાંઈક ગૂંડ ને કાંઈક નહિ ગૂંડ એવો હોય તેજ
 ખરા’ રાં દોનતરામની ઘણી રચના બહુજ કિંદ છે, ને તે ઠેકાણે ઠેકાણે
 જણાઈ આવે છે, કેવળ નજ સમજાવે એવી કિંદતા લેવા કરતા કાંઈક
 સમજાવે તેવી કિંદતાનો એકજ નમુનો બતાવીએ

દિવ્યપરી મુખ ગૌર ધરી જ્યમ અંતર રૂપામિત્રે વિદ્યસે છે,
રાત સમે નભમિત્ર સરોવરમાં સમ પંકજ નૃસ કરે છે;
તોપણ પાંખડી સર્વ સહિત મિત્રામ ઉદિત થયો નવ લાનુ,
આજન્મ આ ગઢલેક વિરે ક્યમ આમ અહો વિપરીત જણાવું !

આપણે ચંદ્રવર્ણનનું છે ને કવિની ઉક્તિ છે. એમાં સારી પ્રતિબા
પ્રેરિત રસ છે એમ કોણ નહિ માને ? ચંદ્રને ગૌરમુખી પૈરિ કદપી સ્યામ
જાંબરમાં—આકાશ તથા વસ્ત્રમાં—વિચરનારી કહી, વળી તેનેજ નભ સ-
રોવરનું પંકજ કહ્યું, ને તે મધ્યાર્ધે નૃસ કરતુંજ કહ્યું ને તેથી સરોવરપણુ જ-
રૂં મિથ્યજ, નહિ તો પંકજ કાચે શામાટે ? આગ શબ્દે શબ્દે રસ પૂરીને
આ પદ્યને કવિએ શુભ પ્રતિભાના પ્રતિબિંબરૂપે ક્રમક્રમણું છે એમાં સંદેહ
નથી; પણ એજ પ્રતિભા કેવી આંખથી નાંખી છે, તેને કેવી મચડી નાંખી
છે ને ક્ષેશ પેદા કરી રસ ભંગ કયો છે એ સંસ્કાર દોષ પણ નગરે પડી
ખેદ પમાડાવિના રહેનો નથી. મુખ્ય ક્ષેશ તો એજ યાવ છે કે ચંદ્રનું
ઉદય યદ્ય પ્રાતઃકાલે અસ્ત યતું તેને પંકજના નાચવા તથા મીચાવારૂપે વ-
ર્ણવું છે, ને તે રાતમાં તથા સૂઝોદયથી યંતું એમ વૈપરીત્ય બતાવી વિભાવના
કે વિશેષોક્તિ કરી છે. વળી ચંદ્રને પંકજની ઉપમા આપી છે પણ ચંદ્ર ને ઉપ-
મેય તેનું ઉપમાનમાંજ અધ્યવસાન પણ આતિશયોક્તિમાર્ગે રાખેલું છે. આવા
અલંકાર સાધવાતરફ કવિનું લક્ષ ગયું છે. પણ એમ કરવામાંથીજ ક્ષેશ
પેદા થયો છે. વસ્તુગત્યા જ્યાં સંબંધ બંધ એસી શકે ત્યાં આવી કાર્ય કારણ
ભંગરૂપ કદપણુ એક સમતકાલીનમાટે થોડું સકાપ. સૂર્યથી કરી પંકજનું
મીચાવું, કે રાતમાં તેનું નાચવું એ બંને વસ્તુગતિજ નથી, છતાં કલ્પિતો સ્વ-
તંત્ર છે, તેમ પણ કદપી શકે, પણ તે ક્યારે ? ક્યારે આલંબનગત રસના નિ-
ર્વાહથી જી ઉઘી કદપના ગતાર્ય દોષ ત્યારેજ. લંકામાં શું સૂર્ય ઉદય થતાં
ચંદ્ર અસ્ત પામતો ન હતો ? કે તે વાતને “આજન્મ” એમ કેમ યંતું એમ
કવિ બતાવે છે ? આજન્મ એ શબ્દોથી એમ સૂચના યદ્ય જાય કે આલંબનગત
દોષ એવો રસાંશ દૂરો કે જેથી આગ વૈપરીત્ય સમજાય, અને જે પંકજ—
ચંદ્ર—છે તે અજવા ભાનુ કે ઉત્તમ કોઇનું રૂપક માનેજ દૂરો, લાંબણિક જેવાં
દૂરો. પણ આમાંનું કશું એ છે નહિ, છતાં વિનાકારણ આવી વિપરીત ક-
દપના એક અલંકારના ભાગથી કરીને કવિએ પરમ ક્ષેશ ઉત્પન્ન કયો
છે. ક્ષેશ નહિ પણ વિરોધજન્ય એ પંજુ ગણાય. એ વિરોધ ટાળવા
આપણે ધારીએ કે ભાનુ તે રામચંદ્ર હોય ને, પંકજરૂપ ચંદ્ર તે જ-

આવા પ્રકારના સંસ્કારદોષ તો અનેક છે. માટે શું પ્રતિભા નથી ?
 જેમ કલંક સહિત પણ નિષ્કલંક ચંદ્રપ્રભા દીપે છે. તેમ રા. દોષનરામની
 પ્રતિભારૂપ કૌમુદીપણ અસંસ્કારરૂપ કલંક સહિત છતાં નિષ્કલંક ગોમે
 રાત્રીથીજ દિવસ શોભે છે, અંધારામાંજ અગ્નિ વધારે દીપે છે, તેમ ક :
 ત્વપણ કાંઈ અસંસ્કારમાં હુપાયેયું વધારે દીપી ઉઠે છે—તે સ્વભાવિક રીતે
 કવિતામાં સિદ્ધ છે એમ થાય છે. સંસ્કારદોષ છે તે ઉચ્ચાભિલાષી મનાયી
 ટળે એમ છે; છોક્ર પ્રાકૃત લોકની ખુશી સંપાદન કરવા તરફ વળવાથી, એક-
 લે કે સહેલા શબ્દો વાપરવા જવાના લોભથી, એકાદ તકપડ પરીધરી નેવા
 પ્રાસના લોભથી, યદ્ય આલે છે. પણ ઉચ્ચાભિલાષી ખરા પ્રતિભા પૂર્વક
 કવિઓ અપ્રાકૃત અલૌકિક સુંદરતા—રસ—ના પૂર્વક છે, ને તેમણે તો
 કદાપિ લૌકિક પ્રાકૃત ધર્મ લેવેજ નેમણે નહિ. આમ શુદ્ધ પણ કાંઈક સં-
 ગ્રાહીન પણ પ્રતિભા તો સર્વથા આ ઈર્દ્રજિત કાવ્યમાં જગજીજ રહેલી છે.
 તે તેથીજ તેને કાવ્યત્વ તથા તેના રચનારને કવિત્વ બને સાચેજ પ્રાપ્ત થાય
 છે, ને યોગ્ય છે.

એસિવાય, સેવ્યસેવકધર્મ (શાસ્ત્રી શંકરલાલનું) હજરત મહંમદનું
 જીવન ચરિત્ર, માઅનેહાકરાં, સીતાવનવાસ (શ્રીનારાયણ હેમચંદ્રનાં)
 સદ્ગુણી વહુ (રીં વનમાતી લાધા મોદીનું બાપાતર*); રાજ્યપદ્ધતિ અંગ-
 રેજી તથા ગૂંજરાતી (રા. મલ્હાર બીખાજી બેલસરેની) એટલા અંથો પણ અ-
 બને અભિપ્રાયમાટે મળેલા છે તે સર્વે જહુ સારા છે, ને વાંચવાયોગ્ય છે. શ્રીના-
 રાયણના ત્રણે અંથનો વિષય જહુ ઉત્તમ છે, તેમ રા. બેલસરેનો અંથપણુ ઘણ-
 ની રાજ્યવ્યવસ્થા સમજવાની આવશ્યક જરૂર પૂરી પાડનારો તથા ઉપયોગી છે.

એર કાજળી ! ! શ્યાંથી એ શબ્દ આવ્યો ? એર એટલે વિષ ને કા એપડે
 વિભક્તિનો પ્રસય અને જલીતે જલ એમ કાંઈક સખતિ મેળવીને વિષ. જહુ
 એવો શબ્દ કવિએકલ્પ્યો હશે ! ચતુરાઈ ખુબ કરી !! શબ્દ વિભાગ એર + કા +
 નેપે અ તથી લાગતો પણ એર + કાજળી એમ લાગે છે તે બાપા વિવેક
 રાવણ વંશ કબલેલું.

આમાં પ્રથમ બે ઉલ્લાખનું બાપાન્તર પણ ચયેલું છે, જે વિષે અમે એક-
 દિય અને હર અથવા એવાજ ર છીએ. વિષય ઉત્તમજ છે એતો નિર્નવાદ છે.
 ત્વરૂપ આશ્ચર્ય થઈ છે તે થાત જ સરખાવટ કરી જોતાં પૂરવું જે બાપાન્તર છે
 નહિત છે, માટે સદૃશ્ય વિચારી લે.
 અને શર્ભરા એ આમ્ય. શબ્દો વાપ

પુસ્તક પ્રસારક મંડળીની ઓફીસમાં

• વેચાતા સમ્પત્તિ અને સારંગ પુસ્તકો •

સંસ્કૃત.	કીમત	ટા.	કીમત	ટા.
શ્રી ૨૫૦૫૫૫ ... ૦)-	૦) ૫	દરિનાવિરાગ ... ૦૫૫	૦)-	
ધાતુ ૩૫૫૫૫ - ... ૦)-	૦) ૫	દુઃખવિષે નિમિષ ... ૦૫-	૦) ૫	
અમાય ચક્ર... .. ૦)-	૦) ૫	સંપદલક્ષ્મી સનાદ ... ૦)-	૦) ૫	
વૈદાંત ચિંતામણી ... ૧	૦)-	પ્રાણી વર્ણન ભા. ૨ ... ૦૫	૦) ૫	
શ્રીમદ્ભગવદ ગીતા ... ૦) ૫	૦) ૫	, ભાગ ૩ ... ૦૫	૦) ૫	
• ગુજરાતી.		કન્યાઓની અઠત... ૦૫	૦) ૫	
આનંદીનાથ નેશી ... ૦) ૫	૦) ૫	ગરબાનળી ——— ... ૦)-	૦) ૫	
એકના એકમો ... ૦) ૫	૦) ૫	ગુજરાતીના બીજાગી ... ૦-	૦) ૫	
અકાલિયુતે બાના ... ૦-	૦) ૫	ક્રીમીઆગ્ર ચરિત્ર ... ૦	૦) ૫	
„ મોટા ... ૦૫	૦) ૫	કથનાનની ... ૦	૦) ૫	
કુસુમભાણા... .. ૦૫	૦) ૫	તાર્કિક્યોત ... ૦	૦) ૫	
મિહિલ સિંધુ ... ૧૫	૦) ૫	દૈવચંદ્રવૈલુ ... ૦-	૦) ૫	
મુરેશ ચરિત્ર ... ૧૫	૦) ૫	કેશીનરુ વર્ણન ... ૦-	૦) ૫	
ભામિની ભૂપત્યુ ... ૧	૦) ૫	વીરમઝક ભા-૨ ... ૦૫	૦)-	
શ્રીમતે નીતિ ... ૧૫	૦) ૫	બ્રાહ્મધર્મ ... ૦	૦) ૫	
શ્રીનીતિ ધર્મ ... ૦૫	૦) ૫	સુત્રાચના સતી તાલક ... ૦	૦) ૫	
શ્રીસ ભાષણ ... ૦)-	૦) ૫	બોધપુત્રી મ્યુમિહ ... ૦)-	૦) ૫	
ગૃહ્યમં ... ૦)-	૦) ૫	ચન્દ્રસેન અને વેણી ... ૦	૦) ૫	
દુર્દરી ગુપ્તમદિર ... ૦૫	૦)-	૧ પદમણી ... ૦	૦) ૫	
સદ્ગી સીતા ... ૦)-	૦) ૫	જ્ઞાનશાહ બીરબન ભા. ૧ ... ૦)-	૦) ૫	
નિચો ... ૦)-	૦) ૫	„ ૨ ... ૦)-	૦) ૫	
કોતા... .. ૦૫	૦) ૫	• ગીરી ગીરી વાતો ... ૦-૫	૦)-	
દત્તરામચરિત્ર ... ૧	૦) ૫	ક્રમચમદોદય ... ૦	૦) ૫	
પ્રાણવિનિમય ... ૩	૦)-	વૈષ્ણવ ગુરુ ધર્મ કર્મ ... ૦-	૦) ૫	
સુમોધમચક્ર ... ૦૫	૦)-	સદ્ગતિ ... ૧	૦)-	
લક્ષ્મણોદય ... ૦૫	૦) ૫	ગુજરાત મરમચક્ર... ૫-	૦-	
વિચાર સાધન ... ૦)-	૦) ૫	સ. ૧૯૪૫ ની ગુણ ... ૦	૦૫	
બાળ ચિત્રપોથી ... ૦)-	૦) ૫	ક્રમ દેવદયુરન ... ૦૫	૦)-	
મિત્રી માર્ગ ... ૦	૦) ૫	ગુણવિનય ... ૦	૦) ૫	

લખ્યાણ—આ પત્રને માટે સર્વેએ છુટથી કરવું—એવી અંગેરી અસલથીજ પ્રાર્થના છે; પણ તે કે જે પણ માસની તા. ૧૦ થી પહેલા આપશે તોજ તે પછીના માસમાં દાખલ થઈ શકશે. લખ્યાણ તથા પત્ર, ચોપાનિયાં વગેરે અંબંધી વ્યવહાર પ્રિય વદાના તંત્રી-નડિયા, એ મરનામે ગણવે. પત્રના લખાણ તથા વ્યવસ્થા આપત અમને લખવું. “મળેલું” એમ લખ્યાવિના નેટલા વિષયો આ પત્રમાં આપ્યા છે કે આવે છે તેમાં કોપીરાઈટ તંત્રીનો છે, માટે તે છાપના છાપવાનો કોઈને હક નથી.

લેવાજમ પોસ્ટની દીકાગથી વાળવામાં આવે તો તે દીકાગ માત્ર ના આનારાણીજ હોની જોઈએ. ૬૦ રૂપીએ એક દીકાટ વટાવની પણ વાળવા સુધુ નહિ. યજ્ઞ પૂરોગ નગરનારે ના આનો વધારે વાળવો.

જાહેરખબરો—લાન એક વખતનો :—આખા પાનાના ૩ ક). ના પાનાના ૩ ૨) ના પાતું અપના સે ઇંચ જમાનો ૩. ૧૧ દરેક લીટીના ૩ જાણી મુદતમાં ઉધડ લાવે ઠનવરાના આગે. ૨૦ થી પહેલા ને જાહેરખબર નહિ મળે તે તે પછીના માસમાં જમા હશે તોજ આંણી શકશે—નિક તે તે પછીનામાં આવશે.

સુખર્ષ-પુસ્તક પ્રસારક મંડળી.
કાગકાદેવી ગોડત વાડી.

રામદાસ કાશીદાસ, મોદી.
વ્યવસ્થાપક

ખાલસુબોધ.

(ખાળોપયોગી તથા ચાળોપયોગી, સરસ, સંરંજ અને શુદ્ધ માસિક ચોપાનિયું.)

વાર્ષિકલવાજમ.

સુખર્ષના માહક પાસે રૂ. ૫—જલદારગામ ૧૧ પાસે રૂ. ૧૦.

માહક ચલાઈ ૧૧ ગાઓએ લવાવના માથે “પુસ્તક પ્રસારક નાગીના ગેવેન્ડર” ને પત્ર લેખવો.

ક્રિયાત વર્ષ ૧ ના ૨ ૧) પૃથ્વીમંડળી પોર્ટલ મળીને—આમ પરમાત્માના પાત્રે એકર—અગાડીને લીધામાં આવે છે

ધર્મ-અર્થ-કામ ને મોક્ષ એ ચારે પ્રમોગાત જોમાં અર્થાય છે એવું-

પ્રકાશ
૪૫
અ. ૭

પ્રિયંવદ.

એપ્રિલ
સને
૧૮૮૯.

PRIYAMVADĀ.

A Social and literary Monthly Magazine.

નાહિ જ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિહ વિદ્યતે ॥ મ. ગી. ૪. ૩૮ ॥

ઉદ્ધરેદાત્મનાત્માનં જ્ઞાત્માનમવમાદયેત્ ।

આત્મૈવ જ્ઞાત્મનો યન્ધુરાત્મૈવરિપુરાત્મનઃ ॥ મ. ગી. ૬. ૬ ॥

અર્થ — આ જનતમા જ્ઞાન (પરમજ્ઞાન) સમાન પવિત્ર બાજુ કાઈ નથી. (જે માન કરવામાં) આત્માવડે આત્માને તારવે, પણ આત્માનો નાશ નુ કરે, ૧૨૩ કે આત્મા એજ આત્માનો બધુ છે તે વિષુ પણ છે (અર્થાત્ પાતે પાતાનો પ્રજે સમાર્થ ન લે, તેજ આત્મા આત્માનો વિષુ પથો, તે લે, તે બધુ પથો.)

અનુક્રમણિકા.

૧ નરતન ગોકુળ ચિત્રે	૧૦૧
૨ શીમહાગવદ્ગીતા	૧૦૧
૩ ધર્મ-કૃત્ય-ગાથા	૧૨૮
૪ બાવો જોડના તે સત્ય.	૧૩૨
૫ ધર્મની કોવણી	૧૩૫
૬ શુનાગસિંહ	૧૩૬
૭ અયાવસોગ	૧૩૯

તંત્રી-પ્રોફેસર મણિલાલ નમ્બુદ્રાઈ દિવેદી, તડિયાદ.

અધ્યક્ષ-પ્રોફેસર—પ્રસ્તાવક પ્રમારક મંડળી—મુંબઈ.

મુંબઈ;
સુભોધપ્રકાશ પ્રેમ.

જાહેરખબરો.

પંચદંડ-અદ્ભુતકથા.

મહા કવિ સામળનું રચેલું કવિતાનું પુસ્તક પદ્ય આપૃતર અને શં-
ખકોપ સાથે છપાય છે પૃષ્ઠ ૨૦૦ કિમત ચાર આના પોટ માફ. પસંદ ન
પડે તો પૈસા પાછા. પાછળથી પૈસા આપનારને વેદ્યુપેએગમ—જનમનગર
આધિપતિ—મધુકર જાલવિલાસ.

આર્યસમુદય.

રચનાર.

વૈદિતશ્રી ગદ્દલાલજી ધનરયામજી.

સં. ૧૯૪૫ ના ચંદ્ર માસના ગુજરાતી અંકમાં ત્રીજે પ્રમાણે વિપ્રયો છે.

૧ રામતેજ આરામ, (પિદ)

૩. અદ્ભુતકથાગાર.

૨. જગત્પુ સ્વરૂપ.

૪. સમસ્તોક્તી ભગવદ્ગીતા.

માર્ગશીર્ષના સંસ્કૃત ભાગમાં નીચલા વિપ્રયો આવ્યા છે.

૧. શ્રીરામસાચાર્યજી પ્રણીત “તત્ત્વવીપ: સપ્રકાશ:”

૨. હરિહરસાદૃશ્યત - હૃદયદ્રુત ખંડકાવ્ય.

ગુજરાતી તથા તથા સંસ્કૃત બંને ભાગ મળીને

વાર્ષિક લગાજમ રૂ. ૬)

ટપાલખર્ચ રૂ. ૦=

એકસો ગુજરાતી કે એકસો સંસ્કૃત ભાગે રાખનારને પહેલિયાસંપૂર્ણ

સાથે વાર્ષિક લગાજમ રૂ. ૨૫૫ પડશે. આદક થવા ઇચ્છનારે નીચેને સરનામે

પોતાનું નામ લખી, વવાજમ સાથે લખી મોકલવું.

ગુરુરામવાડી, ગાંધેટ

મોતીલાલ ત્રિભોવનદાસ સદાવાલા,

પોસ્ટ, મુંબઈ.

શ્રી. એ. એસ. એસ. શ્રી.

વ્યવસ્થાપક “આર્યસમુદય.”

નરતન-ગોકુલ વિષે.

(મજેકુ.)

- નરતન ગોકુળમાં ગિરધારી-ખેલ કરે જુઓ ખાસા,
 પૂરણુ થકા કરે પરિપૂરણુ-આહિર ભક્તની આશા-નરતન ગો.
 પ્રથમ પાપમતી હણી પુતના-ચિંતાતું એર સુધીને,
 ઠાલ્યો પછી તરણુવત ટટો-રાછ કીધો છે નથીને-નરતન ૧
 ભક્તિ જસોદાએ આપ્યા છે ભૂધર-પ્રેમને દામણે વહાસો,
 હુપદ મમપદ ઝાડ ઉખેડ્યા-લોહા કરે નદલાસો-નરતન ૨
 વાદ વહાસુરનો વધકીધો-સમતા કોટી કરે પાંચે,
 મોહ બગાસુર મોહને માર્યો-તપસાતણા તટ માટે-નરતન ૩
 આગસ દેત આધાસુર આગ્યો-સાધન બાળક સહાયા,
 એક ધડીમાહે એ ફૂત માર્યો-અર્લક છવતા આગ્યો-નરતન ૪
 વાચુતર અલાનો ગર્વ ગળ્યો છે-છોભાખડયા ગુણસિદ્ધ,
 ધુન્ય વૃંદાવનમાં ચારે ધેનો-દયારૂપી દિનખંડુ-નરતન ૫
 કરણા કુંવારિકા મત કર છે-સીતળતા રત સારી,
 અભય કદળે ચઢી અસળેલો-નદાગ્ર કરી મગનારી-નરતન ૬
 દુરિજન મેઘ ચઢ્યા દુઃખ દેવા-ધ્યાન ગોવરધન ધાંધો,
 નાપિરાન પશુ ગોકુળ રાખ્યુ-ઈંદ્રનો ગર્વ ઉતાર્યો-નરતન. ૭

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

(અનુસંધાન પાને ૧૦૫ થી.)

- કર્મણો હ્યપિ બોદ્ધવ્યં બોદ્ધવ્યં ચ વિકર્મણઃ ।
 અકર્મણશ્ચ બોદ્ધવ્યં ગહના કર્મણો ગતિઃ ॥ ૧૭ ॥
 કર્મણ્યકર્મ યઃપદ્યેદકર્મણિ ચ કર્મ યઃ ।
 સ બુદ્ધિમાન્મનુષ્યેષુ સ મુક્તઃ કૃત્સ્નકર્મકૃત્ ॥ ૧૮ ॥
 યંસ્ય સર્વે સમાર્ભાઃ કામસંકલ્પવૃન્નિતાઃ ।
 જ્ઞાનામિદમ્ધકર્મણં તમાદ્યુઃપંડિતં બુધાઃ ॥ ૧૯ ॥

લક્ષ્મી કર્મફલાસંગં નિલ્લહસો નિરાશ્રયઃ ।

કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈવ કિંચિત્કરોતિ સઃ ॥ ૨૦ ॥

નિરાશીર્યતચિત્તાત્મા લક્ષ્મીસર્વપરિગ્રહઃ ।

શારીરં કેવલં કર્મ કુર્વન્નામેતિ કિલ્બિષમ્ ॥ ૨૧ ॥

યદૃચ્છાલાભસંતુષ્ટો દ્વન્દ્વાતીતો વિમત્સરઃ ।

સમઃસિદ્ધાવોસદ્ધૌ ચ કૃત્વાપિ ન નિબધ્યતે ॥ ૨૨ ॥

ગતસંગસ્ય મુક્તસ્ય જ્ઞાનાવરિધતચેતસઃ ।

યજ્ઞાયાચરતઃ કર્મ સમગ્રં પ્રવિહીયતે ॥ ૨૩ ॥

બ્રહ્માર્પણં બ્રહ્મહવિર્બ્રહ્માગ્નીં બ્રહ્મણા હુતમ્ ।

બ્રહ્મૈવ તેન ગન્તવ્યં બ્રહ્મકર્મસમાધિના ॥ ૨૪ ॥

અક્ષરાર્થઃ—(૧૭) કર્મનું તેમ પિતૃનું અને આકર્મનું (તત્ત્વ) બંધુવાનું છે, કર્મની ગતિ ગદન છે (૧૮) કર્મમાં જે આકર્મ જુએ છે તે આકર્મમાં કર્મ જુએ છે, તે, મનુષ્યોમાં બુદ્ધિમાન, મુક્ત, અને સર્વકર્મ કરનાર, છે. (૧૯) જેના સર્વ સમાર્થક કામસંકલ્પ નિર્મિત છે તેવા, જ્ઞાનાગ્નિથી દબ્ધકર્મવાળાને બુદ્ધ લોક પંડિત કહે છે (૨૦) કર્મકૃતિએ આસંગ તથા નિર્લિપ્ત અને નિરાશ્રય એવો તે કર્મમાં અભિપ્રવૃત્ત છતો પણ કાંઈ કરતો નથી. (૨૧) નિરાશ અને ગત-ચિત્તાત્મા તથા સર્વપરિગ્રહરહિત (એવોને) માત્ર શારીરક કરવાથી કિલ્બિષ-પ્રાપ્ત કરતો નથી (૨૨) જે યદૃચ્છાલાભી સંતુષ્ટ છે, દ્વન્દ્વાતીત છે, અને સિદ્ધ કે અસિદ્ધિ ઉભયપરત્વે સમ છે, તે કરતો છતો પણ બંધાતો નથી. (૨૩) સંગરહિત, મુક્ત, અને જ્ઞાનરચિત્તવાળાનાં યજ્ઞાર્થ કરેલાં કર્મ સમગ્ર લપ પામે છે (૨૪) આર્પણુ બ્રહ્મ, હવીશ્વર અગ્નિબ્રહ્મ, હોમનું બ્રહ્મ, જે તે કરવાનું બ્રહ્મમાંજ, બ્રહ્મકર્મસમાધિથી કરીને.

વિવેચનઃ—કર્મ શું અને આકર્મ શું કયાદિ વિવેક કરવાયાં પંડિતો પણ અવગણનાપદે માટે તે હું તને સમજાવું, જેથી તારા અર્થુભથી મોક્ષ થાય એમ આગળ શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે એ કર્મવ્યત્તરયા દ્વે સ્પષ્ટરૂપે સમજાવે છે. કર્મ એટલે ક્રિયા માત્ર એમ સમજવાનું છે, અમુક ધર્મે, કે અમુક દેવદર્શનાદિ કે યાગયજ્ઞાદિ, કે ભાગ્યદીપ્તિ તેટલું જ કર્મ એમ નહિ. મન વાણી, કાયા કર્મથી જે જે ક્રિયામાન બને તે બધી કર્મ. કર્મનો શાસ્ત્રીયરૂપે અર્થ કરીએ તો એટલોજ થાય કે કારણસમુદય; કેમકે જે જે કામ કરાય છે થાય છે તે બધાં હવે-

પછી યનાર કોઇ બીજા કામનાં કારણ છે અને (બૂતકાલમા યદ્ય ગયેલાં કોઇ કારણોનાં કારણ છે). આટલી સમજ કર્મસાધના અર્થ પરત્વે લક્ષમાં રાખવાથી શ્રીકૃષ્ણ જે કહે છે તે બહુ સારી રીતે સમજવામાં આવશે. સામાન્યરીતે કર્મ એટલે વેદાન્ત વિધિ (જેમકે સ્વર્ગ કામનાવાળાએ ન્યેતિષ્ઠામ કરવો) અને વિકર્મ એટલે વેદાન્ત નિગેધ (જેમકે કલ બ્રહ્મણ્ય કરવું નહિ). તેમજ અકર્મ એટલે કાંઈપણ ન કરવાની મનાઈ. એ ત્રણેનું રહસ્ય ધણું ગહન છે મારેજ તેમનું તત્ત્વ યથાર્થ સમજવાનું છે. કર્મની ગતિ અર્થાત્ કર્મની વ્યવસ્થા બહુ સૂક્ષ્મ અને તેથી ન સમજાય તેવી છે મારે આ ત્રણ વિભાગ જેમ સામાન્યતઃ સમજાય છે તેમ સમજવા એટલે કર્મનું તત્ત્વ સમજાઇ ગયું એમ ન જાણવું. ઉદાહરણ તરીકે, કોઇ વેદાન્ત વિધિરૂપ યજ્ઞાદિ કરતો હોય અને નિયેધરૂપ કર્મ ન કરતો હોય, ને તેટલાથીજ પોતે બદ્ધ ધાર્મિક છે એમ અભિમાન કરતો હોય, અપના કોઇ મોન ધારણ કરી કરતો હોય, વા સંન્યાસી કે જ્ઞાની થયો છું એમ અભિમાન રાખી વેદાન્ત નિધિનિગેધ પાળતો ન હોય, તો આવા યજ્ઞાદિકરનાર કે ન કરનાર તે સર્વે કર્મનું રહસ્ય સમજતાજ નથી, પણ શબ્દ-માત્રથી કોઇક કેવલ મિથ્યાચારમાં ભમે છે એમજ જાણવું. આ પ્રમાણે આમે લખીએ છીએ તેથી કોઇને નવાઈ લાગશે. પણ તેમ નથી. કર્મની ગતિ બહુ ગહન છે, મારે તેનો વિવેક કરવાનેજ શ્રીકૃષ્ણ સ્પષ્ટ રીતે આમે કહીએ છીએ તેવાજ આશય સ્પષ્ટ કરવા ગાંડિયો છે. કહે છે કે જે કર્મમાં અકર્મ જુએ છે અને અકર્મમાં કર્મ જુએ છે તે જુદિમાન છે. કર્મ એટલે વિહિત પ્રતિયોદ્ય એવાં જે કાર્યમાન તેને જે ગાંધિયમ યથાર્થ રીતે અકર્મ ન કરવડરૂપ નથી કરતાં એમજ સમજે છે, તેમ અકર્મ એટલે સંન્યાસાદિ તેને પણ જે કર્મરૂપે સમજે છે, તેજ જુદિમાન છે. આત્મા સર્વદા અક્રિય અકર્મ અવિદ્ય છે તેને કર્મ નથી અકર્મ પણ નથી. નાવમાં એટલે માણસ નાવની ગતિ તીર ઉપરનાં વૃક્ષાદિને આશરે છે, તેમ શરીર શુણ્ણાદિની ગતિ (કર્મ) છવ તટસ્થ આત્માને આશરે છે; કર્મમાં અહંભાવ ધુરે છે અર્થાત્ પોતેજ અકર્મ છે તે સ્ક્રિય સકર્મ એમ અહંભાવથી માને છે, ને દૈવદાનિનાં કર્મ પોતામાં આશરે છે, એ જોડું છે. આનો વિવેક સમજી, શુણ્ણશુણ્ણ પ્રવર્તે છે એ વાંચ્ય હૃદયમાં કસાવી, જે પુરૂષ કર્મ કરે, તે કર્મ ન કરતો હોય તેવુંજ છે; કેમકે પોતે અહંભાવ તજ્યો છે એટલે દેહ, દેહનાં કર્મ કરે છે તેમાં પોતે જે અક્રિય છે તેને લેવા દેવા નથી. આમ તત્ત્વ વિચારતાં કર્મ પણ અકર્મજ છે. એજ રીતે સંન્યાસાદિ જે અકર્મ ગણાય છે તે પણ કર્મજ છે. કેમકે હું સંન્યાસી એવો અહંભાવ હોય ત્યાં સુધી તે અકર્મ નથી, પણ કર્મ છે, ને પણ ખરાબ કર્મ

છે. વળી અકર્મ સંભવતુંજ નથી, કેમકે સંન્યાસ કરનાર પણ શાનો સં-
ન્યાસ કરી શકે છે? ખાવાનો, પીવાનો, ફરવાનો, બોલવાનો, વિચારવાનો,
આસપ્રઆસનો, રમતક્રમણનો, શાનો સંન્યાસ કરે છે? આમાંની એકે વાતનો
ત્યાગ બનતોજ નથી, કદાપિ પણ તે આટકાવાતી નથી, કેમકે સર્વદા કર્મ કર્મ
ને કર્મ એતો વસ્તુ ગતિજ છે. અપ્રવૃત્તિ એવી વસ્તુ ગતિજ છે નહિ.
દેહેન્દ્રિયાદિ કદાપિ પણ અકર્મ થનારાં નથી; અકર્મ તો કેવળ તે સર્વનો અ-
ન્તર્હિત સાક્ષી આત્મા તે છે. સારે અમે સંન્યાસી થયા છીએ એમ અભિ-
માન ધારી, જે કદાપિ પણ અકર્મ ન થઇ શકે એવાં દેહેન્દ્રિયાદિને અકર્મ
માનવાં અને જે સર્વદા અકર્મ આત્મા તેને 'હુ અકર્મહુ' એમ અહંભાવ રાખી
મૂર્ખ કરવો, એ મહાભ્રમ છે. વાસ્તવિક રીતે તો કર્મ કદાપિ છૂટવાતું નથી;
પણ તેમાં અહંભાવ તગવો એટલુજ રહ્યું છે. આમ વિચારવાથી અકર્મ
પણ ન થઇ રહેશે. સારે હવે રપટ થઇ ગયું કે કર્મ (એટલે વિહિત તેમ
નિષિદ્ધ ક્રિયા) પણ અકર્મ છે, ને અકર્મ પણ કર્મ છે, ને જે એમ સમજે છે,
તેજ ખરા બુદ્ધિમાન એટલે જ્ઞાની છે, સુક્ત એટલે યોગી છે, અને સર્વ કર્મ કર-
નાર એટલે મૂહોટા યજ્ઞયાગાદિ કે સંન્યાસાદિ સર્વ કર્મનું જે અતિ અમુલ્ય ફલ
તેનો સમજનાર તથા ગોગવનાર છે. આ પ્રમાણે કર્મ ધિકર્મ ને અકર્મની વ્યવસ્થા
નું રહસ્ય છે. કાઈ લોક આ ઠેકાણે કર્મ અને અકર્મ નો ખીજી રીતે અર્થ કરે
છે. નિત્ય કર્મ જેવાકે સંધ્યાવન્દનાદિ, તેના અરવે એવો પ્રસિદ્ધ નિયમ છે કે તે-
મને કરવાથી લાભ નથી, પણ ન કરવાથી હાનિ છે. આ વાતને લક્ષમાં રાખી કહે
છે કે કર્મ એટલે ઈશ્વરાર્પણ બુદ્ધિથી કરેલું નિત્યકર્મ તેનેજ અકર્મ એટલે ખાસ
લાભ કરનાર કર્મ નથી એમ જે સમજે, તથા એજ નિત્યકર્મ જે લાભ આપનાર
નથી એટલે અકર્મ છે, છતાં તે ન કરાવતો હાનિ છે માટે તેને અકર્મ છતાં
પણ કર્મ સમજે, તે બુદ્ધિમાન. આ પ્રમાણે કર્મનો અર્થ કર્તવ્ય એવો હ્રેષ્ઠ,
નિત્યકર્મ પરત્વેજ યોજના કરે છે, ને ખીજા કર્મો પશ્ચાં મૂકે છે. આવી
સંગતિ કરવાથી કાઈપણ ફલ મળતું નથી; ને ક્રોધો અર્પે સિદ્ધ થતો નથી;
ઉવટી અવળી વાત મિદ્ધ કરાય છે, કેમકે જ્યાં કર્મમાત્રની વ્યવસ્થાનો પ્ર-
ભંભ ગાયે છે, ત્યાં એકલા નિત્યકર્મ સંબંધેજ વ્યવસ્થા કરવી ઉત્તમ તુચ્છ છે,
ને તેમાં પણ એક નિત્યકર્મનેજ કર્મ તથા અકર્મ ઉભય કોટીમાં સમજવું ને
તેનેજ કાકાશિન્યાયે આમ તેમ આમ ઘસડીલાવી ચુંચવું એ અર્થ કરનારની
અર્થસામર્થીનું દુર્બલત્વ સૂચવે છે. ત્યારે વાસ્તવિક તત્ત્વ આપણે કહ્યું તેમ
સર્વ કર્મ પરત્વે વ્યવસ્થા સમજાવવાનુંજ છે. એજ પ્રકારની જુઓકર્મની
વ્યવસ્થા શ્રીમદ્ભગવતના ઐશ્વર્યશકધના તૃતીયાધ્યાયમાં પણ આપેલી છે.

એનેજ વિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે. જેનાં સર્વે સમારંભ, એટલે સર્વે કર્મમાત્ર, કામ અને સંકલ્પવર્જિત છે, અર્થાત્ આ કર્મનું અમુક ફલ થાઓ, એનો હું બોક્તા છું, કંતાં છું, કલ્યાદિ કામના અને સંકલ્પથી મુક્ત છે, એક પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત કર્તવ્યરૂપેન કર્તવ્ય છે, બાકી તેમાં ફલેચ્છા કે કર્તૃત્વ બોધનૂત્વ કાંઈ આરે છે નહિ, એમ જેનો નિશ્ચય છે, તે હમરો કર્મમાં પ્રવૃત્ત હોય તથાપિ તેને તે કર્મ કારણરૂપ થઈ બંધનમાં નાખી શકતાં નથી. પોતે તે કર્મનો અભિસંધિ તત્ત્વો છે, એજ જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી કર્મરૂપી બીજા બળી ગયાં છે, એટલે તે વાવેલાં છતાં પણ ફલનાર નથી. આવા જે જ્ઞાની હોય તેનેજ બુદ્ધ એટલે બ્રહ્મવિદ્વિષ્ણુ પરમહંસો ખરા પંડિત ગણે છે. પંડા એટલે સમ્યક્ જ્ઞાન, તે જેને હોય તે પંડિત. બીજા પેદખારંગત, શ્રાત્રીય, અગ્નિહોત્રી છતાં કે સર્વે ત્યાગ કર્યે સંન્યાસાભિમાની છતાં પણ પંડિત ગણાય નહિ. એવા પંડિતો દર્મફલનો આસંગ એટલે કર્તૃત્વ બોધનૂત્વરૂપ સંબંધ તે તજી સર્વદા ચત્કિચિત્ પ્રાપ્ત ફલથી તૃપ્તિ માને છે; માનેજ, કેમકે તેમણે કર્તવ્યતા માત્રગાંજ આનંદ ગળ્યો છે. તેના ફલનો હીસાળ બાંધ્યો નથી, એટલે જે ફલ પ્રાપ્ત થાય તેથી તૃપ્તજ રૂઢે. જેટલી આશા તેટલીજ નિરાશા એવો નિયમ છે; એટલે જેને આશાજ નથી તેને નિરાશા ક્યાંથી હોય? સર્વદા તૃપ્તિજ હોય. નિરાશા એજ પરમાનંદ છે. એવા પંડિતોને ભૂત ભવિષ્ય છેજ નહિ, 'કેવલ વર્તમાનજ છે, કેમકે કર્તવ્યતા રૂપેન કર્તવ્ય કર્મને સમજવામાં તેમનો આનંદ છે. એવાની તૃપ્તિનો ભગ કલ્પાપિ થતો નથી. માટેજ તેમને નિત્યતૃપ્ત કહેવાય. નિત્યતૃપ્ત હોય તે નિરાશ્રય પણ હોયજ. દેહેન્દ્રિયાદિનો કર્મ કરવાનો સ્વભાવજ છે, માટે પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત કર્તવ્યમાં તે દોરાયછે, તેમાં હું જે અકર્તા છું તેને કાંઈ સંબંધ નથી એવો, જેને નિશ્ચય એસી ગયો છે; અર્થાત્ દેહેન્દ્રિયાદિરૂપ પોતાનાં આશ્રયસ્થાન છે, તેને પણ નિરાશ્રય ગણે છે, તેમા અભિમાન ધરતો નથી, તે નિરાશ્રય કહેવાય. આવો નિત્યતૃપ્ત અને નિરાશ્રય જ્ઞાની, અનેક કર્મ કરે તોપણ કાંઈ કરતો નથી: સર્કને છતાં અકર્મ છે, અકર્મ છતાં સર્ક છે. પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત થતાં કર્મ કરવાથી તેને જ્ઞેયો બાધ નથી. આત્મ પરમનૈરાશ્રય અવલંબી જે નિરાશ્રય છે, અને કર્તારૂપી અહંભાવથી તેમ ફલરૂપી મમત્વભાવથી જે મુક્ત છે, અર્થાત્ જેનાં આત્મા (હવ) અને ચિત્ત સર્વથા નિર્મૂલ થઈ ગયાં છે, યોગસ્થ-યત-છે, જે મતચિત્તાત્મા છે, ને તેથીજ સર્વ પરિચય રહિત છે--આ મીઠું, આ પારકું, આ ભોગ્ય, આ જ્ઞાન્ય ઇત્યાદિ પરિગ્રહ જેને નથી--તે પ્રારબ્ધવશાત્ પ્રાપ્ત થતાં શારીરકર્મ કરે તેથી

તેને કાંઈ પણ કિલિગત એટલે દોષ લાગતો નથી. શારીર એટલે શરીરને માટે કરવાં પડે તે કર્મ કદાપિ પણ બાધક નથી, પણ તે બ્યારે નિરાશ અને યતચિત્તાત્મા તથા પરિચ્છેદરહિત યદ્ય કરાય ત્યારે. શારીરકર્મ, કદાપિ પણ અટકે તેવાં નથી, બધાં સુધી દેહ છે ત્યાં સુધી તે દેહનું પ્રારબ્ધ પણ છે, ને તેથી તેનાં કર્મ પણ છે, એટલે શારીરકર્મ કદાપિ પણ તબ્દનું નહિ; તેને ને તબ્દનાં ગણે તેજ મૂલ જાણવે. માટે અભિમાન રહિત પ્રારબ્ધવશ શારીરકર્મ કરતાં કાંઈ પણ બાધ નથી, ઉદ્ધટું ન દરવાનો આગ્રહ માનવામાં પ્રાપ્ત છે. વારંવાર એનું એજ પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેથી જુદેજે કે કર્મને કર્મ જાણી નેજ કર્યું છે, જ્ઞાનિસંધિ તો છે નહિ, એટલે યદ્યથા અર્થાત્ પોતાની મેળે, જે લાભ થાય તેટલાથીજ સર્વદા જેને સંતોષ છે, ને સુખ દુઃખ ક્ષીત આતપ, ઈત્યાદિ હંદસાવ જેના મનને કંઈ વિશેષ કરી શકતા નથી, તેથી જે હંદાતીત એટલે હંદસાવથી પાર ગયેલો છે; ને વિમાસર એટલે જે ગમે તેથી ઉદ્ધન કે ન મળે તેથી ઇર્ષ્યાયુક્ત નથી, ને તેથી સર્વ ઉપર મિત્રભાવ પૂર્ણ મહાપ્રેમી છે, ને આમ હોઇ સિક્કિ કે અસિક્કિ ઉભયમાં એકરૂપેજ છે; તેવો કર્મમાં નિતાન્તરૂપ હોય તો પણ ખરા સંન્યાસીજ છે, કદાપિ બંધનમાં પડતો નથી. કોઇ એમ શંકા કરે કે આ પ્રમાણેનો જે ધર્મ કહો તે તો સંન્યાસીને ઉદેશી કહો પણ ગૃહસ્થને એમ કેમ કાવે, તો તેનું સમાધાન એવું છે કે આવી શંકા જરૂર વિક નથી. સંન્યાસીની કે ગૃહસ્થની વાત નથી, કેવલ નિરભિમાન કર્મપરાયણતાનો વિવેક છે, એટલે સાભિમાન સંન્યાસ કરનાર સંન્યાસી પણ ગૃહસ્થજ છે, ને નિરભિમાન ગૃહસ્થાશ્રમ કરનાર ગૃહસ્થ પણ સંન્યાસીજ છે. એજ વાત સવિશેષ સ્પષ્ટ કરે છે, ને ગૃહસ્થમાનને એનો એજ નિયમ ધ્યાનમાં રાખવાનો સૂચવે છે. સંગરહિત, એટલે બિમાંધ રહિત, ને તેથીજ મુક્ત એટલે પરમ જ્ઞાનસ્થ અને નિરંતર એવાં જે ગૃહસ્થ છે તેમનાં પણ કર્મમાત્ર લાયકામે છે, અર્થાત્ ફક્ત નથી, બંધનમાં નાખતાં નથી. તેઓ ગૃહસ્થ છે એટલે તેમનાં કર્મ છે; આપણે યતનું રહસ્ય નૃતીયાં પાપના વિવરણ વખતે સ્પષ્ટ સમજાવ્યા હોયે. તે પ્રમાણે આજુ અહાંડ એક યજ છે, તેમ પિંડ પણ એજ છે, એટલે અહાંડ તથા પિંડ પરત્વે કરવામાં આવતાં કર્મમાત્ર યજાયે, યજર્પજ છે; તેમાં જ્ઞાનિસંધિ તણને તે કરાય એટલે નિબાધ છે. એજ કર્મરૂપ મહાપ્રજ્ઞતા અર્જુન ધર્મ રહસ્યનો વિવેક સમાપ્ત કરે છે, કે કર્મ માત્ર ધર્મ એટલે જ શરદા જોડતાનો એજ નિધ્યાનંદ એક કર્મ-

૩૫. અહા માનવ રહ્યું, એટલે અહા ભાવથી કર્મ સમજનાર, સર્વદા અહાજ છે, મુક્ત છે, કદાપિ લેખાતો નથી. આ દેશણે નકામી જીવકરનારા લેખ એટલે કર્મ અને પ્રારબ્ધ એટલે એવી મેળે યનાર નસીબ તેની ભાંજગડોમાં ભમતા કોઈક ને વિચારવાનું છે કે કર્મ એજ સર્વ રહસ્યનું રહસ્ય છે, કર્મ એજ પ્રારબ્ધ છે, કર્મ એજ અહા છે. 'યનાર હશે તો થશે માટેહું તો કાંઈ કરનાર નથી' એવો વિચારજ ખોટો છે, પાપ છે, કેમકે યનું, યનું ને યનું; કર્મ કર્મ ને કર્મ; પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિને પ્રવૃત્તિ; એજ અહરૂપ છે, ખરી વસ્તુમતિ છે, વિચિત્રો નિયમ છે. માત્ર તેમાં અલિસાર્થિ તગતી એટલુંજ આપણે સંભાળવાનું છે; ને તેથી સુખી થવાંય તેમ છે, મોક્ષ પમાય તેમ છે. ત્યારે એજ રહસ્ય હવે શ્રીકૃષ્ણ કર્મની અહમયતા કહી બોધે છે. સામાન્ય યજમાં અર્પણ કરનાર, અર્પણ કરવાનું, અર્પણ કરેલું લેનાર, ને અર્પણાદિનો દ્રવ્ય પામનાર, તેની દ્રવ્ય આપનાર, એમ અનેક અવરથા આપણે જોઈએ છીએ. યજ એ અર્પણજ છે. જે વિશ્વરૂપ મહાપર છે, તેજ કર્મગય છે, કર્મ છે. એ યજનાં ત-ભાગ અંગો અહા છે, માટે કર્મ અહા છે; ને એવી અહાશુદ્ધિ એજ સર્વ રહસ્યનું રહસ્ય છે. આમ ત્યારે કર્મની અહમતા છે ત્યારે બૂત ભવિષ્ય ને વર્તમાન ત્રણે કાંઈમાં કર્મનો આધ નડવાનો સંભવજ રહ્યો નહિ. અર્પણ આપણે જેમાં અર્પાયતે, જે અર્પાયતે, જેથી અર્પાયતે,—અગ્નિ, કુંડ હવિષ, મુન્નુ દ્રવ્યાદિ એ સર્વે અહમજ; હોમનનું દ્રવ્યપણ અહા છે; હોમ લેનાર અગ્નિ પણ અહા છે; હોમ આપનાર અધ્વર્યુ તથા તેનો પ્રેરક યજ્ઞમન તે પણ અહા છે; એ હોમ જવાનો અહા અહા છે; અને આ અધ્વ અહરૂ-પણ હોઈ અહમયતા વિસ્તરે છે ને કરણ અહમયામિ છે, અર્પણ અહમ-યતિ યથાર્થ સમજાઈ જતું—કર્મ-અહમની એકતા સમજાઈ છે, કર્તા કરણ કર્મ એમ ત્રિપુટી માત્ર અહમય થઈ છે. એટલે કર્મગાન કદાપિ પણ અહમરૂપિ નડે તેમ નથી. અકર્મજ સકર્મ છે સકર્મ અકર્મ છે. આ શ્લોકને આજણો અહમપણ એ નામથી જોળાયે છે; ને જમના બેસતા જલાગલિથી અહમપણ સંકલ્પ કરે છે, ત્યારે જોતે છે. હવે સુજાણે, કે કોઈ જમતાંજ નહિ, પણ કર્મમાત્ર કરતાં ખરા જાણણે એટલે અહા સમજનારને અધું અહમપણું હોવું પડે. અહમભાવમાં અકર્મ નથી, તેમ કર્મપણ નથી, સર્વદા કર્મોકર્મ એકજ છે, તેથી જાનીઓએ નિરંતર અહમપણું છે, અહમતા માનવ દુઃખરૂપ નથી. આ-શ્લોકનો આપો અર્થાર્થ, પરમાર્થ રાખવું એ અર્પણજ મહાપર છે. અગ્નિ સર્વનું માત્ર ભાવિતજ ગણે છે, તજ કેટલાં એ અર્પણ, હવિ, અર્પણ ગણે છે, પણ એ હવિ અર્પણમાં અપણા કેટલેક એકતા છેક લાક્ષણિક

અને ધર્મ-શક્તી નથી કેમકે શ્રીકૃષ્ણના ઉપદેશની સંગતિ વિચારતાં એવા
અર્થથી ઉપક્રમ અને ઉપસંહારનો ભંગ થશે. (અપૂર્ણ.)

ધર્મ-કુટુંબ-રાજ્ય.

આપણા દેશમાં 'સુધારા'નો પ્રવેશ જે સમયથી થયો છે ત્યારથી તેનાં અરેક
રૂપાંતરચક્ર ચલ્યાં છે. જ્ઞાતિભેદ તોડવા રૂપે, ધર્મને નામે આણતો મૂર્તિ પૂજા પ્રર્મ
ઉચ્છેદવા રૂપે, સ્ત્રીઓને લાણાવવા તથા છૂટ આપવા રૂપે, બાલકાન બંધ પાડવા
રૂપે, અને છેવટ પુનર્જન્મને ઉત્તેજન આપવા રૂપે, આપણે સુધારાને બોલ્યો છે.
આ બધી જાણિતમાં આરંભે કાંઈ કાંઈ દરેક, પણ પરિણામે કૃતેહ મેળવેલી
નહિ, ને ઉશ્કરે પાછો પડ્યો, એ વાતનો સર્વ પ્રસિદ્ધ છે. સર્વે દેશમાં સુ-
ધારા સંબંધે એવાજ નિયમ છે કે લોકો ખોતાની લાગણીથી સત્યાસત્યનો
નિર્ણય કરી જે વાન મદલ્ય કરે તેજ નજારા સુધારારૂપે નીચડી શકે. નીતિનો
આચવા સત્યનોમાર્ગ કદાપિ પણ જલાત્કારથી ખજાવી શકાતો નથી; કેમકે
માણસનું હૃદયન એવું છે કે તેને કાંઈપણ પ્રકારના દબાણમાં રાખો તો તરત
કાંઈ અન્યરૂપે, તે દબાણની હદગદાર, દર્શન દેશે. આયો સ્પષ્ટ નિયમ છતાં
સુધારાવાળાઓ ત્યારે તે રીતે શોધ આપી જાય મેળવવામાં કાન્યા નહિ,
ત્યારે દબાણની મદદ લેવા ગયા—કપ્પેદો કરીને સુધારો કરાવવા બેઠા. એ
વાત પણ બ્યથા મધ; જાણી-જાણીને છંતીજ દતી. આટલે સુધી આપણે આવ્યા
છીએ, પણ હવે સુધારાનો જગ કાંઈ એટકી પડ્યો નથી. એવા દેશદિતેથી.
સુધારકોને ખરેખર ધન્યવાદ હો કે નેશી અનેક સિકરો વેરીને પણ પોને
ધન્ય કરેલે માર્ગે પરમાર્થ કરવા તનમન નથી આમદ પૂર્વક મંઠાં રહે છે.
મનાં આમદ, ઉદ્વગ અને તન્મયતા, સદ્બુદ્ધિ, એટલાં તો સર્વથા સ્તુતિપાત્ર
છે; તેમના અભિપ્રાય સર્વમાન્ય નથી એ તેમનો દોષ નથી.

આપણા આર્યમંડલના ઉપર સુધારાએ જે જે હુમલા કર્યા તે નિષ્ફળ
ગયા છે પણ પાણુ અસર્જના સુધારાએ એક અાથર્થ જેવું નવું રા પકડ્યું છે.
આપણો દેશ વર્તમાન સમયમાં સ્થિરનાન્તર અંચલનામાં પડેલો છે. તેની
આસપાસની સ્થિતિજ એવી આવી પડી છે એમ દર્શાવતા તેને છૂટકો
નથી. આપણું રાજ્યકલ્પેઓની નીતિ તેમાં વિશેષે કરીને આપણને આ
અંચલનામાં નાંખે તેવી છે. એમ ક્યાંક વિદેશનું કલ્યાણ, તથા તેની સાથે

ઉપર દેશીઓનું લક્ષ સારી રીતે જોવાયું છે, ને તેનાં બહુ લાભકારક પરિણામ આવવાની આશા છે. મૂલ્ય ને સુધારા તરફ વળ્યું હતું તેણે હાલ આ પ્રમાણે રૂપાંતર પડ્યું છે તે એટલું તો સારું, એવકર, તથા ઉચ્ચ પ્રકારનું છે કે તેની પૂરેપૂરી મદદતા સમજાવવાને સખ્તો પણ જડી શકતા નથી. એ વાતની સાબીતા તો એટલામાત્ર સિદ્ધ છે કે સુધારા પરત્વે અનેકધા છિન્ન છિન્ન અભિપ્રાયવાળા સર્વે આ રાજકીય સુધારા પરત્વે એકમત અને એક મંથ છે. પણ આવી રાજકીય સુધારણા ને વખતે ઉભી થઈ છે તે વખતે અસહન સુધારાએ અર્થાત્ સંસારી સુધારાએ ને રૂપ ધર્યું છે તે બહુ આશ્ચર્યકારક છે. જ્યાંસુધી સુધારાને સુધારાને માથેજ ચલાવવામાં આવતો હતો ત્યાંસુધી તો તેમાં મતભેદ કે મારામાર મમે તે થતાં તેથી દેશને નુકસાન થવાનો સંભવ હતો નહિ. પણ વર્તમાન સમયે 'સુધારા' એ ને રૂપ પ્રકાશવાનાં ચિન્હ કરવા માંડ્યાં છે તે દેશને હાનિકારક છે, કેમકે ને રાજકીય પ્રવૃત્તિ બચત થઈ છે, નેની સામે, એ સુધારાની હીલચાલ ગણાય છે. રાજકીય બાબતન- દેશીઓ આટલા આગળ પડી અમુક કેન્દ્રોએ માગે એ વાત ધણા પરદેશીં એને તેમજ કેટલાક સ્વાર્થી દેશીઓને ચેતી જાય છે. તેથી તેઓ રાજકીય બાબતમાં આપણી પ્રવૃત્તિને અયોગ્ય જણાવતા એવી ફક્ત લાવે છે કે ત- મારો સંસારસુધારો સારો નથી માટે તમારી રાજકીય માગણીઓ અસંજ- વિત છે, ને કબુલ ગણવામાં આવે તોપણ તમને લાભ કરનારી નથી. ખસાસેક વર્ષ થયાં સુધારાને નામે ને હોદ્દા થઈ ગઈ તેને આ પ્રમાણે આ- પણી સામે આપણને પાછા પાડવાના હયીઆરૂપે આજ આપણા પ્રાંતપ- ક્ષીએવાપરવા બેસા છે, એ આપણીજ અણુસમજનું ફલ છે, એમ સ્વદનમાં સમજી શકાશે. પણ હજી તે અણુસમજને સુધારવી નહિ અને વધારે વધારે ઉઠાંચવાતા જતું એ કેતું જોખમ બરેબું છે, તે વિચારવાનું છે. સરકાર પાસે સુધારાને નામે કાપડા કરાવવા જતું એ ધણી લય બરેલી વાત છે; અને અપણી નમત્રાહીના, ગેરવાજગી પુરાવો છે. આપણા પ્રતિપક્ષાઓ માઠા હોય તો હવે એક જાણ વાત પણ ઉમેરી નહિ. સાથે લાગા એમ પણ બોલેતો ફીક કેસમે સંસારસુધારામાં પજત છો, તેમ ધર્મસુધારામાં પણ પજત છો, માટે ને માગો છો તે રાજકીય સુધારાને નાકાચક છો.

પણ વિચારવાનું છે કે જેમ કૌંચીઅનધર્મ એજ ધર્મમાત્રનો મુદ્દત- મણિ નથી તેમ પાશ્ચાત્ય સંસારનીતિ તેજ સંસાર- નીતિમાત્રની સિરોમણિ મળી. ને એમ નથી ત્યારે આપણે આપણો સંસાર કે આપણો ધર્મ પાશ્ચાત્ય મોરણોને મળેતો ન આવે માટે ખેટો સામાન માનવો તે અમે સમજી શકતા નથી. આપણો ધર્મસંસાર તેમજ ધર્મ પાશ્ચાત્ય સંસાર તથા ધર્મ નેવો

નથી એ તો અમે પણ કમુલ કરીએ છીએ, પણ તેમ છે એટલે તે ખોટાજ છે એ કેવી રીતે સાબીત થાય છે તે અમે જોઈ શકતા નથી. પાશ્ચાત્ય ધર્મ અને પાશ્ચાત્ય સંસાર એ બેના જે જે પરિણામો પાશ્ચાત્ય દેશમાં આવ્યા છે, તે તેમને લીધે, આપણે સ્વપ્રમા પણ નહિ સાબળેલી એવી ટુંડુંબમાં તથા મડલમાં જે પીડાઓ પેદા થઈ આવી છે, તે વિચારી જોતાં, અમને અમારો સંસાર તથા ધર્મ અનેક રીતે સારો લાગે છે. વળી, પાશ્ચાત્ય દેશને અનુકૂલ એટલે કે તે દેશના હવાપાણી વિચારી રચાયેલા મસાર તથા ધર્મ પણ જ્યારે આવા માહા પરિણામ લાવ્યો છે, ત્યારે જે દેશના હવાપાણી તે મસાર તથા ધર્મને પ્રતિકૂલ છે અથવા અનુકૂલ નથી, ત્યાં તે સસાર તથા ધર્મ કેટલાં વધારે માહા પરિણામ લાવશે એ વિચારવું મુશ્કેલ નથી. આમ છતાં પણ સુધારાવાળા આપણા સસારને ખોટો ખોટો કહી વિનાશરણુ વખોડે છે. પારકે બાણે લાડવો મૂઠોટો જણાય, પોતાનો લાડુ માનો લાગે ને કડવો પણ લાગવા માડે, છતાં મૂઠોટો જણાતો લાડુ ખાનારને પૂછ્યું હોય તો સમજાય, અમે એમ બીલકુલ જુલેવા નથી માગતા કે આપણું જે હોય તેને તેમનું તેમ પકડી રાખી હજીની જીંદગી બનાવવું, આપણામાં તેમ પારકામાં જોઈતું સાઈં હોય તેનો સમ્રહ કરી સારો રસ્તો ઉતારવો એવો અમારી સવ વાતવું તાત્પર્યજ છે, છતાં પારકુ દીકાથી આપણું તમામ ખોડુંજ અને જગલી એમ જે આપણે તર્જી બેઠા છીએ તેની સામે અમારે કમર કરીને તકરાર ઉઠાવવી પડે છે ત્યારે એટલું તો સિદ્ધજ છે કે આપણા દેશના હવાપાણી વિચારતા તથા આપણા દેશના રિવાજો એ આજ પર્વત જે સારો દેખાત આપણને નિરતર અપાવ્યો છે તે લક્ષમાં રાખતાં પરદેશી ધોરણો એકદમ દાખલ કરાવવા સુધારો લઈ મંડવો એ જુલજ છે. વળી નીતિ કદાપિ પણ કાયદા કરીને અમલમાં આણી શકાતી નથી, એ વાત લક્ષમાં લેતા, સુધારાને નામે ઉગવેલી જુલને કાયદાજન ખરી કરાવી અમલમાં મૂકવા જવું. એ કેટલું વધારે જુલજરેજું ગણાશે? એજ હીસાબે હાલમાં ચાલી રહેલી પીતલકોડને સુધારાનાં અક્ષવાનું તપાતો. મૂળમાં દરા વર્ષની ઉર્મરે બનાત્કાર ગણવાનું કાયદો લખે છે, તેને એકદમ બે વર્ષપર લવરાનવાજ શુ મતલબ છે? જુઓ પ્રથમ તો આપણા દેશના હવાપાણીજ ખારાંય લગી બાલાઓને છૂટી રાખવી સહીસવામતી જરૂર ગણવા હેતા નથી, બીજું શાસ્ત્રકારોપણુ તેથીજ કરીને ખાર વર્ષ પૂર્વે પરણાવી દેનાનો આગ્રહ કરે છે, ત્રીજું ચલતો ધ્યનહાર પણ ૧૦ અને ૧૨ ની વચ્ચે ધર માડવાનો છે, ચોથું એ

• મહા પ્રમાણુજન પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન ડીકોન્ટ્રે દેશસનો પ્રથમ જુઓ, ધુમન ગીરીજ પાતું ૪૧૫-૧૮.

રીવાજથી કદાપિ પણ દાનિ ગ્રહ લાણી નથી. અર્થાત્ એ રીવાજને બાલકગ્નમાં ગણાય નહિ;—આટલાં આટલાં કારણો છે ત્યારે હવે તે કાયદાને ફેરવવામાં લાભ ક્યાં રહે? લાભ તો નહિ પણ દાનિનો સંગ્રહ વધારે આવ્યો કેમકે સંસારના પવિત્ર સંગ્રહોમાં પોલીસની સત્તાની આબડોટ પેસાંડી કુટુંબકલેશ ઉભો કરવાવખત આવવાનું થયું. આમ એક જુલથી બીજી, ને બીજીથી ત્રીજી, ત્રીજીથી ચોથી, એમ જુલથી જુલે આપણે ચેકડા મારતા જઈએ છીએ પણ વિચાર કરતા નથી કે સુધારો શામાં કરવાનો છે, ક્યાં કરવાનો છે, ને તેની ખરી જરૂર છે કે નથી.

ન્યાં સુધી સુધારાની વાતો આટલેજ આટલેલી હતી ત્યાંસુધી તો ઠીક હતું; પણ હવે તે સુધારાવાળાએ કરેલી બુદ્ધનો લાભ લોકો લેવા લાગ્યાછે ત્યારે તો બુદ્ધને સુધારવી આવશ્યક છે. આપણો સંસાર કે 'ધર્મ' બીલકુલ એવાં નથી કે જે રાજકીય ધોરણે આપણે માગીએ છીએ તેમણે તે આપણને નોંધાવક કરે. ઇન્દ્ર જેવા રાજકીય બાબતમાં પ્રથમ પંક્તિએ ગણાતા દેશમાં પણ સંસાર તથા ધર્મની બાબતમાં કટલાક લોકો એટલા બધા પછાત છે કે તેટલે દરજ્જે આપણા દેશના કેટલાક લોકો કામતજ પછાત હશે; છતાં ઇન્દ્રમાં ઉચ્ચ રાજકીય ધોરણ આવી શકે ને અહીંયાં તેટલું ઉચ્ચ નહિ પણ તેથી ઘણું ઉતરતું પણ ધોરણ આવી ન શકે એ આશ્ચર્યકારક વાત છે. આપણા પ્રતિપક્ષીઓ આજકાલ આપણને આવી આ વાત સમજાવવા બૂદ્ધાર પડે છે, ને તેના પૂરાવામાં આપણા સંસારની ને ધર્મની નહિ જેવી કોઈ કોઈ ખામીઓને સુધારાવાળાઓએ જે મદારપ આપી દીધું છે તેને આગળ લાવી આપણને સતાવે છે. અમે તો એટલે સુધી માનીએ છીએ કે સુધારાવાળાઓએ વધારી મૂકેલે રૂપેજ કદી આપણો સંસાર બદલ હોય તોપણ જે રાજકીય ધોરણ આપણે માગીએ છીએ તેને તે બાધકતા નથી કેમકે તેવોજ દાખલા પ્રદ ઇન્દ્રજોજ આપણી નજર આગળ છે; પણ જ્યારે જો બદલતા કેવલ સ્થિત દરે ત્યારે તો આપણા પ્રતિપક્ષીઓની તકરાર સર્વથા નિર્માલ્યજ ગણાય ! !

અમે એમ નથી કહેતા કે ધર્મ સંસાર રાજ્ય'એ ત્રણ અન્યોન્યોનો સંગ્રહ રાખતાં નથી. અમે તો એમજ સ્પષ્ટરીતે માનીએ છીએ કે ધર્મએજ સર્વ બ્યવહારનું ધોરણ છે એટલે ધર્મ પ્રમાણે સંસારને તે પ્રમાણેજ રાજ્ય એવો સર્વથા નિયમ છે; છતાં આટલું લખવાની મતલબ એ નિયમને અવગણી કરવાની, નથી, પણ એ નિયમનું યુગી નાંખી સુધારાવાળાની જુલથી જે ગરબડ ઉભી થઈ છે તે સમજાવી થયાર્ય વાત સિદ્ધ કરવાની છે.

આવો બોલ્યા તે સત્ય.

(એક સમયોચિત આબકો)

એક રજવાડાના કારભારી આગળ કોષ્ટ વિદ્વાને વેદાતની ચર્ચા કરતાં કહ્યું કે જ્ઞાનમાટે અધિકારી થવું જોઈએ, ત્યારે મંડળીમાંથી એક પડિત, કારભારીને ઉદ્દેશી બોલી ઉઠ્યા કે સાધા આપકરતા મહોટા અધિકારી કોણ છે? છતાં આપ સમજી ન શકો એવી વાત આ બતાવે છે તે કેમ સંભવે? આવો આવો અધિકારીઓ અને તેમના ખુશામદ કરનારાઓથી સાચા સલાનાગ વળેલું છે, ને જ્યાં ત્યાં અધિકાર ફેલાઈ રહેા છે. કારભાર કરનારો જાણે છે કે હું એક કારભાર ડોળુ છું માર્ટે કરી વાત મારાથી અગમ્ય હોયજ કેમ? વિદ્યાવવાસીઓ જાણે છે કે અમે આતિથ્યને જે જ્ઞાન મેળવ્યું તેને બોલું કહેજ કોણ? ધર્માભિગાની પંથ પ્રવર્તે છે જાણે છે કે અમે કાવકુમાં રાખી અહમ્મલ કહીએ છીએ તેને ઈનકાર કરનાર કોણ? મારો ઘોડો પણ એમ જાણે છે કે હું તે હજાર—ન મારા પગના પુદ પણ કોણ જાણે એનું એજ અહમ્મલ જાણીને રાતદિવસ ચુમરામાંથી નીકળતા નથી! બધી દુનીયાજ અદ મા હુખી છે! આ લખનારો કંઈ હશે, એની વાચનારને શમ થશે, પણ એ એ એમના એમાજ, રહિ તો લંબે શા માટે? પણ એતો વ્યાચનાર નેરો 'અધિકારી'! ઘણા એવાએ અધિકારી હોય છે કે મહાજ્ઞાનપરંપરા પણ કારભારીને અધિકારીમાં જણે! તેને આપણે શું કરીશકવાના છીએ? વારવાર લોકો લને છે—અરે! સારી પડિતિઆ પાછડી અને અગરેજીમૂછ રાખનારા પણ એમજ છે કે બાઈ ફલાણા દીવાને ફલાણાના કાવ્યને વખોડ્યું, ફલાણા આચાર્ય પોતાનો આચાર્યખાઈયો, ફલાણા વિદ્વાને ફલાણાને ધિક્કાર્યો, એ તે બોલુ હોયજ કેમ?

માણસોએ વિવેક કરવાની જરૂર છે કે સત્ય એક જુદીવાન છે, ને બ્યવહાર એક જુદી વાત છે. પરમસત્ય તે એકજ છે વ્યવહાર અનેક છે, પણ સર્વદા સત્યને અધીન છે. પ્રત્યેક વ્યવહારમાં સત્ય વિના ચાલતું નથી, પણ તે વ્યવહાર સત્યપ નથી. મને વ્યવહારમાં જે સત્ય છે તે બધા સત્ય રૂપે એકરૂપજ છે, પણ વ્યવહારપરત્વે તેમના આકાર જુદા જુદા છે એક વ્યવહારવાળો, તમામ વ્યવહારના સત્યને સમજી રહ્યાં જોઈએ એવો નિયમ નથી એમ નજ દોષ એમ અમે કહેતા નથી, પણ એમ હોયજ જોઈએ

એમ માનતા અચાનકથી જીએ તુભાર ધણો ચતુર હોય તો ઘડા પારખી
જાણે. માટે તરનાની ધાર નિષે કે ઈશ્વરના સ્વરૂપ વિશે પણ તેનો અભિપ્રાય
ખરોજ હોવો જોઈએ એમ નથી પોતપોતાના ધધાતુ સપૂર્ણ સત્ત્વરે જાન
હોતુ એજ મુશ્કેલ છે. એટલુજ ખરેખર હાય યદ્ય શમ્ભુ નથી તો તે ઉપ
રાત વળી જાનની વાત ડાળના જવી એ કેવુ અશક્ય છે આમ છે
હારે આણસોએ પેલા રજનાડી કારભારી!! ખુશામદીઆ ત જોવી જીન
નજ કરવી એ માણસ પોતાના અમુકકામમા કુશલ હોય વા પ્રારબ્ધ
વશાત્ ધર્મ ઉચ્ચ ગણાતા રચાને ચઢ્યો હોય, માટે તેની વાત સરે
વાતમા પ્રમાણ ગણાય એવી સમજ સર્વથા ખોટી છે ઉચ્ચ અધિ
કાર એ કાંઈ હમેશા યોગ્ય અધિકારની બગાડ નથી માણસની
યોગ્યતા ધણીવાર કસોટીની હોય છે છતાં તેનો અધિકાર કોડીંગ હોય છે, ને
એથી ઉપદુ પણ વારવાર જનરે પડે છે અર્થાત્ જે મામા સાયપરાયણતા
હોય તે ગમે તે અધિકાર કે ગમે તે રથને પણ સત્યની તુલના કરના સમર્થ
હોય છે સરેએ પોતપોતામા એવી સત્યપૂનઃજાણતા અણવી અને અમુક
અવહાનિક આકારપરતે સંપ્રમાણતા આરાપી દુમાતુ નહિ

એવા દુસાનાર કંતા દુસવનારાની સખ્યા આજમૂલ યોડી નથી.
આચાર્યો, ઉપદેશકો અધિકારીઓ, અનેક પડેલા છે અરજી પ્રમ્ એમ
પૂછશે કે એ બધા તો ભરે રથ પશુ આજ્ઞા, યોગ્યતા 'મુધારા' ના સમયમા
સર્વ વાતનુ સુદ્રઘ અવતોક્ત કરી 'સાયન્સ' અ નામના પાશ્વાત્ય તાસિદાતા
શોધ કરનારા જે, જણાવે તે ઉપર શામાટે તત્વ ન કરવો? અમે તેમના ઉ
પર કે તેમના જેવા કોઈ ખીજ શોધકો ઉપર પણ પ્રત્યય કરવા ના ક
હેતા નથી અમારી તરફરતુ સ્વરૂપ જુદુજ છે અમે સાન્યવાળાથી
પણ એટલે અશ જુદા પડીશુ કે તેઓ 'જાટલુજ સલ' ને ખીજુ હોઈજ
ન શકે' એમ જોતે તે અમે સહન રી તકતા નથી છતાં એટલુ તો મર્થયા
સ્વીકારવુ જોઈએ કે જે લોક પોતે માનેતા નિશ્ચયને સલ ગણી અન્યને
સમજાવે છે સેઓ લેશપણ દોષને પાત્ર નથી અર્થાત્ મનનાણી અને મર્મ
જણેની તેમનામા એકતા છે પણ જે આજ્ઞાવના લે લાગુ ધાર્મિક પેટને
માટે અમુક વેશ, દોષ લઈ બેસ છે, ને પોતેજ જે વાત નિશ્ચય પૂર્વક જા
ણતા નથી તે ખીજને ગણે ઉતારના મથે છે, તેમને આપણે શુ જરુ? તેવા
પશુના શીંગા ન્યારે જુઓ ત્યારે જોયા ને જોયા, એને ધડકે જે ચડ્યુ તેનો
ખતોજ નહિ!! આહો એ પશુઓના શીંગાઓમાર કોણે સહન નથી કર્યો?

પણ શું નેથી સસનું આવમા । ઝીલ્યુ કે? કદાપિ આવનાર નથી ખરા સ-
ત્યભક્તનું નિદાપ રુધીર પાણુ સજીવ થઈ એ પશુએનેજ ખાપ છે

હારે કોઈ એમ પૂછશે કે શું કોઈએ પ્રાર્થનું વચન માનતુજ નહિ?
કોઈ ગુરુ કરવેજ નહિ? હાઈ, અમે ક્યા ગુરુ કગ્વાની ના કહીએ છીએ
ગુરુ તો દત્તાત્રેયે ચોવીશ ક્યા હતા ને તમારે કાવે તો ચોવીશ સૌ કરો, પણ
ચોવીશ અને ચોવીશ સૌ સર્વતુ તામ્મર્થ સમજો શ્રીમદ્વાગવતમા ખાડ-
નારીશ્ચિને પણ એક બ્રાહ્મણે ચોવીશ ગુરુમાની એક ગુરુ કરીહે—એ ક કણ
ખખડતા હતા મારે એક કાઢી મુક્યુ, તે ઉપરથી એકાન્તની મદત્તા શીખ્યો
છે—ને એવીજરીતે બીજા ધણા, વેરયા, અજગર, આદિ ગુરુ ક્યા છે—પણ
મતલબ એજ છે કે ખરા ગુરુ એવું મન ને એની આખ એજ છે લાખ
ગુરુ ઉપદેશ આપે પણ પોતાનામા પોત તુ ગુરુપણુ કગ્વાની શક્તિ ન હોય
તો કરા અર્થની વાત નથી સત્યો ગુરુ નથી, ને ચેલાએ નથી ખરા ગુરુ
તો તેજ કે જે સત્યમાટે પ્રાણ આપે, પણ સત્યને ગમે ત્યાંથી પણ મદલ્ય
કરના તાપર રહે જે લોકોએ સત્યને સીમાળારી કે તે લોકો ગુરુ નથી
પ્રમાણુ નથી જણે એમજ દરાવ્યુ છે કે સત્ય તે આટલુજ, ને બીજુ બધુ
અસત્ય, જેના જ્ઞાનની તિજરી બરાબ ચૂકી છે, તે કદાપિ પણ સપ્રમાણુ થવા
ચોગ્ય નથી તેવા તો પશુ તુલ્ય અસત્યમોષક, સ સારને દુ ખમય કરનાગ
નીવડે છે પોતાને જે નિશ્ચયબાપ તે સર્વદા આમરણુ સિદ્ધ કર્વે તથા
સમજવવો એ પરમધર્મ અને પરમોપકાર છે પણ તેમ પ્રતા એ મિશ્વ
ઉપર કોઈ પણ તગ્ધથી વિશેષ અજવાણુ પડે તેવો સલ્વ અટકાવવામાટે
તેને પેટીમા પુરી તાળા કુચીમા ધાલી રાખી તેજ બધા પાસે કાન મકડી
ખરા મનાવમે એ તો પશુમુદ્ધિજ છે સત્યનેગત જે માણસ પોતાનો
પ્રાણ અપવા પણ તૈયાર હોય તેને ઘટે છે, કે તેણે એજ સત્ય સંમજવામા
અન્યે જતાનેની પોતાની ખામી પણ સદન કરવી ને જતાવનારને પ્રેમપૂર્વક
આદર આપવો એજ ખરે પ્રાણપૂર્ણ છે, ખરી સત્યલક્ષિ છે ને સત્ય
શોધક છે તેને પ્રાર્થ સાચે તકરાર થવાનો સલવજ નથી, તે તો જાણુજ છે કે
માણસ સર્વદા જુનને પાર્થ છે, સત્ય સર્વદા સનાતુ કરે છે, સર્વ ગમે તે રથ
લેથી ગમે તે દ્વારા પણ સસ શોધનામા બાધ નથી—જાના વાગ્ય પ્રમાણુ નથી.

જેઓ પારકાના વિચારે દોરાઈ કામ કરે છે તે પૂછશે કે અમે એટલો
વખત કાંઈયે લાવીએ કે બધીનાત જાતે નગ્ની કરીનેજ માનીએ, પણ અમાર
કહેતુ એવું છેજ નહિ એમ હોય તો તો ઇતિહાસનો ઉપયોગજ રહે
નહિ પણ એમ નથી સર્વમાણુ સત્યવાચને ખુશીથી માલવું અને તેને

સ્વીકારી તે પ્રમાણે ચાલવું, અમારો જે અનાદર છે તે આવી રીતે ચાલના-
ના ઉપર નથી, પણ બધા એ રીતે ગીતે ચાલે, બધા હું કહું તેનેજ હાથ હા
ફાં એમ મનાવવા તૈયાર થયેલા પડિતો, સાયન્ટિસ્ટો તથા આચાર્યો ઉપર છે.
અમે તો અચાનકથી છીએ કેમકે જ્ઞાન કેન્દ્ર હશે તે અમે સમજવાનું
ડોળ રાખતી નથી; પણ જેઓ જ્ઞાનને મજે દોરો બાંધી બેઠા છે કે આટલુંજ
જ્ઞાન જે બીજું નહિ તેમના અમે લેશપણ ભક્ત નથી, બનકે દુરમન છીએ.
મનુષ્ય માત્રને પણ એજ નીતિ અદલત કરવાની બલામણુ કરીએ છીએ
મહાપડિત સોક્રેટિસની પડિતાઈ “હું કાંઈ બાળુનો નથી” એટલામાજ હતી;
ઉપનિષદોનું બ્રહ્મ પણ વિજ્ઞાતમવિજ્ઞાનનામ્ ન બાળુનારે બાળેતું છે; સલતે
સીમ ત્યાં, માટે સલક્ષિત રાખી સર્વ ઉપર સમાન દૃષ્ટિ રાખો, તથા સર્વ-
માયા સત્ત્વ અદલત કરો એજ તત્ત્વ છે. મતાધ નયાઓ, વળી ફરી મળીશું,
હાન તો જ્ઞત્ય સત્ય.

ધર્મની કેળવણી.

અમે વારંવાર કહી ગયા છીએ કે ધર્મનો નિશ્ચય દૃઢ થવાવિના કદાપિ
પણ બચ્ચાર સુધરવાનો નથી આંજ્ઞાક્રાંતિથી શાગાઓથી માડી છેક
કાલેજસુધી જે બાળુનાર મજે છે તે કેન્દ્ર નારિતક તથા અસત્યરૂપ મજે
છે એમ અમે છાત્રી ઠોકી કહી રહીએ છીએ; અંતે યોડીજ મુદતમાં આ
પત્રનંદ તત્ત્વ તજ્જ્વી પ્રસિદ્ધ થનાર સિદ્ધાંતસરમા તેમ સિદ્ધ પણુ કરાશે.
પ્રાસંગિક વાત એ છે કે મુંગધની “આર્યમુર્ધમોદય” સભાએ આ અનુર્થ
મટાડના માટે એક અમુલ્ય પગલું ભર્યું જે બાળકોને વિદ્વાનો પાસે ધર્મ
બોધ આપવાનો આરભ કર્યો છે એ માટે તે સમાન અનેક ધન્યવાદ હો;
પણ સાંદ્ર અનંત ધન્યવાદ તો એ વાતથી હું કે આપણા લોકપ્રિય, પડિ-
તવર, શીશુકવિ ધર્મબંજ, પવિત્ર સરસ્વતીરૂપ પૂત્યનદા શ્રી ગોવર્ધન લાં-
લજી ઉદ્દે મદૂજી સભાદ્વારા વ્યાખ્યાનનું કામ કરનાર છે તેમણે આપેના
પ્રથમ વ્યાખ્યાનનો સાર અમે અમારે ખરચે ખરીદ ફરી, આ પત્ર સાથેજ,
વાચક ધર્મના વિજ્ઞાન માટે બેઠ કર્યો છે. આ વિષયવિષે વિશેષ આવતા
અકર્માં લખીશું.

ગુલાબસિંહ.

પ્રકરણ. ૧૧

ગમવાન અને ભોમીઓ, જે ઠેકાણે ઘોડા બાંધ્યા હતા, ત્યાં આવી અ-
ટક્યા નેમનો પોતાનો લય ધીમે પડ્યો. તેમ તેમને લાવાજીવું રંગરણ
થતા લાગ્યું, અને જેમ જેમ પળ, ધડી, એ ધડી વીતી જવા લાગ્યાં અને
લાલો જણાયો નહિ, તેમ ગગલાલ, જેવું હૃદય દુનીયાના સામાન્ય માણ-
સોનું હોય છે તેવું તો સર્વેશે પ્રેમાર્દ્ર હતું. તે ગલરાવા લાગ્યો. પોતાના
મિત્રની રોષ કરવા પાઝ ફરનાનો પણ તેણે અમલ કરવા માંડ્યો, અને ભારે
રક્તમ ઈનામ તરીકે આપવાના વચનેથી ભોમીઆને પોતાની સાથે આવવા
લગ્યાવી શક્યો. પર્વતનો નીચેનો ભાગ બધો શાન્ત હતો, અને ચંદ્રપ્રકા-
શથી સ્વેતરૂપે સ્પષ્ટ નિરતાર પામેલો હતો, ભોમીઆની ઝીણી નજરે તે પ્રદે-
શમાના દૂરમાના દૂર પદાર્થ પણ બેઠ શકતા હતા. તેઓ ધણે દૂર ગયા
નહિ એટલામા એ માણસો તેમનાનંતરક આવતા તેમણે જોયા. તેઓ પાસે
આવતા ગયા તેમ ગમવાન પોતાના મિત્રને ચંદ્ર ઓળખ્યો, અને હર્ષમા
ભોમીઆને કહેવા લાગ્યો “પરમેશ્વરનો પાડ કે એ સહીસલામત આવ્યો.”

“અરે લાઈ ગાયત્રી બીજાવા મડો, કે બીજે કાંઈ મતગ બોલો કે રામ
રામ રામ બોલો,” પેનો ભોમીઓ ગાલરો ગાલરો કહેવા લાગ્યો “તે દિ
વસ રાને જે જૂત મે જોયેનું તેજ આ રહ્યું. હાય! હાય!, આ વખત એનું
મો માણસના જેવું છે.”

“રામલાલજી.” જેવો ગમલાલના હર્ષ કર્યા વચનને લાલો—હીણ,
શ્વેત, અને ગુમ થઈ ગયેલો લાલો—હા મીજાજથી અલિનંદતો હતો, લેનામા
ગુલાબસિંહે કહ્યું “રામલાલજી! મેં તમારા મિત્રને કહ્યું હતું કે આજ રાતે
આપણે મળીશું, તમે જુઓઠો કે તમે એ લવિષ્યવાણી ખોટી પાડી શક્યા
નથી.”

“હે શુ શુ! કેમ-કેવીરીતે-ક્યા” ? એમ રામલાલ સર્વરાટમા ને ગલ
રાટમા આશ્ચર્યથી લગવા લાગ્યો.

“તમારો મિત્ર જ્વાલમુખીના ધૂમગોટથી બેલાન થઇને હોય ઉપર
પડેતો મેં જોયો અને દુ વગરે સ્વચ્છ હવામા ઉપાડી ગયો, અને ત્યાંથી,
આ પર્વતનો હું ભોમીઓ છું, એટલે, અને તમારી પાસે લઈ આવીશ. અમા-
ની વાત આટલીજ છે. તમે બેઠ શકશો કે ને લવિષ્યવાણીને તમે ખોટી

પાડવા આવ્યા છે તેજ ભવિષ્યવાણીથી તમારો મિત્ર જીવતો રહી શક્યો છે; એક ક્ષણ વધારે ગઇ હોત તો એ તમારો મિત્ર તમારો ન હતો. આ-
લો રામરામ !”

“ રહ્યો. રહ્યો. મારા પ્રાણદાતા ઉમા રહ્યો. આમ તમે જાઓ તે મીઠું નહિ” સાલો પ્રથમજ બોલ્યો “ તમે અમીરી સાથે પાછા નહિ આવો!”

ગુરુબ્રહ્મસિંહ બોલ્યો, અને હાથાને બાજુ પર લઈ જઈ મંજીરવદને બો-
લ્યો “ જવાન મદે! આપણે આજ રાત્રીએ ફરીથી મળવું પડે તેમ છે. પ્રા-
તઃકાલનાં કિરણ પુટતા પહેલાં તારે તારા ભાષીનો નિર્ણય કરવાની આવશ્યકતા
છે. જેના ઉપર તું ગ્રેમ દર્શાવે છે તેનેજ તે અપમાન આપ્યું છે, એ મારા જા-
ન્યમાં છે. પણ યજ્ઞેશી જીવ સુધારવી મને ત્યારે પણ સુલભજ છે. તારો
મિત્રને પૂછવો ના; એ ડાહ્યા છે, બુદ્ધિમાન છે-પણ કાલ એમના ડહાપણની
જરૂર નથી. માણસના જીવિતમાં એવી ઘણી ક્ષણો આવે છે કે જે વેળાએ
બુદ્ધિ કરતાં ક્રૂરપના-મન કરતાં લલચ-ની સલાહ લેવાની વધારે જરૂર હોય છે.
તારા જીવિતની આ પળ જોવી છે. તારું ઉત્તર હું હમણાંજ માગતો નથી;
તારા વિચાર સ્થિર કર, ગભરાટ મટાડ, હજી મધ્યરાત્રીને વાર છે. હું તને મ-
ધ્યરાત્રીએ મળીશ.”

“ અગમ્ય વિગતણ, વિધાતા ” હાથાજ એ ઉત્તર વાળ્યું “ જે જીવિ-
તને તે ઉગાર્યું છે તે જીવિત હવે હું તારેજે શરણ કરું છું; કેમકે મેં આજ
રાત્રીએ જે જોયું છે તેથી મેં આ પણ મારા લલચમાંથી ઉખડી ગઇ છે. ગ્રેમ
કરતાં પણ વધારે પ્રેમજ ક્રોધ વૃત્તિ મારા હોઠીમાં ઉકળી ઉડી છે- મારાં જા-
તિભાઈના સરખા થવાની નહિ, પણ તેનાથી ઉચ્ચતર થવાની વૃત્તિ-તારા
પોતાના જીવિતનું રહસ્ય સમજવાની અને અનુભવવાની વૃત્તિ-અલૌકિક જ્ઞાન
અને દિવ્યશક્તિ પામવાની વૃત્તિ! મેં મારાં નિશ્ચય દ્યો. મારા પૂર્વજના નામ-
ની આજી દુષ્ટ હું તને તારા શબ્દો યાદ કરાવું છું. મને ઉપદેશ આપ, મને ભ-
ણાવ; મને તારો શિષ્ય કર-આટલુંજ કષ્ટન કર, એટલે જે સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવા
હું જવા જગત્ જોડે વેર બાંધવા તૈયાર છું તે સ્ત્રી મારે હવેજ કરું.

“ મારું વચન માને, તો સારી પેઠે વિચાર કર. એક પાંસ રમા;
પ્રેમમય, આનંદ પૂર્ણ ધર; શાન્ત સુખમય જીવિત; ખીજી પાંસ સંપૂર્ણ
અધકાર, જેમાં આ આખો પણ જીવાને સમર્થ નથી.”

“ પણ તે મને સમજાવેલું છે કે જે હું રમાને પરણું તો મારે વ્યા-
વહારિક સામોનું જીવિત માત્રથીજ સંતોષ માનવું પડશે, જે એમ ન કરે
તો મને તારું જ્ઞાન અને તારું સામર્થ્ય મળશે.”

વિજ્ઞાપના.

લખાણ—આ પત્રને માટે સર્વેએ છુટથી કરવું—જોવી આમારી અસહયીન પ્રાર્થના છે; પણ તે કોઈ પણ માસની તા. ૧૦ મી પૂરેલાં આવશે તોજ તે પછીના માસમાં દાખલ થઈ શકશે. લખાણ તથા પત્ર, ચોપાનિયાં વગેરે સંબંધી વ્યવહાર પ્રિય વદાના તંત્રી—તડિયાદ, એ સરનામે રાખવો. પત્રના લવાજમ તથા વ્યવસ્થા બાબત અમને લખવું. “મળેલું” એમ લખ્યાવિનાના જોટલા વિષયો આ પત્રમા આગ્યા છે કે આવે છે તેનો કોપીરાઈટ તંત્રીનો છે. માટે તે છાપવા છપાવવાનો કોઈને હક નથી.

લવાજમ પોરટની ટીકીટોથી વાળવામાં આવે તો તે ટીકીટો માત્ર ૦૫ આનાવાળાજ હોવી જોઈએ. દર રૂપીએ એક ટીકીટ વટાવની પણ વાળવા સુકડું નહિ. વળી પૂરોય મેંભાવનારે ૦૫ આનો વધારે વાળવો.

જાહેરખબરો—લાવ એક નખતનો :—આખા પાનાના રૂ. ૩). ૦૫ પાનાના રૂ. ૨) જા પાતું અથવા બે ઇંચ જગાનો રૂ. ૧. દરેક લીટીના રૂ. ૦) જ લાખી સુદતમાટે ઉધક લાવ ઠરાવવામાં આવશે. રૂ. ૦ મી પૂરેલા જે જાહેરખબર નહિ મળે તે તે પછીના માસમા જગા હશે તોજ આણી શકાશે—નોંધે તો તે પછીનામા આવશે.

સુનર્ધ-પુસ્તક પ્રસારક મંડળી.
કાગકાદેવી.

શમદામ કારીદાસ મોદી.

વ્યવસ્થાપક

બાલસુબોધ.

(બાળોપયોગી તથા શળોપયોગી, સરસ, સરળ
અને શુદ્ધ સાસિક ચોપયિ.)

વાર્ષિકલવાજમ.

સુનર્ધના માલક પાસે રૂ. ૧૧- જાહેરમામના પ્રામે રૂ. ૧૧.

માલક થના ઇનાશઓએ લવાજમ સાથે “પુસ્તક પ્રસારક મંડળીના મેરજર” ને પત્ર લખવો.

પુસ્તક પ્રસારક મંડળી.

મંદ્રૂત, ગુજરાતી, મરાઠી, અંગરેજી વગેરે સર્વ પ્રકારનાં પુસ્તકો આ મંડળી યોગ્ય હકસાધ લઈ ખરીદ કરી મોકલવાનું કામ કરે છે, ખાસ કે કોઈ સ્કૂલ માસ્તર, બુકમેનર કે વિદ્યાર્થીને અગત્ય હોય તેમણે નીચેને સરનામે પત્ર વ્યવહાર ચલાવવો.

કાગઝાદેવી
મુંબઈ.

રામદાસ કાશીદાસ મોદી,
વ્યવસ્થાપક " પુસ્તક પ્રસારક મંડળી. "

આર્થિકસમુદય.

રચનાર.

મંડિતશ્રી ગદ્ડાલજી ધનશ્યામજી.

સં ૧૯૪૫ ના વૈશાખ માસના ગુજરાતી અંકમાં નીચે પ્રમાણે વિગથો છે.-

૧. શ્રીનરસિંહ ગગર્યાનુ
૨. ભગવાનની લક્ષ્મણાસયતા (૫૬)
૩. જગત્નું સ્વરૂપ.
૪. બૃહત્કથાસાર.
૫. સમસ્થોડી ભગવદ્ગીતા.

પાપ. સરકૃત ભાગમાં નીચલા વિષયો આપ્યા છે

૧. શ્રીમદ્ભગવાદગીતા પ્રણીત " તત્ત્વદીપ: સપ્રકાશ."
૨. હરિહરભટ્ટકૃત ન્દયદ્વૈત ખડગાવ્ય.

ગુજરાતી તથા તુયા સંસ્કૃત બંને જ્ઞાન મળીને

વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૬) દપાલપર્થ રૂ ૮૦

એકજો ગુજરાતી કે એકજો સંસ્કૃત ભાગ રાખનારને પહોંચકામણી આવે વાર્ષિક લવાજમ રૂ ૬૦ પેકને આદક થતા ઇન્દુનારે નીચેને સરનામે પાતાનુ નામ લખ. લવાજમ સાથે માર્ગી મોકલવુ.

અંડેરુવવાડી. માર્કેટ
મુંબઈ.

મોતીલાલ ત્રિભોવનદાસ સદાવાલા,
શ્રી એ. એલ. એચ. ખી.
વ્યવસ્થાપક "આર્થિકસમુદય."

મનમાં માયાનો વાસ.

(મળિયુ)

મંદાકાના.

- આદ્યાવરયા બહુ દુર મહ ને જલ્પી રમ્ય રોજ, •
 જૂનાનીનો શુભ સમય છે માન તે નામનોજ;
 ચિતારૂપી સમર મનમાં રે રહ્યા ચિત્ત શારી, ૧
 તોએ માયા મુજ મન વિશે તે ક્યો વાસ બારી,
 મૃત્યુ પામ્યાં વળિ બગિચા ને બત ગાતા પિતાઓ,
 પ્યારા મિત્રો પછુ પ્રિય કરીને મુના છે ચિનાઓ; •
 રેલે પોતી સધન વનમાં નેકરો છોડિ નારી, •
 તોએ માયા મુજ મન વિશે તે ક્યો વાસ બારી. ૨
 રોયો તો એ જગતજનમા ને દરયો કોઈ વારે,
 માઝા દીકા દિલમ દુખના ચિત્ત ચિંતા વધારે;
 રોચા જાનુ' મન બહુ બગે રાખિયુ' ઉક વારી,
 તોએ માયા મુજ મન વિશે તે ક્યો વાસ બારી. ૩
 પ્રાસાદો ને પ્રિતિ કરિ રહ્યા સુર્ય ને ચંદ્ર સાથે,
 ગોમાળ્યા ને પ્રવૃત્તિ ધરિને પ્રેમી જુગિનાયે;
 અગ્રીએ ત્યાં પછુ અતિ બગે જોઈ જુઝડા પ્રસારી,
 તોએ માયા મુજ મન વિશે તે ક્યો વાસ બારી. ૪
 નિધ્યા પૃથ્વી ગણિજ વસુધાધીપતી યે વિરાગી,
 આદ્યા છોડી ચતુર ચતુરા સર્વથી રનેદ સ્વાગી;
 સંબંધીની અનુચિ સુષ્પી ત્યાં થતી કીડિઆરી,
 તોએ માયા મુજ મન વિશે તે ક્યો વાસ બારી. ૫
 પ્યારા પ્યારા પતિશુ' વદતી મદિની પ્રેમદાઓ,
 આરે રાખી રક્ષાતિ રહી વેદિને આપદાઓ;
 દીકા સ્ત્રીનાં દુખદ ચરિતો ચિત્ત દેતાં વિદારી,
 તેએ માયા મુજ મન વિશે તે ક્યો વાસ બારી.
 મોઠાં અગ્રો જળ નિધિયો માણુસોળી ભરેલાં, •
 મોઠાં જેને સમુદર તણે રે ન દીકાં તરેલાં; •
 આસાઓમાં મળિ મધુ' દિહુ વેગથી ખૂબ વારી;
 તોએ માયા મુજ મન વિશે તે ક્યો વાસ બારી. ૭

જાત્રાં જોયાં જગત જનમાં વેર ને ઝેર નિભે,
અધાર તો અતિ ધણું દિહું રે દિસાની અગભે;
સારા દારી, કપટિ જીતિયા, રે નથી સદિ સારી,
તોએ માયા મુજબન વિષે તે કયો વાસ બારી.

ધર્મબોધ.

ગયા માસમાં, “આયંમુર્ધ્નમોદય” સભા તરફથી ધર્મબોધમાટે થયેલી વ્યવસ્થા ઉપર આપણે કાંઈક લખી ચુક્યા છીએ. એ સંબંધે કાંઈ વિસ્તાર કરવાની થોડીક આવશ્યકતા છે.

એવો સિદ્ધાન્ત છે કે ધર્મને નિશ્ચય થયા વિના જાવહારનો સાત્ત નિશ્ચય થવાનો નથી. પણ ધર્મ એટલે શું? ધણાક એમ સમજે છે કે રત્નાત સંખ્યા તેજ ધર્મ; ધણાક એમ જાણે છે કે દયા દીનતા તેજ ધર્મ; ધણાક એમ ગણે છે કે શુરુ જતાવે તે રસ્તે જવું એ ધર્મ; ધણાક એવું ખાતે છે કે યજ્ઞયાગાદિજ ધર્મ. શુધ્ધરક્ષામાં ખપનારા જતાવે છે કે આવશ્યક કર્તવ્ય તે ધર્મ, અધ્યાત્મ દુરર્થ. કોઈ કોઈ તો ધર્મના બે વિભાગ કરી સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ એમ જાણે છે; અને સામાન્ય ધર્મ સર્વ દેશમાં સર્વ લોકમાં એકજ છે, જેમ કે સત્ય બોલવું, ઈશ્વરને ભજવો ઇત્યાદિ; અને વિશેષ ધર્મ જુદા જુદા છે, જેમ કે તેજ સત્ય બોલવાના વ્યવહારમાં, ઈશ્વરને ભજવાની રીતિમાં ઇત્યાદિ; એમ જતાવે છે. આટલા આટલા વિવેક કરી ધર્મને સમજવાની ખાસ લોક જગાસા રાખે છે એજ જગ્યાપચાને પૂર્ણ છે કે ધર્મ વિચાર એ માણુસના સર્વ વિચારનું ધોરણ છે; અને નંદગદ્દીમાં નંદગદ્દી ગ-જાતા લોકો પણ કોઈ પ્રકારનો ધર્મ નથી પાળતા એમ નથી. કેટલાક વિદ્વાનોએ એમ નિશ્ચય કર્યો છે કે ધર્મ એ શબ્દથી બેજ વાત સમજવાની છે. એક ઈશ્વરવિચાર અને બીજો જન્મભંદિકમ. આ બેને કોઈપણ રૂપે જો લોકો સ્વીકારતા હોય તે ધાર્મિક ગણાવ. તત્ત્વવેદ્યએ પણ ધર્મનાં અનેક લક્ષણ આપે છે. અનાદ્યનંદ વિશ્વક્રમ સમજવાની જગાસા તે ધર્મ એમ કોઈ કહે છે; તો કોઈ પરમાર્થ ને સ્વાયંતું એક્ય કરવાની જાંજલા તે ધર્મ એમ જતાવે છે.

ધર્મનાં આવાં અનેક લક્ષણ કરવામાં આવે છે; ધર્મની પ્રમાણ રૂપે અનેક શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણાદિને જતાવવામાં આવે છે; આપ્યાપોનાં વચનને

પણ ધર્મરૂપે ઠરાવવાનો સંપ્રદાય છે. આ બધી વાત ઉપરથી એવો પણ વિચાર ઘણી વખત વિદ્વાનો ચક્ષાવે છે કે ધર્મનો વિષય છે તે કેવલ શ્રદ્ધાનોજ વિષય છે, બુદ્ધિનો એટલે તર્કનો વિષય નથી. અમુક વાત માનવી એટલેજ ધર્મ, તે વિશે તર્ક કરવો કે તેને બુદ્ધિથી ચોજવી તે ધર્મ એમ નહિ. ઘણા ધર્મગોષ્ઠીઓનું પણ બોધે છે કે માણસના હૃદયના પ્રેમદયાદિ બાવ ઉપર ધર્મનું પ્રગટ છે; તેના મનનાં બુદ્ધિ તર્કોદિ ઉપર બીજા વિચારોનું બલ છે.

આટલી બધી ગુંચવણ કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. અમારું મત તો એમ છે કે ધર્મ એ કેવલ બુદ્ધિનો કે તર્કનોજ વિષય નથી, તેમ કેવલ શ્રદ્ધાનો પણ વિષય નથી. જે વાતને બુદ્ધિ શ્રદ્ધા ન કરે, તેને શ્રદ્ધા સ્વીકારે તેથી તે સલ થઈ શકતી નથી. તર્કનો છેડો નથી માટે તેને નિયમમાં રાખવા તેના ઉપર ઇતિહાસ અને અનુભવનાં બંધન મૂક્યાં જોઈએ એ ખરું છે. તેથીજ શ્રુતિ, યુક્તિ, અનુભવ એમ ત્રણ રીતે આપણાં શાસ્ત્રો પ્રતિ-સિદ્ધાન્તેનું રહસ્ય મેળવી લે છે. પણ આમ મેળવી લેવામાંથીજ એમ સિદ્ધ થયું કે કેવલ શ્રદ્ધાનું કામ ધર્મમાં નથી. કાંઈ માની લેવું તે શ્રદ્ધા; તે માનવાની વાતનાં કારણ હક્ષણોદિનો વિવેક કરવો તે તર્ક, ત્યારે, તર્ક દ્વારાવિના મનાવું નથી, ને મનાયાવિના તર્ક મથાર્થ કયો મળ્યાનો નથી, એમ સમજવાનું છે. શ્રદ્ધા અને બુદ્ધિ ઉભય આ રીતે જોતાં એકજ છે. આમ છે એટલે મુધારાયાગા કે તત્ત્વવિચારવાળા પોતાનો રૂઝેલો ધર્મથી જુદો છે અથવા ધર્મથી વિરુદ્ધ છે એમ આશય કરે, કે ધર્મોચ્ચો પોતાના ધર્મને તત્ત્વવિચારથી નિરાજો મણાવવા પ્રયત્ન કરે, તે ઉભયે મિથ્યા વાત છે.

આ પ્રમાણે, જ્યારે બે વિરુદ્ધ જણાતા મતને પણ સમાધાનમ્ આણી શકાય તેવું ધર્મનું ધોરણ રચાયું ત્યારે તે ધર્મ એટલે શું ? ધર્મનાં જુદાં જુદાં હક્ષણં, અક્ષણં આરબે આપી ગયાં તેથી તો ધર્મ અને મુધારાનો વિરોધ કદાપિ ટળેજ નથી. તે વિરોધ ટળે તેવું ધર્મલક્ષણ કીયું ? આ પ્રશ્નનું ઉત્તરપણ કહે સહજ છે. આ નિશ્ચિતો અનાદિ બ્યવહાર આપણી દૃષ્ટિ આગળ ચાલ્યો જાય છે, આપણે પણ તેમાંજ છીએ; ત્યારે, એ વિશ્વરચના શું છે, આપણે તેની સાથે શો સંબંધ છે, 'ને આપણો એ સંબંધ મથાર્થ રીતે પરિપૂર્ણ સાચવવાને શું કરવાનું છે એજ સુખ્ય વાત છે. એને સલ કહો, ધર્મ કહો, તત્ત્વ કહો, મુધારો કહો, તર્ક કહો, શ્રદ્ધા કહો, તેથી કાંઈ બાધ નથી. મનુષ્યો કે બૃહસ્પતિ, હવિતનો મથાર્થ હેતુ સમજવો એજ સર્વ તકરારોનું મધ્યેજિંદુ છે. જ્યારે આટલીવાત સ્પષ્ટ સમજાય ત્યારે જણાશે કે ધર્મ એટલે હવિતનો મથાર્થ હેતુ જેવો સમજાય તેજ પ્રમાણે નીતિ, આ-

ચાર, વિચાર, વ્યવહાર, રાજ્ય, સર્વ રચાવાનાં. ગારેજ ધર્મવિચાર એ સર્વ વિચારનું મૂલ્ય છે.

અવિતના પરમ હેતુરૂપ સત્ય છે તો એકજ, પણ તે દ્રાષ્ટને વરી જોડુ નથી. છતાં વારંવાર કલ્પનાને પટંતરે તે સત્ય જોડે સતાકુકડી રમનારા એમ જાણે છે કે અમેજ સત્યને પકડ્યું છે, અમારી કઠીજ બધાએ ગળે બાધવી એટલે મોક્ષ થશે. સરકાર તરફથી આપણને જે કળવણી નિશા-જોમાં કે ક્ષેત્રોમાં મળે છે તેને આપણે ધર્મરહિત ગણીએ છીએ. પણ તેમ હોઈ શકેજ નહિ, ને નથી. સરકારી કળવણીપણ્ય ધર્મ સહિતજ છે; પણ તે ધર્મ આર્યમર્મ છે તેવો નથી એટલે આપણે તે કળવણીને ધર્મરહિત કહીએછીએ. નદમણાજ આપણે કહ્યું કે અવિતનો હેતુ જેવો મનાય તેનું બધું નિયમાય, તેમ, જ્યારે આ એકજ દેહના પંચ પછી કાંઈ છે નહિ, એ દેહપણ્ય જડમાત્રનાયોગથી થયો છે. એવું જ્યારે અવિતનું સ્વરૂપ અધ્યાય જ્યારે બોધપણ્ય તેવોજ હોય. કે અન્યોન્યનો કલહ ન થઈ આરે તેવી રીતે યથેષ્ટ સ્વચ્છદાચારે રહેડું જોજ નીતે. આપણે જે ધર્મને ધર્મ કહીએ છીએ તે પ્રમાણે આવી નીતિ પાપરૂપ છે, મારેજ આપણે શાળાઓના શિક્ષણને ધર્મરહિત કહીએછીએ. પણ એમા તો એ શિક્ષણ આપનારા આપણને એનુંજ એજ રહે તો આલે તેમ છે. રહેડો કે તમે જે રીતે અ-વિતનો હેતુ સમજો છો તે રીતે એક કપોલ કલ્પના છે મારે તદ્વત્સાર સ્વેતો તમારો આચારવિચારનો આકાર એક પશુમુદિરૂપ જડ શ્રદ્ધાનોજ વિપવ છે ત્યારે, એજ પ્રાપ્ત થયું કે યદ્યપિ શુદ્ધ સત્યતો એકજ છે તથાપિ તેને પટંતરે વિવેકી પોતાની કલ્પનાનેજ ધર્મને નામે અલાવનારા અન્યોન્યમાં કલહ કરે છે.

અમે એમ માનીએ છીએ કે પરમ સત્યનું સ્વરૂપ કલ્પિત્વદાય થાય તેડુ યદ્યપિ નથી, તથાપિ તેને સારામાં સારી અને શુદ્ધ રીતે વ્હેનાનો માર્ગ આપણા આર્યધર્મ સિવાય બીજો મળી નથી. આટલી વાત સિદ્ધ કરી આપવાને તો એક મંથ રગાની જરૂર છે, ને તે અમે અન્યન (સિદ્ધાન્તસારમાં) પૂરી પાડી છે; પણ એટલું જણાવવું જોઈએ કે અનાદિ ઇતિહાસના ક્રમથી, બુદ્ધિના પ્રમાણથી, અને અનુભવની સાક્ષીથી, આર્યધર્મમાર્ગજ સત્યને સમીપ છે એમ સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે આમ છે ત્યારે આપણે તેજ વાત સર્વને સમજાવવાની છે. જેઓ સત્યમાનનાજ શોધક છે, તેમને નામસાથે કાંઈ સંગ્રહેવું નથી, તેઓ તો સત્યમાત્રનેજ વરનારા છે. જેને સત્યરૂપે

સિદ્ધ કરી સકાય તેજ બીજને બોધવું એ પરમ ધર્મ છે, મહા પુણ્ય છે, એટલુંજ નહિ પણ ખરા સત્યવાદી પુરુષનું પણ એજ લક્ષણ છે.

જે વાતને પોતે સત્યમાની તેને બીજને ગળે ઉતારવા માણસોએ શું શું કર્યું છે ? મુસલમાનોએ પોતાનો ધર્મ સત્ય માની કેટલા રક્તસ્રાવથી પોતાના સત્યને દર્શાવેલું છે ? યુરોપના ધર્મ ગુરુઓએ (પોપે) પોતાના સત્યને કોટલાવધિ નિર્દોષ સત્યપૃષ્ઠકોનાં બલિદાન આપ્યાં છે ? આજે પણ શું છે ? અમુક વાતનું પૂછવું ન પડેનારો કેટલા આડા અવળા અણસારા ને ગાંભીર્યકારાનો પાત્ર યાય છે ? ધર્મવાળા, સુધારવાળા, કેવા અ-ધોન્યમાં શ્વાન-પુદ્ગલવાળે છે ? પણ જોવાનું એટલુંજ છે કે એક પોતે માનતા સત્યમાટે જ્યારે માણસો આતું કરે છે, ત્યારે જે પરમ સત્ય છે તેને નામે શું ન કરવું જોઈએ, અમે એમ નથી કહેતા કે 'મુસલમાનોનો દીન ફરી જગાવવો જોઈએ, કે "રુધિરાસ્ત્રાવ ન યાય તેમ પ્રાણુન્ત દંડ" ની દયારૂપ શિક્ષાનો પોષનો પાવક જાગ્રત કરવો જોઈએ. એટલુંજ કહીએ છીએ કે જે ધર્મ સત્યરૂપ છે તે ઉપર પ્રાણુપંચબલિત સર્વેએ રાખવી જોઈએ, તે બીજને તે સત્ય વ્યર્થ રીતે, ગ્રેમ, બારે, સમગ્તવનું જોઈએ. સત્યને નામે જે જે ભોગ આપ્યા છે અપાયા છે, તેનો ઇતિહાસ વિચારશે, તો રુઆં ઉઘાં થઈ જશે ને તમે પણ એક સત્યભક્તરૂપે પ્રાણુપંચ કરવા નીકળી પડશો. અખ્યાત શૈલકો ગેલિલિઓ, ઈટાલિનીકસ, પ્લૂનો, પેરસેસ્પનાં હંપિત વિચારો; અરે ! સામાન્ય પાદરીઓનાજ પ્રયત્ન તરફ જુઓ. પોતે જોને સત્યજ્ઞાતું છે તેનેજ અનુસરવામાં પોતાનાં ગળાં, પુરપોએ પરમાન્દર્ય નિર્ભયતાએ કપાલ્યાં છે, સ્ત્રીઓએ પરગ્રેમરૂપ આત્માર્પણ કરી પુરુષત્વને પ્રભાવ દાખવ્યો છે, નિર્જન પાપાણાદિ પણ એ ચરિત આગળ જોગળી ગયાં છે ! ! આપણે આજે પોતાનો ધર્મ ઉદ્ધારવા આવી સત્યપરાયણતા રાખવાનીજ આવશ્યકતા છે. પોતે જોને સત્ય લાલું છે તેને સર્વથા ગન દર્મ વાણી ત્રણેથી લજતાં, લોકલાજ, ફેરન, સુધારો, બધું પિસરી જુદ, પરગ્રેમભાવ વિસ્તારવાનો છે. સત્યને શરમગ નથી. જેટલી જેટલી શરમ છે, જેટલું જેટલું કરીને પાછા પડવાનું છે, જેટલું જેટલું સંતોડવાનું છે, તેટલું તેટલું સર્વપાત્રસત્ય છે, પાપ છે, કુકર્મ છે. સત્યને ત્રામે વાડો બાંધવો એજ અસત્ય છે. સત્યનો વાડો હોય નહિ, તેને પટતર ઘટે નહિ. •સત્ય સર્વદા એકજ, એકરૂપજ, છે. ગારે આર્થર્થ મુજનોને ઉચિત છે કે તેમણે મન-કર્મે વાણીની એકતારૂપ ખરી સત્યપરાયણતા પડડી.

જે માનવું તેજ નિઃશંક જોઈવું પાળવું. એ તો મુધારાવાળા પશુ ક્યાં નથી કરતા ? કરેછેજ. પણ આપણે શુદ્ધિવાનું તાત્પર્ય એમ છે કે પરમસત્ય જેનું સીધામાં સીધું રૂપાંતર આર્યધર્મ છે તેને સમજવામાં સત્યપરાયણતા રાખી કદાપિ પાછા હઠીજવું નહિ. આ ઠેકાણે કોઈ પૂછશે કે આર્યધર્મ તે કયો ધર્મ ? વૈષ્ણવ, શૈવ, શાક્ત, કળીર, દાદુ, કયો ? આનું ઉત્તર આપણે જાણી કઠિન છે, છતાં અમે અન્યત્ર જે સિદ્ધ કર્યું છે તે કહીએ છીએ. શ્રુતિ, એટલે કે આપણી તેમજ પ્રાચીન કાલના બીજાદેશોની પણ શ્રુતિ, તેનાથી; બુદ્ધિ રો-ટલે આપણી તેમજ પ્રાચીન અર્વાચીન વિદ્વાનોની, તેનાથી; અને સર્વના અનુભવથી જે વાત સિદ્ધ થાય તેટલીજ શુદ્ધિપૂર્વક જાણવી. આવાં શુદ્ધરૂપ આર્યધર્મમાં સંકેતે ૮૦ ઠકા છે. તેથીજ આર્યધર્મને અમે સત્યનું સીધામાં સીધું રૂપાંતર કહીએ છીએ. જે કસોટી અત્રે જાણવી તે કસોટીએ ચડાવી બેતાં જે કસ નીકળે તેને આધારે આપણાં દર્શન, પુરાણ, સંપ્રદાય, પંથ, સર્વમાં જે સુવર્ણરૂપે વપરાય છે તેને ઓળખી લેવું, ને એમ એક આર્યધર્મ સમજવો. અમુક દર્શન, અમુક પુરાણ, અમુક સંપ્રદાય, અમુક પંથ, તેજ પરમ સત્યને જીગ્તું નહિ એ વાત કેવલ હારીપાત્ર છે, કિંબહુના સ્વાર્થ માત્ર છે, અસત્ય છે. સત્યને સીધા નથી એ સૂત્રજ સર્વદા સ્મરણમાં રાખવાનું છે. ઉપનિષદ્ વાક્યપણ કાળજે કારી રાખવાનું છે વિજ્ઞાતમાર્ગજ્ઞાન તામ્ (ન જાણનારે જાણ્યું છે.)

આપણો ધર્મ પરમ સત્યરૂપ છતાં, અમુક વાડા જાંધી તે રૂપે પ્રવર્તવાથીજ હુબ્બો છે. આટલાગાટે એ પરમ સત્યરૂપ ધર્મને યથાર્થ રીતે, સર્વ માન્ય રીતે સમજાવવો એમાંજ જાંધી ખુળી રહેલી છે. જ્યારે ધર્મને જોવી રીતે સમજાવી શકાશે કે તેમાં ક્રીસ્તીઅન, પારસી, મુસલમાન, હિંદુ, ફાઈ-પણ વાધો ઉઠાવી ન શકે; મુધારાવાળા પશુ જેને અપ્રમાણ ગણી ન શકે; સારેજ ખરા સત્યનો ઉદય થશે. એ સત્ય આપણા હાથમાંજ છે—આર્ય-ધર્મમાંજ છે; પણ તેના સમજનાર સમજાવનારની ખોટ છે. આર્યસુધ-ર્મદાયકતાએ જે પગલું લઈ છે તેને અમે પરમાનંદથી અભિનંદન આપીએ છીએ, તેનું કારણ હવે સ્પષ્ટ સમજાશે. આર્યસુધર્મદાયકતાના કાર્યકારીઓને પણ આ અમારા લેખ નિત્ય લક્ષમાં રાખવાની વિનંતિ છે. એમ નહિ બને તો તેમનું કાર્ય, અત્યંત પરમાર્થરૂપ છતાં અનેક ધર્મદોગની પેઠે, નિષ્ફલ થઈ પડશે, આર્યધર્મ-સત્યધર્મ-નો સર્વદા ઉદય થાય એનીજ અમે તો આજ્ઞા નથીએ છીએ.

પીનલકોડનો સુધારો.

(રૂઢાવટની ઉમ્મર.)

સુધરેલામાં ખપવામાટે પારકી એટલી સર્વ વાતને સંચારે સ્વીકારવી એવુંજ કાંઈક વક્ષ્ય આગત્કાલ પ્રવર્ત્યુ છે. એક ઇંગ્લંડ કે યુરોપનેદર આપણે ખરા સુધારાના નમુનારૂપ ઠરાવ્યો છે એટલે જેટલાં રીતમાત વાતવિચાર યુરોપીયન હોય તે જ્યાં સારાં અને સુધરેલાં એમજ માનવું પડે છે. આવી ખુદિ સામાન્ય લોકોમાં સદજ રીતે પ્રસરી છે, પણ વિચારશીલ વિદ્વાનોપણ્ય પ્રયંગે તેમાં દોરાતર નથી એમ નથી. સમ્યક્સુધારા પરત્વેજ વિચાર કરીએ તો જેટલી યુરોપીયન રીતિકૃતિ છે તેનેજ ઘણાક પ્રમાણ મળે છે, ને તેથી જુદી પડતી રીતિમાત્રને જંગલીપણામાં લેખે છે. સીએને ફૂટ આપવી, પુનર્જન્ન કરાવવાં, ઈશ્વરજન્ન કરાવવાં, ગાતિભેદ ન રાખવો, ઇત્યાદિ વાતોજ ખરા સુધારાની હાપરૂપ થઈ પડી છે.

વિવેકીએ સારાસારૂનો નિર્ણય કરી યથાર્થ વાતને સ્વીકારવી. યુરોપની હોય કે હિંદુસ્તાનની હોય તેથી કાંઈ બાધ નથી. પણ સત્ય વાત હોય તે મદજ કરવી. સર્વે દેશમાં સારું તે સારું જણાય છે, ને નકારું તે નકારું જણાય છે; પણ તેના આવિર્ભાવ પરત્વે તકાવત હોય છે. કાંઈએ દેશમાં એમ મનાવું નથી કે પોતાથી માન અધિકાર વગર અદિએ કરીને જે જુદ હોય તેને માન આપવું નહિ; છતાં યુરોપીયન માથું ઉઘાડું કરી ઉભો રહેવામાં માન ગણ્યો, હિંદુ તેમાં અપમાન ગણ્યો. માટે શું એમ સિદ્ધિ કરી શકાશે કે માથું ઉઘાડું કરીને માન આપવાનો રીવાજ જે સાદો જાણ્યો નથી તે જ્યાં જંગલી છે, તે માન આપવું એ વાતજ સમજતા નથી? નહિજ કહી શકાય. છતાં એવાંજે જોના જેવાજ વિચારના સહિજ લોકોના જાણના આપણે યોગ્ય સાંભળતા નથી. પણ દેશીઓ પોતે પણ તેવી નકલોમાંજ સુધારો ગણે છે ત્યારે હસવું આબાવિતા રહેતું નથી!

પ્રત્યેક દેશનાં હવાપાણી તેવે દેશનાં રીવાજોને જનુ અમર કરે છે, ને રીવાજનું મૂલ્ય એકજ છતાં, જે રીવાજની નેમ એકજ છતાં, તેનો આકાર ઘણીવાર જુદો હોય છે. આકાર મુજબે વળગી, નેમને પણ ઉઠાવી દધ. તે આકારવાળા આચારને જંગલીપણાની નિશાની ગણ્યો, એજ જંગલીપણું છે. મનુષ્યાદિ સ્મૃતિકારોથી તે છેક હાથનાં ખરાં આયંકુલોપર્યંત સર્વ, સીએ પૂજ્ય ગણે છે, છતાં તેનો હાથ જમથમાં ઘાલીને રસ્તે ફરતા નથી, માટે એમજ મનાઈ ગયું કે હિંદુઓ તો સીએને શુદ્ધામ ગણે છે!! કાંઈ રહેશે કે

ધણીએ પણ જેવા ધણીઓ સ્ત્રીઓને રળડે છે, તો તેનું ઉત્તર એટલું જ છે કે બગવત્તા હાથ ધારી દુરનારા પણ મ્યા તેમ નથી કરતા? દરેક છે એવા છતાં છતાં અપાદર્ય ઉદાદરજોથી, સર્વમાન્ય સામાન્ય નિયમને ઉભયપક્ષે કાષ્ઠપણ બાધ આવી શકતો નથી.

પીનલકોડને સુમારવાની ચર્ચ આજકાલ આવી રહી છે તેમાં પણ મંદ્રક આવાજ પ્રકારની જુન યાવ છે એમ અમાર મત છે સ્ત્રીઓ પતિના ઉપભોગ મોઝ ધવાનું વય પીનલકોડમા દશ વર્ષનું રાખેનું છે, ને એમ વિધિ રાખ્યો છે કે દશ વર્ષ પૂર્વે કોષ્ઠ સ્ત્રી સાથે કોષ્ઠ પુરુષ (તેનો ધણી પણ) તે ા ગરજથી પણ બચાવ કરે તો તે બનાત્કારને યુનો યાવ છે આ કાયદાને હાલમા સુધારવામા બદલાવવા ઈચ્છે છે, ને દશને બદલે બાર એ ા ઉમર રખાવવા આવે છે તેઓ એનું કારણ જાણે છે કે છઠ્ઠામા સ્ત્રીઓને કાયદાથી ને રક્ષણ મળે છે તે ૧૩ અને ૧૫ વર્ષમુધીનું છે, સારે આપણે આપણી બાલ્યોને શુ ૧૦ વર્ષથી વધારે વારસુથી રક્ષણ નહિ આપવું જોઈએ? આપણું જોઈએ, અને આપણા પીનલકોડમા ને આપણું જંગમીપણ રહી ગયું છે તે દૂર કરવું જોઈએ. વધુ ફોસલાવીને દરજી કરી જનાની બાળતમા આપણા કાયદામા સ્ત્રી ા ઉમર ઘણું કરીને ૫૬ વર્ષની છે, સારે એ પણ ઘણું અન્યાય બરેનું મણાય કે ને સ્ત્રી પોતાની જાન કોષ્ઠને હાનિ કરવામા ૧૫ વર્ષમુધી કથુબાત આપણીના સામક 'મણાય તેનું પોતાનું કુમારીત્વ મૂકીને આધીન કરવામા દશ વર્ષ વીલા ૫૭ કથુબત આપી શકે! ત્રીજી તકરાર એવી બતાવવામાં આવે છે કે બાલતગાથી ને હાનિ યાવ છે તેપણ ૧૨ વર્ષનો કાયદો કરવાથી અટકશે.

ને મીને આ બી વાત આપણને સમજાવવામા આવે છે તે રીતે જોતા તો મર્દપણ બાધ એમએક આપણી નજરે આવતો નથી 'પેજુ ચોડો મુદ્દમ વિરેક દરવાની જરૂર છે મુખ્ય મુદ્દો વિચારવાનો એ છે કે સમાર સુમાગની બાળતમા કયલે ઈટે સૂધી હાથ ધારી શકે? એ વાત કદાપિ વિંમરી જની જોઈતી નથી કે નીતિ સુધારો એ બવા કદાપિ પણ કાયદા કરીને એઈલ કે બનાત્કારથી પેદા કરી સમજાવી નથી એ બધા પેદા કરનારે તો સનગ્રુતી, કેળવણી, ધર્માદિ નજર છે ત્યારે બાર વર્ષનું વર કરવાથી બાલતબની હાનિ અટકવાનો ને લાભ બનાવવામાં આવે છે તે કાયદાથી સાધવો પામળી નથી હવે જરા વધારે જોઈએ તો કાયદાને જરાપણ હાથ દવાવવાની જરૂર આ બાળતમા જણારો નહિ બાલતગાનો અર્થ એમ સમજાય છે કે જ્યારે પેરજો છે ત્યારે જ બનાત્કાર પણ માટે છે. પણ

એમ નથી. આપણે સર્વે જાણીએ છીએ કે પરબુવાનું ૮-૯-૧૦ વર્ષે થાય છે ખરું, પણ ખરું ધર માંડ્યાનું તો સેંકડે પંચાણું ટકા ૧૧-૧૨ વર્ષ પૂર્વે કદાપિ થતું નથી. જ્યારે આમ છે ત્યારે સિદ્ધ થાય છે કે જે વાત કાયદેથી આપણને કસાવવી ધારવામાં આવી છે, તે એની મેળેજ યયાં જાય છે. અર્થાત્ હવે કાયદાને વચ્ચે પડવાનું છેજ ક્યાં? કાંઈ એવી તકરાર કરશે કે જ્યારે એની મેળેજ ખાર વર્ષના હેતુ સચવાય છે ત્યારે કાયદો પણ ખાર વર્ષ ઉપર આવે તો તેમાં શો બાધ છે? અમે એમ માનીએ છીએ કે જે બાધ છે તે બધો ગાદીઓનું છે. કેમકે હોકરીને સાસરે વળાવવાની ઉમર ૧૧ ને ૧૨ ની વચ્ચેમાં આવે છે, તે કાયદો જ્યારે ૧૨ જ માંડી બેસે ત્યારે દરેક જણના પવિત્ર ઘરમાં પોલીસની આમડાછેટ, છેક જ્ઞાન-ખાનાના ખુણા સુધી પેસી જાય. તે જ્યારે આમ થાય ત્યારે કેટલું દુઃખ અને છેલ્લો પોકાર ઉઠે એ વિચારવું સહજ છે. કાયદો જે કસાવવા ઇચ્છે છે તે તો એની બેબે પણ યાયજ છે, ત્યારે આપણા પવિત્ર ખાનગી ઘરોને પોલીસની આમડાછેટથી અમકાવાની વાત નકામી, કલ્પિત, તુકસાનકારક, નાસકારક, અને કેવલ દુઃખાપજ છે. ખરાબ વ્યવસ્થામાં કાયદાએ એક જે વર્ષ પાછળ રહેતું તેજ વાગળી છે. ઇંગ્લેન્ડમાં પણ ખરું વય ૧૫ નું હતું કાયદો તો ૧૩ ઉપરજ છે.

પણ ઘણાક હજી એક બીજું તકરાર કરશે કે ૧૧ થી ૧૨ લગીમાં ધર મકાવવાની વાતજ અમે નાપસદ કરીએ છીએ; માટે કાયદો થયાજ દેવો બેઠોએ. આવા લોકોએ જરા આંખ ઉપાડી ચોતરફ નજર કરવી. હોકરીઓ ઘણુંકરી ૧૦ થી ૧૨ સુધીમા રજોદર્શન પામે છે. પણ તેમાં એ સંગઠિત અને સોમત મહાસ ઈસાદિ ઉપર ખડુ આધાર છે. એ આધાર, પીનલકોડ સુધરાવવાની તરફેણું ને, અમેજી લખાણુ આજકાલ લોકોમાં ફેરે છે, તેમાં પણ દા. રેલરનાં વચતોથી, આપેલો છે. એનું પ્રમાણ તો પ્રલક્ષ અનુભવમાંજ છે કે મુંબઈ બેઠાં શહેરમાં ૯ થી ૧૨ વર્ષે રજોદર્શન થાય છે, ત્યારે મધ્યમ પ્રતીનાં માત્રો (સુરત, અમદાવાદ, નડીઆદ, ખેડા, સતારા, જ્યેશામાં) ૧૦ થી ૧૨ વર્ષેતમાં થાય છે, ને છેક નાનાં ગામડામાં ૧૦ થી ૧૩ સુધીમાં થાય છે. રજોદર્શન થતામાજ પતિનો સંગ થવાની નોશવાઈ જોણી જોણીએ જોતો સર્વેતે માન્ય છે. ત્યારે જો આમે પ્રજાએ છીએ કે ખાર વર્ષે કાયદાને ઘસડી લાવવાથી રૂ આપણા લોકોનાં સોમત સહવાસ વગેરે એકદમ ફેરો જશે, કે લોકો પાધરા સુધરી નહીં જાયલગમની હાનિથી મુક્ત થઈ જશે? કદાપિ નહિજ. એનો ઉપાય તો કાયદો નથી, પણ કેળવણી માત્રજ છે. હજી એક બીજો વિચાર કરશે તો આ તકરાર કેવલ હસવા જે-

વીજ સાગરો અને ઇ લડમા ૧૩ સુધી રક્ષણ આપવાનો કાયદો છતાં આપણા દેશમાં ૧૦ સુધી-૪ રક્ષણ અપાય છે એથી જે જગલીપણ બતાવવામાં આવે છે તે પણ કેવળ નકોસમ્પના મમનરો. આપણા દેશના હવાપાણીજ એવા છે કે અહીંના રજેદરશનનો કાન ૮ થી ૧૨ સુધીનો છે, ઇન્ડના હવાપાણી એના છે કે ત્યાં -રજેદરશનનો કાન ૧૨ થી ૧૬ સુધીનો છે લડનની રાયન મોસાઈનીના મંચર, બધી વિદાન દુનિયાને પ્રમાણરૂપ ગણાયવા, પરિપૂર્ણ અવલોકનથી માનુષશાસ્ત્રમાં સપૂર્ણ માતા, મ્લાદ ફેલમ પોતાના લુમન સ્ત્રીમીઝ નામના મંચરે ૪૨૫-૪૨૮ પાને લખે છે કે “બધી પૃથ્વીના ભાગોમાં કરેલા અવલોકન પ્રમાણે નાનામાં માની, રજેદરશનની વય, સરેરાશ ૮-૯ ની આવે છે . . . . . પશુ સામાન્ય રીતે જોતા જાય નાનામાં નાની વય ૧૦-૧૧ અને ગોટામાં ગોટી વય ૬૫-૧૬ એમ નિશ્ચય થાય છે . . . . . આ વાતમાં સદવામ ઈલાદિ એ મુખ્ય કારણ છે ... હવાપાણીની પણ મુખ્ય અસર છે . નોર્થ ને સ્વીડનની જાનાઓ ૧૫-૧૬ વર્ષે રજેદરશન પામે છે , અગરેન ૧૩-૧૪ વર્ષે , પણ નોર્મેકામાં વયતા અગરેને તો ૧૦-૧૧ વર્ષે” જોમેકા જેની હવામાં જ્યારે જાડ વસેના અગરેને ૧૦-૧૧ વર્ષે રજેદરશન પામે છે, ત્યારે જોમેકાને મંચરની આવતી હવાવાળા દિદુરતાનમાં ત્યાંના પતનીજ ૮-૧૧ વર્ષે રજેદરશન પામે એમાં આશ્ચર્ય છે-૪ નદિ દરે વિચારો કે કયેદ મા પાર્શ્વવર્ષ માડવાથી આખા દિદુરતાનના દેશપાણી બલ્યાઈ જવાના નથી, એને જે દશ વર્ષે વય છે તેને ફેરનવાથી લોમને પી. માગર હતી થવાની છે જ્યાર આમ છે, ત્યારે હરે રક્ષણનો મણ મવાન રહે થઈ ગયો જે સ્ત્રી ૮-૧૦ વર્ષે રજેદરશન પામે તે સ્ત્રી પોતાની હાજત તેટલી કનરે પૂરી કરવા જેટલું જ્ઞાન ધરાવતી રોપીન નોઈએ, ન તેથી તે પોતાની હાજત પોતાની મરજથી પૂરી કરે તો તેમાં કાઈ યુનો થયો નજ મજાન . રમી આની શારીરિક ક્ષમતાની જાણતમાં ઉપરનો વિચાર બહુ આગળી રામતો નથી એ રખજ છે. જાણને નોંઝાને રૂંડે જુખ તો છે, અંત જે અનુકૂળ પડે તે ખાય છે, પણ જાલક . યોડાં વખતે મોટાં નાનાં છે, પછી મજામના નથી, પછી તે પોતાની મોટાં ખાઉ કરે છે તેમાં ગમિન અમે . જોરામ લઈ પશુ બેસે છે ગારે શુ એ જાળન મારો મહ નોંધો એક આ વાન જે ખુલ્લે ખુલી છે તેજ, એની છે, ત્યારે જે જ્ઞાનદારિય વાગરસમોમ મંચર . ગ્રામ છે, ને જે જાહેર થવામાં બધી શરમને જે આ રજ છે તેમાં પોને પોતાની હાજત ખરે વખતે પૂરી પાડી લ ન તેમ થતા મ્લાદ ફેલમ એમ તો તેમાં મખરે શુ કરી શકે તેમ છે .

એક શરીરની હાજત બાજત કાપદો આ પ્રમાણે વચ્ચે પડી શકતો નથી, પડે તો બહુજ લયંકર દ્વાનિ યવાનો સંભવ છે; પણ બ્યારે મનની વાત માત્રજ વચમાં આવે છે ત્યારે કાપદો વચ્ચે પડી શકે છે, ને તેથી લાભ છે. દશવર્ષે સંભોગમાટે કથુક્ત આપી શકનાર છોકરી માત્ર સારીરિક હાજત પુરી પાડે છે; પણ છેક પંદર વર્ષ સુધી તે જોતાના રહેતા વઝોરેના મુંખનો નિશ્ચય કરે તેવા પાકા મનની યદ્ય શકતી નથી તેથી કોઈ જોડે નાસીખાય તો તેમાં પોતાના મનની મરજીથી વર્તે છે. આગ છે જોડે કાપદો હરણની ઉમર ૧૫ વર્ષની રાખે છે, ને બચાકારની દશની સખે છે તે જોવું જોખમે તેવું બહુજ વાજખી છે.

આ પ્રમાણે વાત છે જોડે દશનાં બાર વર્ષ કરાવવાની વાત કેવલ બંધકર અને મુકસાનવાળી જણાય છે. જેવો કાપદો દાક્ષમાં છે તેવોજ ઘણી દીર્ઘદક્ષિણો, તથા ડહાપણુ ભરેલો, અને આ દેશનો કુદરતી રચનાને અનુકુલ છે. એમાં ફેરફાર કરાવવા જવું એ કેવલ ભૂલ છે, ને કુદરત સાથે બાધ બીડવા બરાબર છે. એ ભુક્ષમાં જે કોઈ લોકો દોરાશે તો ધણુ પસ્તાવું પડશે.

ગૂજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ.

સામાન્ય રીતે એવો સદજ સંપ્રદાય પડી ગયો છે કે પ્રત્યેક મંથની ભાષા ઉપરજ લોકો લક્ષ આપે છે; અને આની ભાષા કહિન છે કે આની સરલ છે જોડેજ અલિપ્રાય બાંધે છે. પૃથ્વી ફરે છે એ વાત જેમ અગાની લોક સૂચને આરોપે છે તેવું આ વિષયમાં પણ યામ છે વિચારની ગૂઢતાને ક્ષીરે જે વિષયમાં વાંચનાર ઉતરી શકતો નથી, તે વિષયના પુસ્તકની ભાષાને માથે હોય મૂકી તે અજગો રહે છે. ઘણી વખત તો એવીજ ભૂલ બને છે કે ગૂજરાતી એકરે લખેલું પુસ્તક, અને ગૂજરાતી છીજે છતાં કેમ સમજના નથી, માટે તે જોડું!! આમાં પણ ભૂલ વિચાર પરત્વેજ છે. વિચાર સમજના નથી એજ ખરું કારણ છે. જે ધીરજ રાખીને, બંને ત્રણત્રણનાર ઉલટાવીને, તથા ધીમે ધીમે મનમાં ઠાપવીને, કોઇપણ મંથ વાંચ્યો હોય તો નજ સમજાય એવું છેક મૂર્ખોવના જીજ્ઞાસે તો કસિવજ બને, આવાજ પ્રસંગમાં અમારા એક મિત્રે કરેલી અંમત અમને યાદ આવે છે. કોઇ કાલા આણુસે તેને "ભાષતીમાધવ" ના ભાષાંતર વિષે કશું કે ભાષા કહિન છે તેથી સમજાવું નથી. ત્યારે તેણે ગમે તે એક શ્લોક કાઢી તેના શબ્દશબ્દ પેદાને

જરૂરના હોય છતાં કઠિન હોય તે ઉપર પણ ટીકા લખાવરાવવાની તથા એ લાપાન્તર અને એ મૂલ્ય અંધોના પાઠ શુદ્ધ કરાવવાની ધણીજ અપેક્ષા છે.

(૨) તત્ત્વજ્ઞાન, શોધ, કાવ્ય, કથા, દોશ ઇત્યાદિ વિષે નવીન અંગે રચાવવા.

(૩) કોઈ વિદ્વાને પોતા તરફથીજ, દ્રઢ આગસનાં લાપાન્તર, વાર્તિક, કે નવોજ લેખ, પ્રસિદ્ધ કર્યા હોય, તો તેના વિદ્વાન પાસેથી તેવા અથવા સ્વા-ભાત્ર ખરીદી લઈ, તે અથ ઈતર લોકને દિક્ષાયતે વેચવો. આમ થવાની યાગીજ જરૂર છે. સુધરેલા દેસોગા લખનાર અને વેચનાર જુદા હોય છે તેથી વેચનાર જે વપારી હોય છે તે ઘણા વખત પોતાના માવની ખાપતમાટે ખોટી જઈ શકે છે, તે એમ પુસ્તકોને થોડી કીમતે વેચી શકે છે. આપણે અહીં તો લખનારને મૂલ્યે દ્રવ્યનીજ આડચણુ હોય છે, લા છપાવવાનો ખર્ચ કરજે કરી તેનું વ્યાજ ક્યાં સુધી જારે ? માટે પુસ્તકની કીમત તેવા લોકો ભારે સ-ખે છે, તેથી ગરીબ પણ વાચવાના શોખી લોક લાભ લઈ શકતા નથી. જે કોઈ મહત્તી કે શુદ્ધરો સ્વામિત્વજ ખરીદી લઈ ધીમે ધીમે અથ વેચે તો થોડી કીમતે વેચી શકે, ને તેથી સર્વને સારા વિદ્વાનના લખાણનો લાભ મળે.

વળી વિદ્વાનોને પણ એક હરીદારનું કારણ ઉભું થાય તેથી સારા વિદ્વાનો હંમેશાં ઉમગે લખવાનું લઈ બેસે-પોતાનો લેખ કોઈ આખી રીતે લઈ લે એ માનની અલિવાયા વિદ્વાનોને ઉત્સાહ પ્રેરવામાં બહુ પ્રયત્ન છે; ને વળી જ્યારે પોતાનો ખર્ચ પોતાને માથે પડવાની આડચણુ દૂર થાય ત્યારે તે ઉત્સાહ દશગણે વધી, અનેક ફલ આપે એ સ્પષ્ટજ છે. બહાસમાટે જેને માંહનું જોત્તીયંદન કરવું હોય તેઓ અથ રચવાનું કામ એક વ્યસનની પેઠે કરે છે. તેવા વિદ્યાવ્યસનીઓતો, કોઈ તેમના અથ છપાવવા તત્પર હોય તો, સ્વામિત્વમાટે કાંઈ પેણુ લીધા વિના પણ હેશસેવામા તત્પર હોય એમ પણ આશા બાધી શકાય.

સ્વામિત્વ ખરીદવા ઉપરાત એમ પણ થવાની જરૂર છે કે સારા અંધોની અધિક પ્રતિ ખરીદી, તેને ખોટ ખાઈ થોડીજ કીમતે ખરા ઉત્સુક પણ ગરીબ વાચકોને આપવી. એમાં સકુંવેટિંગ લાઇબ્રેરીની રીતિ રાખવી લાભકારી છે કોઈપણ લાઇબ્રેરીમા ૧૦-૨૦ નકલો લેવી ને ને અભાસદાને વાચવા આપવી, તથા પાછી આવાયા થોડી કીમતે જટલી વચવી હોય જોટલી વેચી નાખવી.

(૪) પ્રતિપર્ણ આજી શૂન્યસતના વિદ્વાનોનો સમાજ કરવો જોઈએ. સમાજમા સજાસદ થવામાટે પ્રખ્યાત વિદ્વાનોને તથા સમૃદ્ધિવાન શુદ્ધરોને નિમગ્ન કરવા જોઈએ. શુદ્ધરોની મદદ પણ માગવી જોઈએ; ઉપરાત

પ્રતિ સલાસદ પાસેથી કાઈ લવાજમ લેતું જોઈએ, તથા અનિમત્રિત શુદ્ધ-
રથોને પણ સલાસદ થતું હોય તો છૂટ રાખવી જોઈએ. આનો સમાજ બે
નણ દિવસ એક ગ્રથો રહે, ને ત્યાં ધર્મ, સાહિત્ય, અને તત્ત્વજ્ઞાન એ ત્રણ
વિભાગમાં વહેંચાઈ પોતાનું કામ ચલાવે. પ્રતિવિદ્યાનું તે તે વિષયના પો-
તાનાં લખાણ શોધ ઇત્યાદિ ત્યાં રજુ કરે, અને જ્યાં જુદી જુદી શાખાઓની
એક સમગ્ર બેઠકમાં જાણનારો જામતોનો રીપોર્ટ વચાવ, તથા યોગ્ય
વક્તાઓને બાપણ કરવા પણ વિનવાય. આ બધાનો સવિસ્તર રીપોર્ટ
પછીથી પ્રસિદ્ધ થાય. આવી વ્યવસ્થા બે થઈ રાકે તો આપણી ભાષાની
અર્થાત્ આપણી બુદ્ધિની ઉત્તતિ સદંત્રમાં થાય, અને જે નિર્માતૃ લેખકોથી
આપણે લેખકવર્ગ આજકાલ બધમતામાં અલગાયો છે તે લેખકો પણ તર-
તજ પરખાઈ આવે.

આ સમાજે એક વાર્ષિક પત્ર તૈયાર કરવો જોઈએ જેમાં આખા વર્ષમાં
પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તકોની યાદી આવે, એવી રીતે કે દરેક પુસ્તકનો વિષય
સારી રીતે સમજાય, ને તેના ગુણ દોષ ધ્યાનમાં આવે.

આમાની ધર્મીક વાતો કરવામાં આવેજાએ, એમ સોસાઇટીવાળા કહેશે
પણ તેમને આમારે જોટુજ નજાવવાનું છે કે તેઓ જે રીતે કરે છે તે રી-
તિથી કોઈ અસત્ય છે. તેઓએ હવે દરેક કાંઈની મથો તૈયાર કરાવવાની
રસમ છોડી દેવી જોઈએ. એવી રીતે રીખાઈઓને કાગળ છે, પણ સારા
વિદ્વાનો કંદાપિ પણ તેવી રીતિએ મથ લખે નહિ. અમુક વિષય, તે પ-
દ્ધતિના સામાન્ય નિયમ, અને મોડેલાણાની બક્ષીસની રકમ, એ ત્રણ
કોઈ પ્રસિદ્ધ અને યોગ્ય વિદ્વાનને જણાવવા તથા અથ તૈયાર કરવા વિનવવું.
જે તેની મરજી હોય તો તે લે અથ તૈયાર થાય તેમાં મર્મ પણ ફેરફાર કર-
વાની બંધી નહર રહે નહિ. એ કોઈ અન્યાયની વાત છે કે દરેક પ્રકાર-
ના અગ્રપણને ઉત્તર સુવર્ગ વિષયોના અથ લખાવી મગાવવા અને તે બ-
ધાવને તપાસવાનું અભિગાન જે ત્રણ જણાની એક કમીટી જે તેવો કોઈ
વિષય લખવાને કે સમજવાને પણ શક્તિમાં ન હોય તેણેજ ધરવું.

આ પ્રમાણેની યોજના થોડે ઘણે કે આજે રૂપે પણ ગુજરાતમાં
કોઈ સમાજ તરફથી અથવા કોઈ શુદ્ધરથોતરફથી અથવા કોઈ રાજ્યોતર-
ફથી અમલમાં મૂકવામાં આવે તોજ આપણા દેશને હાનમાં લાગે થવનો
સમજ છે. આજે અનેક મીથરસ હિમરાસ મથ છે ને જરૂર તેથી મર્મ કાળે થ
વાને જાદો હાંનિ સમજ રપદજ છે. અને જણાવેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે,
કોઈ પણ ક્રમ કાવવાની કોઈ મઝી ને કે કોઈ શુદ્ધરથને કંઈ દરો તો અમે
જહુ ખુશીથી તેનો મદદ આપીશું.

દાન.

આપણા લોકો એમ જાણે છે કે બ્રાહ્મણના હાથમાં મૂકવું તેજ દાન. એમાં ધૂણી મહોટી ભુલ છે. બ્રાહ્મણ એટલે જનોઇનો તાંત્રો જાંધેલો હરકોઈ એમ સમજવાનું છેજ નહિ. જે બ્રહ્મ જાણે તે બ્રાહ્મણ અર્થાત્ પોતાના જ્ઞાન તપ ઇત્યાદિથી જે યોગ્ય હોય તેજ બ્રાહ્મણ-એવોજ સુપાત્ર ગણાય. પાત્રવિનાનું દાન જેમ દાતાને પાપ આપે છે, તેમ લેનારને પશુ પાપમાં ખેળે છે. દાન લેનાની મનુએ વારંવાર ના પાડી છે, ને જે પોતાનામાં લીધેલા દાનથી થતું પાપ દૂર કરવાની શક્તિ હોય તોજ દાન લેવું એમ કહેલું છે. શ્રીમદ્ભક્તિસાધના અર્થમાં પણ કાલપુરુષના દાનની વાર્તા છે તે આવજા તાત્પર્યની બોધક છે.

જીવમાત્રપ્રતિ પ્રેમભાવ રાખી અન્નદાન કરવું એના જેવું પુણ્ય એકે નથી; પણ તે કરતા એ ઉત્તમ તો વિદ્યાદાન છે. કોઇપણ જીવને પોતાના ઉદ્ધારનો માર્ગ જડે એવું તેને દાન કરવું એ સમાનખીજું પુણ્ય છેજ નહિ. એટલાજમાટે શાસ્ત્રોમાં પારંપરી ભાગવત, ગીતાદિ પુરતકોનું દાન મુખ્ય ગણેલું છે. આપણાં શાસ્ત્રોએ જે આવી મુક્તિ યુદ્ધિથી પુસ્તક દાનને મહિમા વધુએ છે તેને આનન્દાલ આપણે ભુલી ગયા છીએ અને નજીવા માગોમાં લાખે. રૂપીયા બગાડી, દાન કર્યું એમ ઠગાઇએછીએ. પુસ્તકનું દાન કરવું એ શાસ્ત્રસંમત છે, ને તે દાન કોઈ જનોઇવાળાનેજ કરવું એમપણ નથી; જે યોગ્ય હોય, સમજવાને શક્તિવાન હોય તેને કરવું એમ પણ શાસ્ત્રજ આપણને આગ્રહ કરે છે. ત્યારે ધર્મોદાને નામે લાખે રૂપીયા વાવરી નાખતા અમારા શેઠ શાકુકારેને અમે એટલુજ વિનવીએ છીએ કે તેમણે પ્રતિજ્ઞા પોતાની ઉપજનો કોઈક ભાગ—એક શતાંશ પણ—પુસ્તકદાનમાટે કાઢવો, અને પુસ્તકો લઈ યોગ્ય માણસોને અર્પવાં. પુસ્તકો લેવામાં પણ લખેલા કે છાપેલાં, સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત, અંગરેજી કે ગુજરાતી, એવો કશો નિયમ રાખવાની જરૂર નથી, વિદ્યા છે તે બધે એકની એકજ છે, બંધા સરસ્વતીનાંજ રૂપાંતર છે, માટે તે સરસ્વતીરૂપ અર્થનું કોઇપણ યોગ્ય સ્ત્રીપુરુષ ગમે તેને દાન આપવું.

આમ થવાથી દાન કરનાર જે ઉત્તમોત્તમ દાન, વિદ્યાદાન, તેનું મહા પુણ્ય પામશે, એટલુંજ નથી, પણ વિદ્યાર્થીઓને બહુવામાં, સરસતા યશે, વિદ્યાનોની ખરીકા યશે, લખનારાઓનો ઉત્સાહ વધશે, અને ગરીબ, પણ

હત્યુકવિદ્યાલિલાપીએને અંથેની પ્રાપ્તિ થશે. કાષ્ઠપણ કાષે અને કાષ્ઠપણ રમણે વિદ્યાની વૃદ્ધિ લક્ષ્મીની સહાય વિના થઈ નથી. જ્યાં સુધી વિદ્યાનોત્તે પેટની પીડા ઘટતી નથી ત્યાં સુધી તેઓ સરસ્વતીને પૂરેપૂરી ઉપાસી શકતા નથી, ને જ્યાં સુધી તે પૂરી ઉપાસાય નહિ ત્યાં સુધી તે ખરી કૃષ્ણતી પૂણ નથી. ચારે વેદનાં મહાભાષ્ય રચનાર તથા તેવાજ ણીજ એનેક ગ્રંથો ગુપ્તનાર સાયણાચાર્યને યુક્તરાયનો આશ્રય હતો; ભાસ્કર, વરાહમિહિર, કાલિદાસ, ભવ-શૂતિ, હર્ષ ઇત્યાદિ અનેક પંડિતો તથા શેષકાને રાજ્યાશ્રયથીજ સરસ્વતી પ્રસાદ મળ્યો છે. વર્તમાનસમયમાં પ્રખ્યાત સામળને પણ સીદ્ધિજના રખી-દાસનો આશ્રય હતો. ને એજ “રખીજાજ રૂડો રાજવી” સામળે વખા-ય્યો છે. યુરોપ અમેરિકામાં પણ એનું એજ યુગ છે ને યાજ છે. ત્યારે શ્રીમાત્ર લોકનો ધર્મ છે કે તેમણે પોતાની કમાણીનો જે ભાગ તેઓ હાલ ધર્મદામાં ખર્ચે છે તેમાથી કેટલીક રકમ વિદ્યાદાન અર્થાત્ સારા ગ્રંથો ખરીદી તેનું દાન કરવામાં પણ વાપરવી, એથી જે પ્રુણ છે તેની બરાબર કાઈ પણ પ્રુણ નથી.

આજકાલ માનની ખાતર કે નામની ખાતર કે ખુશામદની ખાતર ગ્રંથાપણ કરવા કરાવવાનો રીવાજ ચાલે છે તેને અમે ખરું વિદ્યાદાન ગણીતા નથી. જો તો એક સ્વાર્થજ છે; એમાં ધર્મ કે પ્રુણ કાઈ નથી. ગુપ્તદાન તેજ ખરું દાન છે; નિરલિખાનથી વિદ્યાદાન કરવું એજ વાસ્તવિક છે. જિ-દાનો પોતે બોલી લખીને બોધ વિસ્તારે છે એ તેમના તરફથી તો વિદ્યાદાન યાય છે; અને તેમ થવાથી બ્રાહ્મણ દ્વનિય વૈશ્ય તણેને કરવાના બ્રહ્મચર્યનો એક ભાગ વિદ્યાનોત્તે કરેજ છે, ને બ્રહ્મ નજીથી છુટે છે. પણ જેઓ ધન-વાન હોય ત્યાં વિદ્યાદાન કરતા કેકરી શકતા નથી તેઓ તો બ્રહ્મચર્ય ન કરવાથી છુટી યાય છે ને બ્રહ્મચર્યથી છુટતા નથી. માટેજ તેમણે ઈતર વિદ્યાનોતા, લેખને ખરીદી તેનું દાન કરવું, તથા તેવા વિદ્યાનોત્તે જીજી રીતે પણ દાનાદિથી સંતોષવા એજ તેમને બ્રહ્મચર્યમાં રાખી બ્રહ્મચર્યથી છોડી, પરમપ્રુણ અપાવનાર છે.

અંથાવલોકન.

ચંદ્રપ્રભા ચરિતના વિવેચન ઉપર ચર્ચાપત્ર:—ચંદ્રપ્રભા ચરિત ઉપર માર્ય મારાના અંકમાં જે વિવેચન છે તે કાઈને ન રચવાથી તેમણે એક

૧૨-૧૩ પૃથ્વું ચર્યાપત્ર અમને પ્રસિદ્ધ કરવા મોકલ્યું છે. અધ્યાવૈકલનું પુનઃ અવલોકન કરી તકરારો લંબાવવી એ શિશ્વસંપ્રદાયજ નથી કેમકે તેમ કરવાથી પ્રાવશઃ લાભ થવા કરતાં હાનિનો વધારો સંભવ રહે છે, તેમજ શીઘ્રકવિ શ્રીસંકરલાલજીના માનની ખાતર, ચર્યાપત્રીએ જે સૌમ્યતાથી અમને લખ્યું છે તેની ખાતર, તથા અમને મૂલ્યની કવિથીતરફ કાંઈ આક્ષેપ કરવાની લેશપણુ લાવના ન છતાં વાયક વર્ગમાં અમારું લખાણુ તેમ સમન્વેષ્ટ જવા બેસે છે એ આટલાવી સત્યવાત પ્રસિદ્ધ કરવાની ખાતર, ચર્યાપત્રીને આપેલું ઉત્તર આત્રે પ્રસિદ્ધ કરીએછીએ :—

રા. રા. હુરિલાલજી,

નડીઆદ તા ૪-૪-૮૯.

તમારું ચર્યાપત્ર મળ્યું. તમે જે વિષયમાં જે લેખ તૈયાર કર્યો છે, તેમાં જેનકસુધી જોઈ જતાં, એટલુંજ તાત્પર્ય સમગ્રજ છે, કે કવિ શ્રીસંકરલાલજીના લેખ ઉપરના મારા વિવેચનથી કાંઈને અન્યથા ભગ થાય તે હાનિવૈ. હું પણ તમારા મતને અનુસરતો છું; અર્થાત્, તમે જે ભ્રમ થવાના સમયે મોળ્યા છે, તે તમે બ્યારે તેમ મોળ્યા ત્યારેજ અને શક્ય લાગ્યા છે; બાકી મૂલમાં મારા મનમાં તેવો અર્થ કાંઈ ઉઠાવે એવી, તમે જેને વક્રોક્તિ કહો છો, તે કરવાનું, લેશપણુ તાત્પર્ય ન હતું.

કવિશ્રીના જ્ઞાન આતુર્યદિમાટે મારા મનમાં જે પૂજ્ય લાવ છે, તે પૂજ્ય લાવને અવસંખી, તેમના લેખપરંતે અને જે મતમેદ થયો હોય તે દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં, તથા એક જાહેર લખનાર તરીકે બીજાને પણ બોધ આપવાની દરજ બજાવવા જતાં, કાંઈ અન્યથા લાસે તેનું લખી જવાનું હોય તો, તે તેવે ઈરાદેજ લખેલું છે એમ માનવાનું કારણુ નથી.

મેં કવિશ્રીને કાંઈ રીતે દોષ આપવા ધાર્યોજ નથી. ચદ્રપ્રજ્ઞાસ્તિમાં તેમણે જે આતુર્ય અને અગાધ જ્ઞાન વાર્ષિક છે, તે પરત્વે મેં તેમને ખાણુ સદરાજ કહ્યા છે. છતાં તમે, તે જાણમાંથી, જે વાત મેં હૃદયલેખકોનેજ લખાડી છે તે એમનાપર ખેંચીલાવી, અવળો લાવ આરોપવા જેવું અને સમજાવે છો, તેથી જાહુ ખેદિત છું.

તમારો લાંબો લેખ મારા નાના પેપરમાં સમાઈ શકવાનો સંગ્રહ નથી. પણ આ સ્ત્રી વાંચી લાકડી નામે. મને. પાંચી. એકલી. આપલો, એટલે તેનેજ હું પત્રમાં છાપી દઈશ તથા વધારેજ બીજું હુંકે વિવેચન પણ ઉમેરીશ; તેથી તમારેજી મારે ખર્ચના દેવું સચવાશે.

લિ. શુભચિંતક.

મ. ન. ના નગરદાર.

એ અર્થાપત્રના મુખ્ય મુદ્દા આ પ્રમાણે સમજાવ્ય છે :—(૧) પુસ્તકની ભાષા બાણુ કવિતા મૂલ સંસ્કૃતનું અનુકરણ છે. ને તેમ કરવામાં કવિશ્રીએ પરિપૂર્ણ જાપ મેળવ્યો છે, લેશપણ દોષપાત્ર થયા નથી. (૨) વસ્તુ યોજનામાં પ્રાચીન પ્રસંગ છતાં અર્વાચીન સમયતિઓનો સેવબોધ છે એવું મૂલવિવેચનમાં આરેપિયું છે તે સિદ્ધ કર્યું કઠિન પડશે. (૩) કાદમ્બરીના વસ્તુનું પણ આ પુસ્તકમાં અનુકરણ છે, ને તે એટલું જાપવાનું છે કે કવિને ધન્યવાદ આપાવે છે; લેશ પણ દોષપાત્ર કરતું નથી. (૪) ભાષણોથી રસ-ભંગ થાય છે તે વાસ્તવિક છે, પણ કેટલાંક ભાષણ શુકનાસના પ્રખ્યાત ઉપદેશ કરતાં પણ રમણીય છે. (૫) પ્રાચીન વાર્તાને તે પણ હાલ અસંભવિત લાગે તેવી, તેના કરતાં અર્વાચીન ખરેખર બનેલી વાર્તા વસ્તુરૂપે વિસ્તારવી એ વધારે લાભકારી છે, માટે એ કવિશ્રીને “આવીજ સલાહ આપવા ઈચ્છતા હો, તો અમે તેમાં આપની સાથે વધારે એકમત ધરાવું.” (૬) એ પુસ્તકની બીજી “નાની મોટી ખામીઓ કે જે સાધારણ વાંચનારના હિતમાં આવે એમ નથી, તથા તેની કેટલીક અમૂલ્ય ખુશીઓ કે જેની દૃઢપણ સાધારણ વાંચનાર જાણી શકે તેમ નથી” એ સર્વ વિસ્તાર બખને લીધે અર્થાપત્રમાં, અર્થાપત્રી જાતાવતા નથી. આ બધાનું અમે એટલુંજ ઉત્તર આપીએ છીએ કે આ બધું એ મુદ્દા અમને સર્વથા ગ્રાહ્ય છે; ને અમારા વિવેચનમાં પણ તે મુદ્દાથી કે દુઃખ અમે કાંઈજ લખવા ધાર્યું નથી. અર્થાપત્રીને ને અમારે જે કાંઈ મતભેદ છે તે માત્ર પેહેલા અને બીજા મુદ્દાપરજ છે, પણ તેમાં મતભેદ નજ પડે એમ કાંઈ નિશ્ચય નથી; ને જ્યારે મૂલ સંસ્કૃત અમારાં હાથમાં નથી (જે અર્થાપત્રીએ તો જોયું છે એમ તે જણાવે છે) ત્યારે એ મતભેદ વધારે સકારણ ઠરે છે. ત્રીજા મુદ્દાની વાત તો અમે સર્વથા સ્વીકારી છે. ચોથો મુદ્દો તો અમે કહીએ છીએ તેનો તેજ રૂપાંતર છે. પાંચમા તથા છઠ્ઠા મુદ્દા વિષે અમારા વિવેચનમાં કાંઈજ નથી, અર્થાપત્રીએ નવજ પોતા તરફથી ઉમેરવા ધાર્યું છે. ત્યારે તુલ્યાર્થ એજ થયું કે જેમ અમણે જણાવ્યું છે તેમ અર્થાપત્રીને પણ આ પુસ્તક ગુણ અને દોષ બંનેવાળું જણાયું છે. તક્ષવત એટલોજ છે કે અમારા અને તેમના ગુણ દોષના રૂપમાં ફરક છે, પણ તે વિષે તો એટલુંજ કહી શકાય કે જેનું જેનું વસ્તુપરીક્ષાનું ધોરણ.

પુસ્તકાન્તિ પંહેાંચ.

વળા અંખને નીચે જણાવેલા અંધો પણ તેમનાં કર્તો તરફથી મળેલા છે, જેનો ઉપકાર સાચે સ્વીકાર કરીએ છીએ. અલકાશાનુસાર તેનું વિવેચન યોગ્યતા પ્રમાણે કરીશું :—

આત્મભેદ (ભાષાન્તર), હેંકશુક ઝોડ શુજરાતી આમર, સુભેદસંમદે, દશકુમાર ચરિત (ભાષાન્તર), શ્રીભોધસાગર (ભાષાન્તર) અને જ્યાકુંવર.

ગુણાનસિંહ.

(સાંધણુ ૧૮૯ પાને થી)

“રાગવાત્ર ! અસારે એ વાન જવા દે. મારું મગજ ઢેકાર્યું નથી.”

“ખરી વાત છે, મારું માથું પણ લામે છે—ઉંઘ આવે છે—ચાલ જરા ઉતાવળા દોડીએ.”

સાંધણુને ચાબુક ચમકાવી. સવારે લગભગ દશ વાગતાં રામલાલ અને લાયો પોતપોતાને મુકામે પહોંચ્યા. લાયો જતાની સાથેજ મોં ઘોષ સુધ રૂંદવા ગયો પણ એને ઉંઘ આવી નહિ. ગઈ રાત્રીના વિચાર ઉપરાઉપરી એના મનમાં ઉભરાવા લાગ્યા. જ્વાલામુખી—જ્વાલા—પોતાની બેભાન સ્થિતિ—જ્વાલામાંથી દોઢ ગૂંદસત્ત્વનો આવિર્ભાવ—તે સાથેજ ગુણાનસિંહનું દર્શન—ક્યાં—કેવી જગોએ—કદાપિ પણ પોતાનું ત્યાં જતું ગુણાનસિંહ કશી ન શકે તેવી જગોએ !! ઉવટ પોતાનો નિશ્ચય !! આ બધા તરંગોમાં લાયો ગાંઠા બની ગયો હતો. અને બીજાનાગા પૂણે પૂણે લપથી થરથર કંપના હતો. એને તાવ ભરાયો હતો—પણ તે તાવ ન હતો : જે ઉમ ઇચ્છા એના પૂર્વજોમાં પ્રબલ હતી. જે ઇચ્છાએ એના બાલપણને ચિત્કલાના આનંદમાં પરમાર્થ સમજાવ્યો હતો, જે ઇચ્છાએ એને મલિન પણ શુદ્ધ પ્રેમની છાયામાં ઘેર્યો હતો. એજ ઇચ્છા—મનુષ્ય બુદ્ધિની પેલી પાસા સમાપ્તિ ગુપ્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાનો આ સમયે એને તાવ આવ્યો હતો. એજ વાત એ ક્રબી રહ્યો હતો. જ્ઞાન, ચિત્ત, પ્રેમ, રમા ! બધું જગત્ એકલી એક જંબનામયજ ઘઈ રહ્યું હતું. એ જંબનાએ લાલાને જગત્માંથી ઉચકી સ્વર્ગમાં ફેરવવા માગ્યો હતો, અને આખા વિશ્વની મર્ત્ય ક્રાંતિનો પ્રેમ માત્ર, ગુણાનસિંહની સાથે એકદલ પણ અમરત્વના દરવાજામાં પેસવાની કીમત તરીકે અર્પિતને એ તૈયાર થઈ ગયો હતો. આવા વિચારમાં તે વિચારમાં પૂણે રહ્યો—મધ્યાન્હ યજ્ઞ—સોજ પડી—રાત પડી—ખાતું પીતું વામરી ગયો—ઉવટ ઢેક્યો. જરા રાત્રિ મેળવવા પવનને આવવા સાર બારી ખુલી મૂકી. આકાશ સાગી નજર બાંધી ઉભો છે, અનૂત તારાગણની ભબ્બના પાંજરામાં પૂરેલા પોપટને ચમકાવી રહી છે, એનો હવ તલપી રહ્યો છે. જોઈ જોઈ દડે છે, વિચારે છે, આત્મવિસ્તાર પામે છે, ઉડે છે. એક તારો સરસર લઈને ખેંચે, અનૂત અલગાંડામાંથી વિખુટો પડે, એને અનૂત દિશામાં અદૃશ્ય ઘઈ ગયો.

પુસ્તક પ્રસારક મંડળીની ઓફીસમાં

વેચાતાં સસ્તાં અને જોગાં પુસ્તકો.

સંસ્કૃત.	કીનત	ટ.ખ.	કીમત	ટ.ખ.
શબ્દ રૂપાવળી ...	૦)-	૦) ૥	કવિતાવિદ્યાસ ...	૦) ૥
ધાતુ રૂપાવળી ...	૦)-	૦) ૥	દુકાનવિષે નિબંધ ...	૦) ૥
સમાસ ચક્ર ...	૦)-	૦) ૥	સપ્ત લક્ષ્મી સર્વાદ ...	૦) ૥
વેદાત ચિતામણી ...	૧	૦)-	ગ્રાણી વર્ણન ભા. ૨ ...	૦) ૥
શ્રીમદ્ભગવદ ગીતા ...	૦)-	૦) ૥	„ ભાગ ૩ ...	૦) ૥
વ્રજ સંપ્રદાયપ્રકાશ ...	૦) ૥	૦)-	કૃષ્ણાઓની અછત ...	૦) ૥
• ગુજરાતી.			મરખાવળી ———	૦)-
આનંદીયાઇ બેથી ...	૦) ૥	૦) ૥	ગુજરાતના કીખારી ...	૦) ૥
અક્ષરગણિત ...	૧) ૥	૦) ૥	કીમીઆમર ચરિત્ર ...	૦) ૥
અંકગણિત નાના ...	૦) ૥	૦) ૥	કથનાવલી ...	૦) ૥
• „ મોટા ...	૦) ૥	૦) ૥	તાકીકબોધ ...	૦) ૥
સિદ્ધાંત સિધ્ધ ...	૧) ૥	૦) ૥	દેવગદર્પણ ...	૦) ૥
સુરેશ ચરિત્ર ...	૦) ૥	૦) ૥	કેરીવસ્તુ વર્ણન ...	૦) ૥
ભામિની બૂચ ...	૧	૦) ૥	પીરખડગ ભા. ૧ ...	૦) ૥
સ્ત્રીવર્મ નીતિ ...	૧	૦) ૥	સાહસર્મ ...	૦) ૥
સ્ત્રીનીતિ ધર્મ ...	૦) ૥	૦) ૥	સુલોચના સગી નાટક ...	૦) ૥
સ્ત્રીભાષણ ...	૦) ૥	૦) ૥	મેધેપુરનો કલ્પસિંદ ...	૦) ૥
ગૃહધર્મ ...	૦) ૥	૦) ૥	ગુલાબસિંદ દાકેરની	
મુદરી ગુણમંદિર ...	૦) ૥	૦) ૥	વાર્તા ...	૦) ૥
સંઘી સીતા ...	૦) ૥	૦) ૥	ખાદશાહ ખોરખલ ભા. ૧ ...	૦) ૥
સ્મરિત્રી ...	૦) ૥	૦) ૥	„ „ ૨ ...	૦) ૥
કાતા ...	૦) ૥	૦) ૥	મીઠી મીઠી વાર્તા ...	૦) ૥
ઉત્તરગમચોરત ...	૧	૦) ૥	કચ્છમહોદય ...	૦) ૥
પ્રાણુવિનિમય ...	૩	૦) ૥	દેશુચ શુરુ ધર્મ કર્મ ...	૦) ૥
સુમેધ્યમૈદ ...	૦) ૥	૦) ૥	સહતન ...	૦) ૥
લક્ષ્મણોદય ...	૦) ૥	૦) ૥	ગુજરાત સર્વસમૃદ્ધ ...	૦) ૥
વિચાર સાધન ...	૦) ૥	૦) ૥	કેવલ વેવોદયુગન ...	૦) ૥
બાળ ચિત્રપોથી ...	૦) ૥	૦) ૥	જૂતનિબંધ ...	૦) ૥

લખાણ—આપને માટે, પવેએ છુટથી કરવું—એવી અમારી અસહીશ પ્રાર્થના છે; પણ તે કાંઈ પણ મામની તા. ૨૦ મી પૂરેલાં આવશે તોજ તે પછીના મામમાં દાખલ થઈ શકે. લખાણ તથા પત્ર, ચોપાનિયું વગેરે મંથંથી વ્યવહાર પ્રિય વદના તંત્રી-મડિયાદ, એ અરનામે રાખવો. પત્રના લવાજમ તથા વ્યવસ્થા બાબત અમને લખવું. “ગણેશ” એમ લખાવવાના જોડવા નિયમો આ પત્રમાં આપ્યા છે કાંઈએ નોંધે તેને કાપી-નકલ તંત્રીને છે. માટે તે કાપવા છપાવવાનો કોઈને હક નથી.

લવાજમ પોસ્ટની દીકરીથી વાળવામાં આવે તે, દીકરી માત્ર ના આનારાગીજ દેવી જોઈએ. ૬૦ રૂપીએ એક દીકરી વડાવની પણ વાળવા સુકડું નહિ. વળી પૂરેલા મંગાવનારે ના આનો વધારે વાળવો.

જાહેરખબર—ભાવ એક વખતનો :—આપા પાનાના ૩ કડે. ના પાનાના ૩ ૨૭ ના ખાતું અથવા બે કંઈ જગાનો ૩ ૧૧ કડે લીટીના ૨ ૦) જ લામી સુદતમાટે કંઈક લાવ કમવવામાં આવે. ૬૦ મી પૂરેલા જો જાહેરખબર નહિ મળે તે તે પછીના મામમાં નગા દરો તોજ આપણી સંકરો નહિ તો તે પછીનામાં આવે.

મુબઈ-પુરનક પ્રસાદક મડગી. } ગુમદામ જારીદામ મોદી.
કાગડદેવી. } વ્યવસ્થાપક

બાલમુખેય.

(જાગોપયોગી તથા ચાગોપયોગી, સરસ, સ્વચ્છ અને સુદ્ધ માસિક-ચોપાનિયું.)

વાર્ષિકલવાજમ.

સુંગની માલક પામે ૩. ૫—જલ્દાગમના પાને ૩. ૫૫.

જાહેરખબર યજ્ઞનાનઓએ લવાજમ માટે “પુરનક પ્રસાદક નડગીના નેને-જર” ને પત્ર લખો.

મને-અર્થ-કોમ ને મોશુ એ ચારે પસંજોપાત જેમાં ચર્ચાય છે એવું-

પ્રકાશ
કે.કે.
અંક ૮

પ્રિયવંદ.

જાન
સને
૧૮૮૨.

PRIYAVADA.

A Social and literary Monthly Magazine

નદિજ્ઞાનેનસદ્વસંપાદિતમિદ્રિચિતે ॥ મ. ગી. ૪. ૩૮ ॥

લક્ષ્મીદાત્મનાત્માનં નાત્માનમવમાદયેત્ ।

આત્મૈવજ્ઞાત્મનોચ્છુરાત્મૈચરિપુરાત્મનઃ ॥ મ. ગી. ૬. ૫ ॥

અર્થ-આ જગત્માં જ્ઞાને (પરમજ્ઞાને) સમાને પવિત્ર બીજુ કાઈ નથી.
(તે પ્રાપ્ત કરવામાં) આત્માપડે આત્માને તારવે, પણ આત્માનો નારા ન કરે.
કામ્ય કે આત્મા એજ આત્માનો બધુ છે તે વિષ્ણુ પણ છે. (એવીજ જાતે જાતા
નો મુજ સમાજ ન લે, તે આત્મા આત્માનો કિયુ વચો, ને લે, તે બધુ થયો.)

અનુક્રમણિકા.

૧ જ્ઞાનમંડરી.....	૧૬૧
૨ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.....	૧૬૨
૩ તારનાર.....	૧૭૨
૪ પ્રમોદીકન.....	૧૭૭
૫ આપણું સર્વઅદ્ય.....	૧૭૯
૬ જ્ઞાનકેમવ નાનીભાઈ દર્શિતસ.....	૧૮૦

તંબી-પ્રાણેસર મણિલાલ નંબુભાઈ દિવેની, નવિયાદ:

વ્યવસ્થાપક-પુરતક પ્રસારક મંડળી-સુખાઈ.

સુખાઈ;

સુજોષપ્રકાશ પ્રેસ.

આપે-મિત્ર સીતને અનુચરને સાક્ષરોની કલમથી લખાઈ સત્તામાં સારજ શુદ્ધ શેખરોની ગાથિક.

જીવનમંહાર

ગુજરાતી ભાષામાં

મહા પ્રિયી કાલિદાસજીત 'જીવનમંહાર' નું ગુજરાતી પ્રિયતામાં જાન્યવંત સુદર ઉપાર્થ અને પૂરકાર્થ જહાર પડ્યું છે એ નેનુઓના વચ્ચેના નાનપડા મથમા ઈએ નેનુએ નું વર્ણન સુમાર રમો અને નીચે જગત પ્રસિદ્ધ મહાકવિ પ્રિયતાસે સરકૃતમા રચેનું છે તેનું જામાનવ મગમ જામામા દર્શિ ગીત, રોના શાન આદિ દ્રષ્ટોમા કરેનું છે કિમત રૂ ૦-૪-૦ પોસ્ટેજસુધા.

એ પુસ્તક નીચે લખેના રચયેથી મળશે —

મુખ્યર્થ—“પુસ્તકપ્રમાદ મડળી” ની જોડીમ- નકાદે ની રોક ન પડ

પડિત જ્યેઝગમ મુકુલ-મુકમેનર જવેગ માગ

દામોવરલાસ ઈશ્વરનાસ લાઈમરીવાળા પ્રવકાદેની

નકિયાદ—“ન્યુ” ગુજરાત રિ પ્રે ના માનિક રા ચતુર્લાઈ રાકરમાઈ.

એ હુનવાલ પ્રસાદગાય મોહિતા

જામાનવ કંતેદ

આર્યસમુદય

રચનાર

પંડિતશ્રી મદ્દલાલજી ઘનશ્યામજી,

મં ૧૯૪૫ ના જોડ મામા ગુજરાતી જગમ નીચે પ્રમ જો વિમા જ

૧ શ્રીગમાનજીન (૫૮)

૪ જગતરનરપ

૨ ગમાદિપદી

૫ જુદા યાગાર

૩ ખમુ નાનુપદી

જ્ઞાનમંજરી.

(મળેલું)

હરિગીત છંદ.

- તું જ્યાં ન છે તિલ્લારની જોને હરે અતિ હર્ષ છે,
આ મારું ને વળિ લદારં એવો કૂડનો નહિ સ્પર્શ છે;
જોને નથી રસરવાદ વળી રસનાશમાં આનંદ છે,
તેને ખમ્ છે સરવ સરખુ મૂખે મનને કુંદ છે. ૧
- તિલ્લકે ખાલા હાય જોદિને ભાંત જનવા સુકિતથી,
આળા કરે કંઈ કર પસારી વેશ ધારી શક્તિથી;
જોળા જનો જરમાય છે ધણદાય છે અગાનથી,
જો પ્રાણિ જ તું જ્ઞાન દિપને દિલવિષે ભાગપ્રેમથી. ૨
- નયિ દેવમાં, નયિ વાણિમાં, નયિ ખાણમાં, નયિ વાણમાં,
નયિ ઘાસ આમુનિ પાસ વસનો દુષ્ટા ધૂંસરંતાણ મા;
તું જોન પ્રાણી તાણિ વડુ છું હેતથી જુન કાજ હું,
જોલાનિ લેતું જ્ઞાન દિપને વાનથી અતિ શું કહું? ૩
- સંસારમાં શો સાર છે રે! વાર શાંતી તું કરે?
જગજા દે તું મેલ ઠેલી જ્ઞાન ઘેલી ધર કરે;
આ ગાનુષી છે દેહ આલ્યો આવશે ફરિ દે નહી,
તેનોજ ભરંસો છે નહીં કુચેણુ પ્રાણી દે દહી. ૪
- ધરમાં હતે તું બીજ આગે જાગિ જો તો કાં નથી?
જો શંખનાદનિ ધૂનકડિ છે ચણુ પ્રાણી જાનથી,
આહા ! મનોહર મૂર્તિનું જુ ૩૫ તું જુલિ જાય છે,
જોજો હવે તું નાગિ નવને દેવ દર્શન યાય છે. ૫
- દે ચક્ર વેધી, વાન કરિને જહારંધ્રવિષે ઠરી,
ધૂરિ ધ્યાનને તું જો દિલેયિ જોયિ દેખિશ શ્રીહરી;
ધૂંધ્રું જુ કોકટ મારિજો લવાખિધ માંહિ હુશી મરે,
તાજું ન એથી કંઈ સરે લજરે ! દયાનિધિ લાય હરે. ૬
- લે ખોચિને તું સ્થીર રાખી કાઢિ દે હજવે ચક્રી,
પલ પલ વિષે તું સમર હરિને-સમર હરીને જીતિથી;
જો જગમના સહુજ ધ ટળશે આવિ મળશે સર્વ લાં,
તુંજના કરી જો પ્રાણિ પછીથી પરમદેસ પ્રતી અલાં. ૭

જ્યાં સુધિ છે રસસ્વાદ માદ આશાવળી દુર્ગુણ હશે,
 ત્યાં સુધિ તારાથી નહીં કુંઈ શ્રેયકર કૃત્યો થશે;
 મલ રહિત મનની જ્ઞતિએતી પ્રાણી । કરિ દે સત્વરે,
 જેથી તું દામિશ એક ધડિમાં બ્રહ્મજ્ઞાનનું તત્ત્વરે! ૮
 સમું કોઈ આંતરસમે નથી સહુ નાશવંત દિસે આદો,
 માતા, પિતાને બ્રાત ભગિની કોઈ સાદા થશે નહીં;
 પ્રિય પ્રિયસી તે રાઈ કંકણી જેવ ધડિ છવ વાળશે,
 કરથી મનોહર કંકણો તે દૂર કરીને ચાલશે. ૯
 મદમહિ અંધ થયો છું પ્રાણી તેથી નૃથિ કંઈ દેખતો,
 આખો તું રાખિ બોચિમાં સાર નરસું પેખતો;
 જુવાનિના મદમોહિ છે, છટકી ગયો છે, હાથથી,
 દુઃખી છું કે સુખી છું તેની ગંભ નથી તુજ જાતથી. ૧૦
 કાચા દિસે છે કાચની નથિ સાચ કહી શાયાની જો,
 પણ એક દિન જુદી થશે ને છવ નાશે ચાલિને;
 પસ્તાઈ ને પછિ ઘોર નરકે જવું પડશે રે! તુને,
 ચિંતા તું રાખિ ચિતવિયે ભજને તુ બાધ! બહને. ૧૧

શ્રીમદ્ ભુગવદ્ગીતા.

(અનુસંધાન પાને ૧૨૮ થી).

દૈવમેવાપરે યજ્ઞં યોગિનઃ પર્યુપાસતે ।
 બ્રહ્માગ્રાવપરે યજ્ઞ યજ્ઞેર્નૈવોપજુહતિ ॥ ૨૧ ॥
 શ્રોત્રાદીર્ગીન્દ્રિયાણ્યન્યેસંયમામિર્ધુજુહતિ ।
 શબ્દાદીર્નિવિષયાનન્ય ઇન્દ્રિયામિપુ જુહતિ ॥ ૨૨ ॥
 સર્વાર્ણીન્દ્રિયકર્માણિ પ્રાણકર્માણિ ચાપરે ।
 આત્મસંયમયોગાગ્રી જુહતિ જ્ઞાનદીપિતે ॥ ૨૩ ॥
 દ્યુમયજ્ઞાસ્તપોમયજ્ઞા યોગમયજ્ઞાસ્તપરે ।
 સ્વાધ્યાયજ્ઞાનયજ્ઞાશ્ચ યત્તયઃ સંશિતવ્રતાઃ ॥ ૨૪ ॥
 અપાનેજુહતિપ્રાણં પ્રાણેડપાનં તથાડપરે ।
 પ્રાણાપાનગતી સદ્ધા પ્રાણાયામપરાયણાઃ ॥ ૨૫ ॥

અપરે નિયતાહારાઃ પ્રાણાન્પ્રાણેશુજુહ્વાતિ ।

સર્વેષ્યેતે યજ્ઞવિદો યજ્ઞક્ષેપિતકલ્મસાઃ ॥ ૩૦ ॥

યજ્ઞશિષ્ટામૃત મુજોપાંતિ વક્ષ સનાતનમ્ ।

નૃપ્યં લોકોઽસ્ત્યયજ્ઞસ્ય કુતોઽન્યઃકુરુત્તત્તપ ॥ ૩૧ ॥

एवं बहु विधायज्ञा वितता ब्रह्मणोमुखे ।

कर्मज्ञान्विद्वितान् सर्वानेवंज्ञात्वा विमोक्षयसे ॥ ३२ ॥

પ્રેવાન્દ્રવ્યમયાદ્યજ્ઞાત્જ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ।

सर्वकर्मलिखलं पार्थ ज्ञाने परितमाप्नोते ॥ ३३ ॥

અર્થેસાર્થ,--(૨૫) કોઈ યોગીએ દેવયજ્ઞને ઉપાસે છે; કોઈ યજ્ઞે યજ્ઞવેદે અહ્માગ્નિમાં હોમે છે. (૨૬) કોઈ ઓનાદિ ઇન્દ્રિયોને સંયમાગ્નિ-ઓમાં હોમે છે; કોઈ શબ્દાદિ વિષયોને ઇન્દ્રિયાગ્નિઓમાં હોમે છે. (૨૭) કોઈ ઇન્દ્રિયકર્મ તેમ પ્રાણકર્મ સર્વને જ્ઞાનદીપિત આત્મસંયમયોગાગ્નિમાં હોમે છે. (૨૮) કોઈ, દ્રવ્યયજ્ઞ, તપોયજ્ઞ, યોગયજ્ઞ, રવાધ્યાયયજ્ઞ, જ્ઞાનયજ્ઞ સંશિતમત, એવા યતિ હોય છે. (૨૯) કોઈ અપાનમાં પ્રાણને હોમે છે, કોઈ પ્રાણમાં અપાનને હોમે છે; (કોઈ) પ્રાણાપાનની ગતિ રુધીને પ્રાણા-યામપરાયણ હોય છે. (૩૦) કોઈ નિયતાહાર હોઈ પ્રાણને પ્રાણમાં હોમે છે;--આ સર્વે યજ્ઞનિદ્ છે, યજ્ઞધીજ્ઞ પાપને રાગનારા છે. (૩૧) યજ્ઞશીષ્ય એવા અમૃતનો ભોગ કરનારા સનાતન અહ્મને પામે છે; અપમૃતો આ લોક નથી, (તો) પીજો તો હે કુરુગ્રેષ્ઠ ! ક્યાંધીજ્ઞ ? (૩૨) આ પ્રકારે અહ્મ-જેથીજ બહુવિધ યજ્ઞ વિસ્તર્યા છે; જો સર્વને કર્મથી યથેલા બાધુ; એમ બાળ્યાથીજ મુક્ત થઈશ. (૩૩) દ્રવ્યયજ્ઞ કરતાં, હે પરંતપ ! જ્ઞાનયજ્ઞ શ્રેષ્ઠ છે; હે પાર્થ ! સર્વ અગ્નિજ્ઞ કર્મ જ્ઞાનમાં સમાય છે.

વિવેચનઃ--આ વિશ્વમય યજ્ઞની અહ્મમયતા વર્ણુઆ પછી હવે ભિન્ન ભિન્ન નાનાપ્રકારના યજ્ઞમાનર્તુ સંક્ષેપથી સૂચન કરે છે. અહ્માર્પણરૂપ મહા-ર્પણ એજ અપરો જ્ઞાનયજ્ઞ છે, ને તેનેજ પરિણામે સ્તુત્ય મણ્ડારો, પણ અર્ચા-તર બોધમાટે યજ્ઞિત નાના યજ્ઞોને પણ ગણાવે છે. દેવ એટલે દેવને ઉદેશીને કરેતો તે, એટલે કે ઇન્દ્રાદિ દેવની તૃપ્તિસર્થે જે યજ્ઞ કર્યા હોય તે દેવયજ્ઞ. તેને કોઈ કર્મકે ગોગીઓ ઉપાસે છે. અમુક દેવની ઇચ્છાથી અમુક દેવુદિને સંતો-પનારૂપ યજ્ઞ ધણાક કરે છે. આ એક પ્રકારનો કર્મયજ્ઞ છે. એથી વિપરીત, પીજો જ્ઞાનયજ્ઞ છે. તે એવો કે તેમાં યજ્ઞને યજ્ઞવેદે અહ્માગ્નિમાં હોમાય, અહ્મો યજ્ઞરાશ્દનો ઈર્ષ, યારકાચાર્વના નિરુક્તને આધાર, આત્મા એવો શ્રીમધુસૂદન

ગમે તે વસ્તુ ઉપર ધારણા કરે તેથી તે વસ્તુ અનેક રૂપે હોઈ શકે; તેમજ
 ઇન્દ્રિયોમાં વિષયોને વિવિધ કરનાર પણ વિષય તથા ઇન્દ્રિયોના અનેક
 પણુને લીધે ગમે તે એકમાં યજ્ઞપરાયણ હોઈ શકે; પણ આ ઉભયે
 યજ્ઞવાળા એજ અનેકતાને લીધે નિરૂપ છે; ખરો પરમ*યજ્ઞ તો તેજ છે કે
 જેમાં પરમ લય યજ્ઞ જવાનું સ્થાન સર્વને એકજ છે—અહા. એ અહા-
 ગ્નિનુંજ વર્ણન પછીના સ્તોત્રમાં કરે છે, ને સાં “આત્મસંયમ મોગાગ્નિ”
 એમ એક વચનથીજ તેનો નિર્દેશ કર્યો છે. તે વસ્તુ હવે સમજાવે છે.
 સમાધિ એ પ્રકારે થાય છે: લયપૂર્વક, વ્યાધપૂર્વક અથવા સખીજ અને નિર્મિજ,
 જેને સંપ્રગાત અસંપ્રગાત, અથવા સવિકલ્પ નિર્વિકલ્પ પણ કહીએ તો
 ચાલે. * અસુકકાલ ટકી શકે, તથા તેટલો વખત કેવલ અનુભવાય એ સમાધિ
 લયપૂર્વક ગણાય છે, અને તત્ત્વમોક્ષિ આદિ મહાવાક્યોના સંપૂર્ણ અનુભવથી
 અરોષ અવિદ્યાનો દાહ યજ્ઞ જવાથી, અપરોક્ષ કેવલરૂપ નિલ પરમ આત્મા ન-
 દનો ઉદય તે સમાધિ સમાધિ. આ સમાધિ તેજ ખરા જ્ઞાનની પરાકાષ્ટા છે. યજ્ઞ
 યજ્ઞમનોમાતિ તત્રતત્રસમાધયઃ જ્યાં જ્યાં મન જાય ત્યાં ત્યાં સમાધિજ
 સમાધિ, એવી દશા તેજ શુદ્ધ અક્ષરચની દશા છે. સર્વ ઇન્દ્રિયોનાં કર્મ, તેમ
 સર્વ પ્રકારના પ્રાણનાં કર્મ, અર્થાત્ જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિય, પ્રાણ, અને મન
 તથા બુદ્ધિ, એ રૂપ જે સિ ગદેહ તેને (વ્યાપ્ત સમષ્ટિ ઉભયનો જે સિંગદેહ તેને)
 કારણમાં; કારણને પ્રધાનમાં; પ્રધાનને અન્યમૃતમાં; એમ પરમ પ્રવિદ્યાપન-
 થી અહાત્મિય જે અનુભવે તેપણુ એકનો એકમાં લય કરવા રૂપ યજ્ઞજ
 આચરે છે. આ પ્રમાણેના પાંચ પ્રકારના યજ્ઞ ગણાવ્યા. હવે એકજ સ્તો-
 ત્રથી, એમાં દ્રવ્યયજ્ઞને ઉમેરી, છ યજ્ઞો ગણાવે છે. દ્રવ્યયજ્ઞ એ શબ્દનો અર્થ
 મીઠાંસાંત્રાંજા બુદ્ધોજ કરે છે, પણ અત્રે એટલો સમજવાનો છે કે ઈષ્ટ, પૂર્ત,
 આદિ-યજ્ઞ તે દ્રવ્યયજ્ઞ ગણ્યા છે. દ્વિપોયજ્ઞ તો કૃષ્ણચાંદ્રાયણાદિ વ્રતરથે પ્ર-
 સિદ્ધાર્થજ છે. યોગયજ્ઞ વર્ણવીજ ગયા. રેવાધ્યાય એટલે વેદાભ્યાસ તે રૂપી
 યજ્ઞ તે સ્વાધ્યાયયજ્ઞ. જ્ઞાનયજ્ઞ પણ સ્પષ્ટાર્થજ છે. સંશિત વ્રત એ પણ
 એક યજ્ઞ છે. સં-એટલે સારીરીતે, શિત એટલે તીવ્ર છે વ્રત જેનું તે સંશિ-
 તવ્રત; અર્થાત્ જ્ઞાતિ ઉગ્ર વ્રત માગનારા તેપણુ એક મહાવ્રત કરનાર યતિ
 છે. મહાવ્રત એનું નામ કે અમુક દેશ કાલ વ્રતિ છતાંદિ બંધનમુક્ત યજ્ઞ

* આખધા શબ્દોમાં જે સૂક્ષ્મ ન્યૂનાધિકંતાં અર્થપરત્વે છે તે પાતં-
 જસ યોગસૂત્રગ્રંથી સમજાવે.

સર્વત્ર એકરૂપેજ પાળવું તે વ્રત, એમ યોગસૂત્રમા બતાવેલું છે એક મહા-
 વ્રત પાળવું તે પણ યશ છે આવા પ્રકારના સર્વ યજ્ઞ ઉપરાત બીજા
 યોગાનુસાર યજ્ઞનો વિવેક પણ બતાવે છે પ્રાણાયામના ત્રણ અંગ
 છે જે ઉર્ધ્વગતિમાન વાયુ તે પ્રાણ, અધોગતિમાન તે અપાન શ-
 રીરના વાયુની ગતિ અધો કરવી તે અપાનમા પ્રાણને હોમવા રૂપ પૂરક
 છે આ એક અંગ શરીરના વાયુની ગતિ ઉર્ધ્વ કરવી તે અપાનને
 પ્રાણમા હોમવા રૂપ રેચક છે આ બીજું અંગ છે, ઉભયને બધ પાડી દધ
 અદરના વાયુને અદરજ રોકવો તે કુલક આ ત્રીજું અંગ છે ત્રણેનું નામ
 પ્રાણાયામ કહેવાય છે, પણ કુલક એકલાનેજ અન્ન પ્રાણાયામ નામ આપ્યું
 છે, તે પણ વાસ્તવિક છે પૂરક, રેચક, કુલક, ત્રણ રૂપ પણ યજ્ઞ કોઈ કોઈ
 યોગીઓ કરે છે એમ રહ મા યજ્ઞોકતિ તાત્પર્ય છે ત્રણ પ્રકારે જે પ્રાણાયામ
 કહ્યો તે ઉપરાત ચતુર્થ મહાપ્રાણાયામ જે શ્રીપતનજિ લગનાને કહ્યો છે તે
 બતાવે છે અષ્ટાંગયોગક્રમે કરી આધારાદિને યથાયોગ્ય નિયમમા રાખી
 (એટલે નિયત કરી) પ્રાણને પ્રાણમાજ હોમી દેવો તે મહાકુલકરૂપ મહા-
 પ્રાણાયામયજ્ઞ છે અર્થાત્ જે સાધારણ કુલક છે તે યથાશક્તિ યાય છે ને
 પૂરક-રેચકાદિ પણ પ્રયત્નથી યથાશક્તિ સધાય છે પણ આરે મહાકુલક
 સિદ્ધ યાય છે ત્યારે પૂરક રેચકાદિ પણ કરવા પડતા નથી, ને પ્રાણ પોતેજ
 પ્રાણમા લય પામી જ નિલ કુલક સિદ્ધ થઈ ગયો હોય છે, એટલે આ-
 સુપ્રશ્વાસજ નળે મરી ગયા હોય તેના યાય છે આ મહાકુલક રૂપ મહા-
 યજ્ઞ છે. આવા અનેક યજ્ઞોમા યોગીઓ, યાનીઓ નિરતર રમે છે, એ સર્વ
 યજ્ઞનું રહસ્ય યથાર્થ સમજી યજ્ઞને કરનાથી અનત પાપથી મુક્તિ યનારા યાની
 છે સમર્થ અને વ્યવસ્થિત ઉભયે એક એક યજ્ઞ છે, અને તેનું ઐક્ય ગ્રહણકરવું
 તે પણ એક મહાયજ્ઞ છે અર્થાત્ નિશ્ચમાત્ર યજ્ઞજે યાન પણ યજ્ઞ છે, પશુ પણ
 યજ્ઞ છે જે યથાર્થ યજ્ઞ રહસ્ય સગળે છે તે ધર્મમાર્ગના સમજનારા છે તથા
 સર્વદા પાપથી મુક્ત છે. જેમ વ્યક્તિમાત્ર કર્મે વિનાની ક્ષણ પણ કાઢી શકતી
 નથી, તેમ યજ્ઞ વિનાની પણ નથીજ કાઢી શકતી, માટેજ કહે છે કે યજ્ઞ કર
 વાના ઉદ્ધારથી જે, કૃત્ય હોય તે પછી જે બચે તે યજ્ઞોપ, અને યજ્ઞોપનોજ
 જે લોક ભોગ કરે છે, અર્થાત્ પોતાના કર્મ માત્ર યજ્ઞરૂપે નિયમી તેતે કર્મ-
 ના ફલભાગી યાય છે તે સનાતન એટલે અવિચલ આ નિધિ અક્ષયતામા

એકાદશીએ અમુક આહાર નહિ કર, તીર્થમાં અમુક કામ નહિ
 કર, અમુક કાષિ જૂઠું નહિ જોણુ, એ માત્ર વ્રત ગણાય પણ સર્વદા સર્વ
 સરમે સર્વ પરત્વે સર્વ રથને અમુક નહિ કર કે કરીશ એ તે મહાવ્રત

કેવલ્ય અનુભવે છે; જે લોક અચર છે, એટલે યશ કરનારા નથી, તેમ યશ રહસ્ય સમજનારા નથી તે લોકો આ લોકમાં એટલે આ દુનીયામાંજ સુખી થતા નથી, તો અન્યત્રતો ક્યાંથીજ થાય ? ને તેમ ન થાય, તો મહાપર જે અખંડ બ્રહ્મ તેને તો ક્યાંથીજ અનુભવે, ને પરમાનંદ મોક્ષ સમજે ? આ પ્રમાણેના જે અનેક યશ તે બધા યથાર્થજ છે એમ જણાવવા કહે છે. આ બધા યજ્ઞો બ્રહ્મ એટલે વેદ તેને મુખેથી એટલે તે દ્વારાજ વિસ્તાર પામ્યા છે, તેમાંથીજ ઉદ્ભવેલા છે, પરમ શ્રેયનાજ માર્ગ છે, છતાં એ યજ્ઞોથીજ મોક્ષ છે એમ ન સમજવું, કેમકે એ બધા યશ, કર્મનાંજ રૂપાંતર છે એમ સમજી લેવું; અને હું જે એ સર્વનો શાસ્ત્રી, કર્તા, દાતા, તેનો સર્વદા અર્ક છું, કર્મથી લેપાતોજ નથી, એટલે તે કર્મમાં સર્વદા છતાં તેથી નિરાજો છું, સર્વમય છું, એટલે નિરામુક્ત છું. આ પ્રમાણે યથાર્થ સમજી, યશકર્માદિ વ્યવસ્થા કરનાર સર્વદા મુક્તજ છે, જ્યારે આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી બતાવી સારે યશ કે કર્મ તેજ યથાર્થ છે એમ સમજાય, અને આ બધા યજ્ઞો કે પીજન અનેક કર્મોમાંનું કોઈ પણ કરાય તોપણ આલે એમ સંભવ સમજાય, તેનું નિરાકરણ કહે છે. હે પરંતપ ! આ જે જે યશકર્માદિ ગણાવ્યાં, તેમાં જ્ઞાન યશ બતાવ્યા તેજ પરમ રહસ્યરૂપ, પરમ કલ્યાણકારી, મોક્ષનિદાન છે. કર્મ વિના તો ક્ષણ પણ જતીજ નથી, પણ તેમાં જ્ઞાનરથે રહી કર્મ કરાય એજ રહસ્ય છે, માટે જ્ઞાન યજ્ઞજ મુખ્ય વૃથા છે; એ વિનાના બધા યશ બર્થ છે, નિરુપયોગી આડંબર માત્ર છે. જ્ઞાનમાંજ કર્મ, યશ, સર્વનો સમાર છે. સર્વ એટલે જે જે નાનાપ્રકારનાં કર્મ છે તે, અને અખિલ એટલે કોઈ પણ અંશ રોય રહ્યા વિનાનાં સંમય; એમ કર્મ કે યશ માત્ર જ્ઞાનમાંજ સમાઈ જાય છે. દ્વિતીયાધ્યાયના ૪૬ માં શ્લોકમાં પણ એજ તાત્પર્ય સ્પષ્ટ કરેલું છે.

અદિદિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રદેનસેવયા ।

ઉપદેશ્યન્તિતેજાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥ ૩૪ ॥

યજ્ઞાત્વાનપુનર્મોહમેવંપાસ્પાતિપાંહવ ।

યેન ભૂતાન્યશેવેણ દ્રક્ષ્યસ્પાત્મન્યથોમયિ ॥ ૩૫ ॥

અપિચેદસિપાવેભ્યઃ સર્વેભ્યઃ પ્રાપકૃત્તમઃ ।

સર્વજ્ઞાનંબલેનૈવ વૃઞ્નિનં સંતરિષ્યસિ ॥ ૩૬ ॥

યયૈધ્રુપ્સિતભિદ્વોડમિર્મસાત્કુરુતેડ્જુન ।

જ્ઞાનામિઃ સર્વં કર્માણિ મસ્મસાત્કુરુતેતથા ॥ ૩૭ ॥

નહિજ્ઞાનેન સદૃશં પવિત્રમિહવિદ્યતે ।

તત્ત્વયં યોગસંસિદ્ધઃકાલેનાત્મનિવિંદતિ ॥ ૩૮ ॥

શ્રદ્ધાવાંલભતે જ્ઞાનંતત્પરઃસંયતેન્દ્રિયઃ ।

જ્ઞાનં લલ્લ્વા પરા શાન્તિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥ ૩૯ ॥

અજ્ઞશ્ચાશ્રદ્ધધાનશ્ચસંશયોત્માવિનશ્યાતે ।

નાયં લોકોઽસ્તિનપરોનસુખસંશયાત્મનઃ ॥ ૪૦ ॥

યોગસંન્યસ્તકર્માણં જ્ઞાનસંછિન્નસંશયમ્ ।

આત્મવન્તંનકર્માણિ નિવૃઘ્નન્તિ ધનંજય ॥ ૪૧ ॥

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં ઘટસ્થં જ્ઞાનાસિનાત્મનઃ :

છિત્ત્વૈનંસંશયંયોગમાતિષ્ઠોતિષ્ઠ ભારત ॥ ૪૨ ॥

અક્ષરાર્થઃ—(૩૪) (તેથી) પ્રણિપાતથી, પરિપ્રશ્નથી, સેવાથી, તે જાણુ; તત્ત્વદર્શિ જ્ઞાનીઓ તને જ્ઞાન ઉપદેશ દેશે. (૩૫) જે જાણ્યા પછી પુનઃ આગ ગોઠ, હે પાંડવ! નહિ પામે; જેથી અશેષ ભૂતને ત્યાંતોમાં, તે મારામાં પણ, દેખીશ. (૩૬) સર્વ પાપીમાં માપી હોધરા તોપણ જ્ઞાનનો કાથીજ સર્વ પાપ-સાગરને સદજ તૂરીશ. (૩૭) જેમ સગમાવેલો અગ્નિ કાઢને, હે અર્જુન! ભરમ કરે છે તેમ જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્મને ભરમ કરે છે. (૩૮) જ્ઞાન સમાન ચાલી દશુ પવિત્ર નથી, તે ચોક્કસિદ્ધ કર્યે કરીને સ્વયમેવ આપે છે. (૩૯) શ્રદ્ધાવાન, તત્પર, અને સયતેન્દ્રિય જ્ઞાન પામે છે, જ્ઞાન પામીને તુરંતજ પૈર-શાંતિ અનુભવે છે (૪૦) અજ્ઞ, અશ્રદ્ધાતુ, અને સંશયાત્મા વિશેષે નાશ પામે છે; તેને આ લોક પણ નથી, પરલોક પણ નથી સંશયાત્માને સુખજ નથી. (૪૧) ચોરાથી કર્મસંન્યાસ કરી અને જ્ઞાનથી સંશયમાનને છેદી આત્મવત્ ધ્યેયેલા ને, હે ધનંજય કર્મમાન જાંધી શકતા નથી. (૪૨) આટલાસારે જ્ઞાનથી યથેલા, અને રદ્ધયમા રહેલા, સંશયને, જ્ઞાનાસિથી છેદીને યોગને આચર, હે ભારત! હૃદ.

વિવ્રેચનઃ—આત્મા જે પરંમોક્ષદાથી જ્ઞાન તે પામવાને હવે માર્ગ, ચત્તવે છે. જ્ઞાનનું તામર્યે યથાર્થ જાણવા માટે શરુપારો જીવું જોઈએ. નિ-રાગ, નિવેક, શમાદિ સંપત્તિ, અને સુમુક્તતા એ સાધનચતુષ્ટયસપ્ત મુમુ-ક્ષુએ સમિતપાણિ યદ્દ શરુપાસે જીવું. શરુ કાણુ તે પણ જતાવે છે કે જે જ્ઞાની એટલે, યથાર્થ રીતે અપરોક્ષ જ્ઞાનનો અનુભવનાર પરસમાધિસ્થ અલ-વિદ્વિષ્ઠ હોય, તથા તત્ત્વદર્શિએટલે યથાર્થ તત્ત્વવિવેક જાણીને, અવિદ્યા-નિદ્યા ધરતાદિ વિવેક પુરઃદસરે પિંડ અલ્પાંડના એકપને તત્ત્વદર્શિ ઘટાવી અનુ-

લવમાં ઉતારનાર હોય, તે શુદ્ધ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરી શકે. તેને સર્વેશ્વર અર્પણ કરી તેની પાસેથી જ્ઞાન પામવું. તે જ્ઞાન કેવળ તેના પ્રસાદરૂપ જ નથી, તેની વાણી માત્રમાંથી જ આવી જતું નથી, મારે જ સાધનસંપન્ન હોઈ અવણ મનન નિદિધ્યાસનથી, તત્પર રહેવાની અપેક્ષા છે. એવું એજ અન્યથા કહે છે કે પ્રણિપાતથી એટલે નમસ્કારાદિથી અર્ચના કાવિક અર્પણથી; પરિપ્રશ્નથી એટલે યથાવકાશ શંકાસમાધાનના અનુશીલનથી, અર્ચના વાચિક અર્પણથી; અને સેવાથી અર્ચના માનસિક સર્વસ્વાર્પણથી, તેની જ પરમ ભક્તિ અને પરમ શ્રદ્ધાથી; એજ સર્વ સાધનથી જ્ઞાનને, જ્ઞાની અને તત્ત્વદર્શી પાસેથી પામવું. “જ્ઞાનીઓ” એવું બહુ વચન વાપર્યું છે તેથી ઘણા શરૂ કરવા એજ આગ્રહ નથી, તેમ એક જ કરવો એમ પણ આગ્રહ હોઈ શકતો નથી. શુરુ ગમે તેટલા કરો વા ન કરો, પણ જ્ઞાનરૂપી ફલ યાગ એજ પરમ હેતું છે. તે ન થાય ત્યાં સુધી બધું નકામું જ છે. બધું પોતાની જ શક્તિ ઉપર છે. કોઈના વાણીમાત્રના પ્રસાદથી કંઈ થવાનું નથી. એજ વાત ૩૮ તથા ૪૦ માં શ્લોકમાં પ્રકારાન્તરે કહેલો. શ્રીમદ્ભાગવતોમાં મોલીસ કે અનેક શરૂ કર્યાની વાર્તા છે તેવું પણ એજ તાત્પર્ય છે કે જ્ઞાન થતા સુધી અનેક સ્થલેથી, પણ સ્વયમેવ, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. એજ જ્ઞાનની હવે સ્તુતિ કરે છે, ને તેની મહત્તા વર્ણવે છે. જ્ઞાન પામ્યા પછી પુનઃ, જેવો હોય થયો છે તેવો, મોહ, તું કે કોઈ પણ, પામશે નહિ. એ જ્ઞાનનું ફલ પરમ અદ્વૈત કેવલરૂપ છે. તેજ બતાવે છે. જ્ઞાન પામ્યાથી કીડીયો બ્રહ્માંડ પર્યંત જૂતમાત્રને જ તારા પોતામય દેખીશ, તેમ મારામય પણ દેખીશ, અર્થાત્ તું તેજ હું છું, હું તેજ તું છું, એમ જ્યાં પરમદૃષ્ટિ થઈ અર્થ ત્યાં જૂતમાત્રને તારામાં દેખીશ કે મારામાં દેખીશ એ ઉભય વાત એક જ છે. તત્ત્વ અને ત્વમ્ નો જ્ઞાને ક્ષત્રી ત્રે યથાર્થ વિવેક યતાં પરમરૂપ જ ઉદય પામશે. એજ મોક્ષ. આ રૂપને કોઈ સંપ્રદાયમાં તત્ત્વ ત્વનો ભેદ મનાવવાને એમ અર્થ ધરાવામાં આવે છે કે જૂતમાત્રને તારા પોતામાં દેખીશ એટલે છત્ર એ જ પદાર્થ છે તેવું સર્વેશ્વર એકેપણું તને અનુભવાશે, અને ગૌરામાં પણ દેખીશ એટલે કે છત્રમાત્રનું ઈશ્વરની સાથે જે સાદૃશ્ય છે તેપણું અનુભવાશે. આનો અર્થ “પ્રખ્ય” એ અવ્યયથી જ કાંઈક નિર્જન પડે છે, છતાં યદામૂલપૃથક્ક્રમાવમેકસ્થમનુપ રૂપતિ (ત્યારે જૂતનો પૃથગભાવ જણાય છે તે એકરૂપ જ સમજશે) એ આગામી ગીતાવાક્યથી તે પ્રાધ્યાન્યતઃ અંકિત છે. પરમેશ્વરપ, જ્ઞાનને વળી પણ સ્તવે છે. અર્ચન કાંઈ પાપી તો છે જ નહિ. તેમ કાંઈ યુગ્મક એવો અત્યંત પાપી તો હોય પણ નહિ, છતાં સંભાવના

કરે છે કે) પાપીઓમાં પાપી હોય તે પણ જ્ઞાનનૌકાથી પાપરૂપી સમુદ્રને
સહજમાં તરી જાય છે. જ્ઞાનને એક નૌકાજ કહ્યું અને પાપને તો સમુદ્ર કહ્યો
ત્યારે જ્ઞાનનું કાંઈક તુચ્છત્વ જણાયું; તેમ સમુદ્રને કવચિત્ તરીજ જવાય
પણ તે સમુદ્ર રહેતો ખરો એમ જ્ઞાનની શક્તિ પણ કાંઈક ન્યૂન જણાઈ.
માટે બીજું દૃષ્ટાંત કહે છે કે જેમ સૂરી રીતે પ્રદીપ્ત કરેલો અગ્નિ ગમે તે-
વા કાષ્ટને બરમ કરી નાખે છે તેમ જ્ઞાન પણ કર્મ માત્રને બરમ કરી નાખે
છે. “ સર્વ કર્મ ” એમ કહી સંચિત, પ્રારબ્ધ, ક્રિયામાણ ત્રણેને બરમ કરે છે
એમ સૂચવેલું છે, ને તેજ શ્રીવિદ્યારણ્યસામીએ પચદશિના શાદગા પ્રક-
રણમાં આજ સ્લોકને રિચારી રપટ કરી બતાવ્યું છે. શ્રીમતુરમૂતિના પણ
અગ્નિઆરમા અધ્યાયના ૨૪૫ મા સ્લોકથી એજ રહસ્ય રપટ બતાવ્યું છે.
અર્થાત્ કર્મમાત્રમાથી અહંભાવ તળમેજો એટલે રક્તિમાણથી સંચિત વધવાનો
સંભવ રહ્યો નહિ; તેમ પિંડબ્રહ્માંડેય સમજાઈ બાદિ સમજિતો લય થઈ ગયો
ત્યારે અહંકાર અને ચિત્તને આધારે વર્તેલો લિંગદેહ પણ નિર્મલ થઈ ગયો
એટલે ઘાફીરહેલાં સંચિત પણ ભોમવનાર કોઈ રહ્યો નહિ. પ્રારબ્ધમાત્રજ
વર્તમાન દેહના ધ્વંસપર્યંત રહ્યું એટલે તે દેહનો ધ્વંસ થયા પછી એ-
જ બક્તિને તવા દેહનો સંભવ નથી. આમ જ્ઞાનને સર્વથા પુનર્જન્માદિ
ઘટતાં નથી, પણ જ્ઞાન યતાની સાથેજ દેહધ્વંસ રિતો મોક્ષસંભવ
નથી એમ ન જણવું. ક્યારે, અહંતા મગતો તળમજો એજ મોક્ષ
થઈ શક્યો. પછી પ્રારબ્ધવશાત્ શરીરરિધિતિ ગમે તેમ બવદશાય તેથી
બાધ નથી. માટે કહે છે કે અહીં એટલે આ વિશ્વમાં અર્થાત્ કર્મથી
કરીને શ્રેયઃ સાધવાના પરમ દ્વારરૂપ માનુષ દેહ આ કર્મ લોકમાં પા-
મવા પછી જ્ઞાન એજ પરમ પવિત્ર વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની છે. ચાર્લસ-
માન પવિત્ર કાંઈ નથી. સાખ્ય યોગ, જ્ઞાનકર્મ, ઉભય યથાર્થ વિચારતાં
એકજ છે, માટે પવિત્ર જ્ઞાન કર્મને યથાર્થ ઘટાવી, જે યોગ સિદ્ધ એ-
ટલે સાંખ્યને યોગ બનેતું યથાર્થ રહસ્યરૂપે અમ્ય સમજનારા છે તે જ્ઞાન સ-
હજમાં સ્વયમેવજ પામે છે. જેમ જેમ સાધનાદિથી ચટતા જાય છે, તેમ
તેમ ‘કાલે કરીને તે જ્ઞાન’ તેમને રથતજ આવે છે. હવે જ્ઞાન પામવાનાં
સાધનમાં પિલોપ કરનાર વસ્તુનો નિષેધ કરવામાટે ખરા સુસુક્ષ્મનાં લક્ષણ
કહે છે. જે શ્રદ્ધાવાન, તત્પર, તથા સયતેન્દ્રિય હોય તેનેજ જ્ઞાન થાય છે.
લક્ષ તે ત્રણ પ્રકારે સમજાવી. પ્રથમ શાસ્ત્ર ઉપર, પછી તે શાસ્ત્રના ય-
થાર્થ સમજાવનાર ગુરુ ઉપર, ને પછી તે સર્વને બરાબર દર્શાવી અનુભવ-
નાર પોતાના આત્મા ઉપર. આ ત્રણ પ્રકારની શ્રદ્ધામાત્રો એક પણ અંશ

જો અંડિત થયો તો સિદ્ધિ થવાની નહિ, એક જ્ઞાનમટેજ આત્મ નથી, પણ કાર્યમાત્રમાટે એમ છે. કોઈપણ કાર્ય કરવામાં તે કાર્યના સ્વભાવાદિનું જો શાસ્ત્ર હોય, તે શાસ્ત્રના જો મુખ્યવતારા હોય, અને તે સર્વને ગ્રહણ કરી તદનુસાર જો કરનારા હોય, તે ત્રણેની એકાગ્રતા થાય ત્યારેજ કાર્ય નીપજે છે. શ્રદ્ધાવિના કાંઈપણ ક્ષત્ર થતું નથી; છેક હાથમાં આવેલું પણ જતું રહે છે. માટે ત્રણે પ્રકારે પરમ શ્રદ્ધાથી જ્ઞાનમાટે પ્રયાન આદરવો. શ્રદ્ધા ઉપરાંત ધીરુ સાધન તત્પરતા છે. તત્પરતા એટલે તનુ અર્થાત્ જો કાંઈ કર્તવ્ય છે તે, જેમકે આ સ્થલે જ્ઞાન, તેના ઉપરજ ક્ષીતતા તન્મયતા. જ્ઞાન પામવાનેમાટે કેવલ જ્ઞાનરૂપ જ યજ્ઞ જવું, તે માટે પ્રાણાપ્તિ આદરી બેસવું, એજ ખરી તત્પરતા છે, ને ત્યારે અપેક્ષા કેવલ અનુભવાય છે. કીટખમરનું પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ વિચારી વિવેક કરશે તો તત્પરતાનું યથાર્થ રહસ્ય સ્પષ્ટમાં ઉતરશે. આ બે ઉપરાંત ધીરુ સાધન સંયતેન્દ્રિયત્વ છે. ઇન્દ્રિયોને સંયત એટલે સારી પેટે કબજામાં રાખવી, પાંચે ઇન્દ્રિયને યથાર્થ રીતે કબજે કરી અંતર્બુદ્ધ બનાવવી, આગે પ્રલમ્બ આત્મધ્યાનમાં સ્થિર કરવી એજ પરમ સંયમ છે. શમાદિપદ સંપત્તિએજ આ બધા વિવેક છે, શ્રદ્ધાદિ સર્વદા રાખવાં, નહિતો અશ્રદ્ધા છે તે વિનાશનુંજ કારણ છે. આજ એટલે જોને ગ્રહણ કરવાની બુદ્ધિ નથી, અર્થાત્ વિવેક નામે પ્રથમ સાધન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું નથી; તેમ તે પ્રાપ્ત કર્યા છતાં મનુ જો અશ્રદ્ધાવાન છે, જેનું મન ક્યાંક છે ને વાણી ક્યાંક છે, એવા ને બચ છે; તેમજ જોને એક નિશ્ચય થઈ શકતો નથી, એવું જેનું ચિત્ત વિબ્ધ છે, અર્થાત્ જો સ્થિર થયા છતાં પણ સંગભ્રાત્મા છે; એ ત્રણે કદાપિ પણ સુખી થતા નથી, સર્વથા તરફજ પાગે છે. સામાન્ય લોકવ્યવહારમાંજ તેવા લોકો સુખી થતા નથી, તો તેમને પરલોકને તૈયારી પણ ઉત્તમોત્તમ મોક્ષ-જ્ઞાન તે તો ક્યાંથીજ મળે? નજ મળે. ત્યારે આ રીતે જ્ઞાન તથા કર્મ સર્વનો સાધનાદિ પર્યંત નિષ્કર્ષ કરીને ઉપસંહાર કહે છે કે યોગ્ય કર્મસંન્યાસ કરી જો જ્ઞાનના સ્થિરમાર્ગમા દૃઢ થાય તેવા અમ્ભત્તવાનુંજ એટલે સર્વભક્ષાવ સમજનાર અદ્વિતયોગીને કર્મનો કદાપિ પણ બાધ થતો નથી. યોગ્ય કર્મસંન્યાસ કરવો એજ તત્કાલે કર્મ તો ક્ષણ પણ અટકતાં છેજ નહિ, ત્યારે જોમાં નિરંતર યથાપ્રાપ્ત પ્રારબ્ધવશાત્ દોરાતું પણ અસિંધુ તળવો, એજ સંન્યાસ. એનુંજ નામ જ્ઞાન, પણ આમ જ્ઞાન કર્મ ઉભયનું રહસ્ય એક રૂપે મેળ સર્વ સંશયમાત્રથી મુક્ત થઈ, અદ્વિત અલ્પધ્યાનમાં એક થાય તેજ યોગી, તેજ આત્મવાન, આટલાસાત્ એવું જો પરમ રહસ્યમય જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનની અંતિ એટલે તરવાર તેનાથી,

અનાદિ કાવનું જામી ગયેલું માન્ય. જે દદ્યમાં રહેલું છે, અર્થાત્ જેને લીધેનું હું અને ના. એ સર્વે ગિથ્યા ઉભાં થયાં છે, તેને હેદીરે. એ યોગ યથર્થ, સમગ્ર તો આનો કર્તા હું છું ને આ મારું છે ઈલાદિ જે ભ્રમ થાય છે તે થાયજ નહિ. અને જે જે વખતે જે જે પ્રાર્થના થાય તે રાતઃ ક્યાંજ નવાય. મારેજ હું અર્જુન ! આ પ્રસંગે સદજ પ્રાપ્ત ક્રીડા જે મુદ્ધ તે મારે તુ ઉઠ ને તું પરમ ગોમને મગજનો છે એમ મિદ્ધ અનુભવથી જણાય. આ રચના રદચની યોગના તો છાન બાહ્ય પરત્વે સ્પષ્ટ છે તે અધિકારીએ યોગ લેવી.

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मसंहितायाम् योगशास्त्रे ब्रह्मार्पणयोगो नाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥

તારનાર.

આ સંસાર દુઃખમય છે, ક્ષેરામય છે. એમાં વારવાર એવું બને છે કે દુઃખમાં જન્મારને મૂખસંપત્તિ અનુકૂળ હોય છે. સુખમાં જન્માર બાદ દુઃખાગી હોય છે. જે અનંત અન્યાય આ વિશ્વમા ચારે તરફ પ્રવર્તે છે તે જોઈ સદા જન્માં માણસ નાસ્તિક થઈ જાય છે. ઈશ્વર એમાં આ જગતનો જો દાર્ઠ કર્તા હોય તો તે કેવો અન્યાયી દમે, કેવો દુષ્ટ દમે, એમ વારવાર વિચાર આવે છે. ને પરિણામે તે ઈશ્વરજ અનીશ્વર ઠગી જાય. આ વચનના સંભવો એક અકરમાત્ર માનજ સામે છે !! જ્યાં જુઓ સાં દુઃખ, દુઃખ, દુઃખ આધિ, બાધિ, ઉપાધિ એ ત્રણથી સંસારમાત્ર વારેલો છે. દાહ પાત્રને ક્યું છે કે મરણ પ્રકૃતિઃ શરીરિણાં વિકૃતિર્જાવેત્તમુચ્ચતે સુખેઃ મરણ. એજ શરીર માત્રનો સ્વભાવ છે, તેમની સિકાર થઈ જાય તેનું નામ હરિત છે. એનેજ સ્થાપણે જરા આગળ તાણીએ તો દુઃખ એજ અવગતનું હવિત છે, તેમાં સુખ સમજાય છે એટલુંજ વિદ્યુતિનું કામ છે. એકસો દુઃખમયજ ને આ સંસાર જેવું તો તો હીકર દણું. તોલના મથૂં ચાવીને પળું જેમ તેમ દિવસ ચુરત. પણ માણસો અનેક અનેક રીતે સુખી થતા પ્રયત્ન કરે છે, છતાં દુઃખજ તેમને માથું આવે છે; એથી તિપરીય રીતે દાહ કેવલ અધમ અને દૂર માર્ગ લેઈ છતાં સર્વદા સુખી થાય છે, દાઝ્યા ઉપર ડામ. આ સંસારજ કેવલ દુઃખરૂપ છે, તેમાં વળી અન્યાયનોજ ઉદય થાય એને કેમ મદન થાય ! આવી વ્યવસ્થા જ્યારે પ્રત્યક્ષ છે

ત્યારે ઈશ્વર એવો સર્વનો પરમ કૃપાલુ અધિષ્ઠાતાપણ કેમ ગનાય? એને શું એક ઓછો છે, ને બીજો વધારે છે? એનામાં શું એવી સમ વિષમતા છે? અથવા શું તે એવો નિર્દય છે કે દુઃખમય સૃષ્ટિ રૂપવાર્ગાન આનંદ માને છે? આમ વૈષમ્ય અને નૈર્દય્ય એ દોષ ઈશ્વર ઉપર આવે છે. પ્રખ્યાત મીલે યોગ્ય કહેલું છે કે કાંતો ઈશ્વર સર્વશક્તિમાન નથી કે કાંતો પરમકારુણિક નથી. આવી રીતે યર્થ જતાં ઈશ્વર છેજ નહિ એમ નાસ્તિકતામાં આપણે સદંજ ઉતરી જઈએ છીએ.

પણ નાસ્તિકતા સિદ્ધ થઈ શકતીજ નથી. કોઈને કોઈ પ્રકારનો કાર્ય-કારણ બાવ આપણને ગાનપોજન પડે છે. કારણ વિના કાર્ય બનતુંજ નથી, ને જ્યાં કાર્ય હોય ત્યાં કારણ હોવુંજ જોઈએ. આપણા અમુક પ્રયત્નનું ફલ અમુક યર્થ આવ્યું એ જોઈએ આપણી આશાથી કે અટકાથી જુદો જાતિનું આવ્યું, કે અચિત્ત વિપરીતજ આવ્યું, તેથી એમ મિદ્ધ થતું નથી કે, તેમ યથામાં કાંઈ કારણ નથીજ, તે કારણ આપણે જાણીએ કે ન જાણીએ તેથી કાંઈ બાધ નથી, પણ તે હોતું જોઈએ એટલી તો આપણને સિદ્ધ વાત સમજાય છે. વળી જ્યારે છેક નિર્જીવ જ્યાં કામચલ કોઈ કારણવશાત્ જન્ય છે, ત્યારે આ મહાકાર્ય જે આવ્યું બ્રહ્માંડ તે પણ નિષ્કારણ હોઈ શકે નહિ. આ વિશ્વનું કારણ એ વિશ્વથી જુદું હોઈ શકે તેમ સંભવતું નથી, એ પોતેજ પોતાનું કારણ છે; એટલે વિશ્વરચના નિષ્કારણ તો નથીજ એ સિદ્ધ છે. વળી જડ અને ચેતન એમ અંશપણ આપણે નિરંતર અનુભવીએ છીએ, એટલે તે જે કારણ હશે તે પણ ઉભયરૂપજ હશે એમ પણ માનવાની આવશ્યકતા છે. અર્થાત્ નાસ્તિક વાદ કોઈ રીતે ઘડણ કરી શકાય તેમ નથી. છતાં આપણામાંના કેટલા લોકો આ વિષયનો કાંઈજ વિચાર કર્યા વિના જૂન સર્વનોટકાં છું, બધું મારાથીજ બનશે શકશે, એમ મિથ્યા ભોગવાઈ, નાસ્તિકતામાં હુબેલા છે, અને આ સંસાર જે કારણથી નરકતુલ્ય દુઃખમય થયો છે તેના ખરા નિદાન રૂપ બન્યા છે!!

આ જગત વાત કોઈ કચુલ કરશે, પણ એટલુંજ પૂછશે કે જ્યારે ઈશ્વર સર્વથા ન્યાયી અને કૃપાલુ છે ત્યારે આ દુઃખ ક્યાંથી? એનું ઉત્તર આપણે હમણાજ આપી ચુક્યા કે આ વિશ્વથી વિશ્વનું કારણ જુદું છેજ નહિ, પોતેજ પોતાનું કારણ છે, એટલે વિશ્વનો કરનાર કોઈ જુદો ઈશ્વર માનીએ ત્યારે તે ઈશ્વરમાં અન્યાયી અને દૂર યવાનો દોષ આરોપાય. પણ ઈશ્વર જેજ આ વિશ્વ છે ત્યારે તેમાં એ દોષ સંભળ્યો નહિ, અને બધી વ્યવસ્થા બરાબર યર્થ જડ અને ચેતન એ એક જોડકું છે, એક એકથી જુદું થઈ શકે તેમ નથી, એવીજ

રીતે સુખ અને દુઃખ પણ સમજવું. જેમ આખું વિશ્વ એકજ બ્રહ્મરૂપ છે, એમાં બેપણું છેજ નહિ, તેમ સુખ દુઃખમાં પણ બેપણું નથીજ. બ્રહ્મ છે તે જડ પણ નથી ચેતન પણ નથી, એ ઉભયથી પણ આગળ કોઇક અનિર્વચનીય છે. એમજ આ વિશ્વની રચિતિ સુખ પણ નથી દુઃખ પણ નથી એ-બેથી વિલક્ષણ અનિર્વચનીય છે. અર્થાત્ દુઃખ એવું કે સુખ એવું વાસ્તવિક કંઈ નથી. એક સાદા ઉદાહરણથીજ વિચાર કરો. જે સ્વાભાવિક રીતેજ સુખ કે દુઃખ કંઈ હોત તો એકની એકજ વસ્તુ જુદા જુદા માણસોને જુદે જુદે રૂપે ન જણાત. એક સુંદર સ્ત્રીજ જુઓ. જેની તે પાતી છે તેને તે નાથી આનંદ છે, જે કામીને તે નથી પ્રાપ્ત થઈ તેને તો દુઃખરૂપ છે, ને એક ત્રીજે યોગીને તે ક્ષણવત્ છે. આથી ઉલટી રીતે અગ્નિને જુઓ. એ અગ્નિનું દાહ કરવાપણું તેજા ત્રણેને સરખુંજ છે. જેમ અગ્નિનો સ્વભાવ એક વસ્તુ-ગતિજ છે તેમ પદાર્થોનો સુખદુઃખ પરત્વે સ્વભાવ વસ્તુગતિરૂપ નથી, ત્યારે સુખ કે દુઃખ એવું સિદ્ધ કંઈ છેજ નહિ, કેવલ મનોભાવમાત્રનોજ બેલ છે. મોતાનો પુત્ર વિદેશમાં કુશલ હોય, છતાં કોઇ તેના મરણની વાત રૂઢે તો રડવું આવે છે, ને તેનું મરણત્યાગ છતાં કોઇ તેની કુશલતા જણાવેતો સં-તોષ થાય છે, એ વસ્તુસિદ્ધ પુત્રના સંબંધે થતું નથી, પણ આપણા મનથી કલ્પેલા પુત્ર સંબંધે થાય છે. એમ સિદ્ધાન્ત થયો કે અનાદિ કાલથી હું અને મારું એ રૂપી જે મર્મ (અંતઃકરણ) બંધાયું છે તેજ સર્વ દુઃખનું નિદાન છે, તેને જે છૂતી શકાય તો દુઃખ સુખ ઉભયથી વિલક્ષણ પરમ આનંદની દશા સહજમા પ્રાપ્ત થાય એ મનને બંધાવાના કારણ પરત્વે કર્મની વ્યવસ્થા છે. સંચિત, પ્રારબ્ધ, ક્લિષ્માણુ એ પ્રમાણે જન્મમાત્રની વ્યવસ્થા ચાલે છે, ને એવો જે કર્મનો નિયમ છે તે અનાદિ છે. જેમ આ બ્રહ્મમય વિશ્વ અનાદિ છે તેજ તેજ બ્રહ્મ કર્મમય પણ છે ને એમ કર્મ પણ અનાદિ છે. કર્મની ઘટના અટકતીજ નથી, પણ તેમાંથી મનનો ભાગ ટળી જાય તો પરમાનંદ ઉદય પામે છે.

કરણી તેવી પાર ઉતરણી; જેવું કરવું તેવું પામવું, આજ, કાલ, આ જન્મે કે અન્ય જન્મે. આટલું માનવાથી સર્વ વાતનું સમીધાન થઈ રહે છે. પ્રયત્નાનુરૂપ ફલ નથી થતું તો તેમાં જગતજન્મનું કર્મ બાધક હશે, વા અ-તઃપર જોઈ જન્મમાં તે બોગવવામાં આવનાર હશે. કર્મીનુસાર સુખદુઃખ એ સિદ્ધ નિયમ છે, ને તે સુખ દુઃખ હાલને હાલ નહિ પણ ગુમે ત્યારે—એક બે દશ વીસ સો હજાર લાખ કોટિ અનન્ત વર્ષ—પણ મળ્યાવિના રહેવાનું નથી. આવી વ્યવસ્થા જહુજ ન્યાયપુરઃસર છે, સંયુક્તિક છે, એ-

દહુન્ન નહિ પણ સર્વથા માણસને સન્માર્ગ દોરી જનારી તથા પરમ સુ-
ખમાં રાખનારી છે. આ વ્યવસ્થાને અનુસરી શાસ્ત્રમાત્ર જોઈ બોધ આપે
છે કે કર્મવ્યવસ્થાતો કદાપિ અટકનારી નથી જોમાં સુખ દુઃખ સમન્વય છે
તે કેવલ કલ્પિત છે, માટે મનને મારવું એટલે બધું જોવું છે તેવું આનંદ-
મય સમન્વયે. જોઈ મોક્ષ છે.

આપણા આર્યશાસ્ત્રનો આવો ધર્મધ્વનિ છે, ને જોઈ વાતનાં અનેક
રૂપાંતર આપણામાં થયાં છે. પણ આવી સરજ, સુદ્ધિપૂર્ણ, અને અનુભવ
સિદ્ધ, યુક્તિ પીઞ્નેજોને ગળે ઉતરતી નથી ને તેઓ અનેક વિરુદ્ધ વિરુદ્ધ
વિતર્કજોમાં ગોઠાં ખાપ છે. પ્રથમ તો જોઈ સિદ્ધ વાત છે કે સૃષ્ટિનો સુ-
દ્ધિથી બિન્ન જોવો કર્તો માનવો તેજ જોઈ છે. કેમકે પીઞ્ન અનેક દોષ, જે
અન્ને આપતાં બહુ વિસ્તાર થઈ પડે, તે ઉપરાંત મુખ્ય તો જોઈ દોષ છે કે તે
ઈશ્વરમાં વૈષમ્ય નૈર્દય્યકરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે ને તેવું ઈશ્વરત્વ અડિત થાય
છે. એવું હુણુ પાંગણું ઈશ્વરત્વ સામવી સખી એ ઈશ્વરના પ્રતિનિધિ કપે
થઈ પડેલા 'પોપ' અર્થાત્ કોસ્મીઅન ધર્મના ધર્માચાર્યો અને પાદરીઓ
જોમ સમન્વયે છે કે ઈશ્વર પોતે તો પરમ પવિત્ર અને કરુણામય છે. પણ
તેણે આદમ જો નામનો જે પ્રથમ મનુષ્ય જનાવ્યો હતો તેણે તેની આગ્રા તો-
ડનાર પી પાપ કર્યું, અર્થાત્ જ્ઞાનરૂપી વૃક્ષનું ફલ ખાવાની તેને મના કરેલી હતી
હતાં તેણે તે ખાધું, તેથી તે આદમનો જેન્નુનેત્તે જુનામાટે તેની સંતતિમાત્ર
એટલે હાલની તમામ માણસ જન્મ તે અનેક દુઃખ, વ્યાધિ, મૃત્યુ, દુઃખા-
દિમાં પીડાય છે ! ધન્ય છે આપા ઈશ્વરના ઇનસાફને ! એક માણસ પણ
આવો. ઇનસાફ ન કરે. અરે ! નિશાળમાં બજુતાં ચોથીચોષડીવાળાં ઔકરાં
પણ 'એ' નહિ ને તારા જાણે ગાળ દીવી દશે " એ ન્યાયથી અકરને માટ્ટી
નાખનારુવાતની વાતને તિરસ્કારથી ઠંડી. એ અન્યાયને ધિક્કારે છે ! ! છતાં
ક્રીશ્ચિયન ધર્મના ઈશ્વરે તો તે સિવાય પીઞ્ન કાઢજ કર્યું જણાવું નથી. વળી
આદમને સભ્યો પોતે, ભારે તેણે જે ફલ ખાધું તે ખાવાની સુદ્ધિ કોણે સહ્ય ?
એપણ સહ્ય તો ઈશ્વરજ, છતાં પોતે પોતાનાંજ ઠામમાટે પોતાના માણસને
ને તેની નિંદોય પ્રજ્ઞે દડે છે એતેકેવો આંધેજો ને નિર્દય જુલમના અંધુ. આ
રાક્ષસ જેવા ઈશ્વરને પૂજનારા આગળ જતાં એમ ભાવે છે કે આવી રીતે જે
દુઃખ મનુષ્યોને જોમવું પડે છે, તે દુઃખમાથી છૂટવાનો માર્ગ નથી એમ
નથી. પૂજ્ય હસસાદાઈ નામે પરમપવિત્ર મહાત્મા યઈ ગયો છે. તેને
આ ઈશ્વરનો પુત્ર કહે છે. ને તેણે અતુલ પ્રેમથી મનુષ્યોને ઉદ્ધારવાસાદ્
જન્મ સર્જ પોતાની આત્મા અર્પણ કરી, શત્રુઓને હાથે દેહત્યાગ કર્યો

છે, તેથી તેની જે ભકિત કરશે તેને તે ઈશ્વર પાસે સર્વ પાપની મારી અપાવશે, આપુ તેઓ જતાવશે જન્મ, ક્રમ એવું કાંઈ એ ધર્મરાજા માનતા નથી, આ એકજ દેહ ધર્મ પછી મરી જઈશું એટલે અનંત કૃપાસુધી નરક કે સર્ગમાં પડનાવું કે કેમકે, જ્યારે કયામતનો દિવસ આવશે ત્યારે હસ સકાઈશ્વર જેની સારી ભનામણ કરશે તેને ઈશ્વર સ્વર્ગમાં રાખશે ને જીજ્ઞાસે નરકો હવાને દ્રશ્યે ઈશ્વરનો પ્રસાદ મામવામાટે હસસકાઈશ્વરની ભક્તિ કરવી આ પ્રમાણે આવશ્યક છે માણસ જે અનેક પેઢી દર પેઢીથી પાપીજ છે તે પવિત્ર યજુ આગળ જઈ શકે નહિ, તેના પાપથી તેને છે કાનવા છસસે પોતાનો હવ અર્પણ કરી પર પ્રેમ દર્શાવે છે ને ઈશ્વરને માણસોતર દેખા કરવા વિનવ્યો છે માટે તેનીજ ભકિત કરનીકે જેથી ઈશ્વરની ગાફગજતા ઈશ્વર પાસે જવા યોગ્ય થનાય

આવી રીતે કાઈશ્વરને માનવો એજ આખા વિશ્વો તારનાર છે. જે જે ધર્મરાજા આના કાંઈ તારનારને વચમાં રાખતા નથી તે બધા નરકના અધિકારી છે એમ પાદરીઓ જનત્વે છે તેઓ પ્રભુ છે કે ખરે તારનાર હસમ કાઈજ વિદ્યા જીજ્ઞાસે નથી, કેમકે જ્યોત્સ્વ, શુદ્ધ, સમ, કૃષ્ણ મહાદેવ્યાદિ જે જે ચર્ચ ગયા છે તેમણે કાંઈ પણ પ્રકારનું પ્રાણાર્પણરૂપ પ્રેમદર્શન કરા શકે નથી કેમવ્યુ હોય તોપણ તેમનું છવિત કાઈશ્વરના છવિત જેનું સાગોપાગ ગિજ્ઞાસે તથી મારે તેવા કાંઈ પણ તારનાર થવાને યોગ્ય નથી

મારે ભાઈ મૂન નારિત કુતો રાખા? આ બધી ભાજગડ શામાટે કરે છે? એથી જીજ્ઞાસે, જીજ્ઞાસે નીજ, નીજથી ચોથી, એમ કાલીક ભુતોમાં પડશે? મૃતિથી જુગે કંતા માનવો એ પેઢીની જુન તેણે આદમ જનાવી તેને જાનરૂપ ક્વચ આખવાની મનો કરી એ જીજ્ઞાસે જુન તે ક્વચ તેણે આજુ મારે તેને ને તેના અનંત પેઢીનગીનાને દુખ દેવું એ ત્રીજી જુન એ દુખથી જીજ્ઞાસે જુન નથી ને તે છૂટકારો ચાપ તેમાટે કાઈશ્વરનો જન્મ અને દેહત્યાગ એ ચોથી જુન આ જોજ્ઞાસે જન્મના કર્મને લઈ ગાત્ર કાઈશ્વરની તાકીનાતથીજ અનંત સર્ગ રીકો ક્રેમનો થમો સવાન એ પાચગી જુન ને એ વિપરહવે કાઈશ્વર તારનાર ને જીજ્ઞાસે નહિ એથી તકરાર જે છઠી જુન ક્રીશ્ચીઅન ધર્મરાજા જો પોતા ૧૧ ધર્મજુજ રહસ્ય સમજતા હોત તો આમારે આટલી જુનો ગણવડી ૧૧ પડત કાંઈ અમો પૂછશે કે તમે ક્રીશ્ચીઓને પણ સમજાવનાર મણુ તો તે કુવિપર એટલુંજ છે કે અમે પથમ તો પાહુદી કે બાવા, જેના રચુવ અક્ષર માત્રો વનગી હાનનું બાઈગન રચાણ છે, પછી

અમે આસીરીઅન લેખો કે જેને આધારે કેઆલાની પણ કેટલીક રચના થઇ છે; તે પછી અમે ખાલ્ડીઅન નજુમીઓ કે જેમણે આસીરીઅન ધર્મને પણ રૂપ આપ્યું છે; ને છેવટ અમે આર્યવર્તના જ્ઞાત્રણ કે જેનામાંથી ખાલ્ડીઆનું જ્ઞાનપણ ઉદ્ભવ્યું છે. ત્યારે તો હવે હાલના પાદરીઓની ભુલ માફ કરવા જેવી છે, કેમકે જેટલી આવૃત્તિ તેટલી ભુલ, એક આવૃત્તિએ એક ભુલતો માફ છે !

ત્યારે આર્યધર્મમાં કાંઈચેને ઘટાવો જોઈએ ! અમે વાંચ્યું છે, સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે એસાડીએ, જ્ઞાત્ર ને તેમાંથી વાયુદારા શબ્દજ્ઞ, પછી પ્રકૃતિ, ચિત્, ઇત્યાદિદારા સર્ગ. શબ્દજ્ઞ તેજ મહત્—કાંઈચે, જેને માલુમી કેઆલામાં લોગોસ કહે છે. લોગોસનો અર્થ પણ શબ્દ, વાયુ, હવે સાખ્ય મતને જગા માફ કરો. મહત્થીજ અંદકાર થાય છે ને તેમાંથીજ અતિ મન થાય છે. એ મન એજ દુઃખનું નિદાન છે, ને તેને જ્યારે મારી નાખાય, કાંઈચેને જ્યારે ક્રાંસીએ ચલાવાય, ત્યારેજ મોક્ષ. અર્થાત્ જ્ઞાત્રમાવ થાય. આપો ! હવે જેમ શકો છો કે કાંઈચેને ખરે તારનાર છે, ખરેખર એજ આપણ સર્વનો તારનાર છે, એના મરવામાંજ આપણું હવિત છે; આપણો મોક્ષ છે. જે રામકૃષ્ણાદિનેજ તારનાર ગણવા હોય તો તો જ્યાં તે નકામા છે તેવો કાંઈચે પણ નકામો છે. જે મહદદિદેશ વાયુ વિસ્તારનેજ કાંઈચે ગણવો હોય તો તે અને તેને બદલે જે શબ્દ વાપરે તે (રામ, કૃષ્ણ, કે અ, વ, ક, હ,) સર્વે તારનાર છે. તારનાર વિષેના હાલમાં આવી રહેલ અધડાનો આવો નિષ્કર્ષ છે.

મનएव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयो.

बंधाय विषयासक्तं मुक्तये निर्विषयं स्मृतम् ॥

અંથાવલોકન.

જયાકુંવર :—આ લઘુ પુસ્તક અમે અચ્છી ધનિસુધી વાંચ્યું છે, બહુ ભાવપૂર્વક વાંચ્યું છે. સ્ત્રી એજ આ સંસારનું સર્વરૂપે નિદાન છે, એને સારે સર્વ સારું, સ્ત્રીઓની મહત્તા કેમ્મે નથી અનુભવી ? જે જે મહોટાં નામથી આપણને પ્રીતિ, આશ્વર્ય, આનંદ, લક્ષિત ઈત્યાદિ વૃત્તિઓ થઈ આવે છે તે બધાં કોઈ દેવી માતાનાં પુત્રપુત્રીનાંજ નામ છે. આટલી બધી સ્ત્રીઓની અચર છે, છતાં તેમનું કર્તવ્ય, તેમનાં મૃદુપ્રેમનો અપૂર્વ પ્રવાહ, હમેશાં યમજ વહે, છે; તે બધા વિચરે લીધું કરે છે, જયાકુંવરની બાલવચ્છતાં

પણ એક સત્તારીને શોભાવે તેવી 'ઉત્તમવૃત્તિ એજ તેમનો ઇતિહાસ આપણને બતાવવા ભેગ કરે છે; આથી તેમણે કાંઈ બન્યપરાક્રમ કર્યું નથી કે તેમને આપણે વખાણવા બેસીએ. પણ ઓઝોએ પુરુષાર્થ કદાપિ નકોળ નથી. રામાયણ, ઇલીઅડ, ચીનની દીવાલ કે ગુરુત્તાકર્ષણનો નિયમ, એવું કાંઈ ઓઝોએ ઉદ્ભવ્યું નથી. છતાં તે બધાંનાં ઉદ્ભવનારા સ્ત્રીનાજ પુત્ર હતા, તે તેમનામાં તેમની માતાઓનુંજ બલ હતું. એ બલનોજ આધારજ ને સ્ત્રીમાં બહુાય ને સ્ત્રી સર્વથા માન્ય છે, પૂજ્ય છે, અનુકરણીય છે. પરંતુ સ્વાર્પણ એજ આપણા ધર્મનો પરમવેદનીય સિદ્ધાન્ત છે. ને તેને ને સ્ત્રીપુરુષ અનુભવે તે સર્વથા પૂજ્ય છે. જ્યાકુંવરમાં કાંઈક આવું દેખાય છે, ને તેથીજ તેમનું ચરિત કાંઈ સત્તારીને મનનીય છે. કેળવણી એટલે નિશાળે બહુવા-થીજ સારી બુદ્ધિ થાય એ કલ્પના સિધ્ધિ છે, ને તેમાં હાલની કેળવણીથી સમ્યચરિત ઉદય પામે એ બહુધા ઓઝોપરવેતો અરાધ્યજ છે. છતાં શુભ રીતિકૃતિના અનુકરણરૂપ સદ્બોધ પૂર્વથીજ હોય તો તે ઘરમાં કે બહાર કેવો ફેલી શકે છે તેનું કેટલુંક શુદ્ધ ઉદાહરણ જ્યાકુંવર છે એમ કહીએ તો ચાહે.

મંથ યોગનારે પોતાનું નામ આપ્યું નથી; પણ એ શુભ સ્ત્રીના પ્રેમથી અનુષ્ઠી યનારજ આ નિવાપાંજલિ આપનો હોય એવી કલ્પના અમને વારંવાર યદ છે. એમ હોય તો તેનું કર્તવ્ય શંસનીય છે, પવિત્ર છે. બાપા એ-કંદેરે પ્રેમ અને શુદ્ધ છે, તથા લખવાની સંકલ્પનામાં લખનારે રસની એકલો દરવાજો ખિંદુ પણ હામ હામ સારા જોઈવી જતાન્તને ઠીક વિસ્તાર્યું છે. અંત પણ બહુ રસપૂર્ણ યોગ્યો છે. ને ને રચણે 'ઉત્તમ રસનું' એકનિત, સું-કન થાય છે, તે તે રચણે કોઈ વિશેષ કુશલ ચીતારો આંખમાંથી આંસુ પણ પડી શકત. ને કે આ લેખકથી પણ વધુય તો બીજવી શકાય જેજ.

મુખ્યોપ સંગ્રહ:—આમાં સદ્બોધ ઉત્પન્ન થાય તેવા રજુટ વિષયો ઉપર, ધણી સરલ ભાષામાં, અને સાદાતરકાળોં પણ અલંકારસંહિત, પદોનો સંગ્રહ છે. મંથકર્તાને પણ રચવાની ને સરલતા છે તેને વિશેષ અવસોક્તન અભ્યાસાદિથી કેળવે તો તે ઉત્તમ કાવ્ય કરવા સમર્થ થાય એમ અમારો અભિપ્રાય છે. મંથ નેવો છે તેવો પણ બહુ આનંદપૂર્વક બોધ આપવામાં ઉપયોગી છે ને સર્વને પાંચવા યોગ્ય છે.

બોધસાગર:—શ્રી વિષ્ણુઆર્વા સ્વલચારીએ રચેલો વ્યાખ્યાન સં-બધી મંથ છે. એમાં ગુરુસિધ્ધના સંવાદરૂપે અજ્ઞાતમય પ્રતિપાદન કરવા

૧ રચનાર રા. કદાંનજી પદ્મસિંહ-મુબજ મૂલ્ય બાર આણ,

૨ પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. મણીભાઈ દરવાલ મેદેના અમદાવાદ યુનાઇટેડ પ્રીટીંગ પ્રેસ, દીમન ૦-૨-૦

સારી સરલ ક્રિયા થોછ છે, તેથી તે સંસ્કૃત ન જાણનાર તેમજ નજીક પુ-
દ્ધના મુમુક્ષુઓને ઉપયુક્ત છે.

દશકુમાર ચરિત^૧ :—પ્રખ્યાત કવિશ્રી દંડીનું દશકુમાર ચરિત સર્વને
પ્રસિદ્ધ છે એટલે તેનું વિવેચન કરવાની જરૂર નથી, એનો વિષય જુદા જુદા
દશ કુમારોની વાર્તા રૂપ છે, ને રચના ધૃણી ચમત્કારિક થયા અનેક રસ
પૂર્ણ અને ઉત્તરોત્તર અલંકાર ભરેલી છે. એનું ભાષાન્તર જે અમારા આ-
ગળ હાલ પડેલું છે તેપણ અમને લખતાં ખુશી ઉપજે છે કે સારું અને વાં-
ચક થોડાં થયેલું છે. સંસ્કૃત સાહિત્યનો ભંડાર ગુર્જર ગિરાદારા સમજ-
વામાં આવતાં કાવ્યત્વનું ખરું રહસ્ય તથા માહાત્મ્ય સર્વને સમજાય ને તેથી
ભાષાની ઉન્નતિ થાય તેમા આગ્રાં ભાષાન્તરોપણ એક સાધન છે.

નવપ્રસંગ^૨ :—પ્રસિદ્ધ કવિ કાલિદાસના નવપ્રસંગનાં ગુજરાતીમાં
ધણાં ભાષાન્તર થયેલાં છે, તે સર્વમાં આ ભાષાન્તર અમને વધારે મધુર,
સરલ અને મૂળને અનુસરતું લાગે છે. મૂલના છંદને બદલી નાંખી ગુજરા-
તીમાં વધારે સરલ રીતે સમજી શકાય તેમ કરવાનો ભાષાન્તર કર્તાનો પ્રયત્ન
સારો છે, મૂલનો રસ અલે ભાવ બહુ સારો સચિવાઈ, કોઈ કોઈ સ્થાને તો અ-
ધિક દીપે છે, કહોં કહોં શબ્દદોષ જણાય છે, છતાં ભાષા સરલ અને શુદ્ધ છે.

•••••

આત્મબોધ^૩ :—(શ્રી શંકરાચાર્યનાં આત્મબોધનું અંગરેજી ઉપરથી
ગુજરાતી ભાન્તર)

સંભાર્ગ દરૂંક ગ્રંથ^૪ :—(અલગ્યાન સંબંધ પદો) એ ઉભય ગ્રંથો
પણ વાંચવા યોગ્ય છે, ને તેમની પહેલ્ય ઉપકાર સાથે સ્વીકારીએ છીએ.

સ્નેહમુદ્રા, કુસુમાવલી, ગુજરાતી વ્યાકરણ (અંગ્રેજી) એ ત્રણ ગ્રંથ
અમારી પાસે આવેલા છે, તે વિશે ગ્રંથાનુસાર વિવેચન થશે.

આવતું સૂર્યગ્રહણ.

(મળેયુ.)

ચાલતા માસની ૨૮ મી તારીખે સૂર્યગ્રહણ છે. પંચાંગોની પરીક્ષા
કરવામાટે ગ્રહણનો પ્રસંગ સારું સાધન છે. કેમકે, આવી વેળાએ ગણિત-

૧ ભાષાન્તર કર્તા શાસ્ત્રી બાલુશંકર રણછોડજી, નૂનાગઢ, મૃદ્ધ ૩૧-૦૦-૦૦.

૨ ભાષાન્તર કર્તા રા. મોહનલાલ પ્રસાદરાય મહેતા, મુંબઈ-કીમત

૩ ભાષાન્તર કર્તા ઈન્દ્રલાલ પુરગાંવંદદાસ મેનશી.

૪ રચનાર સુરત સનાતન ધર્મસલામી સંજીવદો.

વિજ્ઞાપના.

લખાણ—આ પત્રને માટે મેં એ છુટથી કરતું—એવી જાગીરી અસલથી જ પ્રાર્થના છે; પણ તે દોષ પણ ગાંસની તાંબા ૧૦ મી પૂરેલા આવશે તો જ ને પછીના માસમાં દાખલ થઈ શકશે લખાણ તથા પત્ર, ચોપાનિયા વગેરે સંબંધી વ્યવહાર પ્રિય વદના તંત્રી-નંદ્યાદ, એ સગતાએ ગમશે. ફરના લવાજમ તથા વ્યવસ્થા બાબત અમને લખવું. “મગેતુ” એમ લખ્યા વિનાના જેટલા વિચારો આ પત્રમાં આપ્યા છે કે આને છે તેનો કોપીરાઈટ તંત્રીનો છે માટે તે છાપના છાપનાનો કાષ્ટને હક નથી

લવાજમ પોસ્ટની ટીકાટીથી વાળનાના આવે તો તે ટીકાટી માત્ર જો આનાવાગીજ રોડી જોઈએ ૬૦ રૂપીએ એક મીન્ટ વદાનની પણ વાગવા ચુકવું નહિ વળી પૂરેલા રંગારા રંગે બાળાનો વધારે વાળવો.

જાહેરખાણને—હાલ એક વખતનો —આખા પાનાના ૩ ૩) જો પાનાના ૩ ૨) ના પાનું અથવા બે હમ જગાનો ૩૧૧ દરેક લીટીના ૩ ૦) ના લાખી મુદતમાં ઉપર લાવ કર્તાનમાં આનમે. ૧૦ મી પૂરેલા જે જાહેરખાણ નહિ મળે તે તે પછીના માસમાં જગા દોરે તોજ આખી રકાસે નહિ તો તે પછીનામાં આનમે

મુબર્ક-પુસ્તક પ્રસારક મડળી.
કાગકાદેવી

ગમદાસ કારીદાસ મોદી.
વ્યવસ્થાપક

બાલસુયોધ

(બાળોપયોગી તથા સાળોપયોગી, સરસ, મગજ

અને શુદ્ધ આસિક ચોપાનિયું.)

વાર્ષિકલવાજમ.

મુબર્કના આદક પાસે ૩ ૥- જહાગમ ૥ પાસે ૩ ૥

આદક યનાઈતનારાઓએ લવાજમ સાથે “પુસ્તક પ્રસારક મડળીના મેનેજર” ને પત્ર લખવો.

ધર્મ-અર્થ-કામ ને મોક્ષ એ ચારે પ્રસંગોપાત જોમાં ગચ્યાય છે એવું-

પ્રકાશ
૪૫
અંક ૧૦.

પ્રિયવંદ.

જુલાઈ
સને
૧૮૮૦.

PRIYAMVADĀ.

A Social and literary Monthly Magazine.

નદિજ્ઞાનેનસદશંપથિત્રંપિદદિચિતે ॥ મ. ગી. '૪. ૩૮ ॥

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ મ. ગો. ૬. ૫ ॥

અર્થ — આ જગત્માં જ્ઞાન (પરમજ્ઞાન) સમયન થવિવ ખોજું કાઢી નથી
(તે માખત કરવાખો) આત્માનડે આત્માને તારવે, પણ આત્માનો નાશ ન કરવે
કારણ કે આત્મા એજ આત્માનો બધુ છેને કિંતુ પણ ઉ (અર્થાત્ જાતે જાતા
તો ખોજે સ્વ-માત્રે ન હે, તો આત્મા આત્માનો રિપુ થયો, ને હે, તો બધુ થયો)

અનુક્રમણિકા.

૧ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.....	૧૮૧
૨ એક પ્રાચીન લેખ	૧૮૫
૩ સદ્વર્તિ.	૧૮૬
૪ મુખ્યમંદિર	૧૮૨
૫ ઈન્ડરનેશનલ ઓરિએન્ટલ કોન્ગ્રેસ	૧૮૭
૬ અંધાવસોકન.	૨૦૦

હાજી-પ્રોફેસર મણિલાલ નંતુંભાઈ દિવેદી, નડિયાદ.

અવસ્થાપક—કુસ્તક પ્રસારક મંડળી—મુંબઈ.

મુંબઈ;

મુળોદ્ગ્રહકાશ પ્રેસ.

આવ નાન રીતને અનુસરીને સાથેસાથે કથમ થી લખાઈ રહિતાઓ સરવું શુદ્ધ ચેતનાની ખાસિત.

પ્રિયવંદ વર્ષ ૧ ના ૩ ૧)૩ પહેલાંવાગણી પોસ્ટરેન્ મળેને-આમ પરમામનાળા પડે એકર-અગાઉથીજ લાખામાં આવે છે.

કતુસંહાર

નું

ગુજરાતી ભાષાત્.

ગદા કવિશ્રી કાવિદામમૃત 'કતુસંહાર' નું ગુજરાતી કવિતામાં બા-
પનનું સુવર્ણ ઇલાકાં અને હાથમાં બહાર પડ્યું છે એ કતુઓના વણના
નાનકડા ગ્રંથમાં છે એ કતુઓનું નહિતં નૃમાન રમીને અને ગીતે જંગલ પ્રસિદ્ધ
મહાકવિ મનિલાલે સમૃતમાં રચેલું છે તેનું ભાષાન્તર સગ જાણામાં દરિ-
ગીત, રોના, ગાદન આદિ વૃત્તોમાં કરેલું છે કિંમત રૂ ૦-૪-૦ પોસ્ટેજમુદ્દા
એ પુસ્તક નીચે લખેલા સ્થળથી મળશે —

મુખર્ષી—“પુસ્તકપ્રમારક મંડળી” ની ઓફીસ— ૧૧કાદેવી રોડ નં ૫૯

” પંડિત જ્યેષ્ઠરામ મુકુન્દજી—મુકસેનર ઝવરખામ

, દામોદરદાસ ઈશ્વરલાલ લાઈબ્રેરીવાળા કૃષ્ણકાદેવી

નડિયાદ—“ન્યુ” ગુજરાત પ્રિ પ્રે ના માનિકે રા અતુરલાઈ શકરશાઈ,

મોહનલાલ પ્રસાદગાય મેહતા

ભાસાન્તર કર્તા

આર્ચસમુદય.

રચનાર

પંડિતશ્રી મદૂર્લાલજી ઘનરયામજી.

સ ૧૮૪૫ ના આશરે મામના ગુજરાતી અકા નીચે પ્રમણે વિતરે છે —

૧ ધનસ્વમાનર્ણવ (૫૬)~

૩ જગત્સરપ.

૨ મે સાનોકિત

૪ જુહાડયાસાર.

श्रीभक्तसम्भोगगीता.

(अनुसंधान जाने १७२ थी)

अध्याय. ५.

अर्जुन उवाच ।

संन्यासकर्मणां कृत्वा पुनर्योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

संन्यासः कर्मयोगंश्च निःश्रयेत्कराबुधैः ।
तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगी विशिष्यते ॥ २ ॥
ज्ञेयः स निःसंन्यासि यो न ह्येष्टि न कांक्षति ।
निर्विद्वो हि महाबाहो सुखं ब्रह्मप्रमुच्यते ॥ ३ ॥
सांख्ययोगौ पृथग्वालाः प्रवदन्ति न पंडितः ।
एकमप्यास्थितः सम्यगुपयोर्ब्रह्मे कलम् ॥ ४ ॥
यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगीसपि गम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ५ ॥
संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न, चिरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥
योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥
नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रस्न जहन् गच्छन् स्वप्नन् शतम् ॥ ८ ॥
प्रलपन् विचरन् गृह्णन् भुजिष्यन् निमिषन् अपि ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तत इति धारयन् ॥ ९ ॥
मनसा ध्याय कर्माणि संगं सक्ता करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिडां पता ॥ १० ॥

આક્ષર્ય.—આત્મનું દેહ ઉપર (૧) હે કૃષ્ણ કર્મો ગન્નાસ, ને વળી યોગ, પ્રસાદો ડો, એ જમાની ને એક સુનિશ્ચિત શ્રેય ત્યાં તે મી કહ્યા શ્રીમદ્ગાનનું દેહ ઉપર (૨) સન્યાસ તેમ કર્મયોગ ઉભાય નિ શ્રેયસ કરનારા છે, તેમા પણ કર્મસન્નાસથી કર્મયોગ નિરોધ છે. (૩) ને દેહ કરતો નથી, ઇન્દ્રિય સ્તો નથી, તેને નિલસન્યાસી બાંધુની, કેમકે હે મહાજ્ઞાહે! નિર્દેશ સદ્ગુણા બધથી દૂર છે (૪) સામ્ય અને યોગ તેને જ્ઞાનને મિત્ર મળે છે, પડિતો નહિ, સારી રીતે કરે એ એકનય, ઉભયનું ક્ષય પામે છે (૫) ને સ્થાન સામ્યથી પમાય છે તે યોગથી પણ પમાય છે, ને, સામ્યને ને યોગો, એકજ બને છે, તેમ બને છે (૬) હે મહાજ્ઞાહે! સન્યાસતો યોગિનિ પ્રાપ્ત કરવો કઠિન છે, યોગયુક્ત મુનિ જ્ઞાતી યોગગાજ પામે છે (૭) યોગયુક્ત (દોષ) ને પ્રિ શુદ્ધાત્મા, નિતાત્મા, જિનેન્દ્રિય, સર્વભૂતાભજૂતાત્મા, હેાય તે કરતો છતો પણ લેપાનો નથી (૮) યુક્ત તત્ત્વનિત્ તેણે એમ માનવું કે હું કાઈ કરતો નથી જોતો, સાબળતો, સ્પર્શતો, સુધતો, જાતો, પ્રવર્તતો, ઉવતો, શ્વામ લેતો, (૯) લાનતો, આપતો લેતો, ઉન્મેષ કરતો, વિગિય કરતો, છતો પણ, કેવન એમજ શમજીને કે ઇન્દ્રિયા ઇન્દ્રિયેના અર્થમા પ્રવેશે છે (૧૦) કર્મોને જ્ઞાનમા અર્પિ સજતો ત્યાગ કરી ને કરે છે, તે, જમમા કમનપનની પેઠે પાપે લેપાતો નથી.

• • **વિવેચન.**—ત્રીજા અને ચોથા અધ્યાયથી દેહ અને જ્ઞાન તેનો નિશ્ચય કર્યો છે, હરે આ તથા આનન્દા અધ્યાયથી કર્મ અને તેનો ત્યાગ એનો નિર્ણય થયો તૃતીય અધ્યાયમા મનનો ઉપયોગ જનારી અશુદ્ધ સત્ત્વવાગાને તેનો અધિકાર કરાવ્યો છે, તથા ચતુર્થમા જ્ઞાનીને કર્મો અધિકાર ન હોતા પણ પ્રારબ્ધનાશાત્ પ્રાપ્ત થનારું તેમમા જ્ઞાનમાન સમન્વિત્ ૩૫ પરમ સન્યાસ સમજાયો છે આગ કરસમા પણ હેક દ્વિતીયાધ્યાયથી આરબી ચતુર્થમા અત્યુક્તી એસ અનેક વચન આવી ગયા છે કે જેમા જ્ઞાનરૂપ સન્યાસનીજ સ્તુતિ થઈ છે, ને તેજ સર્વ કરતા ત્રણ તથા શુદ્ધ મોક્ષાર સમન્વિતો છે, આ વાત આજ્ઞાના મામા દૃઢ થઈ ચુકી છે, ને એમ તો એ સમજ્યો છે કે જ્ઞાન એજ ખર મોક્ષસાધક છે, પણ વળી ચતુર્થાધ્યાયો અને ત્રીજા કથ્યું કે “ મોક્ષે ઉત્તમ ” અર્થાત્ મનમા પ્રવૃત્ત યા, તેથી એને સંસાર ઉત્તમ યોગ કે કર્મમા મહત્ત્વ તે કીધું, કે કર્મમાન તજી દેહ સન્યાસ કરેલા તે પીઠ સુખ નિવારણીય અધિભરી બેઠા શમ્ભો કે સન્યાસી એકને શાંતીકર્મને સન્યાસ તે પ્રાપ્તિપણ સંશયોજ નથી, સન્યાસ તો માત્ર માનસિક થઈ શકે, બીજા નિષેક પણ એજ માને ચ-

તુર્યમાં સગળ્યો છે. છતાં અજ્ઞાનીને વિશેષ સ્પષ્ટ કરી સમજાવ્યા, આ અધ્યાયનો ઉપક્રમ છે. તૃતીયમાં કર્મનો અધિકાર, ચતુર્યમાં જ્ઞાનપૂર્વક સંન્યાસ નોવિચાર એમ કરેલું છે. તેથી કર્મ અને જ્ઞાન અર્થાત્ યોગ અને સાંખ્ય એ બે વિરુદ્ધ દર્શી યોગ સમજાય છે, તેનું સ્પષ્ટ નિરાકરણ આ અધ્યાયમાં કર્યું છે કે યથાર્થ સમજાય, કેરાય, તો ઉભયે એકજ છે, સાંખ્ય અને યોગ એ સમજીને આ બંને દ્વારમાં જોયો છે. સંખ્યા એટલે સમ્યક્જ્ઞાન, બ્રહ્મજ્ઞાન તે જોમાં કહેલું હોય તે સાંખ્ય: ઉપનિષદાદિ કે આત્મજ્ઞાન; અને યોગ એટલે પ્રાતંજલાદિ યોગ એમજ નહિ પણ કોષપત્ર કર્મમાં જોડાવાનું નામ તે યોગ. આ બંને વારત્તવિક સમજવામાં આવેતો એકજ છે. ને તે વાત તૃતીય ચતુર્યધ્યાયમાં બહુ બહુ રીતે સ્પષ્ટ કરી બતાવેલીજ છે. આગે નિષ્કર્ષ આપી જતોયવા અર્થુનનો પ્રશ્ન મૂકેલો છે. તે વારત્તવિકજ છે. તેનું ઉત્તર પણ શ્રીકૃષ્ણે યથાર્થજ આપ્યું છે કે સંન્યાસ તેમ કર્મ બંને નિઃશ્રેયસ એટલે મોક્ષ ને આપનારાં છે, પણ સગળને કસાય ત્યારે, તંજ કહે છે, કે કર્મ માત્રનો સંન્યાસ કરવાનું મિથ્યા અભિમાન રાખવા કરતાં, કર્મમાંજ રહેવું ને કૃલાભિસંધિ તથા યથાદાત્ર પ્રાપ્ત કર્તવ્યને માળવાં એજ વધારે શ્રેષ્ઠ છે. માટેજ કહે છે કે કર્મસંન્યાસ કરતાં કર્મયોગ વિશેષ છે. કર્મનો સંન્યાસી અમંન્યાસી દુષ્ટને મુક્તાંજ નથી ત્યારે સંન્યાસ કેવલ માનનિકજ સંભારે છે ને તૈયી, જ્યાંસુધી તેનો સંન્યાસ થયો નથી ત્યાંસુધી કર્મયોગજ ખરો છે, ને ઉપયોગનો પણ છે. એજ વાત સ્પષ્ટ કરવા કહે છે કે જે રાગદ્વેષથી મુક્ત છે, જેને કાંઈ કામના નથી, તે અનેક કર્મમાં પડેલો જણાતો છતાં સંન્યાસીજ છે. સંન્યાસીમાત્રજ નહિ પણ નિર્ભર સંન્યાસી છે. તેવા માનુસને તાપ દાદ, દુઃખ સુખ, સારં જોડું, એવા કોષપત્ર હંદનો વિકાર લાગી શકતો નથી, ને આ આગે વ્યવહારતો હંદરપજ છે, ત્યારે તેવો જે નિર્હંદ છે ને વ્યવહારથી તેમાં પડેલો છતાં પણ મુક્તજ છે, અર્થાત્ નિત્ય સંન્યાસી છે તેને બંધ છેજ નહિ. આગ કૃલાભિસંધિના ત્યાગ રૂપી માનસસંન્યાસદ્વારા કર્મ તથા સંન્યાસનો વિવેક કરીને કૃલાભિસંધિ કહે છે કે કર્મસંન્યાસ તથા કર્મયોગ —સાંખ્યયોગ—ઉભય એકજ છે. જે ખરા પંડિત-મહાત્માને દર્શિય-છે તે તો તેમને એકજ સમજે છે, બાકી બાવડા, અર્થાત્ તેમના બંધા અવસ્થા, અજ્ઞાનથીજ તેમને જુદો જણી મર્યાદામાં પડી કલંક કરી મોક્ષને બદલે બંધતે નરકનો રાગે સાથે છે. નિષ્કામ કર્મ કરતાં એજ બધારે સ્વરૂપ છે ને તે દ્વારા સંન્યાસ તથા યોગ બે એકજ છે ત્યારે તેમને જે વારત્તવિક રીતે

એક સમજે, અનુભવે, તેજ ખરો સમજનાર જ્ઞાની બન્યો. સાંખ્ય કે યોગ ગમે તે એક મથાર્ય સમજથી કરાયો એકતું એકજ દેશ આપે છે, તે કહી જતાવી, તેમનો અભેદરૂપ સંન્યાસ પણ જતાવે છે. સંપૂર્ણ સંન્યાસ કદાપિ પણ થઇ શકતો નથી, એટલે યોગનો રાખવોજ પડે છે, અર્થાત્ યોગ વિના સંન્યાસ જનવોજ નથી, એટલે કે જે કર્મયુક્ત હોય તેજ સંન્યાસી થઇ શકે છે. કેમકે અહંતા મગતા તણ દુઃખાભિસંધિ મુક્ત થઇ કર્મ યોગ કરતાં શુદ્ધ સંન્યાસજ થયો ગણાય. આગ સાંખ્ય અને યોગની એકતાજ છે, જે શ્રીવિદ્યારણ્યસ્વામીએ પણ “શ્રીયમદશી” ના નવમા અધ્યાયમાં શ્લોક ૧૩૦ થી ૧૪૦ સુધીમાં અત્રેના પ્રસંગને ઉતારીને રખાઈ કહી જતાવી છે. ત્યારે કર્મ કરવા છતાં અભિસંધિથી મુક્ત હોય તે તો લેપાય નહિ, ને સંન્યાસીજ મતાય; એટલે કે જે યોગ એટલે કર્મમાં પ્રવૃત્ત થયા છતાં પણ, ભગવાન મનુએ કહેલા ત્રણ દંડઃ મનોદંડ, વાગ્દંડ, કાયદંડ, જે અત્રે વિશુદ્ધાત્મા, જિતાત્મા, જિતેન્દ્રિય, એ ત્રણથી સૂચવ્યા છે, તેને ધારણ કરનાર પ્રિદષ્ટી હોય, અને તેથી સર્વભૂતાત્મા એટલે જડ એતનાદિ સર્વ પદાર્થમાં જે એક આત્મા છે તે રૂપજ જેનો આત્મા થઇ જઈ જે સર્વ ભૂતાત્મભૂતાત્મા થયે હોય, તેજ ખરો સંન્યાસી છે, ને. કદાપણ કર્મથી લેપાતો નથી. એવાએ તત્ત્વવિવેક કરી એમજ સમજવું કે હું એટલે સર્વનો સાક્ષી એક આત્મા જ્યાં તે કદાપિ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કરામાં પડી શકતોજ નથી, એટલે કર્મમાત્ર એક સ્વભાવવશાત્ જેમ યતાં હોય તેમ થયાં જાય છે તેમાં, મારે અકર્તાને, કાંઇ છે નહિ. એ જ્યાં કર્મગણ્યાવ્યાં છે, તે કર્મેન્દ્રિય ઇન્દ્રિય તથા મન બુદ્ધિ આદિ સર્વથી જે જે થાય છે તે બધું કર્મ-એમ સમજવું. તે તેનો હું ભોક્તા કર્તા નથી એમ વિરેક કરવો, એમ યોજના બુદ્ધિમાનને સચવી છે-ઇન્દ્રિયો ઇન્દ્રિયોના અર્થમાં એટલે ઇન્દ્રિયોના વિષય જે પદાર્થ હિ તેને બજે છે ભોગવે છે, તેથી હું જે અર્થ તોને બાધ નથી આવો નિશ્ચય થાય તેજ ખરો સંન્યાસી છે. આજ વાક્યને આધારે ધણાક શુદ્ધ વેદાન્તીઓ મનમાં કાંઇક સમજી રાખે છે, ને બહારથી કાંઈક આચાર ચલાવે છે ને ઇન્દ્રિયો ઇન્દ્રિયોના ભોગ કરે તેમાં મારે શું એમ લેવે છે. પણ તેમણે પૂરવપાદ શ્રીમદ્ધંકરચરુતું વાક્ય વસિરતું નહિ કે “જ્ઞાનવાતામાં કુશલ, પણ નૃતિહીન, એવા જ્ઞાનીઓ અસંત અજાની છે, ને વારંવાર જન્મમરણની ઘટ્ટામાં રખડનારા છે” (અપરોક્ષાનુભૂતિ). અર્થાત્ “ઇન્દ્રિયો પ્રવર્તે છે, તેમાં મારે શું” આવો દૈત જાય છે, સાં સુધી જે ભોલવાનો કે તેજ કરવાનો અ-

ધિકારજ ક્યાં છે; ખરે જ્ઞાન ને ખરે ભાવતો સર્વભૂતાત્મભૂતાત્મા ય-
વામાં છે, તેમાં હું એ નથી, ને છ દિયોએ નથી, ને બેગ પણ નથી, અ-
ધાત એ સ્થિતિજ અવધ્ય છે. એનો આનંદ તે આનંદ ન જાણનારજ
જાણ્યો છે. કેનોપતિપદમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે વિજ્ઞાતમવિજ્ઞાનતામવિજ્ઞાતં નિ-
જ્ઞાનતામ્, આવું તત્ત્વ મિચારી જે માણસ પ્રવૃત્તિમાં રહે છે તેજ ખરે
જાતા છે. સર્વ કર્મ કદાપિ ટળે તેમ નથી, માટે અહનામમતા તથા અ-
જ્ઞાની પણ ઈશ્વરાર્પણ બુદ્ધિએ કરે આ ચરે તો સંસારમાં છતાં પણ પા-
ણીમાં રહેલા કમલની પેઠે, કદાપિ લેખાય નહિ એ સ્પષ્ટજ છે. (અપૂર્ણ.)

એક પ્રાચીન લેખ.

હિના ગામના એક જે લેખનું અક્ષરાંતર અમારા જ્ઞેષ્ઠામાં હાલ આવ્યું
જે ઉપરથી કેટલીક જાણવાનોગ હમીકત નીચે પ્રમાણે આપીએ છીએ,
પ્રાચીન લેખો ઉપરથી અત્રેક પ્રકારની વર્તિ જાણવામાં આવે છે તેમાંની આ.
જે અત્રે જણાવીએ છીએ, તે પણ છે. હિનાગામના તલાવને મુરાદના મુગા
મદમુદરાહના વખતમાં કોઈએ સમરાવેશુ તેની પ્રશસ્તિનો આ લેખ છે.
તેમાંનું વર્ષ સંવત ૧૫૮૨, ને માસ તિથિ શ્રાવણ શુક્લ ૮ એમ છે.

વાદ્મીકિકાચર્ય.

એમાં વાદ્મીકિ કાચર્યોની ઉત્પત્તિ કોઈ વાદ્મીકિ નામના બ્રાહ્મણથી (કે
પછી વાદ્મીકિ મુનિથીજ) સ્થપાયેલા વંશદ્વારા કરી છે, ને તેમાં કાચર્યોને
અનેક રાજકાળમાં કુશળ જતાવવા ઉપરાંત 'લેખનકલા'માં વિશેષ ચતુર
જતાવ્યા છે. વાદ્મીકિ કાચર્યોની જ્ઞાતિ આમ જ્ઞેતાં ૩૬૩ વર્ષ જૂની જણાય
છે, ને તેમાંની ઘસ્ટી મૂળ હિના દેશરાજ તરફ હશે એમ પણ સમજાય છે.
લાં હાલમાં કાંચર્યો છે નહિ, ને આપણે તેમને ધણુ કરી માત્ર મુંઝ મુંઝ સુરત-
માંજ દેખીએ છીએ. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં એ કામ ધણી છે, પણ તે વાદ્મીકિ
કાચર્યની નથી. એક જીજ્ઞે લેખ શ્રીમાળ ગામમાં કોઈ દેવને દાન
આપ્યાનો અમારો જ્ઞેષ્ઠામાં આપ્યો છે તે પણ કાંચર્યને હિંદીને છે, ને તેનું
વર્ષતો સંવત ૧૩૩૦ છે, જે હીસાએ કાચર્ય જ્ઞાતિ ૬૧૫ વર્ષથી તો છેજ એમ
સમજાય.

ભીતરા, બાજ, આલ્યંતર, બાયડ.

હિનાંવી પ્રશસ્તિનો લખનાર નાગર છે. નાગરની જ્ઞાતિ તો અતિ
પ્રાચીન છે, પણ તેનામાં બાલ અને આજંતર એવા ભેદ પણે ડેકાણે હોય

પ્રાગ્ભવતે ન લલુ વિદ્યમયેન નોચૈ પ્રારમ્ભવિદ્નવિદ્વતાવિરમન્તિમધ્યા ।

વિદ્મૈ પુનઃ પુનરપિ પ્રતિહન્યમાનાઃ પ્રારબ્ધમુક્તમજ્જના નપરિચ્છન્તિ ।

વિપદઃ સન્તુન કાશ્વચત્રતત્ર અગદ્ગુરો ।

મવતાં દર્શનં યત્સ્ય દર્પુનર્ભવદર્શનમ્ ॥

શૈવ્યતા સ્ત્રીપુરુષોની આ દુનીયા નહીં આભારી છે શૈવ્ય એટલે શા રીરિક શૈવ્ય વિરે અમે કહેવા નથી; એમા તો કેટલાક પુદાડી કુનરા મા જુસે પી બરાગરી પણ મરી શકે છે, છતાં પુદાડી કુનરા એ માછ કુનરા પી જાતમા ડાહ્યામા ડાહ્યા મળ્યાતા નથી

જો ૧ પણ અવિચિત્ર ઉગ્રામ તથા પ્રયત્નરૂપે નો શૈવ્ય દર્શન દે છે, જે સત્ય આંતર્યને સમાજાતમા મમે તેવો ઉદ્ધાર કરવા પી કે મમે તે ખમ ધાતી પીરન શણે છે તે, શરીરે શૈવ્ય જેના પસંદગીને એવકામ આંતર્ય માનવી શશુગારમા આવે છે, અથવા જેને કુપ્પથી—પણ રુધિરમા જોખાપવા કુપ્પથી—વધારી લેવામા આંતર્ય છે, તેના કરતા નધારે વારતનિકરીને ખાંડ વીર્ય અને ખરૂં પડાકમ છે

સત્યપરાપણ્યતારૂપ શૈવ્ય તેજ સ્ત્રીપુરુષાનું મુહોટામા મુહોટુ આભૂષણ છે,—સત્ય બોલતાનું શૈવ્ય, ન્યાયી થવાનું શૈવ્ય, પ્રામાણિક થવાનું શૈવ્ય, જે બી સામા થવાનું શૈવ્ય, કર્તવ્ય કરવાનું શૈવ્ય જે સ્ત્રીપુરુષોમા આ એક શુભ ન હોય, તેનીમા આંતર્ય તેજામા સચવાઈ રહે એવો કયો આધાર નથી, જે જે મહાર શૈવ્ય અને કનાથી આ દુનીયા આનંદ બોમવે છે તે પ્રત્યેક અગાધ નિકટ સકટ અને વિરોધ વેગો ખરા શૈવ્યના ગતુઓએ કરના છે પિંદા, નિહાળના આંતર્ય સકટની સામાયર્થ જેણે પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત પશુ હોય એવું એક પણ સત્ય આખા જગતના ઇતિહાસમાથી દૃષ્ટિએ પડનાર નથી એ મુદ્દગાજ એવા સલભકોનું શૈવ્ય પ્રમાણી આનુ છે. ગ્રીય દેશમા યજ્ઞસિદ્ધ પડિત સંકેટિસો તે પી જાણતેર વાં પી વધે એવાઈ ખારી નાખનાની સજા થઈ, તે એટનાંગાટે કે એ પોતાના ઉપદેશથી દેશના આ લોકોને અવગે રસ્તે ચલાવે છે એવો તેના શુભોએ તેના ઉપર આદેશ આપો પ્રલભાનનો પરમ બોધ કરતા તે નર એર પી મયો ને પોતાના ન્યાય કરનારને કહેવા લાગ્યો કે “આપણે શુદ્ધ થનારો હવે સગમ થયો છે—મારે નરજુમાર, તમારે જીવમા મારે, પણ ઉશયમાથી વધારે એવ્ય બાગ્ય માનું છે તેવો પગાળાવિમા સંગે અગા છે” એ રીતે ચલાવેલો

વાદ જેનો જોધ કરના માટે જુનો નામ ॥ સાધુને જાણી મૂકનાની સમ્મત થઈ હતી ત્યારે તેણે પોતાના ન્યાય કરનારને કહ્યું હતું કે “હું સમ્મત પાગનાથી જેટલો ડરતો હોજિતે કરતા અનેક મણો ડર તો તમને મારી સમ્મત મને સહમાનતા થાય છે” એજ પ્રમાણે જેનીથીજો, કોપનિક્કિસ, ન્યુટનજ એના અનેક સત્ય સોધકોને આનંદ દુઃખ સહન કરવાં પડ્યા છે તે જધા, લોકો તરફથી, અધિભરીજો તરફથી, ધર્મોપદેશો તરફથી—છતા પરમ સૌખ્યના પરમ લાભોની ભક્તિએ આ નિશ્ચયને તેજિત કરી એવી દોઠ સુરાસ પાછળ મૂકેલી છે કે તે ॥

મનનો રજ અણતપણ્ય જેના નાકમાં જરાય છે, તેનું છતિત રમતું દુઃખ જાળી રહે છે સ્ત્રીપુરુષો તેના આમળ હાથ બેડી નમે છે, ને તેજ ખરા સત્યનો કો-ઈને કોઈ રૂપે પ્રકાશ જગાવી જાય છે ખરા સૌખ્યથીજ જે થયું છે તે થયું છે એ સૌખ્યને પ્રેમ કહીએ તોપણ આવે. કેમકે મન કર્મ વાણીની એકતા રૂપ પરમ ભક્તિ એજ પ્રેમ છે, એજ સૌખ્ય છે. પ્રદાદે સર્વ સ્થિતે પરમાત્માનું દર્શન કર્યું, ને તેને દિરણ્યકશિપુએ તે વાત મૂકી દેના કહ્યું તે ન માન્ય, ત્યારે જાગના સ્તભે તેને વળગાડ્યા, તો ત્યાપણ પરમાત્માએ પ્રદાદની સૌખ્યભક્તિને નમઃ ॥ કહ્યું ! ખરેખર વિસૃજતિ હૃદય નયસ્ય સાક્ષત્ હૃદય ધનાત્મધન પ્રિયોરસઙ્ગઃ । પ્રણવરશનવાધુતાધિવદઃસમવાતિ ભાગવતપ્રધાનઙ્કઃ ।

નરસિંહભક્તને નાગરોએ અનેક કટકોધા પશુ સત્ય તજ્યું નહિ તો તે સત્યને એને સર્વ સકટમાંથી તારી લાવ્યું, અને એના દ્વારા આજે સંસારમાં ભક્તિમય આત્મધર્મનું તેજ સ્થપાઈ ગયું. એના અનેક ઉદાહરણો દેશી પરદેશી ગણી શકે, પણ તાત્પર્ય એજ છે કે અનેક નિઃશ્ચિન્તામાં તમાતા જીતા સૌખ્યને આચ લાગી નથી, તેને કોઈએ તજ્યું નથી, ને તેવાથીજ આ વિશ્વ આનંદરૂપ થયું છે જે જે સોધથી મૃત્વી, આગરા, અને અંતરિક્ષનું આપણને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે જધા આવીજ રીતે ઘટેના છે પ્રતિવેળા એમજ જન્યું છે કે એક જમાનામાં નિદાવવી વાત તે પછીના જમાનામાં સચ થઈ ગેલી છે, ને, ગત સમયનો દરિદ્રી દુખી સત્ય સોધક આવતા સમયમાં પૂ-જાયો છે જૂતકાવના ઇતિહાસથી જ્યારે આપણને આવું સંમળાય છે ત્યારે વર્તમાન સળધે પણ આપણે તેમાંથી એક અમૂલ્ય શિક્ષા અડણ કરવાની છે જેમના અભિપ્રાય વિચાર ધ્રુવાદિ આપણાથી જુદા પ્રકારના હોય તેમના પ્રતિ ઉદાર સહનરીનતા દર્શાવવી એ આપણો ધર્મ છે—એટલુંજ કે તે જુદા પડનારા પોતે ધીરજથી અનુભવ કરનારા, પ્રામાણિક રીતે વિચારનારા, અને શુદ્ધ શુદ્ધિથી મોતનાત્ત હોય.

મહાન્ શૌર્ય અને પરમ સત્યની ભક્તિમાં જે શૌર્ય પ્રદર્શિત થયું છે તે સર્વથા વંદનીય છે, છતાં એક શ્રદ્ધામાત્રના વિષયમાં પણ અપુરુષોએ જે શૌર્યદર્શન કરાવ્યું છે તે ખરેખર ભવ્ય છે. મીરાએ શ્રીસ્થુભોડની શ્રદ્ધામાં વિષયપાન કર્યું છે, અનેક રત્નપૂતાળીઓએ પોતાને હાથેજ પોતાનાં મસ્તકે નિર્લયતાથી છેદી પોતાના સ્વામીની ભક્તિનું પરમ દર્શન કરાવતાં સ્વામીને 'પરાક્રમની પરમ પ્રસાદીતો માર્ગે જતાઓ છે. અનેક પાદરીઓનાં જીવનમાં પણ એવીજ પૂજ્ય ભાવના સમજાશે. રીડલી અને લેટીમર નામના પાદરીઓને તેમના ધર્મવિચારમાં બાળી મૂકવાની સજા થઈ ત્યારે તે જાને દહતાથી જળવા જતાં બોલતા હતા કે 'આપણે આજે ધન્યરૂપાથી ઇંગ્લેન્ડમાં એવો પ્રદીપ પ્રકટીશું કે જે કદી હોવાનાર નથી'! ક્રીશ્ચિયન ધર્મમાં અપાર ફેરફાર કરનાર પ્રખ્યાત દ્યુપરનું શૌર્ય પણ યોદ્ધું નહતું. અધિરાજના આગળ તેને બોલાવવામાં આવ્યો ત્યાં જતાં તેના કાંઈ મિત્રોએ તેને અટકાવવા માંડ્યો અને એના પ્રતિપક્ષી કાંઈ ડચક જુવાનનું નામ દેધ એને નાસી જવા સૂચવ્યું ત્યારે તે બોલ્યો કે "કદાપિ નવ દિવસ અને રાત્રી સુધી ડચક જયોર્જ નોજ વર્ષાદપડે તોપણ હું તો ત્યાં જમશ." તે ગયો અધિરાજએ એને એનો નિશ્ચય ફેરવવા કહ્યું ત્યારે એણે ઉત્તર આપ્યું કે "શ્રુતિના આધારથી, અથવા પ્રત્યક્ષ પુરાવાથી, મારી ભુલ સિદ્ધ કરી આપવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી હું મારો વિચાર બદલી શકતો નથી, ને બદલવાને ઇચ્છતો નથી કારણ કે આપણે આપણા હૃદયથી વિરહ વર્તન રાખતું નહિ. મારા ધર્મનો નામોચ્ચાર આજ છે, એથી બીજાની આશા તમારે રાખવી નહિ." જ્યારે મહુ સંકટામલમાં હતો, ને એનું માથું જવાની તૈયારી હતી ત્યારે પણ એ બોલ્યો હતો કે "જો મારે પાંચસો માથાં હોત તો તે બધાં ખોત, પણ શ્રદ્ધા સંજવી મારે નિશ્ચય હું ફરવંત નહિ." મહાન્ શુર્યોને જેમ વિપતિ પડે છે તેમ તેમનું સત્ત્વ વધારે દીપે છે. ચંદન જેમ જેમ ઘસાય તેમ તેમ તેમથી સુગંધ પ્રસરે છે. વિપતિ એજ માણસનું ખરું જીવિત છે. એમાંજ માણસ માણસરૂપે જણાઈ આવે છે, ને તેના શૌર્યની, પરીક્ષા થાય છે. શૌર્ય પણ કોષ્ટક નિશ્ચયિ 'ભંડાર છે, કેમકે વિપતિ ઉપર વિપતિ આવે તોપણ તે ક્ષીણ થતું નથી, અને ઉત્કુંઠ સવિશેષ દીપી ઉઠે છે. ખરા શૌર્યવાન અપવશ કરતાં મરણને ઉચિત ગણે છે. પવિત્ર શ્રીરામ, સંસ્કૃત મહાત્મા હરિશ્ચંદ્ર, પ્રેમપૂત સતી સીતા, દમયંતી, એવાં અનેક નાગરમરણ કરે તો એનું એજ વારવાર સિદ્ધ થયે. મરણ છે એજ સરીરની પ્રકૃતિ છે, સ્વભાવ છે, આ નિશ્ચયમાં શું અમર છે? કેવું આયુષ્ય એક ક્ષણનું પણ છે? કાંઈનું નથી. આ કામળ, આ કલમ આ ખુ-

ડીઝો, આ દાવ, એ બધાં ગત ક્ષણમાં હતાં તેમાં આ ક્ષણમાં નથી, આ ક્ષણ છે તેવાં લવિષ્ય ક્ષણે નંદિ હોય—કોણ અમર છે? સર્વે મરે છે, મરણ, મરણ મરણ, એજ ચારે તરફ છે. ત્યારે જીવિત શું? એ મરણના મહા નિયમમાં કાંઈ વિકૃતિ થાય તેટલુંજ જીવિત. જે મરણ સર્વથા સિદ્ધ છે તેનેજ વશ થવું વધારે ઉચિત છે, જે જીવિતથી કાંઈ વશ કે લાભ સિદ્ધ ન કરી શકાતો હોય તો, વશ અને લાભ તે નહિ કે પેટ ભરવારથી, પણ પરમાત્મભાવમાં પરમવશ ને પરમ લાભ તેજ. બુદ્ધિમાન શાર્યપરાયણ ત્યાં સુધીજ જીવે છે કે જ્યાંસુધી તેનું જીવવું તેના મરણ કરતાં વધારે ઉપયોગનું છે.

દુઃખપ્રાપ્તિમાટેજ સર્વે પ્રયત્ન આદરે છે, છતાં વારંવાર એવું બને છે કે દુઃખ તો દૂરનું દૂર રહે છે ને પ્રયત્નમાત્રની આશામાંજ સંતોષ માની ચાલતું પડે છે. આવે સમયે શાર્યવાનને તેનું શાર્યજ બળ આપે છે. ઉત્તમમાં ઉત્તમ દુઃખ પણ અનેક નિષ્ફલતામાંથી ઉત્તમ થાય છે, ઉતાવળે આંખા પાકતા નથી, આજ કાલ, દશવર્ષ, હજારવર્ષ એમ પ્રયત્ન, નિષ્ફલતા, પ્રયત્ન એવા ક્રમે કોષવાર કેરી આવે છે ને રક્ષ જમાવે છે. પણ પ્રયત્ન એજ જીવિત છે, એજ દુઃખ છે. રસ્તામાં વાષ હશે માટે જનાર નથી, જતાં વાષ દીડો માટે હવે આગળ જનાર તૃપ્તી; પણ વાધની વાતો ચાલતી હો, કે વાધ પોતે નજરે પડતો હો, પણ જતું જતું ને જતું, વિચારીને જતું, બીજે રસ્તે જતું, પણ જતું એજ શાર્યવાનનું પરાક્રમ છે, એજ દુઃખ છે, એજ જીવન છે. જે શ્રી પુરુષોએ આવાં જીવિત ગાળ્યાં છે તેમનું પરાક્રમ તેમણે દુરત પ્રાપ્ત કરેલા દુઃખથી અનુભવિત થતું નથી, પણ જે વિકટ સંકટમાં તે પ્રયત્ન પરાયણ રહ્યાં હોય તેથી થાય છે. સ્વદેશમાટે પ્રાણપ્રાણ કરી પરપ્રેમમાં મિજ દોષ આપનાર રત્નપૂતો નિરંતર સુક્ષ્મતર હોવાં છતાં હાનિભક્ષ્ય થતા, પરંતુ તેમનુંજ જીવિત આપણાં રૂંઆં ઉમાં કરી દે છે, ને પરપ્રેમ શાર્યની લક્ષિત પ્રેરે છે! દેશભક્ત, તેવાજ ધર્મભક્ત જેમની વિરંગનાઓમાં પ્રતિપક્ષી હર્ષ ધોળ કરે છે, તેમનું તેજ ધોય પચ્ચે પણ અરુપસિત પ્રેમવાસક્ય આપણને પરમભોક્તા પ્રકૃષ્ઠ કરી તેમને પમે પાડે છે. દેશભક્ત, ધર્મભક્ત, તેવા સંલગ્ન પણ શુભો. પોતે પારેલી વાત પાર ઉતારતાં અનેકવાર પાછા પડે છે, તેમના શત્રુઓ તે વખતે તેમને દસે છે, પણ પાછા તે ઉભા થઈ મંજાળ રહે છે; વાત પાર પડવાનું તો અચિત્ત તેમના પછી બે ચાર ગેદીએ બને છે પણ તેમનાં આવા પ્રયત્નનેજ કેટલું માન છે ! !

પણુ જે શૈવની નિરતર જરૂર છે તે આટલા બધા ઉચ્ચ પ્રકારનું છે નહિ. સમર્થ, પશરવી, પરાક્રમેશ્વર શૈવ દર્શાવી શકાય છે, તેમ નિત્યકર્મમાં પણ તે દર્શાવવું આવશ્યક છે. ઉદાહરણ તરીકે જોઈએ તો પગથે પગથે પ્રા-
માણિકતા શાખવાને શૈવની જરૂર છે; હોબથી બચવાને શૈવની જરૂર છે; સસ બોલવાને શૈવની જરૂર છે; યથાસ્થિત જણાવા, એટલે કે જેવા હોઈએ તેવાજ જણાવા, ને જેવા ન હોઈએ તેવા હોવાનો ઢોંગ ન કરવા શૈવની જરૂર છે; ગળે ઉપરાંત ન થઇ જવા, આપણી શક્તિપાર જઈ બીજાના કર્મ ઉપર પડી ન રહેવા, શૈવની જરૂર છે. જગતમાં જે દુઃખ છે તેને લગભગ ચોણે ભાગ નિશ્ચય ઉપર આવવાની નાદોમત અને નબળાઇને લીધે એટલે કે શૈવના અભાવને લીધે પેદા થાય છે. માણસો ઘણી વાર ચોગ્યા ચોગ્ય સમજતા હોય છે, પણ તેમ કરવાનું તેમને શૈવ હોવું નથી; પોતાનું અમુક પ્રસંગે શું કરવું છે તે જણવામાં હોય છે, છતાં તેમ કરવાનો નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. આવાં માણસોજ ગમે તે માંમે થઈ જઈ, ગળ ઉપરાંત ભરાઈ પડે છે, ને દુઃખી થાય છે. મનમાં કુંઠક હોય ને કાંઈક ધઇ બેસે છે, એથી દુઃખ ઉપજે છે. આવાં નિર્ભય અને અનિયમિત માણસ પ્રત્યેક નાના મહાના પ્રસોબનથી આમતેમ ખચાયા કરે છે, ને કાંઈપણ પ્રસોબનને તે હસેલી શક્તાં નથી. પણ તેમા સુષકાઈ વેસે છે. એ પ્રસોબન જે પ્રકારનું હોય તે પ્રકારનાં તે ચેતે પણ થઇ જાય છે, ને જો તે ખરાબ હોય, એ વારંવાર હોય છે, તે ગમે તેવાં કૃત્ય આચરી દુઃખમાં પરતાય છે. નકામી, નજીવી, વાતો પણ તેના મનને ચેતાના નિશ્ચય ઉપરાંત ધઇ, શોષાવી દેરી શકે છે, ને એમ તેનું હવિત કેવલ વ્યર્થ અને દુઃખરૂપ બનાવે છે. એ બધાંમાંથી બચવાનો ઉપાય શૈવ છે. જેનું મનમાં હોય તેવુંજ બોલવું, અને તેવુંજ કરવું. સર્વથા સર્વ પ્રસંગે નિશ્ચય ઉપર આવવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. સંશયોભાવિનશ્યતિ જે અનિશ્ચિત મનનો માણસ છે, જેને સર્વદા નિશ્ચય કરવાની ટેવ નથી, તે સંસારમાં એલા ખાય છે, ને વિનાશ પામે છે આ હવિતજ એવું છે કે તેમાં, કરી રાખેલા નિશ્ચય કામમાં આવે તે કરતાં અમુક સમયે ઘૂરતજ નિશ્ચય ઉપર આવવાની ટેવ વધારે કામમાં આવે છે. યુદ્ધની અમુક રચના થોડી રાખી હોય તે સર્વદા વિજયી થતી નથી, પણ જેવી તે બદલાય કે ઘુરત પાછી નવી ચેતના કરવાની શક્તિ વિજયી થાય છે. કોઈ સમયે નિશ્ચય કરવામાટે અન્યની મદદ માગવી એવો નિરચેક કરતાં પણ, વધારે બોલું છે. પોતાનાજ ઉપર આશ્રય રાખી નિશ્ચયપર આવવાની ટેવ રાખી હોય તે ખરા કામમાં આવે છે. ઘણી સુને હાંકણીમાં તે પડેલી નિઆરસીમાં

પશુપથી વાર નથી સુનતું, ધણાક તરંગ હણવામાં આવેછે, જેનું પરિણામ વાણી માત્રમાંજ રહે છે; ધણાંક કાંઈ ધરાય છે જેનું ફલ તેના અભાવ-માંજ રહેછે; ધણાક પ્રયોગ વિચારાયછે જેનો આરંભજ કરાતો નથી;—આ બધું માત્ર યોગ્ય નિશ્ચયના અભાવથી નીપજે છે. બરહાસમાં અર્થાત્ જીવિ-તમાં જોઈવા કરતાં કરતું એ વધારે ઉપયોગનું છે; ને બધી વાર્તાનો કુંકો જવાબ “કરો” એજ છે. યતું નથી, વખત નથી, એ જાણનાં લોકોનાં મન-વળામણાં છે. નિશ્ચય એજ શીર્ષ છે.

આમાં પશુ વંણા, જેને “લોક” કહીએ છીએ તેની જગાડનારી અસરો આપણને ન લાગે તે માટે જે શીર્ષ જોઈએ તે યોડું નથી. જે કે લોક એક બહુ નજીવી અને નિર્ણય વાત છે, તે પશુ તેની અસર અગાધ અને અમિત છે. ધણા પુરુષો, અને વિશેષકરી સ્ત્રીઓ, જે વર્ગ કે નાતમાં તેઓ હોય છે તેનાં શુભામ હોય છે. એવી નાતો કે એવા વર્ગમાં, એક એકની સામે, એક એકથી અચાત, પશુ સર્વનું સંગત, એવું કાવતરું આપ્યાં કરે છે. આખી નાત પોતાના એક કોઈને પશુ સદનું કરી શકતી નથી, તેને તોડી પાડવા સર્વે, પોતપોતાથી અગ્નિજ્વતાં ૬૫. મયેજ છે; એમ સર્વે તેવા પોતાના વર્ગનાં શુભામ હોય છે. જ્ઞેમ નાત છે તેમ વિચાર પશુ એક જાહેન રૂપજ છે. કેટલાક અમુક “દેશન” ના શુભામ હોય છે, કેટલાક અમુક વિચારપદ્ધતિના શુભામ હોય છે, કેટલાક અમુક રીતરીવાજના શુભામ હોય છે,—એ બધાંની વર્તણૂક નાત કે વર્ગ સંબધે કહી તેવીજ હોય છે—પશુ પોતાના મંડળની સીમાને ઓળખી વિચાર કરનારા, કે પોતાના વર્ગની પાર પશુ કાંઈ કરનારા, અને એ ઉભયરીને પોતાનાજ સૌખ્યનુસાર સ્વવિચાર અને સ્વવર્તનનું રૂતતંત્ર પરાક્રમ દર્શાવનારા, કાંઈ વિરલાજ હોય છે. આપણે “લોક” નાં, વિચાર ને વદ્દેમ પ્રગાણે આપણે છીએ, પીએ છીએ, પહેરીએ છીએ, ઓઢીએ છીએ. વિચાર કરીએ છીએ, વર્તીએ છીએ—તેમાં જેનું થાય, દારિદ્ર આવે, જુકુ બોલાય, પાપ થાય, તે કરાણી દરમ્મ કરતા નથી. આ બધામાંથી છૂટી, લોક લાજ અને દેશનથી મોકળા થવા માટે પશુ ખૂસ શીર્ષની અપેક્ષા છે. (અપૂર્વ)

ગુલાબસિંહ.

મકરણ ૧૩.

રમા અને તેની જુદી વાસી નાટયશૃંગારથી ઘેર અન્ન-પાં દતાં, અને રમા. પાકી પાકી, લાંબી ધણે પધારીમાં પડી દત્તી, અને ડોરતી રમાના મા-

યાની સોનેરી લટા જે હાલ છુટી થઈ તેનું અંગ પર છવાઈ રહી હતી તેના ઉપર પોતાનો મીઠો હાથ ફેરવતી હતી. આતું હેત કરતાં છુટી પોતાનો વધને પ્રકૃતિ અનુસાર ધીમે ધીમે લવારે ચઢી; અને રંગભૂમિ તથા અંતઃકૃદ-માંનાં ટીખૂણ ટંટાને નિંદાકુચલીના ગપાટા હાકવા લાગી. ડોસીને જેમ ફાવતું આવે તેમ બોલતાં કચી હરકત પકાતી નહિ, સ્વભાવે ખીયારી બંધી અને બોળી હતી, એટલે એને કાંઈએક નિશ્ચય યોગ્ય હતો. વાતકરતાં છેવટ એટલે આવીને ઠરી કે રમાએ કોઈ ફક્ક ઉમરાવને હજી પસંદ ક્યો નથી એ તેને પોતાને શરમ ભરેલું છે એમ લોકો કહે છે. આતું બોલતાં પણ એમ બોલતી હતી કે લોક ગમે તેમ બોલે પણ તું તારી મરણ પ્રમાણે નક્કી કર. ઉમરાવ—કે અમુક કુંવર, કે હાલો કે ગુલાબસિંહ, બધું એકજ છે, એમ બોલવા લાગી, પણ વળી ઉમેરતી આવી કે સર્વ કરતાં લાજાણ કીક છે. હાલતું નામ સાંભળી રમાએ જે નીસાસો મૂક્યો તેનો અર્થ પણ ડોસીએ તો પોતાની મરણ પ્રમાણે ક્યો, અને લાજાના હાવભાવઉપર રમા ઝાઝું લક્ષ હવ-લ્યાંની આપતી ન હતી તે માટે તેને કપકો દેવા લાગી, તથા લાજાનાં વખાણ કરવામાં બધી ચતુરાર્થ વાપરવા લાગી. છેવટે કાંઈ ન ફાવ્યું ત્યારે બોલી કે “અને ગમે તેમ હો, પેલા બીજા અમીરની વિરુદ્ધ કાંઈક હેવાય તેમ નહો, તોપણ એટલુંજ બસ છે કે એ તો દીલ્લીથી જુવાની તૈયારીમા છે.”

“દીલ્લીથી જુવાની તૈયારીમાં!”—ગુલાબસિંહ “!!

“હા, મા, જમનામાં હું આજ માટલી ભરવા ગઈ હતી ત્યારે ત્યાં એક વઢાણ આવી ને ઉભું હતું, ને તેના ખલાસીની આગળ પાછળ લોકતું ટાળું મળ્યું હતું. ખારના કહેતા હતા કે પતન બરાબર થતાની સાથેજ વઢાણ ઉપડવાનું છે. તેઓ સામાન પણ લેતા હતા, ને—”

“જા, જા, જા, તું હમણાં જા; મને એકલી પડી રહેવા દે.”

એ સમય વીતી ગયો હતો કે જેમાં રમા ડોસીપર વિશ્વાસ કરી પોતાનું હૃદય તેને સમજાવે. એનો આદેશ એવી રિયતિએ પહોંચ્યો હતો કે બ્યારે હૃદય એમજ સમજે છે કે મારી વાત માત્ર મદલજ કરી શકનાર નથી, ને તેથી કોઈના પર પણ વિશ્વાસ કરવો યોગ્ય નથી. પોતાનાં ઘરના મહોટા દીવાનખાનામાં એકલી પડેલી રમા, પૂર્ણ આવેશથી આમ તેમ ફરવા લાગી; એને બંધની બીલામણી માગણીનું રમરણ થયું; લાલોતું અપમાન, ભરેલું વચ્છાસાંભરી આતું; અને રંગભૂમિ ઉપર જે આગાધ માન નાચનારીને—રમાએ જીનેજ નહિ—મળતું હતું, ને જેથી તે આવા અનેક અપ-કારમાં સપડાઈ હતી તેનો વિચાર કરી બહુ ખિન્ન થઈ. એજ દીવાનખાનામાં

“તને વધારે દુઃખી કરવા તરફ, અરો ! કવચિન્ તારો સમૂલ નાશ કરવા તરફ, મને ન લલચાવ” ગુણાભેસિંહે ગદગદ સ્વરે કહ્યું. “તું જે માગે છે, તેનું તને સ્વપ્ને પણ જ્ઞાન નથી કે તે શું છે; ચાલ” એમ બોલતાંજ પાસે આવી, રમાની કેરે હાથ વિટાળ્યો “ચાલ, રમા, મારા મિત્રભાવ, મારી આગર, મારું રક્ષણ, એકપર તો વિશ્વાસ કર.”

“પણ તારો પ્રેમ નહિ !” એના તરફ પોતાની કાપી નાખે તેવી દૃષ્ટિ પેલી જાણ બોલી, એ દૃષ્ટિ એની દૃષ્ટિમાં મળી, ગુણાભેસિંહ પોતાની દૃષ્ટિ એ દૃષ્ટિના જલ્દની અસરથી દૂર કરી શક્યો નહિ. એનું હૃદય પોતાનાજ હૃદય નીચે ઉકળી ઉકળી તરફડાટ કરતું એને લાગ્યું. એનો ઉજ્જ્વલ પ્રશ્નાસ પોતાના ગાંઠ ઉપર લાગ્યો. થપરવા લાગ્યો, —એજ, એજ એકાદિક મહાત્મા ગુણાભેસિંહ, જે પોતાની જાતીથી વિરક્ત જણાતો ઉંડા અને ઉજ્જ્વલ નિઃશ્વાસથી ગુણાભેસિંહ બોલ્યો “રમા હું તને પ્રેમમાં સંકળું છું.” રે ! એમ બોલતાજ રમાને મૂકી દઇ, એને પગે પડી, બોલવા લાગ્યો “હું હવે આગા કરતો નથી, જે રી રીતે પ્રમદાનો પ્રેમ પામવો જોઈએ, તેવી રીતે હું તે યાચું છું. આ નયનની પ્રથમજ દૃષ્ટિથી, તારા દેવરના પ્રથમજ અક્ષાપથી તું, મને, મારા પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય થઇ છે, તું જલ્દની વાત કરે છે, તારું આખું રૂ-પજ જલ્દ છે, તે તારાથીજ છુટે છે. તારા સાન્નિધ્યથી છુટવાને હું દીઠ્ઠીથી નામી ગયો. પણ ત્વાંએ તું ને તું. હું પાછો આવ્યો, કેમકે મને એમ સમજાયું કે મું આ દુઃખીયમા એકલી, નિરાધાર, ને દુઃખી છે; તેમજ એમ પણ જણાયું કે હું જેમાંથી તને જમાવી શકું તેમાં અનેક કષ્ટ તારી આસપાસ વીટાવા લાગ્યાં છે. રે રમ્ય પ્રાણ ! જેની રંગે રમ હું જલ્દ લક્ષિત, સાવધાન સમજ્યો છું. તારા પોતાનાજ કટ્યાણુયે, હું તને એક એવા ગાણુસને સોંપવા ઇચ્છતો હતો કે તને મારા જરનાં વધારે સુખી કરી શકે. રમા—રમા—તું જન્મીતી નથી, તું કંઈપિ જન્મી શકવાની નથી, તું મને કેટલી ને કેટલી વદાલી છે.”

રમાનાં હૃદયમાં જે હર્ષ ઉમરાઇ ગયો; સાન્નિમાન, સંતૃપ્ત, સિદ્ધ, સમમ, હર્ષ ઉમરાઇ ગયો તેનું ચિત્ર આપવાને વાણી અસમર્થ છે. જેને પ્રેમથી પણ અસ્પર્શ્ય ધોવો હતો—તેજ અદ્યસ્તદ્ય નિરસ્કારની દૃષ્ટિએ દૂર કરતા જીજ્ઞેનાથી પણ અધિક. નમ્ર !! જેમ જેમ એ વિચાર વિશેષ વિસ્તરતો ગયો, જેમ જેમ એને એમ લાગ્યું કે અકાદિક આત્મભાવ ઉપર બાનુપી પ્રેમમાંજે જલ્દ મેળવ્યો તેમ તેમજે સંકુચિત અને સરમાલ જાળી જઈ રિથર થઈ રહી. લાક્ષાને જે પ્રશ્ન એણે નિઃસંક કયો હતો તેની સૂચના સરખી

થું કરવાની આ પ્રસંગે એને હીમત ન હતી; તોપણ એકાએક એના લ-
ખાં ચત્યતાનો લાસ પડી ગયો, તે એને એમ લાગી ગયું કે હજી પ્રેમમાં
ફીક પડતર છે ખરો. નીચી નજર રાખી ધીમેથી એણી "યુલાબસિદ !
પરી સાચે, નારી જવાનું મને ના ફેડે; મારી આગર ન વગોવાવ, તું મને
ત્રીજા લાખમાંથી બચાવે છે, પણ તારા પોતાથીજ બચાવ. " (અપૂર્ણ.)

ઈન્ટરનેશનલ એરિએન્ટલ કોન્ગ્રેસ.

વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવા પાછળ પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ આજકાલ જે લક્ષ આપે
છે તેનો સહસ્રાંશ પણ આપણો લોકો સમજતા નથી. વિદ્યાથીજ બધું ની-
પજે છે. વિદ્યા એજ આ જગતનું અને પ્રતિભતુષ્યનું હારન છે. યુરોપ
અમેરિકાના વિદ્યાની એવી સારી ગણના યાવ છે કે વિદ્યા દેવીના ઉપાસકો
તે દેશમાં સમર્થ રાજદારીઓ કે સમૃદ્ધિવાન શ્રીમાનોના જેટલું કે તેથી અ-
ધિક માન પામે છે. સરસ્વતીના લાડોને ટૂંકી વાતની ન્યૂન હોતી નથી.
એ દેવીની ઉપાસનાથી અનેક લક્ષો સમૃદ્ધિવાન, દીર્ઘાયુ, ન્યાયવાન થઈ
ગયા છે, તે યાવ છે, પણ તે બધું પાશ્ચાત્ય દેશમાજ. એજ ચિત્રની બીજી
બાજુ જોરી હોય, વિદ્યાનોને બીજારી જેમાં, દોનત્વવાળા, જોવાનો વિચિત્ર
એક નિદાજનો હોય તો આધુનિક આશંકત, કિદુરતાનનેજ જુઓ. અરે
છે કે સરસ્વતીને ઉપાસનાર કદાપિ નિષ્ફલ થતોજ નથી, પોતાની લાકિતને
અનુરૂપ નાનું મોહોડું ફલ પામે છે, પણ જ્યાં તે દેવીની ખરી કદર થતી ન
હોય, ત્યાં તેનો વાસ ક્યાંથી હોય, તે તે ન હોય ત્યારે તેનેજ આધિન એવો આ
વિશ્વનો વૈભવ બધું તેવા હતભાગ્ય દેસને ક્યાંથી પ્રાપ્ત યાવ ?

વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવી વિદ્યાનોનું કામ છે, તેને ઉત્તેજન આપી સદાય થતું
એ શ્રીમાનોનું કામ છે. શ્રીમદ્સરસ્વતી એ ઉભાયના યોગથી સુખશાન્તિ અને
ઉન્નતિ ઉદ્ભવે છે. આવો યોગ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં બહુ કારી રીતે નજરે
પડે છે. ત્યાં વિદ્યાને લક્ષી તરફથી જુદુજ સારું ઉત્તેજન મળે છે. વિદ્યાની
વૃદ્ધિ યાવ, અને તેદારા જગતને કાંઈ લાભ યાવ એના ઉદ્દેશથી, તે દેશમાં
મિત્ર મિત્ર વિદ્યાઓના ઉપાસકોને ભિન્ન ભિન્ન શ્રીમાનો અનેક રીતે સદાય
યાવ છે. આમરકસા, શિષ્યકલા, રસાયનશાસ્ત્ર, ખગોલશાસ્ત્ર, ઇત્યાદિ અનેક
ઉપયોગી વિદ્યાઓના સમજનાર સમજનારના મંડલ હોય છે, તે સે એક
એક એવાં પ્રતિષ્ઠિત હોય છે કે તેમાંના કેઈમાં એક સભાસદ હોવું એજ બહુ

શ્રી:

અધ્યાત્મ વિદ્યોપાસકને આનંદવાર્તા.

ઋતંભરા

૪.

શ્રીમદ્ધોગાનુશીલન.

જેટલાક શિષ્યો તરફથી અંગ્રેની સ્વંધર્મીનેપ્રસલાને વિનંતિ પધારી, તેને
જ્ઞાનની પ્રભવભૂમિ, જે હસાન્ને-ન્યાય, વૈશિષ્ઠિક, સાંખ્ય, યોગ, મિમાંસા
અને વેદાંત-જેઓ અત્ય હોઈને વિષયતત્ત્વનાસંગ્રહ છે, તેની આ દેશની પ્રાકૃત
ભાષામાં ભાષાંતર કરવાનું માન્ય રાખ્યું છે. એમાં ઉપપ્રમુખ મહામહોપાધ્યાય
સર્વતંત્રસ્વતંત્ર શ્રીમદ્દરાજરામચંદ્રએ મદરાસપ્રાયામાં યોગશાસ્ત્રનું ભાષાંતર
પ્રગટ કર્યું છે; હવે ગુજરાતી ભાષામાં આપાદની સમાપ્તિસુધી, શ્રીમદ્ધોગાનુ-
શાસન પ્રગટ થશે.

इदं तेनातपस्कायनाभक्त्यायकदाचन ।

नचाशुश्रुपेवाच्यं न च मां योऽभ्यसूयते ॥

પણ કરવાની આ પ્રસંગે એને હીમત ન હતી, તોપણ એકાએક એના લ્હ-
શ્યતાનો ભાસ પડી ગયો, ને એને એમ લાગી ગયું કે હજી પ્રેમમાં
પટતર છે ખરો. નીચી નજર રાખી ધીમેથી જોત્તી “શુભાશિષ્ !
સાચું નાસ્તી જવાતું મને ના ફેલે, ચારી આગર ન વગોવાવ, તું મને
ભાષાથી બચાવે છે, પણ તારા પોતાથીજ બચાવ.” (અપૂર્ણ.)

ઇન્ડરનેશનલ ઓરિએન્ટલ કોન્ગ્રેસ.

વિદ્યાની શ્રદ્ધિ કરવા પાછળ પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ આજકાલ ને લક્ષ આપે
છે તેનો સહસ્રાંશ પણ આપણો લોકો સમજતા નથી. વિદ્યાથીજ બધું ની-
જે છે. વિદ્યા એજ આ જગતનું અને પ્રતિમનુષ્યનું જીવન છે. યુરોપ
મેરિકાના વિદ્યાની એવી સારી ગણના થાય છે કે વિદ્યા દેવીના ઉપાસકો
દેશમાં સમર્થ રાજદારીઓ કે સમૃદ્ધિવાન શ્રીમાનોના જેટલું કે તેથી અ-
ધિક માન પામે છે. સરસ્વતીના વાકતોને જુદી વાતની ન્યૂન હોતી નથી.
દેવીની ઉપાસનાથી અનેક ભક્તો સમૃદ્ધિવાન, કીર્તિવાન, ન્યાયવાન થઈ
છે, ને થાય છે, પણ તે બધું પાશ્ચાત્ય દેશમાંજ. એજ ચિત્રની ખીજ
શુ જોડી હોય, વિદ્યાનોત્તેજીખારી જોડો, હીનત્વવાળા, જોવાનો વિચિત્ર
નિહાળવો હોય તો આધુનિક આશંકવત, હિંદુસ્તાનનેજ જુઓ. ખરું
કે સરસ્વતીને ઉપાસનાર કદાચ નિષ્ફલ થતોજ નથી, પોતાની ભક્તિને
રૂપ નાતું મોહોડું ફલ પામે છે, પણ જ્યાં તે દેવીની ખરી કદર થતી ન
ત્યાં તેનો વાસ ક્યાંથી હોય, નેતે ન હોય સારે તેનેજ આધિન એવો આ
ગો વેલવ બધું તેવા હતજાગ્ય દેશને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ?

વિદ્યાની શ્રદ્ધિ કરવી વિદ્યાનોત્તેજી કામ છે, તેને ઉત્તેજન આપી સદાય થવું
શ્રીમાનોત્તેજી કામ છે. શ્રીસરસ્વતી એ ઉપાસના યોગથી સુખશાન્તિ અને
ઉદ્ધાવે છે. આવો યોગ પાશ્ચાત્ય દેશમાં બહુ મારી રીતે નજરે
આવે ત્યાં વિદ્યાને લક્ષ્ય તરફથી બહુજ સારું ઉત્તેજન મળે છે. વિદ્યાની
રાય, અને તેહાર જગતને કાંઈ લાભ થાય એવા ઉદ્દેશથી, તે દેશમાં
ભિન્ન વિદ્યાઓના ઉપાસકોને ભિન્ન ભિન્ન શ્રીમાનો અનેક રીતે સદાય
જ્યામરકયા, શિષ્યકવા, રસાયનશાસ્ત્ર, ખગોલશાસ્ત્ર, ઇત્યાદિ અનેક
વિદ્યાઓના સમજનાર સમજનારના મંડળ હોય છે, ને સે એક
વા પ્રતિષ્ઠિત હોય છે કે તેમાંના કોઈમાં એક સભાસદ હોવું એજ બહુ

માનની સંજ્ઞા મનાય છે. પણ આવાં મંડળ ચોપડીઓ જનાવનારા પાંચ-પચાસ બેગા મળીનેજ ચરેલાં હોતાં નથી. તેમને દ્રવ્યની જે મદદ જોઈએ તે પ્રાયશઃ રાત્રીઓ, શ્રીમાનો, અને ધણીવાર સામાન્ય લોકો, તરફથી મળે છે. આવાં સ્થાપી મંડળો પ્રત્યેક મુરોખીજન દેશમાં અનેક છે; ને તે દારાજ પણ પ્રખ્યાત શોધ, ધણી ઉત્તમોત્તમ કલાઓ, ધણું અમુલ્ય પુસ્તકો, પ્રકટ થાય છે.

આથી જે લાભ થાય તે તો માત્ર જે દેશમાં તેવી મંડળી હોય તેનેજ થાય; તેમ પોતાના મંડળમાં જે ન થઈ શક્યું હોય તે અન્યત્ર થઈ શક્યું હોય તેનો લાભ પણ મળે નહિ. આ સંવાલ દર કરવા માટે એક પણ મોજના રાખવામાં આવે છે કે દેશ દેશના અમુક વિષયમાં પ્રવીણ પુરુષો કાંઈ એક સ્થળે પ્રતિવર્ષ કે અનુકૂળ હોય તેટલા અંતરે બેગા મળે-ને ત્યાં પોતાના અનુભવ શોધ ઇત્યાદિ પ્રકટ કરી, અન્યોન્યની વિદ્યા કુશલતાથી વિદ્યાત યથા. સ્નેહ વાવમાં વૃદ્ધિ કરી, જુદા પડે. આતું એક દેશ કે એકજ નિયમિત કાલને નિયત નહિ, પણ કોઈપણ સ્થળે ને કોઈપણ સમયે થોડા સમય માટે મનનાર મંડળ તે “કોન્ગ્રેસ” એ નામથી ઓળખાય છે. જે દેશકલ્પાદિથી નિયત મંડળો છે તે “સોસાયટી” “ઈન્સ્ટીટ્યુટ” ઇત્યાદિ નામથી પ્રાયશઃ ઓળખાય છે. જેમાં એકજ દેશના નહિ પણ સર્વ દેશના વિદ્વાનો આવે તે ઇન્ટર નેશનલ કોન્ગ્રેસ કહેવાય છે.

જુદા જુદા વિષયની જુદી જુદી સોસાયટી કોન્ગ્રેસ એમ થાય છે. તેમાં એસીએટલ એટલે પૂર્વમાં અર્થાત્ આપણા તરફના દેશોનાં લાખા ઇત્યાદિના શોધથી શું શું સિદ્ધ થયું છે તે જાણનાર શોધનારની પણ મો-હોટી સખ્યા મુરોખમાં છે. આપણે આશ્ચર્ય પામીશું કે ખેદ પામી નીચું જોઈશું, કે આપણાં વેદ, પુરાણ, દર્શન, સ્મૃતિ, કાવ્ય, નાટક, લેખ, સિદ્ધાંત ઇત્યાદિ વિષે આપણે નથી જાણતા એટલું તેઓ જાણે છે; કિંબદ્ધના આ-મણાંજ નહિ, પણ આરણી, દારસી, હિલ્લ, ઈજીપ્શીઅન, ઇત્યાદિ સર્વત્ર !!! આવી સાર્વદેશિક મંડળી ધણું કરી પ્રતિવર્તીય વર્ષ મળે છે. તેને નિયત રચાન નથી. લંડન, લીડન, બર્લિન, વીએના, એમ જુદે જુદે સ્થળે તે મળી આવે છે ને આ વર્ષે તે સ્વીડનના સ્ટોકહોમ શહેરમાં મળનારી છે. આ-

જે આવાં પ્રખ્યાત ધણું છે, રોયલ સોસાયટી, કમીકલ રીસર્ચ સો-સાયટી, નેચ્યુરલ સોસાયટી, મીક્રોસ્કોપ ઈન્સ્ટીટ્યુટ, સાઇકોલોજીકલ સો-સાયટી ઇત્યાદિ પ્રત્યેક રાત્રી, દવા, વિદ્યાને માટે જુદાં જુદાં છે, તે દરેક દેશમાં કોઈપણ પણ હોય છે.

કોમેન્સ આઠમી કોંગ્રેસ છે. જ્યાં જ્યાં તે મંડળી મળે છે ત્યાં ત્યાંના રાજ્ય તેને આશ્રય આપે છે, ને તેના “પેટ્રન,” કે પ્રમુખ પણ, યાપ છે. એમ પ્રમાણે રચીડાના શહનશાહ આ વખતની કોંગ્રેસના “પેટ્રન” છે. એ મંડલમાં અમેના તેમજ બધી દુનિયાના તત્સંબધ વિદ્વાનોને નિમંત્રણમાં આવે છે. આપણા દેશના ધણા વિદ્વાનો ઉપર નિમંત્રણો આવે છે. આપણા પ્રખ્યાત પંડિત ભગવાનલાલ લીડનની કોંગ્રેસ તરફથીજ પી. એચ. ડી. નો ખેતાબ પામ્યા હતા. પ્રેફેસર જંડારકર પણ વીએના તરફથી તેમજ ઇલકાબ પામ્યા છે. અમેના શુભરજવાણને તેમ સરકારને પણ પોતાના તરફથી કોઈને મોકલવા હંમેશાં સૂચના કરવામાં આવે છે. આ મંડલના કાર્ય સંબંધી એવો નિયમ હોય છે કે, જેટલી ભાષાઓ વગેરેના શોધ જ્ઞાનવાના હોય તેટલી કમીટીઓ નીમવામાં આવે છે ને તે દરેક કમીટીનાં તત્સંબધ વિદ્વાનો પોતા તરફથી આજ્ઞામાં લખાણ ઇત્યાદિ વાંચે છે. પછી એક બે જનરલ સભાઓ યાપ છે, તેમાં પણ કુદા કુદા લેખ વાંચવાની છૂટ હોય છે. વિદ્વાનો પોતાના મંડળ ઇત્યાદિ પણ રજૂ કરી રાકે છે. આ બધું થઈ રહ્યા પછી અન્યોન્યનાં સ્નેહસંમેલન ખાત ખાત્તાદિથી યાપ છે. આ બધી ખાખતનો એક સારો રીપોર્ટ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે, ને જે હવા મેંજર હોય તે સર્વને એક એક પ્રતિ મળે છે. મેંજર યવાની શ્રી ધણુ કરીને ૩૮) હોય છે, ને આ વખત તો તેટલીજ છે.† એવી પણ સમજડ હોય છે કે જે દેશમાં કોંગ્રેસ મળવાની હોય તે દેશના રાજ્યો પોતાની દેશી રીઝમો, કે રીઝવેઓ વાળા પાસેથી કોંગ્રેસમાં આવનારાનું બુકું જોઈું દરાવે; તે તેવે કુપનીઓ વાળા પણ તેમ કરે છે. પોતાને ખરચે ઉતરેણ ખાવા, પીના, નો બહુ ઉત્તમ પ્રકારનો યોગ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારે ઇન્ટરનેશનલ ઓરિએન્ટલ કોંગ્રેસનું કામ ચાલે છે, ને તે પ્રતિ વૃત્તીમ વર્ષે મળે છે.

• આ પત્રના તંત્રીને કાઠીઆવાડ તરફથી મોકલવા વીએના કોંગ્રેસ માંથી માગણી થઈ હતી, વધુ અનેક અંતરાયથી તે જઈ શક્યા ન હતા. આ વખત પણ તેમને નિમંત્રણ છે. • વડોદરાના મહારાજાએ પોતા તરફથી સ. રા. હરિલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવને આ વખતે મોકલેલા છે:—બ્યવસ્થાપક.

† એ હીના રૂપેના હાંદુસ્તાન ખાતે મુંબઈની એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજના સંસ્કૃત પ્રેફેસર ઇન્ડીયનસનને લાવવાથી મુંબઈમાં નામ નોધશે. — બ્યવસ્થાપક.

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
 नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ १३ ॥
 न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
 न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १४ ॥
 ना दत्ते कस्यचित् पापं न चैव सुरुतं विभुः ।
 अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥ १५ ॥
 ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ।
 तेषाम्नादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥
 तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ।
 गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥
 विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
 शुनि चैव श्वपाके च व्यडिक्ताः समदर्शिनः ॥ १८ ॥
 इहैव तैर्हितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
 निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥ १९ ॥
 न ब्रह्मण्येत्थिपं प्राप्य नो द्विर्जन्माप्य चाप्रियम् ।
 स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ॥ २० ॥
 बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विद्वान्नात्मनि यः सुखम् ।
 स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमश्नुते ॥ २१ ॥
 ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखमौनय एव ते ॥
 आद्यन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः । ॥ २२ ॥
 शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।
 कामक्रोधोद्वेगं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥ २३ ॥
 योऽतः सुखोऽतराग्रमस्तथातर्ज्योतिरेव यः ।
 स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ २४ ॥
 लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणं ऋषयः क्षीणकल्मषाः ।
 शिञ्जद्विधापतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ २५ ॥

કામક્રોધવિયુક્તાનાં યતીનાં યત્ચેતસામ્ ।

અભિતો વ્રહ્મણિર્વાણં વર્તેતે વિદિતાત્મનામ્ ॥ ૨૬ ॥

સ્પર્શાનુકૃત્વા વાહિર્વાહ્યાંશ્ચક્ષુર્શ્રીવાન્તરે શુભોઃ ।

પ્રજ્ઞાપાનીસમૌકૃત્વા નાસામ્યંતરચારિણૌ ॥ ૨૭ ॥

યતૈદ્રિયમનોબુદ્ધિર્મુનિર્મોક્ષપરામણં ।

વિગતેચ્છામયક્રોધો યઃ તદામુક્ત એવસ ॥ ૨૮ ॥

મોક્ષારં યજ્ઞતપસા સર્વલોકમહેશ્વરમ્ ।

સુહૃદં સર્વભૂતાનાં વ્રતગામા જ્ઞાતિમૃચ્છાતિ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ—(૧૧) કામથી, મનથી, બુદ્ધિથી, કેવળ ઇન્દ્રિયોથી પણ,

યોગીઓ, સંગ તજીને આત્મશુદ્ધિમાટે કર્મ કરે છે. (૧૨) જે યુક્ત છે તે કર્મકૃત્વને તજી નૈષ્ઠિક શાંતિને પામે છે અયુક્ત છે તે, કલમા આસક્ત હોઈ, કામકારથી બાંધાય છે. (૧૩) વશીઓ સર્વ કર્મનો મનથીજ સંન્યાસ કરી શુભે રહે છે, નવદાર યુક્ત પુરમા; નથી કરતા કે કરાવતા. (૧૪) પ્રભુ લોકનાં કર્તૃત્વ કે કર્મ સ્વતંત્રતા નથી, કર્મકલમયેગ પણ નહિ, પણ સ્વભાવજ પ્રવર્તે છે. (૧૫) બિહુ, કોઈના પાપ કે સુકૃત લેતા નથી, અજ્ઞાનથી જ્ઞાન આવૃત છે તેને લીધે જાંતુઓ મોહ પામે છે, (૧૬) જેઓનું જે અજ્ઞાન આત્માના જ્ઞાનથી નાશ પામ્યું છે તેમનું તે તત્પર જ્ઞાન આદિત્વની પેઠે પ્રકાશે છે. (૧૭) તદ્બુદ્ધિ, તદ્દાત્મા, તન્નિષ્ઠ, તત્પરાયણ, એના જ્ઞાનનિર્મૂલકલમય, તે જ્ઞાપુત-રાશ્ત્રિને પામે છે. (૧૮) વિદ્યાવિનયસંપન્ન બ્રાહ્મણ કે ગાય કે હસ્તિ કે જ્ઞાન, કે શ્વપચ એ સર્વ પ્રતિ પડિતો સમદર્શી હોય છે (૧૯) જેનું મન સામ્ય ઉપર છે તેણે અહીંજ સર્ગ જીત્યો છે, કેમકે બ્રહ્મ છે તે સમ તમા નિર્દોષ છે, તેથી તેઓ બ્રહ્મસ્થજ છે (૨૦) પ્રિય પામીને હર્ષ ન કરવો, અપ્રિય પામીને ઉદ્વેગ ન કરવો. (એમ) રિચરબુદ્ધિ અને અસમૂહ બ્રહ્મનિત્ય બ્રહ્મસ્થ (જ) છે (૨૧) બ્રાહ્મસ્થમાં અમક્તાત્મા આત્માવિષે જે સુખ છે (તેને) પામે છે, તેજ બ્રહ્મયોગયુક્તાત્મા અક્ષય સુખને ભોગવે છે (૨૨) સંસ્પર્શગમ્ય ભોગ છે તે દુઃખમૂલકજ છે, તે આચતવાજા છે, હે કાતેય ! તેમાં બુધ રમતા નથી. (૨૩) શરીરવિમોહાલુ પૂર્વેજ જે અહીંઆજ કામ ક્રોધના વેગને સહન કરી શકે છે તેજ યુક્ત છે, સુખી છે, નર છે (૨૪) જે અ-

૧ શ્રીરામાનુજ મતમા આ ગ્યયે વિજિતાત્મના એટલે જેણે આત્માને જીત્યો છે એવા એટલો અર્થ થાય તેવો પાઠ છે.

તઃપુખ, અંતરાસામ, તથા અંતર્યોતિ છે તે યોગી, અલ્પ હોઈ નિર્વાણ પામે છે. (૨૫) ક્ષીણ કલ્મસ એવા મુનિઓ હિમદ્રેષ, તથા પતાત્મા, અને સર્વ-જૂતદિતમાં નિમગ્ન હોઈ અલ્પનિર્વાણ પામે છે. (૨૬) કાગ્ધોષથી રહિત અને યતચિત્ત એવા વિદિતાત્મા પતિઓને સર્વથા અલ્પ નિર્વાણ (સિદ્ધન્ત) છે. (૨૭) બાહ્ય રપૂર્ણને બાહ્ય કરી ચક્રુને બૂના અતરાત્રમાં રચાપી, પ્રાણાપાનને નાસાબંધનરચારી સમાન કરી; (૨૮) ધ્રુવિય ગનપુદ્ગિને સંપન્નનાર, અને મોક્ષપરાયણ, ધમ્મા ભય કોષથી રહિત, એવા મુનિ જે હોય તે સર્વદા મુક્તજ છે; (૨૯) યદ્ય તપાદિનો ભોક્તા, સર્વ લોક મહેશ્વર, સર્વ જૂતનો શુદ્ધ, અને જાણી, શાંતિ બને છે.

વિવેચન:—જલચિત્ત કમલની જેઠે, અલ્પાર્ણણ પુદ્ગિથી કર્મ કરનારા કર્મમાં છતાં પણ લેપાતા નથી, એજ વાતને વિસ્તારે છે. યોગીઓ એટલે કર્મયોગીઓ જે જે પ્રકારથી કર્મ કરે છે, કેવલ કાયાથી, કેવલ મનથી, કેવલ પુદ્ગિથી, કે તે સર્વથી, તે જ્યાં સંગ એટલે ક્ષત્રાગિસંધિ તથા આત્મશુદ્ધિ અર્થાત્ ચિત્તશુદ્ધિમાં અલ્પાર્ણણપુદ્ગિથી કરે છે. આ પ્રમાણે જે મુક્ત એટલે કર્મયોગમાં પ્રવૃત્ત યાત્રી છે તે કર્મના ફલનો સંબંધ તથા તે કર્મને એક કેવલ અલ્પપુદ્ગિથી બને છે, તે નૈષ્ઠિક શાંતિને પામે છે. વિવેક વેરાઆદિથી અત્યંત સત્યોદયરૂપ વિશુદ્ધિનું નામ નિષ્ઠા, ને તે જ્યાં સંપૂર્ણ હોય તે નૈષ્ઠિક, એવી શાંતિ અર્થાત્ પરબ્રહ્મતાર્કિક અપરમાનન્દ-મોક્ષ-પામે છે. એમ ન સંનિજતાં જોઈએ અચુક્ત અર્થાત્ વાસ્તવિક કર્મયોગથી વિમુખ રહે છે, તે તો કામકાર, એટલે કામનાયુક્ત પ્રવૃત્તિ, તેથી બંધાય છે, મોક્ષ અનુભવી શક્તા નથી. ઉત્તમગતિ પામતા નથી. આવું કલ્યાણી એમ સમજવાનું નથી કે કર્મ માત્રજ કર્તવ્ય છે ને તેથીજ મોક્ષ છે; રહસ્ય એમ છે કે ક્ષત્રાગિસંધિમાં બંધાઈ-હું કર્તા, હું ભોક્તા એમ યાત્રી-કરેલું કર્મ તે નડે છે, બુકી બીજું તેમ નડતું નથી. આ શ્લોકમાં, યાત્રી યાત્રાની ઉભય કર્મ કરનારા છતાં ભિન્ન ફલ કેમ પામે છે તેનોજ વિવેક ફરીજાતાવવાનો આશય છે; બાકી કર્મ તથા સંન્યાસ, અથવા યોગ અને સાંખ્ય, એ એને એક કરી બતાવતાં જેના વિવેકની પણ પુદ્ગિમાત્ર અધિકારીને તો જરૂરજ નથી આમ અશુદ્ધાધિકારીને ક-મયોગ સમજાવી શુદ્ધાધિકારીને ચોખ્ખા જે સંન્યાસ તેનું રહસ્ય બતાવે છે. વધી એટલે જોણે કાર્ય અને કરણ સર્વને વશ કરી લીધાં છે, અર્થાત્ વિષય ધ્રુવિયાદિ સર્વ જોણે આત્મામાં વિલય પમાણાં છે તે, સર્વ કર્મ એટલે નિત્ય, નૈમિત્તિક, કામ્ય, નિવિદ્ધ, આદિ સર્વ કર્મનો મનથીજ સંન્યાસ કરી દે છે, ને મુખે રહે છે, નહિ કે તેવો સંન્યાસ કરવાથી કાંઈ ક્ષેશ પામે છે, કેમકે ક્ષેશ

તો તેનામા સંભવ નથી, હવે એ સંન્યાસમાજ તેને તો અજ્ઞાનીઓ જેને
આનંદ ગણે છે તેથી લક્ષ્ય કોટિગુણ આનંદનું બીજ છે આવો અન્ય મ પણ
મનથી જ દ્રાવ્ય એમ સ્પષ્ટ કહેલું છે એમા એજ તાત્પર્ય કે કે જે કરવા
કદાપિ અમૂકનાર નથી માટે ખરે સંન્યાસનો માન્યિત કે, ને તે ગ્રામ તો
પરમાનંદ ઉદય પામે છે એવો સંન્યાસ કરનાર આનંદમય ન્યા નહે છે ?
નવદ્વારયુત પુરમા અમુ, આન, નાસા એ દ્વદ્વ તથા વાણી એ સાત ઉપરાત
પાયુ અને ઉપરથ એ નવદ્વારનાળા આ દેહરૂપી પુગમા એ છવન્મુકત વસો
છે; અર્થાત્ જેમ કાંઈ મુસાફર, એમ મકામમા વસે પણ તે મુકામને પોતાનો
બાણી તેના ઉપર આસક્તિ ન કરે, ને વખત આવ્યે ચાલવા માટે તેમ જા-
નીઓ, પોતાના દેહ ઉપર આત્મમુદ્ધિ ન ધરતા કેવલ પ્રવાસી હી પેટે તેમ
પસે છે એમ જે વસે છે ને કાંઈ કરતાએ નથી કે દ્રાવતાએ નથી એમ કહે કે
અતેન્કર્મમા પડેલા જણાતા છતા નિર્લેપ, મુક્ત છે એજ નહે છે કે એવે
જે બ્રહ્મભૂત મદાત્મા તેને લેપ ધરેજ નહિ, કેમકે પ્રભુ એટલે અવમય બ્રહ્મ
તેને સજ્જવાપણ જ નથી, તેનો સર્વ શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણાદિથી અક્રિય અબોક્તા,
અમતા, અનાદિ, અનંત, અચિત્ત એવો સર્વેષ મિદ્ધ કે લોભ તેના કર્મ,
તે કર્મના ભોગ, તે બધાને કરવાપણ, ભોગવાવવાપણ, ઇત્યાદિ બ્રહ્મા
કાંઈ મંજવતું જ નથી, છતાં આપુ બ્રહ્માનતિરિક્ત વિશ્વ છે નો તે કર્મોભિયજ,
તેમ બ્રહ્મનિષ્ઠ જ્ઞાનીમા લેપ છેજ નહિ, યદ્યપિ તે કર્મોન્મિદ્ધિત જણાવ તોપણ
બ્રહ્મ અક્રિય છતા સક્રિય ભાસે કે તેનો નિષ્કર્ષ કહે છે કે સ્વભાવ મલેજ એ
બધી પ્રવૃત્તિ કરાયે છે બ્રહ્મ નહિ સ્વભાવ એટલે માયા અવિદ્યા ઈત્યાદિ
નામે વ્યવહારાતી પ્રકૃતિ તેજ એ બધાની કર્તા છે બ્રહ્મા તેનો ગ્રાધણ
નથી, એમ સમજી જ્ઞાનીની દશાને યજુ યથાચ સમજવી, ને સંન્યાસનું તત્ત્વ
મદલ્ય કરવું, વિશુ એટલે સર્વમય એવું બ્રહ્મ તે કાંઈના પાપ કે મુદ્ધત એ-
ટલે પુણ્ય લેતું આપતું નથી, તેને દયા કે પ્રસાદ કે લીલા માછ નથી, પણ જે
જે વાર્તા એવી રીતે દરપાય છે, પ્રખ્યાતાપ્રમેય પ્રમાણ, કર્તા કર્મ કરણ, ભોક્તા
ભોગ્ય ભોગ એમ નવપ્રકારે સસારપ્રપચ અનતયુજુ જણાય કે તે જ્ઞાન અજ્ઞા-
નની આવરણ અને નિલેપ રાતિનો પ્રભાવ છે જાનું એમ જે જાનમરણ
શીઝ છે તે અમોલ્ય ભૂતમાન તે અજ્ઞાનની આવરણ શકિંયો પોતાનો બ્રહ્મ
ભાવ તિમહિત પામવાને લીધે, મોદ પામે કે ને અદ્રિય બ્રહ્મા કિંહી આ
કોપી નિર્યા જ્ઞાનમા ડુગાય કે તારે બ્રહ્મ મમજ્જનો એકજ ગ્ગે છે ને
તે એજ કે જેઓ જાનથી દરી એ અજ્ઞાનને દહો તે જ બ્રહ્મસ્થના મયજન્ય
આત્મા એજ બ્રહ્મ છે માટે આત્મજ્ઞાનથી જેમનું અજ્ઞાન દૂર થાય તેમને તે

જ્ઞાન સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે ઉદય વ્યાપ્તે, અર્થાત્ સૂર્ય જેમ સ્વતઃજ તિમિરને હણે છે, તેમ તે જ્ઞાન સ્વતઃજ અજ્ઞાનના વિલાસને નાશ પમાડે. તે જ્ઞાન કેવું છે? તત્પર છે એટલે તત્ જે પરમાત્મા અહા તે રૂપ છે, તેજ છે. અહાને જ્ઞાન એકજ છે, માટે અશેષ અજ્ઞાનભંગ એજ મોક્ષ, કેમકે અહા તો સર્વે છેજ, છતાં અજ્ઞાનને દૂષીધે અનુભવી શક્તાં નથી. આ સ્થલે “અજ્ઞાનથી જ્ઞાન આવૃત છે” એમ કહી અજ્ઞાનને આવરણ કરવાના સામર્થ્યવાળું કહ્યું છે, તથા તેનો જ્ઞાનથી નાશ કહ્યો છે, તેમાં સ્પષ્ટ એવું તાત્પર્ય છે કે અજ્ઞાન તે જ્ઞાનનો અભાવ નથી પણ કોઈ અનિર્વચનીય, છતાં “હું અજ્ઞ છું” એવી પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિસિદ્ધ, કોઈ ભાવરૂપ છે. કોઈ વસ્તુના અભાવથી કોઈ વસ્તુ આવૃત થઈ શકતી નથી એ પ્રસિદ્ધજ છે, તેમ પોતાના અભાવનો પોતે નાશ કરે તો પોતાનાજ નાશ જેવું થવા જાય એમ સ્વીકારવું પણ સમુક્તિક છે, એટલે આ સ્થલે કહેલી યોગનાજ અજ્ઞાનના ભાવપણામાટે સર્વથા ધૃષ્ટ છે, ને એ ભગદ્વયન વિતંકનાદીઓનાં મુખ બંધ કરવા તેથી સમર્થ છે. વળી “જેઓતું” એમ બહુવચન વાપરવામાં પણ એજ તાત્પર્ય છે કે એકજથૂના જ્ઞાનથી સર્વને જ્ઞાન થઈ મોક્ષ થતો નથી, જેને જેને જ્ઞાન થાય તેનો તેનો મોક્ષ થાય છે, ને એટલામાટે યોગોદેવાના પ્રવૃદ્ધવૃત્ત ઈલાદિ મુલ્યને આ સ્થલે આક્ષેપ કર્યો છે. એવા યોગી જે અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર પોર્ણ્ય છે તેમનું સ્વરૂપ બતાવે છે કે તે કેવલ અહાજ છે. ૧૮મા સ્લોકમા તત્ એવું પદ જ્યાં જ્યાં આવે છે ત્યાં ત્યાં તેનો અર્થ અહા છે, ને મહાવાક્યગત તત્ત્વમાંથી અનુકર્યો છે. શુદ્ધિ એટલે અંતઃકરણવૃત્તિ તે તન્મય અર્થાત્ અવર્ણ્ય અહા થઈ છે, એટલે જેઓ, નિર્બાજ સમાધિમાંજ સર્વદા છે. અહીં શુદ્ધિ, બોધ, બોધધામનાર એમ બેદ શંકા કોઈ કરે તો તે નિવારવા ઉમેરે છે કે તેવા જ્ઞાની વળી તદ્દાત્મા છે અર્થાત્ અહાજ છે, બેદનો ગધ પણ તેમના પરત્વે સંભવતો નથી. સારે કર્મમાં તો ક્ષયિત્ પ્રવર્તે છે, તો વિશ્લેષથી વ્યથ વ્યથ દેહાધ્યાસ ધરતા હોય, એ શંકા નિવારવા ઉમેરે છે કે તન્નિષ્ઠ એટલે સદા અહામાંજ હોય છે, કશું અહાતિરિક્ત દેખતાજ નથી, તો અધ્યાસ ક્યાં રહ્યો? તેમનાં કર્મ માત્ર અહાપણુ છે એટલે તે સંપૂર્ણ તન્નિષ્ઠ છે. છેવટ એમ પોર્ણ્ય થાય કે અહાભાવ પ્રાપ્તિમાત્ર પણ દુષ્તાનિસંધિ હશે, તે નિવારવા તેવા યોગીને તત્પરાવણુ કહે છે, અર્થાત્ અહા એજ પરમ શરણુ છે જેનું એવા બતાવે છે. તેમને ત્રિપુટી માત્ર અહા છે એમ પરમ અબેદ સર્વથા પ્રતિપાદન કર્યો છે. તદ્દશુદ્ધિ એ પદથી સાક્ષાત્કાર, તદ્દાત્મા એ પદથી વિરોધિ પ્રત્યક્ષના નિરોધરૂપ પરમ નિદિધ્યાસન, તન્નિષ્ઠ એ પદથી

સર્વ સંન્યાસરૂપ વેદાન્તવિચારમહિમા, તત્પરાયણ એ પદથી પરમ વૈરાગ્ય,
 એમ ઉત્તરોત્તર કાર્યકારણભાવ પણ સૂક્ષ્મ રીતે બોધ્યો છે. આવા સર્વરીતે
 સંપન્ન જે તેથી જ્ઞાનપદે નિર્મૂલ નામ નિર્મૂલ કરેલું છે કલ્મષઅર્થાત્ પુણ્યપા-
 પાત્મક કર્મ જોમણે તેવા અપુનરાવૃત્તિ એટલે પુનઃ સંસાર દુઃખમાં આવૃત્તિ
 નામ આવવું થાય તેથી સર્વદા છૂટાછે—પરંતુ મોક્ષના ભોગી છે, જીવનમુક્ત
 છે. પ્રારબ્ધકાય દેહપાત થતાં તેઓ સર્વદા મુક્તજ છે, છતાં દેહપાત પૂર્વ
 પણ તે જીવનમુક્ત થયા છે. (અપૂર્ણ.)

સદ્વૃત્તિ.

—૦૦—

જોગ જ્ઞાનગીમાં શૈશ્યની પૂર્ણ જરૂર, લોકલાજની સામા યજ્ઞ સત્ય-
 પરાયણ થવામાટે છે, તેમ જાહેરમાં પણ તેની ઓછી જરૂર નથી. લોક
 પ્રિય થવાની આકાંક્ષા સર્વને હોય છે, પણ કેટલાંકને તો તે એવી હોય છે કે
 તેઓ કોઈ એક ધોરણે આજ્ઞતાં નથી ને જોમને વા વાતો હોય તેમનાં વળી
 જજ્ઞ લોકોનાં મન રીજી વાહવા કહેવરાવવામાં રાજી હોય છે. એ તો પ્રસિદ્ધ
 વાત છે કે ધણી લોકો અમુક વાતને ઇચ્છતા હોય કે વખાણતા હોય માટે
 તે ખરી વાત હોય એવો નિયમ નથી. ખાતર પ્રસંગમાં જાહેરમાં કામ-
 કરનારા પુરુષોને શૈશ્યની જરૂર પડે છે; કારણ કે જ્યાં લોકપ્રિયતાથી મૂળ જો-
 વાનો સંભવ છે ત્યાં સત્યપરાયણતાથી શૈશ્ય દર્શાવનારા કોઈ વિરક્તા હોય છે.
 પણ જોમ ન કરવાથી બહુ હાનિ થાય છે. પોતાને યાય તે તો જુદી, પણ તે
 સિવાય જે અગણિત લોક પોતાના વિચારે દોરાતા હોય તેમને ખોટી આશાઓ
 ને ખોટાં મનમાં ચડાવવાથી તેઓ પ્રાપ્તિમાલ યજ્ઞ જાય છે. માન તથા આ-
 જરની નીશાની લોકપ્રિયતા નથી પણ સત્યપ્રિયતા છે. નિન્દન્તુનોત્તિનિપુ-
 ણાદિકાસ્તુવન્તુ એ નીતિ સત્પુરુષોની છે. ગણા કમરા યજ્ઞ કરનાર નિદા
 કે સ્તવો, ગણે તેમ યાઓ પણ સત્પુરુષો ન્યાયમાર્ગથી ચલતા નથી. ખરૂં
 માન માનની આસા રાખનારને શ્રામ થતુંજ નથી. કર્તવ્ય કરવામાં સર્વદા
 શૈશ્ય રાખી આજ્ઞા જતાં માન પોતાની જેજે યાજ્ઞ આવે છે એ ખરૂં માન
 ને ખરી લોકપ્રિયતા છે. એક પ્રખ્યાત વિદ્વાને પોતાની પુત્રીને કહ્યું કે
 એહેન દું હવણુંગો બહુ લોકપ્રિય થતો જઈ છું, તો મને લાય રહે છે કે દું,
 યોગાન્વખતમાં કાંઈ કામનો નહિ રહે. આ વાતમાં સમાપ્ત રહેતું બહુ
 હવણુંગી છે. જે માણસ સર્વને મોકે વખણાઈ રહ્યાં છે તે ધણું કરીને પું-

શામદથી ઠગાય છે, ને તેથી તેની જ્ઞાતિ, એક ધોરણ ન ઉપર રહેતા ચલચલિય થઈ જાય છે. આથી લોકપ્રિયતાના બાવજોઈ ભરવા આમ તેમ ભમવા માડે છે, ને છેવટ તુડી પડે છે. ખુશામદ એ એવું ખરાબ વ્યસન છે કે તેથી તેને ભોગવનાર તથા ભોગવાવનાર બંને પાપમાન થાય છે એમા બન્ને જણા, કેવલ જુદા હોય છે, એક એવા શબ્દો વાપરે છે કે જે કેવલ જુદા હોવા ઉપરાંત જેની કીમત એ શબ્દ કરતા વિશેષ નથી, સામો તેને એવા વચન આપે છે કે જે કેવલ પોતા હોવા ઉપરાંત એક બીજા માત્ર કરતા વિશેષ હીસાબના નથી પણ ખરી પ્રીતિ, ખરી આશર ખરી ખુશામદ, તમારા પોતાના અત કરણ પાસેથી જ પામો, પગ્મ સૌરથી અત કરણની સૂર્યના પ્રભાસેજ આચરણ રાખો, તો લોકપ્રિયતા, માન, આજ્ઞ, બધું એની મેળે આવશે. “લોક” એ એક મિથ્યા છતાં પરચી કલ્પનામાત્રનું નામ છે એમા સલ કે રિયર કંઈ નથી આજ એક વાત કાન જોઈ, વળી ત્રીજી, એમ લોકમા અનેક રંગ જણાશે પણ અવિચલ નિશ્ચય પૂર્વક સત્પરાયણ સૌધનાળાનું વર્તન એ રમથી ન છડાતા સર્વદા શુદ્ધ અને તેજિત રહી પરિપૂર્ણ નકારી, બધાના નયન પોતા તરફ ખેંચે પ્રભાસી હરિશ્વરને કઠિયારો થઈ બાર ઉપાડતો જોઈ સ્ત્રી વેચી, નાખતો દેખી છેન્ટ સ્મશાનમાં કાગીયા ભેગા કરતો નિહાળી કીયા ‘લોક’ ને એમ નહિ થયું હોય કે આ ગાડો “સલ” મા બેવકુફ મૂની ગયો છે શ માટે જરાક શુદ્ધ બોલતો નથી કે આ પીડા પતે ? પણ એ મહાત્માનું મહાત્મ્ય તેની દૃઢ વૃત્તિમા અને ‘લોક’ ની પણ નિરુદ્ધ વર્તવામાન પ્રકાશી રહ્યું છે, જેથી તેનું નામ અમર છે સત્પરાયણ સૌધનાળાને લોકો ગાડા ગણે છે, પણ ગાડાપણ એ ‘વણીના’ ઉદાપણની નીશાની હોય છે એકજ સ્ત્રીને ચાલ્યા જનારા હાનર બકરામાથી જુદો પડી પોતાનો જુદો માર્ગ સાધનાર સિદ્ધ સર્વને જોળવાને સમર્થ હોય છે. મનોનિગ્રહયુક્ત દૃઢવૃત્તિવાળા માણસ હમેશા લોકને મા ગાડાજ જણાયા છે, પણ એની ગાડાઈજ આ વિશ્વના તત્ત્વવેદા, શોધક, કવિ, પડિત, સર્વના ખિમીરનું તત્ત્વ છે વિશ્વનું બૂલણ છે

ઉગ્ર મનોમન એ સ્વતંત્રતા અને જ્વાલયને સર્વદા સાગત્યનું છે માણસમા પોતે જેવો હોય તેવો થઈ રહેવાની પાકી હીમત જોઈએ, ને તે હોવા માટે ઉગ્ર મનોમનની અપેક્ષા છે તેણે પોતાનાજ વિચારે ચાલવું, પોતાનાજ મનથી જેનું પોતાનોજ માર્ગ કરવો એવા પરાક્રમી પુરુષો પડિતરાજ જગન્નાથની વાણીને અક્ષરશ અનુસરે છે કિસેવ્યતે સુમનસાં મનસાં પિંગાવ. કસ્તૂરિ કાનનનશક્તિમૃતામૃગેણ કસ્તૂરીપેદા કરનાર મૃગ પુષ્પના વાસને સ્વમે પણ

કેમ સેવે ? કહ્યું છે કે જે અભિગ્રામ બાંધી શકતો નથી તે બાપસો છે, જે બાંધવાની તરફી લેતો નથી તે આગસુ છે, જેને બાંધવાની શક્તિ નથી તે મૂર્ખ છે. પણ ખરા શૈર્ષવાળા આ ત્રણેમાંના એકે નથી, તેઓ સર્વદા પોતાનાજ નિશ્ચયથી નિરાંત નીડર, ચાલ્યા જાય છે. સત્યપરાયણતામાંથી તેઓ કદાપિ ડગતા નથી. તેમનો તો એકજ નિયમ હોય છે કે મ્મ કર્મ વાણી ત્રણુને સર્વદા એકજ રસ્તે ચલાવવાં, જુદે જુદે નહિ, પણ જે થવાનું હોય તે ભલે થાય. ઇર્ષ્યાના ઈનિદાસમાં પોતાનું નામ કીર્તિના મુત્યુક્તિથી કેતરી ગયેયો પ્રખ્યાત જોતખીમ પાર્લેમનમાં બોલ્યો હતો, ને તે પણ એવું બોલ્યો હતો કે જે બોલવાથી તેનું મસ્તક જાય, તે વખત કાંઈએ તેને વાંધો તોપણ તેણે કહ્યું કે “ સત્ય બોલતાં ગુને દાનિ થાય તો ભલે, પણ મારા બોલવાથી સત્યને દાનિ થાય તેમ તો નહિ બને. ”

શૈર્ષવાળાં માણસને કાંઈ મહાપ્રજ્ઞા બુદ્ધિની જરૂર હોતી નથી. શૈર્ષ યુક્ત ઉત્સાહ અને સામાન્ય અકલથી આ વિશ્વમાં જે મહાકાર્યો થયાં છે તેવાં મહાબુદ્ધિશાલી પણ શૈર્ષોત્સાહહીન પુરોગામી થયાં નથી. ઉત્સાહ એજ કાંઈ માનમાં વિજય પમાડનારું રહસ્ય છે. સદ્વર્તિને સુમાર્ગે દોરનાર ઉત્સાહ છે. એજ દારણથી સામાન્ય લોકોએ શૈર્ષ અને ઉત્સાહથી મહાપરાક્રમ સાધ્યાં છે એમા માણસોમાં આપણે બુદ્ધ, કાષ્ઠરથ, મહામદ, હમુધર, હલ્લાદિનાં નામ ગણીએ તો ચાલે.

શૈર્ષ એટલે, માનસિક દૃઢતા એમ તો સિદ્ધ છે, ત્યારે એવું સમજવાનું દારણ નથી કે તેવી દૃઢતાથી મન કઠોર થઈ જઈ કામળતાવાળું રહેતું નથી. ખરાં શૈર્ષયુક્ત સ્ત્રીપુરુષો અતિ ક્રોધાલ અને મૃદુ પ્રેમવાળાં જણાયેલાં છે. શૈર્ષનો આવિર્ભાવ માર્ગ પોતાના નિશ્ચયને વળગી રહી તેમ માલવામાં છે, ભારે દયા કે પ્રેમ એ પણ અમુક મનોવૃત્તિ છે, તેમાં પણ શૈર્ષ મજવાથી અતિ ઉન્નત પરાક્રમનો ઉદ્ભવ થાય છે. જે સતીઓનાં નામથી આપણે દેશ યુનિત છે, જે જે ઉદાર પરાક્રમથી આપણે ઇતિહાસ દીધે છે, તે બધાં પ્રેમને શૈર્ષથી પરાક્રમએ લેઈ ગયાનાં જ રૂપાંતર છે. એક શારીરચરવાળાજ ન્યારે અનેક ગળી જ્યાં ને પ્રીતિ દર્શાવવા સમર્થ થાય છે, તો માનસિક શૈર્ષવાળા થાય એમા આશ્ચર્ય ક્યાં છે ? સમજાવતું એટલું છે કે શૈર્ષ તે કઠોરતામાં વસતું નથી, પણ કામલ રીતની નિશ્ચયપરાયણતામાં વસે છે. નિશ્ચયપરાયણ હોતું એટલે કઠોર કે દહીલા થતું એવો આશય નથી, પણ મન વાપી ને કર્મની એકતા રાખી પોતાને નિશ્ચયે ચાલતું, ને તેમાં કાંઈને કઠોરતા ન દર્શાવવી એજ તાત્પર્ય છે. આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસને મૂકી આ

ચાંચીન ઇતિહાસનેજ જોશો તો અનેક રજપૂત ચોદાઓના જેવા સસપરાયણ, શૌર્યવાન, પરાક્રમી, છતાં સ્ત્રી પ્રતિ પ્રેમમય, દુઃખીપ્રતિ દયામય, ધાર્મિકપ્રતિ સદાયમય, અને અધર્મિપ્રતિ દંડમય, આખી પૃથ્વીની તવારીખમાંથી મળવા દુર્લભજ. એક શૌર્યપરાયણ અંગરેજ ઉમરાવની દયાલુતાનો ભવ્ય નમુનો એમ નેંધવામાં આવ્યો છે કે તે રસ્તે જતો હતો તેવામાં તેણે એક કાચનો પ્યાસો ભાગી જવાથી રોતી બાકાને દીડી. બાલા એમ રોતી 'હતી. કે તેની માતા તેને એ પ્યાસા માટે મારશે; ને તેમ રોતાં તેણે એકદમ આ ઉમરાવ તરફ જોઈ 'તમે આ પ્યાસો સાચો કરી આપો' એમ નિર્દોષલાવે કહ્યું. ઉમરાવે કહ્યું કે એને સાચો કરવાનું તો મારાથી બને તેમ નથી, પણ એવો બીજો લાવવાનું દ્રવ્ય હું તને આપું. એમ બોલતાં ખીસામાં હાથ નાખ્યો તો દ્રવ્ય હતું નહિ, પણ તેણે તે બાકાને કહ્યું કે તારી માતાને આ વૃત્તાંત કહી બતાવજો ને હું તને આજ વખતે આવતી કાલે આ રથે મળીશ, તે વખતે દ્રવ્ય લેજો. ઉમરાવ ચાલ્યો ગયો, ને બીજે દિવસે જ વખત પેલી બાકાને મળવાનું હતું તે વખતનું, એક પોતાથી ચઢીયાતા ઉમરાવને ઘેર જમવાનું તેને નોતરે આવ્યું. તેણે વિચાર કરી, "મારે બીજે ઠેકાણે અગત્યનું કામ છે" એટલા જવાબ સાચે નમ્રતાથી નાપાડી, અને પેલી બાકાને બરાબર વખતે મળીનેનું દીક્ષ રાશી કર્યું. ભૂલ્ય શૌર્ય યુક્ત આવી દયાલુતા કેટલા ઉમરાવ અધ પડેલામાં દીક્ષામાં આવે છે ? (અપૂર્ણ.)

ગુલાબસિંહ.

(સંખંધ પાત્રે ૧૯૭ થી.)

" નિર્દોષ બાલા ! " એણે સપ્રેમ વચને કહ્યું " તું એમ ધારે છે કે હું તારી પાસેથી એવો એક ભોગ માગીશ—કે જે ભોગ સ્ત્રીનું મહોલામાં મહોલું ને છેલામાં છેલું ભૂપણ છે ? મારી અર્ધાગના તરીકે હું તારો પ્રેમ યાચું છું; જે વચન અને જે બાધાથી એ પ્રેમ પવિત્ર યાગ તેથી હું તને યાચું છું. અરેરે! જે મળે તને પ્રેમની વાત કરી છે તેમણે તને જુદો પ્રેમ સમજાવ્યો છે, નહિતો તું પ્રેમની સાથે જે પ્રેમનો ધર્મ છે તેમણે કેમ સમજાવી ન હોય ! જે ખરો પ્રેમ સમજે છે તે તો પ્રેમથી જે અમુલ્યરત્ન તેઓ પામે તેને નિહાળ અને નિર્ભય કરવા સુકેજ નહિ. રમ ! અત્યુપાત ન કર; જ્યાંસુધી તો અત્યુ મારો મુખથી સુકવી નાખવાનો મને હક્ક ન મળે ત્યાંસુધી તો નહિત. "

આ વચન નીકળતાની સાથેજ, એ કમ્પ વદન, પાછું ન ખેંચાતાં એની છાતી ઉપર ઢળ્યું; અને નીચા નમી એના અધરે અધરનું આલિંગન લીધું;—પ્રેમભાષી તુપી જતું એક દીર્ઘ સુંબન લીધું—અને ભણ—અવિત—દુનીયાં—અધું વિસરી જવાયુ. એકાએકજ શુભાષિંહ રમાને દૂર ખસેડી અળગો ઉભો.

“આ વાયુ ગદ્ગદ રુદન કરતો સમી જાય છે, તે સાંભળેછે! એનીજ પેઠે, તને રક્ષવાની, તને ઉગારવાની, તારા ભવિષ્યપી આકાશમાંનું તોફાન આગળથી સમજવાની, મારી શક્તિ યથા શીકર નહિ ત્વરા કર. પ્રેમે જેટલો જેટલો ભોગ પ્રેમની ખાતર આપ્યો છે તેની ખોટ પ્રેમજ પૂરી પાડો. ચાલ.”

રમા જરા પણ આચ્છાદ્ય નહિ. એણે ખુરખો ઓઢી લીધી, પોતાના વીખરાઈ ગયેલા વાળ ભેગા કર્યા; એક ક્ષણમાં તૈયાર થઈ ગયું—તેજ વખત મીચે ભારે ગડગડાટ મચ્યો.

“રામ—રામ—હુલ્લાગ્ય—રામ !” શુભ અને તીવ્ર વેદનાના ટુંકા સ્વરે શુભાષિંહ બારણા તૈરફ ધસતાં જોણ્યું. એણે બારણું ઉઘાડ્યું પણ હથીઆરખ ધ માણસોને ધક્કે ચઢી અંદર પાછો પર્યો. જુલમમારનાં માણસોથી ચોરડો ઉભરાઈ ગયો.

રમા તો ક્યારનીજે એ બહાદરીઆત્મા હીયમાં સપડાઈ ગઈ હતી. એની ચોંસથી શુભાષિંહનો કાન ચીરાઈ ગયો. એ દુદીમે આગળ પૂછ્યા અને રમાએ એની કારમી ચીસ ફોર્ક. પરભાષાના રાજદોમાં સાંભળી. હુઆ. એની તરવારો એના ગળા ઉપર પડતી એણે જોઈ. એનું લાન જતું રહ્યું. બ્યારે એ શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે, એના મોંમાં કુચો મારેલો હતો, ને એક ઉદ્ધાવણી દોડતી ગાડીમાં કોષક, મોહું માંધું બાંધી લીધેલા, પુરુષ જોડે તે બેડેલી હતી. એક ભયંકર મેહેલ આગળ માડી અટકી; દરવાજા ધીમેથી ઉઘડ્યા; લાંબી પગથીઆંની હાર દીવાના ઉગ્મસમું એની નજરે પથરાઈ રહેલી જણાઈ;—એ એલા ઉમરાવતા મેહેલમાં આવી.

પ્રકરણ ૧૪.

પેલી નવવૈવનાને એક પૂર્ણ ભંજકથી લખલખાટ કરી રહેલા આ રડમાં એકલી પુરી દેવામાં આવી. આ મહાસકટમાં પણ એના મનમાં જે વિચાર સુખ્ય હતો તે શુભાષિંહમટેનોજ હતો. એ અવતો હશે? શત્રુઓની તરવારોમાંથી વંચી ગયો હશે?—મારો અમુલ્ય હીરો. મારું અવિત, મારો પતિ,—મારો પ્રાણુ! વિચારોને તરંગે ચડી નિર્ણયપર આવવા

જેટલો વખત હતો નહિ એરુદ્ધ તરફ કોઈના પગલા આવતા સંભળાયા, પોતે ખચાઈ, પશુ ધૂનવા લાગી નહિ પૂર્વે અપરિચિત એની કોઈ એના કિક આવેશરૂપ હિંમત એના નેત્રમા ચમકના લાગી, અને એની આકૃતિને વિસ્તાર પમાડવા લાગી. મરતા કે જીવતા, પશુ ગુલાબસિ દનાજ ભજનગા તે લીન હતી પોતાની લાજ ભાવ્યવવામા હવે તો વળી સર્નિશિષ કારણુ પશુ હતુ. ખારણુ ઉડડયુ, અને ઉમરાવ અત્યંત ભભકાદાર પોશાખન તે, જમા એની સામે આવી ઉભો.

મનોહર પશુ અતિક્રૂર મૂર્તિ । ” દરડાકીમા તેણે કહ્યું “ પ્રીતિને લીધે જે બનાત્કાર કરેો પડે છ તેને તુ અધનાદ્યુક્ત નહિજ ગણે ” ગામ બોનતા તેણે એનો હાથ પોતા ॥ હાથમા લેવાનો યત્ન કર્યો જેની રમા એને ચુકાવી પાછી દહી ગઈ તેવો તે બોલ્યો “ રાજરા વિચાર તુ હવે એના એક માણસ ॥ હાથમા છે કે જેણે તારા કરતા આછી પ્રીતિકર વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામા પશુ કદી પરાજય સ્વીકાર્યો નથી તારો પ્રિયતમ, જીવસાટે વચ્ચે પડે તોપણ, તારી પાસે નથી તુ મારાજ કુળજમા છે, મારીજ છે, પશુ તારો નાથ થવા કરતા મને તારો દાસ થવા દે ”

“ રાજકુમાર ” રમાએ કહિન મળીરતાથી કહ્યું “ તમારો ગર્વ મિથ્યા છે તમારો વ્યર્જન । હું તમારા કુળજમા નથી હું તમારી સામે ખાત ભરવા હમ્મજી નથી, પશુ મને તમ રોડર નથી ‘ મને અતરૂથીજ અનૈકિક નિશ્ચયનો વિશ્વાસ રુદ્રે છે ’ રમાએ લદનનેવ ગાભીયથી ઉમેર્યું— ‘ ને તેવી રુદ્રણામા ધણીનાર સત્યજ્ઞાનને અને અતિત બલગો પ્રભાવ પ્રતીત થાય છે—કે આ ઠોકણે પશુ હું નિર્ભય છું, અને તમે તમારા પોતા ઉપર તેમ તમારા કુટુબ અને ઘરઉપર મદા ભય વહેર્યું છે ”

પોતે કદીપણ અટકગેવા નહિ તેવા નિશ્ચય અને દૃઢત્વ તથા ધૈર્ય જોઈ આ ઉમરાવ તો આશ્ચર્યજ પામી ગયો પશુ એ એવો માણસ ન હતો કે જે પોતે ધારેના કૃત્યથી સહજમા હી જન્ય કે રૂરી ને પાછો ફરે, અને, તેની, રમાની પાસે જઈ, ખરા કે જોડા, પશુ ઘણા ગ્રેમજાવથી એ ઉપર આપવાનું કરતો હતો એવામા ખારણુને કોઈએ ઠોકવા માડયુ ખારણુ ઉપર હડસેના ચાલુ રહ્યા તેથી, આના ખબરનેમાટે ઘણે ચીડવાઈ જઈને પશુ ખારણુ ઉવાડી, અગીર એકદમ પૂછના લાગ્યો કે આવારે મારા રમમા ભગ કરનાની બી મારો હુકમ તોડનાની હિંમત કાણે કરી છે ? આ કહોને મુખ્ય ખનાસ શીકે નહને અને ઘર ઘરતે પગે ધીમેથી ગણુ ગણ્યો “ મહારાજ, કામા કમે, પશુ નીચે કોઈક આવ્યું છે તે આપને મળવાનો

બહુજ આગ્રહ કરે છે, અને એના મોંમાંથી કેટલાક સુકન નીકળ્યા તેને લીધે મને આપનો હુકમ તોડવાનું પણ વધારે એમ લાગ્યું.”

“કોઈક!—ને તે અત્યારે!—શું કામ લાગ્યો હતો? એને ખેસવાજ શામટે લીધો?”

“એ માણસ છાતી ઠોકરીને કહે છે કે આપની જાંઘી ધણા જો ખમખં છે—ને તે પણ દૂર નહિ. એનો વિશેષ ખુલાસો તો તે આપનાવિના ખીજને આગળ કરવાની નાપાક છે.”

આગીરનાં ભાંડાં ફરી ગયાં પણ એનું મોં શીકું પડી ગયું. એક હાલુ-ભર એ વિચારમાં પડી ગયો, “પણ તુરતજ ઓરડામાં પાછો પેસી રમા પાસે જઈ. બોલ્યો “સુંદરિ! ખાતરી પૂર્વક માનજે કે મારે મારો, અમલ તારા પર બળવવાની લેશપણુ છઠ્ઠો નથી. પ્રીતિની મદદ શક્તિનાજ બલનું તારાપર પ્રબલ થાય એવી મારી પૂર્ણુ છઠ્ઠા છે રગમૂમિ ઉપર કદાપિપણુ તેં કર્યું હોય તે કરતાં વિશેષ સ્વતંત્રાથી આ અતુરસીવચ્ચે તું સણી ધણ મહાલ, આજતો હવે રામ રામ. તને નિદ્રા મીડી આવો, અને તારાં સ્વપ્ન મારી આશાને અનુકૂલ થાઓ.” આટલું બોલીને જો આંતરે ગયો. તુરતજ રગાની પાસે અનેક દોઢાડી દાસીઓ ભેગી થઈ, જેને તેણે ધણી મહેનતે દૂર કરી. નિદ્રાને શરણુ થવાને બદલે એણે ઓરડાની ચારે બાજુ સૂક્ષ્મ રીતે તપાસી જોવામાં, તથા ગુલાબસિંહ જેનો વિચારજ તેને કેઈ અલૌકિક બલ પ્રેરતો હતો તેનું મેનન કરવામાં, બધી રાત્રી ગાળી.

પેલી તરફ આમીર તીરે ગયો, અને જો ઓરડામાં પેલા અનુપયા મા. યુસુને ખેસાડ્યા હતાં ત્યાં પહોંચ્યો. એ માણસે છેક માથાથી પગ સુધી એક ઝુલતો જામો ઝોલી લીધો હતો. એની આમૃતિજ કોઈ વિલક્ષણુ લખતા બરી હતી. એનું કપાલ ઊંચું તથા વિશાલ હતું, અને એનાં નેત્ર એવાં દારી નાખનારાં, છતાં રિયર હતાં કે રાજકુમાર, જેમ આપણા લૃદ્ધ્યમાંની ગુપ્તમાં ગુપ્ત પાપી વાત કાઢી કાઢી લેતું, હ્રેષ્ઠ તેનાથી પાછા હડીએ તેમ, અંખવાઈ ગ્યો.

પરોણાને ગાદી ઉપર ખેસવાનું સૂચવતાં તેણે ઉચ્ચાર કૈં “તમારે મારું શું કામ છે?”

“રાજકુમાર! જે વંશના પુરોષોએ દિવ્યઆત્મપ્રસાદને માતૃપી વાં-છનાના પુરકિકારમાં, અને તેનાં કાળાં કારરતાનનો વાંકા ચૂકા પણ એ-કાએ લખ્ય ગરૂંમાં, ખર્ચા ગામ કાઢ્યું છે તેના, પ્રતિનિધિ! પ્રતાપી મુરુદુલ કે જેના મહા પુરોષનાં નામમાંજ આખા ભરતખંડના ઇતિહાસની લખ્ય-

તાનો ઉદ્ભવ છે, તેના આત્મજ્ઞ અધિકારથી ઘેરાતા આકાશમાંના છેલ્લા તારાનાં દર્શનમાટે હું આવ્યો છું. કાલે આ વળતે તો તેનું દેશકાલમાં સ્થાન પણ દર્શો નહિ. રે. જીવ ! તારું આશુ રૂપ જ બદલાય નહિ તો તારા દિવસ બરાબર ચૂક્યા છે."

"આ લવણીની શી ગતિજન છે?" રાજકુમારે પ્રસન્ન આશ્ચર્યથી અને ગુમસ્તકથી કહ્યું "તું મને મારા ઘરમાંજ ડરાવવા આવ્યો છે? કે મને કોઈ ભયની સૂચના કરવા આવ્યો છે? તું કોઈ રખડતો ઢોંગધતુરાવાળો છે, કે કોઈ અજ્ઞાણો મિત્ર છે? બોલ, અને સ્પષ્ટ સમજાવ. મારે માથે શું ભય છે?"

"ગુલાબસિંહ અને તારા પૂર્વજોની તરવાર" પેલા અજ્ઞાણ માણસે ઉત્તર આપ્યું.

"આ, હા!" રાજકુમારે મસ્કરીમાં હસતાં કહ્યું "પ્રથમથીજ મેં તને ચેડા તો જાણખ્યો હતો. ત્યારે તો તું પેલા ઘણા કુશલ, પણ હાલમાં તો કોડીની અકલના, ધૂતારાનો દોસ્ત કે દાસ જણાય છે. હું ધારું છું કે તું એમ પણ રહેશે કે જે પકડી આવેલા એક કેદીને હું હમણા છોડી દઉં તો બધું ભય દૂર થઈ જાય, અને બરાબર ઈચ્છી ધડી ખાલી થઈ જાય!!

"તારે કાલે તેમ તર્ક કર, કુરુકુમાર ! મારે ને ગુલાબસિંહને સંબંધ છે તે હું ક્યુન કરું છું. તું પણ એનું સામર્થ્ય અતુલવશે, પણ તે તારા નાશ કરશે ત્યાં સુધી હું તેને નહિ પીછાળું" હું તને જવાબવા ઈચ્છું છું, તેથી એતાણુ છું. તારે જણવું છે કે હું શામાટે આગ દર્શું છું? તો સાંભળ. તારા પ્રપિતા વિશે કાંઈ અત્યંત કારિક વાતો ચાલતી તે સાંભળી દર્શોજ; તેમ માનવી શક્તિની પેલીપારનું જ્ઞાન પામવાની તેની અતુલ તીવ્ર નિગ્રાસા. પણ તારી જાણમાં દર્શોજ. એની સાથે દિગ્ગલયમાંથી એક વિલક્ષણ કુચ્છ એના ગુરુ તથા મિત્ર તરિકે આવ્યો હતો, કે જેનેમાટે રાજા દળ સર્વ નાના પ્રકારની વાતો કરતાં. તે પણ સ્મરણ કર. તને યાદ દર્શો કે એ પ્રથમ તો કંબાળ અને બેઆખર હાલતમાં કેટલુંજાણે ક્યાં ગુમ થઈ ગયો હતો, ને પછી આ દિગ્ગલયના પુરુષને સાથે લઈ દીવ્દી આવ્યો હતો. એ દિવસથી એની ચલતી થઈ. જગીર ઉપર જગીર એના હાથમાં આવતી ગઈ, ને જે એણે રીસિ પ્રમાણે રસ્તો લીધો હોત તો આજ આવાવર્તની ગાદી ઉપર એનોજ પંડા રાજતો હોત, એવી એની સ્થિતિ થઈ. અનેક વર્ષ વીતી ગયા હતાં, એના મો ઉપર એક દરચલી સરખી પણ વળી ન હતી, તે જોઈ 'સર આશ્ચર્ય પામીતો. પણ જે માર્ગ એણે લીધો હતો તેથી એની વાસનાઓ, જે કેવલ વૈષ્ણિક હતી, તે પ્રતિકૂલ હતી. જે એ હતો તેથી જરા અન્યથા હોત તો

ચક્રવર્તીમાં ચક્રવર્તી કરતાં પણ એ મહાક્રિયા થાત—અત્રાદિ, અનંત, પરમ જ્ઞાનવાત્, સર્વશક્તિમાત્ સંઘનો એક થાત, મત્સ્યેન્દ્રનો મિત્ર થાત—મત્સ્યેન્દ્ર કે જેને તું આજે તારી સમક્ષ દેખે છે.”

સ્થિર અને અસ્થિર સિતે પેલો ઉમરાવ આ બંધુ સાંભળતો હતો, તે છેલ્લા શબ્દો સાંભળી ચમકી ઉઠ્યો અને બોલ્યો “હુમ્મા! તું મારા ભ્રાત્રાપણનો આટલો બધો લાલ લેવા હીંમત કરે છે? મારા દાદાના મરણને સાઠ વર્ષ થઈ ગયાં, જે એ જીવતા હોય તો આજે સવાસો વર્ષના હોય; ત્યારે તું, ટટાર અને કાળા લગર જેવા બાલવાળો છુટો એમ કહેવા હીંમત કરે છે કે તું એમનો સાથી હતો!! તને તારી વાત બરાબર લાગુવવામાં આવી નથી—તને માણસ હોય એમ લાગતું નથી કે સર્વે શિરોમણિ જ્ઞાન રશિ છતાં પણ એક હુમ્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા મારા પ્રપિતા જે વખતે તેમની મહા યોજનાઓ કલિત થવાની તૈયારી ઉપર હતી તેજ વખતે પયારીમાંજ મરણ પામેલા જણાવા હતા—અને મત્સ્યેન્દ્રજ એનો મારનાર હતો.”

“રામ, રામ!” પેલા અજાણ્યા માણસે બહુ ખેદથી કહ્યું “જે તારા પ્રપિતાએ મત્સ્યેન્દ્રનું કંઈ માન્યું હોત, જે તેણે છેલામાં, છેલ્લી અને બહુ ના-રાકારક કસોટીએ સંપૂર્ણ તૈયારીવિના, ચઢવામાં નિલબ ક્યો હોત, તો તારા પૂર્વજ આજે મારી સાથે એવા ખડકની ટોચે ઉભો હોત કે જે ખડકના પુગ મૃગ્યુરપી સમુદ્રનું જલ નિરંતર ધોવાં કરે છે પણ કદાપિ ટોચે પૂછેલી શકતું નથી. તારા પૂર્વજે મારી પ્રાર્થના ગણકારી નહિ, મારી આજ્ઞાની અવજા કરી, અર્જુન મિથ્યા—કે જે મુકુટ અને મહિની વાસના રાખનારથી વેગળીજ નામું છે—તેને ઝડપવા તલસી રહેલા જીવની ઉચ્ચ અંચલતાથી તેણે ઝપલાવ્યું—પૌત્રપુત્રીજ ઉચ્ચતાના તાપમાં પોતાનું મૃત્યુ આણ્યું.”

“એને એર દેહને મત્સ્યેન્દ્ર નાસી મપો હતો.”

“મત્સ્યેન્દ્ર નાહો ન હતો” પેલા માણસે પ્રેરતાથી કહ્યું “બધી દર નાઈ શકે તેમજ ન હતું. કારણ કે ભય એ એવી વસ્તુ છે કે જેને એણે ધણે દર મૂકેલી છે. એ ઉમરાવે અમરત્વ બક્ષનાર અક્ષીરનો ખાલો મારા ના કલા ઉપરાંત પણ પીવાનો નિઃશય ક્યો તેને પેદેજે દિવસે, મારું એ માનનાર નથી એમ સમજી, હું ચાલ્યો ગયો. પણ બસ, એ વાત હવે જવા દો. તારા પ્રપિતા ઉપર મને પ્રેમ હતો, તેથીજ એના કુટુંબના છેલા વંશજને હું બચાવવા ઇચ્છું. તું શુદ્ધાન્તસિંહના રસ્તામાં આડો ન આવીશ. તારી વિ-પયવાસનાને તારો આત્મા ન સંધ, સમય છે તેટલામાં પાછો ફર. તારા

ધાણ અને આવીવતં પડી બાગ્યું ત્યારથી મુઠ્ઠા નરીન રચા શરૂ થયેલી છે તેમાપણુ જ્યારથી મુસેપમાજડવાદ જન્મ પામ્યો ત્યારથી એ રચનાએ વિવક્ષણુ રૂપ ધારણુ કર્યું છે જ્યાસુધી એમ માનવામા આવે છે, કે માણુસના કર્મ તેને તે કર્માનુસાર ફલ, વૃદ્ધિના મોડાપણુ આપે છે, અર્થાત એક પુણ્યનુ કામ કરવામા કે એક સહકરમાત્રથી પણ પાપ આચરવામા ને ફલ હાનિ સમ્ભાવવા છે તે જોટલા ખીજને હોદ્દીને પ્રવેતે છે તેટલાજ તેથી દિવ્યણુ પોતાને પણ પગિણામે વગરે છે એમ સુદમ રીતે સમજાય છે, ત્યાસુધી હું અને માર તથા પારકુ અને પોતાનું એ જાનથી ને હઠપુદ્ધ સતતવિરાચારે છે તે બહુ અસી અટકે છે જાનીઓ પરત્વે તો નિર્દુન યાય છે હું અને તુ એનો બેદ પડનાતુ કારણુ રહેતુ નથી, પણુ રહે તોરે જોટલું “હું” ને સારું કે ખોટું, પછી તાદશક કે મનોમય તેટલુજ ને તેવીજ રીતે “તુ” ને પણુ સારું કે ખોટું એમ રૂપદ સમજાય છે, મગજાય છે નહિ, પણુ પ્રલક્ષ આનુભવાપ છે. એનુજ નામ આત્મજ્ઞાન, આત્મવત્ સર્વ એ પરપ્રેમ હવે આથી હવેની રીતે જ્યારે એમજ મનાય છે કે કર્મ એનો કાઈ અમુક નિમ્મ નથી ને જોટલી વાત “હું”ના જાણુવામા છત્રા ‘તુ’થી ગુપ્ત રાખી શકાય તેટલી કાઈ નડતી નથી, જ્યારે સદજજ બેદલાન વધે છે ને માન “હું” મપજ ખંધુ બાસે છે “હું” મપ તો પરપ્રેમગા પણુ બાસે છે, પણુ તે ને આ બાસવાની પ્રક્રિયામા કે છે આત્મભાવમા એમ જામે છે કે બધુ મારામા છે, આ નામભાવમા એમ બાસે છે કે બધા મારા છે, મારેમારે છે, મારા કમજર્મો હોવા જોઈએ, મુનેજ નમવા જોઈએ. આતુ યાય છે એટલે બેદલાન વધે છે, ને માણુસો અન્યોન્યને તોં શુ, પણુ પોતે પોતાનેએ હો છે એના સમયમાં સારી રીતે ધુપાપી સકાય તેવો દુરાચાર, સદાચાર રહેવાય છે, વિજ્યા પુર્વમ તેજગકમ કહેવાય છે, અર્થાત્ જન માનનોજ જય વર્તે છે, ને તેનેજ પ્રકાગતરે અનેકે રૂપે દેવાવવામા માણુસો પુરુષાર્થ સમજે છે

વાચનાર ! ચારેપાસ દિ કરી જો, શુ સમજાય છે ? બધાનનરિ ॥ ખીજે એ નવવચિવજ દેખારો ! પણુ જ્યા બનાવવિનાનો એટલે પ્રેમજ્ઞાનનો પ્રકાશ ચમકતો હું દેખે છે લા ત્રીગી જ્વિતે પરી યાય છે ? તને હસતુ આરે છે, એવા પ્રેમજ્ઞાવરાળાની ગાગ્રધ તને તુ તેનાથી વધારે ડભો છે એમ આ નદ પમાડે છે તુ તેનો માનસિક તિરસ્કાર કરે છે ! બનનો વિજ્યા દેખી તને ખુદી યાય છે, ને તુ તેને “સાચારા” કહી, તેનું પરાક્રમ સમજવાની તારી અતુરાધને પંણુ સાબાસી આપે છે ! આતુ તને યાય છે, પણુ તે ખોટું છે એવો તુ સહજ સંગી તકે છે છતા, તને પણુ યા તો એમજ છે. કારણુ શુ ?

અનાદિ કાવનો તને એવેજ સરકાર લાગ્યો છે તેથી એમ થાય છે, તને નહિ પણ બધાને એમ થાય છે, પણ તેમજાન હુ જમાનતુ મૂલ છે. જે અનાથ સ્ત્રીપુરુષોના ક્રોધવ લ્લદય “લોક” ની કૂર બનરીશીમા દળાઇ બન્ય છે, જે આપ્તાલટ્કના મોમાંથી જે ચી લીધેલા કાળીયા ઉપર “લોક” બુટ થાય છે, જે દુરાગાર સદાચારને નામે પ્રવર્તી મર્વન નિપમતા વિસ્તારે છે, જે એવા એવા અનેક નિર્ધન રગમા રમતા, હસતા, રડતા, મરતા, આપણા જ બંધુ-જાને જોઇ જે, રાગદ્વેષનું પૂર ઉલ્લસ છે, તે બંધુ જે વૃત્તિ આપણે કહી ગયા તેનું પરિણામ છે. આ સમય એવો છે કે હડહડતો ઝલિકાલ વ્યાખ્યા છે યુરોપની એવી દશા છે કે વસતિ વધી પડી છે, જમીન તો તોટલીને તોટલીજ છે, કયાકૌશલ્યાદિયો પણ હવે ઝાઝી પ્રાપ્તિ થતી નથી,—કરોડો અનાથ, અનાશ્રિત, નિરાધાર, લોકો હુ જમા રખડે છે, તેમને સુનાતું ખીછાતું નથી આવનાનો રોટરો નથી, ને રહેનાતું સ્થન નથી. ખીછ તમ્મ જુઓ તો કરોડાધિપતિઓ ॥ મેહેનામા એજ ગરીબોને હાથે ઉત્પન્ન કરેની દોષત ‘લખ-લૂટ નાચમગ્ગતઓમા યુગાય છે, મેજમઝમા ને દારણાજીઓમા વપરાય છે, એકાદ રોપીના હુ મતા ઉપર, કે એક આનદી એહેજાઉપર ફના થાય છે. ગરીબ લોકો આ જુલમ સડન કરી શકતા નથી હુ માણસ જાતેજ પાપી હોય છે નાના,અમે એમ માનતા અચકાઇશુ તેમની ગરબ, આરે કરડીગરજ, છોકગ હયા ને નજરેનજર બુધે ગરી જોતા જોઇ મેદા થયેલી ગરજ, તેમને સોરી, લૂ દગબજાજી જેનટ કમકમાટ છૂટે તવા બલિચાર, બધામા દોરે છે આની દર્શા યુરોપમા થઇ છે આપણે અહીં કેક આતુ નથી, પણ તેનું કૂરણુ જુલન છે આપણે યુરોપકરતા વધારે અમવડ એટલીજ છે કે આપણી રમીન સારી છે, પણ મુખ્ય માણસ તો એજ છે કે આપણા દરાની પૂરેપરપરાગતનીનિ પ્રેમભાન પૂપુ આત્મભાનનાળી છે તેથી, આપણે અર્ધો રોટલામા બેણુ પાચ-જણુના જેમ તેમ નિભાર કરીએ છીએ જાણી દરાની ગરીબાઈ તો એટલી બધી છે કે આખી દુનીયામા મર્ડેસ માણસા દેરા જોઇયો ગરીબ નથી, એ ગરીબાઈ કેક પાશ્વાત્ય અપીતિર્નુ ધોર કેક પકડતી નથી જેમા આપણા-ધર્મવિચારનેજ લખ માન છે. પાશ્વાલ નીનિનો સસર્ગ થયો છે, એવે જે પરિણામો આવે છે તે તો નજરેજ છે ને તેથી હજુ શુ યજે તે કહી શકાતુ નથી જેમ જેમ પાશ્વાત્ય રીતિ નિગેર પસરને તેમ તેમ આપણી દર્શા પણ નિપ-રીત થતી જેશે અમેરિન તરફ જોતા આપણી નજર કાર્ક કંરે તેડુ છે, જે કે આપણુ યુરોપી દુર્બંસનો નથી એમ તો નથીજ. જ્યારે જ્યારે દુનીયાની આવી રિયનિ થાય છે લારે લારે તેનો કાધરે કાઠ દડયો થયા વિના રહેતો

નથી ને તેવો ફડકો યુરોપમાં એકવાર ફેંચ રેવોલ્યુશન થવાથી આજથી બરાબર સો વર્ષ ઉપર થયો હતો. પણ પાછું જોઈએ તેમ થઈ રહ્યું છે. અમેરિકા એ તેવાજ વખતમાં એ ફડકો જે રીતે ફેંચે હતો તે રીતિને પકડી રાખી સ્વતંત્ર પ્રજાજન્ય સાચવ્યું છે, તેથી ત્યાં હજી કંઈ અતિશય સંકટની દશા આવી નથી.

• ત્યારે આવી દુઃખરૂપ નિરાશામય સ્થિતિનો નીકાત કોમ આવશે ? એના નીકાતમાટે જમીનને વધારે ફળદ્રુપ કરવાનો યોગ કરવો, કલા કુશલતા વધારવી, ન વપરાયેલી જમીનો પાપરવા માંડવી, એક દેશથી ખીજ દેશમાં વસવા જવું, નવા દેશગુજરા, ધર્માદિ દૃષ્ટિના યોગ્ય છે તે આપણે વાણીએ છીએ. પણ એ બધી યોજનાથી સંતોષકારક નીવેડો આવતો નથી એમ અસંખ્ય માણસો માને છે. તેનું કારણ એમ માને છે કે જ્યાં સુધી દેશમાં માણસો એક બીજાથી ભેદ રાખી અન્યોન્વનું દરણુ કરવામાંજ પૈસાદાર યર્થ સામાને ગરીબ કરે છે, ત્યાં સુધી કંઈશ ઓછો થવાતો નથી. ખીજી રીતે કહીએ તો જાનગી મીચકત એનું કંઈ હોયું નેહંએ નહિ, કેમકે જલ મજાથી પ્રાપ્ત કરેલી મીલકત તે રૂપાંતરે દાષ પામેથી કાંઈવારે પણ ખુશી લીધેલીજ છે, એમ યાવ તેમાં દેશને કંઈજ લાભ થતો નથી ઉલટું એક લાગના લોકો ગરીબ થઈ ખીજ તેમને દુઃખે મુખી થાય છે ! એક ખીસામંથરખીજને ખીસામં પૈસા મૂકીએ તો એક બરાબ ને ખીજું ખાકી થાય, પણ તેથી પૈસાની રકમમાં કંઈ ફરકાર થતો નથી. આવો જે અન્યાય પ્રવર્તે છે તે ટાળવામાટે જાનગી મિલકત એની વાતજ કાઢી નાખવી જોઈએ, ને જેટલા સમિતવાદ હોય તેટલા લોકોએ પોતાની અનુકૂલ હોય તે મહેનત કરી ઉપાર્જન કરવું જોઈએ. એ ઉપાર્જન માન્ય ખીજીજમાં રહે ને તેમાંથી જેનેજેનું યોગ્ય હોય તેનું પોષણ થાય. આ લખત આવી અવસ્થામાટે પરજીવા વગેરેના નિયમોમાં પણ ધણા જરૂરના ફેરફારો કરવાની જરૂર પડે, જે પણ અમૂક પ્રકારે મોઠવવામાં આવે છે. અવસ્થામાં કોઈ રાજ્ય કે કોઈ રંક, દોષ અખીર કે કોઈ આકર, એવું હોવાનું નહિ, સર્વે સમાનજાને તેમજ અસંકલ્પ શોકોજ માત્ર દૂર રહેવાને પાત્ર આ રીતિ બધા દેશોમાં પ્રવર્તવાથી એવા હેતુથી સર્વ સમાનજાત વિસ્તારવાને જે જે મંડળ પાશ્વર્ય દેશોમાં ઉભા થયાં છે તે બધાં સોશિયલિસ્ટ અથવા લેવેલર્સ રહેવાય છે. એજ હેતુએજો લક્ષમાં રાખી તેમને જુદે જુદે ગામે અમલ કરવાનું આદરી બેમનાસની કિલ્લા મધ્યમ રનિટ પકિતઓ પણ પડેલી છે. ધણાક જગત-રૂપીજ એના નિયમોનો અમલ કરવા મંડી પડી એમ માને છે કે જેથી રિયલિ

હાલ છે તેવી સ્થિતિમાં એ ફેરફારે ચનારા નથી, માટે એકવાર તો ગંધાનો નાશ કરી પછી બધું ચિયર કરવું. આ હેતુથી નાશ કરનારા ધણાક “મિદિલીસ્ટ,” “ફેનીઅન” “ડીનેમુદટાઈસ” ઇત્યાદિને નામે ઓળખાય છે, ને તેઓ બહુ ધાતકી અને અધમ જુલમ ગુન્જરતા સંભળાય છે. આતું સૌથીઆલિખ્તમ અથવા સમાનભાવના સિદ્ધાંતોનું રૂપ છે.

એના ગુણદોષ તપાસવાનું કામ હાલ બાબુએ રાખતાં એટલું તો તદ્દ-
હેતુજ નોંધએ કે વિચારવાનું આ બધી બાબતથી કેવા દેવા તર્ક થશે? તેને શું એમ નહિ લાગે કે આરંભની નીતિ જેથી કેવલ આત્મસાવ વિસ્તરતો તેજ બહુ અપરકર હતી—એ નીતિને જેમ જેમ આપણે તજતાં જઈશું તેમ તેમ ધણાં ભપકૂર દુઃખોમાં હુખતા જઈશું એમ પણ હવે સ્પષ્ટ સમજવામાં કાંઈ બાધ છે? ને વળી ત્યારે આપણે સૌથીઆલિખ્તમમાં જે નુકસાન છે તે તે તરફ વિચાર કરીશું ત્યારે આપણી આરંભનીતિ કેટલી પ્રિયકર માનીશું? પણ હાલ તો વાચકના મુવિચારને આ વાત સોંપી અત્રેજ અટકવું આ-
વરવક છે.

લોકવાયકા.

માવકવાક શિયાલરાવે ડેકન મેન્જફેસ્ટેશન સોસાયટીના રૂંદમાં રૂ ૧૦૦૦) આપ્યા છે.

“ બ્રિન્સ આફ મેસીની મેટી હીકરીના લગ્ન દાણે ૧૦ લાખ રૂપીઆ માર્કેટા મુદ્દાની આબ્યા મોટાનું સંપત્તિ” માર્કેટ.

જળદામમાં એક બાઈને ડોકરો આવ્યો તેના શરીરપર બીજકુળ વાળ નથી, માથાપર નહીં કેસ છે, ત્યાં તેની આંખો મોટી છે. સુવિદની વિચિરતા.

પુનરેક ફેટમાં ૯૦૦૦ સોઆ પૈસાને પદો પડે છે તેમની વાર્ષિક કમાણી રૂપીઆ ૬૦ હજાર થી વધારા હજાર સુધી હોય છે.

૧૮૮૮ ની સાલમાં ઈંગ્લાંડથી હિંદુસ્તાનમાં ૩૦ કરોડ રૂપીઆનો માત્ર આવેલો અને ૩૨ કરોડ રૂપીઆનો માત્ર અહીંથી ત્યાં ગયો.

વિજાઓના પુનર્વિવાહ ન થવા કેવામાટે કાયદો કરવાને વિલાયતની કેટલીક સોઆએ આજી રી છે. જ્યારે અમારા મુદ્દાના સમરોતિને તેજ વચામાટે કાયદો નેહ્યે છીએ. શી જમાનાની જુલો?

બનસ્ટન રોડેમાં જગતજય થયો ત્યારે ત્યાંના લોકોને મદદ કરવામાટે ૪ દિવસમાં ૧૦ લાખ રૂપીઆ લેવા થયા. અને મુસ્લમાં અગ્નિમય થયો તેને ચાર મહિના થયા તેપછી ૧૦ લાખ રૂપીઆ તિરા થયા નહીં.

પુસ્તક પ્રસારક મંડળીની યોજીસમા

વેચાતાં મસ્તાં અને સારાં પુસ્તકો.

સંસ્કૃત.   ક્રીનત   ટ.ખ.   ક્રીનત   ટ.ખ.

૧ શબ્દ રૂપાવળી ... ૦)-	૦) ॥	કનિતાનિવાસ ... ૦) ॥	૦)-
ધાતુ રૂપાવળી ... ૦)-	૦) ॥	દુમત્તવિરે નિર્મલ ... ૦) ॥	૦) ॥
સંભાસ ચક્ર ... ૦)-	૦) ॥	સપ લક્ષ્મી મસાદ ... ૦)-	૦) ॥
વેનત ચિતામણી ... ૧	૦)-	પ્રાણી વર્ણન ભા. ૨ ... ૦) ॥	૦) ॥
શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા ૦) ૨	૦) ॥	ભાગ ૪ ... ૦) ॥	૦) ॥
મજ.		કન્યાઓની આઠત ... ૦) ॥	૦) ॥
સપ્રદાય પ્રમાણ ... ૦) ॥	૦)-	ગરબાવળી ... ૦)-	૦) ॥
ગુજરાતી.		ગુજરાતના બીજારી ... ૦) ॥	૦) ॥
અક્ષરગણિત ... ૧) ॥	૦) ॥	ક્રીમીઆમ ચરિત ... ૦) ॥	૦) ॥
અક્ષરગણિત નાના ... ૦) ॥	૦)-	કથાનાની ... ૦) ॥	૦) ॥
મોટા ... ૦) ॥	૦)-	વાર્ડકોલોધ ... ૦) ॥	૦) ॥
સિદ્ધાંત સિધ્ધ ... ૧) ॥	૦)-	દેવગપંથુ ... ૦) ॥	૦) ॥
સુરેગ ચરિત ... ૧) ॥	૦)-	દેશીવત્તુ વર્ણન ... ૦) ॥	૦) ॥
ભામિની બૂપથુ ... ૧	૦)-	વીરવીર ભા. ૧ ... ૦) ॥	૦) ॥
સ્ત્રીધર્મ નીતિ ... ૧) ॥	૦)-	આલ્પધર્મ ... ૦) ॥	૦) ॥
સ્ત્રીનીતિ ધર્મ ... ૦) ॥	૦) ॥	સુદેવના સતી નાટક ... ૦) ॥	૦) ॥
સ્ત્રીસંભાષણ ... ૦) ॥	૦) ॥	સુખાખ્યમિત્ત દાકોરની ... ૦) ॥	૦) ॥
ગૃહધર્મ ... ૦) ॥	૦) ॥	વાર્તા ... ૦) ॥	૦) ॥
સુધર્મી ગુણમહિર ... ૦) ॥	૦)-	બાદશાહ બીરબલ ભા. ૧ ... ૦) ॥	૦) ॥
મતી સીતા ... ૦) ॥	૦) ॥	... ૪ ... ૦) ॥	૦) ॥
સાલિની ... ૦) ॥	૦) ॥	મીડી મીડી વાતો ... ૦) ॥	૦) ॥
હત્તરરાગચરિત્ર ... ૧	૦)-	કૃષ્ણમહોદય ... ૦) ॥	૦) ॥
પ્રાણવિનિમય ... ૩	૦)-	વંશુપ ગુરુ ધર્મ કથા ... ૦) ॥	૦) ॥
સુખોપસંગ ... ૦) ॥	૦)-	સહાન ... ૦) ॥	૦) ॥
લક્ષ્મણોદય ... ૦) ॥	૦) ॥	ગુજરાત સર્વમંત્ર ... ૦) ॥	૦) ॥
વિચાર સાધન ... ૦) ॥	૦)-	કૃષ્ણ વેદોદયુક્ત ... ૦) ॥	૦) ॥
બાળ ચિત્રોત્પત્તિ ... ૦) ॥	૦) ॥	બૂતનિર્મલ ... ૦) ॥	૦) ॥
ત્રિવેદ્યદશક ... ૦) ॥	૦)-	ચંદ્રમેનદીપ્રભાતી નાટક ... ૦) ॥	૦) ॥

विज्ञापना.

૧. લખ્યાણ—આ પત્રને માટે જેવેએ છુટથી કરવું—એવી અમારી અસહયીજ પ્રાર્થના છે; પણ તે કાંઈ પણ માસની તા. ૧૦ મી પૂરેલાં આવશે તોજ તે પછીના માસમાં દાખલ થઈ શકશે. લખ્યાણ તથા પત્ર, ચોપાનિયાં વગેરે સંબંધી વ્યવહાર પ્રિય વહાના તંગી-નહિયાદ, એ સરનામે ગણવે. પત્રના “લવાજમ તથા વ્યવસ્થા” બાબત અમને લખવું. “મહેતુ” એમ લખ્યાવિનાનાં જોડલા વિષયો આ પત્રમાં આવ્યા છે કે આવે છે તેની કોપીરાષ્ટ-સંત્રીનો છે, માટે તે છાપના ઉપાસવાનો કાળને હક નથી.

‘લવાજમ પોઝ્ટેની ટીકાટાથી વાળવામાં આવે તો તે ટીકાટા માત્ર
ના આનાવાળીજ હોવી જોઈએ.’ દર રૂપીએ એક ટીકાટ વટાવની પણ
વાળવા સુકવું નહિ. વળી પૂહોંય મેઘાવનારે ના આનો વધારે વાળવો.

૧૭ જાહેરખબરનો ભાવ—જેક વખત આખા પાનાના ૩ ૧) ૩) ના પાનાના ૩ ૨) ના પાનું અથવાએ હંચ જગમનો ૩ ૧૧. દરેક લીટીના ૩ ૦) જ લાંબી મુદતમાટે ઉધક ભાવ ઠરાવવામા આવશે. તા ૨૦ મી પ્રહેવા જે જાહેર ખબર નહિ મળે તે તે પછીના માસમા જગા હશે તેજ આણી રાક્ષાશી—નાહિ તે તે પછીનામા આવશે.

सुधार्थ-पुस्तक प्रसारक मंडली.
कोलकाता-१९७०.

शुभदाम्य काशीदास मेहरी.

‘ဝယ်ချာအုယုဉ်း’

બાલસુબોધ.

(जाजोपयोगी तथा ताजोपयोगी, सरस, सरण
अने शुद्ध भासिक चापानियुं.)

वार्त्तिकप्रमाणम्.

મુંબઈના આદક પાસે રૂ. ૧૧- જાડાચમ-૧૧ માસે ૩ ગાલ.

આદક થાઈનારાઓએ લવાજમ સાથે “પુસ્તક પ્રસારક મંડળીના મેનેજર”ને પત્ર લખ્યો.

ધમ-અર્થ-કામ ને મોક્ષ એ ચારે પ્રમોક્ષના જોગે થનાય છે એકું-

2017. 12. 12

प्रियंवद.

원리 2.2.2

43

544E.

PRIYAMVADA.

A Social and literary Monthly Magazine.

नहिज्ञानेनसदृशंपवित्रमिद्विद्यते ॥ भ. गी. ४. ३८ ॥

अहरेदात्मनात्मानं नत्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः॥ भ.गो. ६.५॥

અર્થ — આ જ ગુણ જ્ઞાન (સમજાત) સમાન વચ્ચે બાજુ કાઠ નથી
(ને પ્રાપ્ત કરવાની) આત્માએ આત્માને તારવે, જે આત્માનો તારા ન કરવે
કારણ કે આત્મા એ આત્માને બચાવે ને રિપુ ધરુ છે. (અર્થ તુ પાને પતા
ની મને સ્ખાતે ન સે, તો આત્મા આત્મ નો રિપુ થયો, ને હો, તો બચુ થયો

ਸਮਾਜਿਕ ਮਹਿਤਾਪਤਾ

१ श्रीमद्भगवद्गीता.	२२१
२ सद्गति ...	२३५
३ गुणोत्थित ...	२३६
४ भ. पा. तोडन ...	२४४

૦ વ્યવસ્થાપક—પુસ્તક પ્રસારક મંડળી—સુભાઈ,

મુંબઈ ;
મુબોધમકાશ પ્રેસ .

पुणे (२५) मधील पिंपरी-ना. ३ (१) पर्यटन-नाम प्रकाशनाच्या भाषे जाकर — अशाप्रकारे श्रीधर आचार्य छ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

પ્રિય તાંગનાર,

આ પત્રનું બીજું વર્ષ આ માસમાં પુરું થયું છે. અમે
ધારીએ છીએ તેમ—જે આદ્ય રહી આ સુખ દાગમાં કરે
છે તેવી મદદ કરવા શાસ્ત્ર દો તો—નવો અંક નીકળતા સુધીમાં
તેનું સવાજમ રૂ. ૧-૩-૦, (૮ પાસ બર્ષ સુધી) રૂપા કરી
મોકલવા ગાઈવળ કરશે.

વર્ષની શીરૂઆતથીજ ઠગ્યો આદ્ય થયા છે અને બરેલા
સવાજમની મુદત જેમની પૂરી થઈ છે તેમજ સમસ્ત વિજાગિ
છે. તેમ વર્ષની વચગાળે મળેલા આદ્યેએ પત્ર પાત્રોનાની
મુદત પૂરી થઈ સવાજમ રાંતેલા તાગી કેવા અવસ્થા કૃપા કરવા.

સમદાર કાશીદારમોદી.

સેક્ટરી પુરતકપ્રસારક મંડળી.

"વ્યવસ્થાપક" પ્રિયંવદા.

છપાઈ બદાર પડે છે.

અંતઃપુરની રમાણીએ અગવા જેનાનાની બીબી.

સંપૂર્ણ વાર્તા.

કીમત ૧૦ રૂપિયા.

દયાકર આર. આના.

કાકર પુલેલ અમ. રી ફન.

દૃષ્ટિસંજ્ઞામ.

કીમત ૮ આના ૧ દયાકર ૧ આનો.

સ્વતંત્ર પ્રસારક મંડળીમાં મળે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

(અનુસંધાન પાને ૨૦૭ થી)

તેમની જીવન્મુક્તિની દશા બનાવે છે. પરબ્રહ્મને 'જાણવારૂપ વિદ્યા, તેમ કેવલી સત્વોદયરૂપ અનલંકાર એવા નિનય, તે ઉભયથી મુક્ત એવા બ્રહ્મ જ્ઞાણનાર એટલે બ્રાહ્મણને કે રજ્જેમય અસંસ્કૃત પ્રાણીમાત્ર ગનાદિને કે ત-
 મોમય દસ્તિ જ્ઞાન તથા શ્વપચ કુટુંબાં અરપર્યં ભગી આદિને, પડિતો એટલે
 જેમને બ્રહ્મભાવરૂપ પરમ પંડા એટલે બુદ્ધિ ઉદય પામી છે તેવા. સર્વદા સમાન
 ભાવથીજ દેખે છે. તે સર્વમાં તેમને સમદર્શિતા હોય છે એટલે તેઓ તેમાં
 બ્રહ્મભાવજન અનુભવે છે ને બ્રહ્મમાં કોઈ પ્રકારનું ન્યૂનાધિકપણુ' છેજ નહિ,
 એટલે તે તેવું લેશપણુ દેખતા નથી. આ ઉકાણે ધણીકે શ્રુતિ' સ્મૃતિના આ-
 ધારે નાના પ્રકારના બેદાબેદનો વિવેક કરવા અગાનથી વિમુદ્ધ થયેલા મંડિતો
 ભેસે તેમને ઉત્તર આપે છે કે બ્રહ્મ સર્વદા નિર્દોષ એટલે જાતિ, વ્યક્તિ, સ્પર્શ,
 આસ્પર્શ, આદિ બેઠથી રહિત, નિર્દોષ છે ને સર્વદા સગ એટલે કાંઈ ન્યૂના-
 ધિક રહિત, એકરસ, એકાકાર, છે આમ જુ એટલે જેનું મન સામ્ય ઉપર
 એટલે સમ જે બ્રહ્મ તેનો ભાવ સામ્ય, તે ઉપર છે, અર્ધાન બ્રહ્મ છે, તે
 અર્ધિજ એટલે આ સંસારમા છનો. મુવા પૂર્વે પણ, સર્ગ એટલે દૈત પ્રપંચ,
 તમામ દૈત ભાવ, તેને જીવ્યો છે, જ્ઞેયી, તુરંત મયો છે, તેને જાણતોજ નથી,
 એવા હોય તેજ બ્રહ્મરય છે, બ્રહ્મ છે. દૈતપ્રપંચમા છતાં તે લેખાતા નથી
 અમદ્ગોઽહ્યયંપૂઢ્ણયઃ સૂર્વો યથા સર્વલોકસ્ય ચક્ષુર્ન લિપ્યતે ચાક્ષુર્ વૈર્વાદ
 દોષે' એકસ્તથા સર્વભૂતાન્તરાત્માન લિપ્યતે લોકદુઃલેનચાલઃ એ શ્રુતિ
 પણુ તે ઉપર પ્રમાણુ છે. જીવન્મુક્તની જે આવી સ્વાભાવિક દશા છે તેને
 મુમુક્ષિઓએ સર્વદા અનુસરવી એમ સ્વયવવાગાટે જીવન્મુક્તની દશા
 વર્ણનમાજ દબે સોક " ન કરેના" એમ વિધવાક્ય મૂક્યું છે. પ્રિયાપ્રિય
 જેને રાગ દેવ નથી તેજ રિચરશુદ્ધિ એકને દ્વિતીયાધ્યાયમાં દહેપો રિચ
 પ્રગ છે. "સાક્ષાત્કારનું ફલ જતાવી સંપૂર્ણ એકજાનાનુરૂપ નિર્દિવ્યાસનું
 ફલ કહે છે કે તે અસંમૃદ' એટલે સર્વદા બ્રહ્મભવ હોય છે. આ બે
 સંજ્ઞાથી તે બ્રહ્મવિત્, એટલે અપરોક્ષાનુભવ પામનાર, મદાવાક્યમા
 પરમ તત્ત્વરૂપ થાય છે. એજ બ્રહ્મરય. એવી શંકા થાજ કે સર્વે મે
 લક્ષણાદિરિજિ એવા બ્રહ્મમાં, અનંતકાવથી વિષયસુખના સંસ્કારવાળા શું
 સંખ મલે તેજ છે, તો તેના નિષેધ કરે છે. કૃપણ એટલે જેનો દુર્મ્યપ્રદિથી

સ્પર્શ થઇ શકે તે શબ્દાદિ વિષયો, તે પણ બાહ્ય છે એટલે કે પ્રસન્ન ચેતન
પરમાત્માથી વિવક્ષણ છે આવા બાહ્ય સ્પર્શમા જેનો આત્મા અસક્ત એ
ટલે વળગેલો નથી, તે ખરે આત્માનંદનું સુખ અનુભવે છે. એ સુખ વર્ણવી
શકાય તેમજ નથી. જેનો અંશમાત્ર શ્રીમદ્ ભાગવતના એકાદશમા અ-
ધ્યાયો • ૭ નપારમેષ્ઠ્યં ન મહેદ્રધિષ્ણ્યં ન સાવેભૈમ ન રસાધિપત્નિમ્ । ન
યોગસિદ્ધીરપુનર્મવોવા મય્યાપિતાત્મેષ્ઠાતિમદ્વિનાન્યેત્ ॥ શ્રી મહાભાર-
તમા પણ કહ્યું છે કે યચ્ચકામસુખલોકે યચ્ચાદિવ્યં મહત્સુખમ્ । તુળા
સપસુલસ્યૈ તે કલાનાર્હતિષોઢશીમ્ ॥ એ સુખનો જે આનંદ તે અનર્થ છે,
તે વળી આશ્વ એટલે વ્દાપિ પણ ક્ષય ન થઇ શકે તેવો છે. એવું જે અ-
ક્ષય સુખ તે બ્રહ્મયોગયુક્તાત્મા મહાત્માઓ આશ્વા અનુભવે છે. બાહ્ય
વિષયની નિવૃત્તિથી અજ્ઞાનંદ અને અજ્ઞાનંદથી બાહ્યનિવૃત્તિ એમ અન્યોન્યા
બ્રમ્હોપ આનંદો એવી કોઇ શકા કરે તે નિવારવા બાધીશમો સ્લોક દર્શ છે.
સ્પર્શ એટલે ઇન્દ્રિયગ્રાહ્યવિષય, તત્ત્વજન્ય જે સુખ તે સ્પર્શજન્ય ભોગ,
એવું અનેક પ્રકારનું જે સુખ તે સ્પર્શજન્ય ભોગ, એ બધા દુઃખ મૂલક છે
એટલે દુઃખનું મૂલ જેમા સમાવલું છે એવા છે કેવલ દુઃખરૂપ છે. જેટલી
જેટલી આસક્તિ, જેટલી જેટલી આશા, તેટલું તેટલું જ દુઃખ એ આપણે
અનેકવાર પ્રતિપાદન કર્યું છે શ્રી કૃષ્ણ પુરાણમા પણ કહ્યું છે કે યાવન્ત-
કુર્વતેજન્તુઃ સવધાન્મનસ પ્રિયાન્ તાવન્તોડસ્યનિલ્પન્યન્તે હૃદયે શોક-
શઙ્કવ ॥ દુઃખમય છે તેનું કારણ દર્શ છે કે વિષયભોગ સર્વે આશ્રત
વાળા છે, પણ અજ્ઞાનંદનો તેથી નિલક્ષણ છે, અનાદિ તે અનંત છે. જેને
આદિ છે તે અંત છે તે વસ્તુ સર્વદા પરિચ્છેદાત્મક થયાથી દુઃખમયજન છે,
તે શ્રીગૌડપાદચાર્ય પોતાની કારિકામા કહ્યું છે કે આદાવન્તે વ્યવર્જાસ્તિ વ-
ર્તમાનેડપિતત્તથા તેમ સર્વદા નિઃકલગ્ના મિથ્યાજ છે આમ વિષયો ઉપર

૧ પરમેષ્ઠીપદ, મહેદ્રપદ, સાર્વભૌમપદ, રસાધિપતિ, યોગસિદ્ધિ, અપુ-
નર્મન, એમાનું કાંઈપણ ગારામા જેણે આત્મા અર્થો છે તે ઇચ્છતો નથી
૨ સ્લોકમા જે ઢામતું સુખ છે, તે જે સ્વર્ગનું મહા સુખ છે, તે તૃપ્તિ
વસ્તુ સુખના સોળમા ભાગની પણ બરાબરી કરી શકે તેમ નથી
૩ જેટલા જેટલા સબધ પોતાના મનથી કોઇ જતું પોતાને પ્રિય કરે
છે તેટલું તેટલા એનાંદદયમા સ્લોકના બીજા રોપાય છે.
૪ જ્યાં આદ્યંતમા નથી તે વર્તમાનમા પણ નથીજ.

દોષ દૃષ્ટિ રાખી પડિતો, જાતીઓ, તેમાં જ વાતા નથી શકાય જે સમા-
ધાન આ સ્તોકથી કરવા ધાર્યું છે તે એટલું જ સમજવામાં છે કે વિષયોનો
સામ વિષયોમાં દોષદૃષ્ટિ કરી કવો એને જલ્દી ઉદય પામશે આમ
સમજતા અન્યોન્યાઅય દોષ અવનો નથી, ને મુમુક્ષુને મગ્નમાર્ગ સૂચવાય
છે એને એજ માર્ગે અધિકાર સૂચવવામાં જાણીતો અધ્યાય મમાપ્રકરે જ
શૂરીર પડશે ભારે તો તેને સુખ દુઃખ કાષ્ઠ વાગવાનું નથી, એવાત્ સુખ દુઃખ
એ કાષ્ઠ સ્વભાવસિદ્ધ વસ્તુગતિ નથી, જે તેમ હોય તો ત્રિકાલમાં પણ સ-
ખીજ રીતે એમની એ વસ્તુથી અનુભવાય, ભારે શરીરપાત દુર્ધર જે એવી
રિયતિ થાય કે કામ ક્રોધાદિઓ વેગ ઉઠ્યા છતાં પણ પાડો ગમાવી દઇ
કાઢી નાખી સદા સ્વાય નહિ, તો મોક્ષ પ્રલક્ષ્મ છે એવે જામ એને ઇચ્છા,
વૃષ્ટા માત્ર એમ મમગતુ એમ જે પુરુષો કંઈ શકે તેજ સુકન એટલે
યોગી જાણવા, સુખી જાણવા, ને ખરા નર અર્થાત્ મનુષ્ય દેહતુ સાર્યક
કરતો પુરુષાર્થવાળા જાણવા મહાત્મા શ્રીમદિષ્ટે પણ મ્યુ છે કે
પ્રાણેગતેયવાદેહઃ સુખ દુઃખ નિવિન્દતિ । તથાચેત્પ્રાણયુક્તોઽપિ સ કૈવલ્યા-
અવેક્ષેત્ ॥ ૧૬૫ કામક્રોધાદિના વેગને સ્થિત કરવામાજ પુરુષાર્થ છે એમ
નથી પણ તેથી આગળ જવાની પણ અપેક્ષા છે એમ દુન સૂચવે છે અત
મુખ એને જાણ એવો જે અનાત્મ પદાર્થ તેમાં સુખ ન મનના પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિ
માજ આનંદ માનનારા અતરાસમ એટલે અતરમાજ મર પ્રકારનો આરામ,
કીમદિ, માધનારા, ને અતર્જ્યોતિ એટલે અતર ચૈતન્ય માનથીજ નેતો પ્ર
કારા અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રકાશ વૃદ્ધિ થાય છે તેવા, અજ્ઞાત્યતારપ મોક્ષને સદજ
અનુભવે છે તે મહાત્માઓ અજ્ઞ યથાથી અજ્ઞમાજ રહે છે તલૈવૈતન્ન્રજ્ઞા-
પ્યેતિ એવી અજ્ઞમા સદજજ ગિયતિ સિદ્ધ મમજાઇ જાય છે તે પ્રસંગ સમ
જાવવાને અહીંસુત્રમાં કાશનૂત્ત નકરિતું મન આપી અવસ્થિતેરિતિકાશકુત્તન
એ સૂત્રના વિવેચનમાં શ્રીશકર ભગવાને મારો વિવે મતાવ્યો છે,
અજ્ઞ નિર્જાણ એટલે મહાવાક્યજન્ય અપરોક્ષ માહાત્કારરૂપ મોક્ષ તે જ
મહાત્માઓને મળે છે તેમના જ્ઞાનનો કમ સદજ સૂચરી, મુમુક્ષુને માર્ગ બતાવે
છે, કે પ્રથમ યજ યાગાદિથી કરી ચિત્તવૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી કદમ્બ માત્રને
ક્ષીણ કરેતુ છે જેણે એવા તથા તે પછી અનજ્ઞાદિથી કૈંધ કહેતા સશય

૧ પ્રાણુ ગયેથી દેહ સુખ દુઃખ જેમ પામનો નથી તેમ પ્રાણુક્રાંત, જેને
જેને ધાર તે સ્વસ્થ પામ્યોજ જાણવો

માન તે જેણે હિત કરી નાખી ચોકાનના પ્રાપ્ત કરી છે તેવા, તથા પછી સાધન સપત્તિથી જેણે આત્માને એટલે ચિત્તને યત નામ કેવલ સ્થિર કરી નાખ્યું છે એવા. ને અદંતગમ્ય તથા નર્વગમ્યના મદલુ કરી સર્વના દિતર્માં જે મર્યાદા નિગમ્ય થઈ જાયે અનિગ્ન આત્મદૃષ્ટ થયા છે તેવા. અર્થ મિયાણું મદનમ્નું અનુભવે છે કાલ કોષથી રહિત અને યતચિત્ત એવા જે યોગી છે તે આત્માને સિંગર રમનાન છે, સિંગર એટલે સર્વના અપરેશ્વરીતે અતુભૂત છે આત્મા જેને એવા વિજિતાન્ના છે જે તેમને અજનિવાળુ સ્વતઃજ સિદ્ધ છે દવે હેઠ અજાણ્ય કરવામાર ધ્યાનક્રમ સુચનવાને સ્વરૂપ નવું રચેલ કહે છે. આખો હોલ અધ્યાય એ નવું રચેલના વિવરણરૂપે ગાયને એટલે તેમના સિને અત્રે નિરોધ નિવેચન કરવાની જરૂર નથી; અર્થમાન સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેટલું કંડીએ. રૂપને એટલે વિગ્યાદિ જે સર્વના બાહ્ય છે. અર્થાત્ આંતર ચેતનને પણ બાહ્ય ખેંચી જતારા છે, ચેતનમાં પોતામાં હેઠ નહિ; તો તે બાહ્ય છે તેને બાહ્ય રાખી અર્થાત્ ચેતનને નેગા ન પરાયી, એટલે પગ રંગના પ્રાપ્ત કરી. ને ચમુને બુના અતરાસગા એટલે મુકુરીઆઈ જેને યોગીએ ત્રીનગી એ નામથી કે આગામ્યકના અધિશ્વર કેપે ઓળખે છે, ત્યાં ક્રિયર કરી, પ્રાણાપાન જાતે નાસાના અતરમાન સમાન કરી દઈ એટલે કે મુદાકુંભક જેમાં આત્મ પ્રમાસને સદજ વિચ્છેદ થાય છે ને પ્રાણાપાન અન્નરજ ધુટાય છે તે સાધી, ઇચ્છા ભવ કોથાદિથી મુક્ત થઈ, કેવલ મોક્ષ પરાણલુતાથી અજ્ઞ બાગમાં સ્થિરતા ખાંધી, જે રહે તે મુક્તજ છે. ચમુને બુમા લગાડવામાટે કદ્દાર છે તેમાં એમ તાત્પર્ય સમજવ છે કે કેવલ નિમીનન કરવાથી નિદારૂપ સ્વ દોષમાં પડી જવાનો સંભવ છે તે, તથા જનુ ઉપાડવાથી પ્રમાણ, ત્રિપર્યવ, વિકલ્પ, રમ્ભિતિ, એ ચાર દોષ છે તે, એમ પાંચ દોષમાંથી દુષ્ટ કે સર્વ, ઉદ્ય પામી, વિશેષ પાડે નહિ. આ ઠેકાણે મુક્તનેમાટે આવો કુંભક સાધવાનો કલો છે પણ સમજવું જોઈએ કે જે અજ્ઞ થયેલો છે તેને તેણે કુંભક પોતાની મેળે સદજ સિદ્ધ હોયછે, કેમકે અજ્ઞવાદનું એજ તત્ત્વ છે કે પિંડ અજ્ઞાંડની એકતા કરવી; તો તે જેને યદ છે તેવાને સદજજ કુંભકાદિ સિદ્ધ હોઈ શકે છે. કિંજલુના અજ્ઞાંડના પ્રાણ પ્રમાણેજ તેના પિંડનો

* આ ઠેકાણે શ્રીરામાતુલ્ય મ પ્રદાયના મંથમાં વિજિતાન્ના એમ લખેલું છે તેવું તાત્પર્યેના માન હવેશ્વર બેદ બતાવવા પરત્વે છે; પણ તે અનેક રીતે અનિષ્ટ છે એમ આપણે વારંવાર કહી ચુક્યા છીએ.

પ્રાણ નિરતર વંત છે—શુભ નબદમાનમા જીજ્ઞાસે અનુભવવાનો ડોળ સખ નારા વેદોન્તીઓને આ વાત લક્ષમા દુઢાવવા જેવી છે એમ ગિયર ચિત્ત યોગ પરાવણુપદ પછી અતરમા અલ્પભાવ ઉપરજ એકતાનતા રૂપ ધ્યાન માહતમી સહજમા મિદિ થાય છે તે અલ્પભાવ યથાર્થ ઘટાવવા છેવે રતોમ કહે છે કે યત તપાન્ કર્મભાગનો ભોજ્ઞા એટલે તે તે વ્યવહારનો અરતન મરતુ મર્મ મોમ મહેશ્વર અર્થાત્ સર્વ લોખમા છતાં સવથી મિત્ર એવો અગાધ સર્વમય મર્વાધાર, મર્મ છૂતનો સુદૃઢ એટલે મિત્ર ગર્થાત્ સૂરના આનદનું નિતાન, એવો પગ્ગદા ત્રિપુત્રી માનનું અલિત નિદાન જે સમજે તે સ્વરમા નિત્ય અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર રૂપ શાન્તિ અનુભવે. આના અનેક વિવેચી યોગ તથા માખ્યનું તત્ત્વ એકરૂપે અહણુ મરી ગુનીઓએ, અલ્પભાવ અહવે

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे कृष्णार्जुनसंवादे
सन्पातयोगो नाम पञ्चमोऽध्याय ॥

સદ્વૃત્તિ

(અનુસવાન પાને ૨૧૦ થી)

જરા સૌવંશમા પુત્રોજ ખરા ઉદાર હોઈ શકે છે તેમની ઉદારતા એટલી તો લગ્ય હોય છે કે તે ઘણીચા અલૌકિક એટલે ન માનવા જેવી લાગે છે. પણ એ તો નખીત છે કે સૌવં સાયેજ ઔદાર્ય સાદે શોભે છે આગમજેને પુર્મન કમ્પામાટે અદેવી રત્નપુત્રોમાના એક સલરીરે પોતાનો ઘોડો તેના હાથીના હોદાસુધી ટપારી, પોતાનો ભાનો તેની છાતીપર ધવે તે રખતે મુગલયાદશાહ તેને શરણુ ઘણનમ્મો તેથી તે તેને જીવતો તથા છૂદો મૂકી પોતાનું લશ્કર લઈ પાઠે વળ્યો એ ઉદારતાની ખરાબરી કરવાને આખા જગત્ ૧૧ તપારીખમા એક પણ દાખતો મળી આવે તંમ નથી આવા ને આજા ઉદાર પરાક્રમેથીજ રત્નપુત્રોએ મહાનીર્વહર્તન કરાવ્યા છતાં, હાનિ વડી છે પણ તે સાચી ? ઉદારતા હમેશા ઉદારતાજ પેદા કરે છે, પણ મુસ્લમાનોએ ઉદારતાનો બન્નો દગનજ છંથી વાળ્યો છે એજ તે અનેમાવે નિત્યુત્તક છે, ને એમાજ રાજપુત્રોની ઉદારતાનું અધિક્રમિક જુપણ છે. રણુરગમા જેવી આ ઉદારતા અપ્રતિમ મોખા આપે છે, તેવી.

સગ્ગવતી મંદિરમા પણ અનેક ઉદારતા આપે છે. પ્રખ્યાત લાપ્સેમવિષે એમ કહેવાય છે કે જ્યારે ફ્રેન્ચ એકેડેમીમા બીઓટે એ ગણિત સમઘી નિબંધ વાચી બતાવ્યો ત્યારે મધ્ય તેથી જાહેર સંતોષ પામી બીઓટેને માન આપના કાગળ, જેમા લાપ્સેમે પણ ઉલ્લેખ કરી લાગ લીધો. પછી બીઓટેને પોતાને ઘેર તેડી જઈ તેજ દિવસે, લાપ્સેમે તેજ ગણિત વિષયનો તેજાજ લેખ પોતાના બુના કામગીયાના પોટવામાથી કાઢી બીઓટેને બતાવ્યો; તથા એ વાત કાઠને ન જણાવવા તેને વિનવ્યું. તથા બીઓટેને જે માન મળ્યું હતું તથા મળવાનું હતું તે તેને ભોગવવા દીધું. આ અપ્રતિમ ઉદારતાની વાત બીઓટે પોતેજ જો પચાસ વર્ષ પછી પ્રસિદ્ધ ન કરી હોત તો કાઠના જાણુમા આવત નહિ. આવી ઉદારતાથી જ્યારે રજુરગ અને સરસ્વતીમંદિર વિલુપ્ત છે ત્યારે સામાન્ય વ્યવહારપણુ કાઠ છેક તેથી અનુપમો નથી એમ અનેક પ્રસંગો બનતા હશે પણ જાણવામા છે તેવો એકજ અત્રે કહીએ. એક ઘરચણુવામાટે પાલખ બાધેલી હતી તે ઉપર અનેક માણસો કાગે લાગ્યા હતા. એકાએક પાલખ તુટી પડી તે બધા માણસો છુદાઈ પડ્યા પણ એક છુદો ને એક જવાન એજ પાલખનું એક પડુ પડુ કરી રહેતું પાનીય હતું તેને લોકી અધર રહ્યા. થોડીજ મળમા પાટીયું પંડશે, અને બન્નેનું મોત થશે એમ જાણી હોસાએ કહ્યું “અલ્યા જીવાન ! તુ મૂકી દેતો છી, હું પાચ છોકરા ને તેની માતો પાળનાર છું ” જીવાને તુરતજ પાટીઆનો છેદો મૂકી દઈ પોતાનો જીવ આપી કુટુંબના પાળનારનો જીવ ઉગાર્યો । ।

ઉદારના સાચેજ મહાશયતા સર્વદા લાગેલી હોય છે. મહાશય (એટલે મૂંઝેલું મન તે સર્વદા ઉદાર માણસોમા હોયજ છે. ઉદારતા એ મહાશયતાનોજ પ્રકાર છે આપણા આર્થિકવર્તના ધર્મયુદ્ધના પ્રસંગ નિચારશોતો-અરો મહાશય તાના અનેક દૃષ્ટાન્ત તમારી નજરે તરી આવશે બીજમપિતાએ નપાડવી પૂરતી કરવા પ્રતિજ્ઞા કરી ત્યારે એ અમોઘવાક મહાત્માનું વચન સાલળી કૃષ્ણને ચિંતા થઈ અને તેણે દ્રૌપદીદ્વારા સુક્તિ કરી બીજમપિતા પાસે દ્રૌપદીને “અખડ સૌભાગ્ય” કહેવરાવ્યું, ત્યારે પ્રપચ સમજતા બીજમે બહુ શાન્તિથી કૃષ્ણને કહ્યું કે જ શિખડીને આગળ દરજ્જે શિખડી પૂર્વજ-એ સ્ત્રી હતો, તમાટે મહાવીર્યશ્રી શ્રી બીજમ મહાત્માએ તેની સામે આયુધ ઉગામતું અનુચિત ધારી સજ્જામમા પ્રાણ ત્યાગ કર્યો, અને દુર્બોધનના પરાજયનો પાયો નાખ્યો. બાલક, સ્ત્રી, આજ્ઞણ, અનાથ, એટલા યદ્યપિ પરાક્ષના હોય તથાપિ આર્થિકવર્તના ઉદાર મોહાઓએ સર્વદા રક્ષણીય ગણી પાળ્યા છે;

દિગ્બદ્ધના અશક્ત કે અશક્ત એવા સંપ્રત્યય થયેલા પણ શત્રુ ઉપર તેમણે હાથ ઉગામ્યો નથી. આહો ઉદારતા, મહાશયતા, અને શૌર્યની એજ ટેકાણે પરિસીમા છે.

અનેક પ્રિયજનાથી ભરેલા આ ક્ષણભંજર સંસારમાં શું સાર્યક છે ? જે માણસે સંપત્તિમાં ને વિપત્તિમાં એક રૂપે રહ્યા છે તેમનાં જીવિતજ જીવિત છે. બાકી બીજા બધાનાં તો જીવિત પણ મરણજ બધાનાં. નીચ પુરોષો નીચ રીતેજ બધું જીવે છે. તેનામાં દયા ઉદારતા શૌર્ય મહાશયતા નો લેશ પણ હોતો નથી. તેઓ જે જે કરે છે તેપણ નીચપણેજ કરે છે. દેવ થોજે તેવાં માણસ ઉચ્ચ અધિકાર પામે છે તો સર્વને નડે છે. તેઓ જે કામ કરે છે તેપણ તેવાંજ હોય છે. મહાશયતા અને નીચતા એ, હાંધ્યાં રહેતાંજ નથી. અધિકારથી તે છવાતાં નથી. એક રાજાએ 'એક બ્રાહ્મણ' ઉપર બહુ પ્રસન્ન થઈ તેને બક્ષિસમાં માત્રે અર્ધાસેર લોટ ને પા શેર દાળ બાંધી આપ્યાં. પછી કાલાંતરે પરિચય વધતાં રાજાએ બ્રાહ્મણને બહુ આચ્છદ્યી પૂછ્યું કે તું મારા પિતાનું નામ કહે ત્યારે તેણે કહ્યું કે તું ભડીઆરાનો છોકરો છે, જે વાત પ્રસિદ્ધ ન હતાં વાસ્તવિક હતી. જે બ્રાહ્મણે રાજાના મનના વલન ઉપરથી પરખી રાખી હતી. નજારજાતસ્પલલાટશૃંગ્ગ કુલપ્રભૂતસ્વન પાણિપદમ્ । યથોપયામુઞ્ચાંતવાક્યવાણં તથાતયા જ્ઞાતિકુલપ્રમાણમ્ ॥

શૌર્યવાન પુરુષોનું ધૈર્ય વિપત્તિમાંજ વધીરે દીપે છે. સંસારમાં પ્રતિ-ક્ષણ વિપત્તિઓ વરસાદની પેઠે પડે છે; પણ તેમાં ધૈર્ય રાખી શૌર્યવાળાં મનુષ્ય ડગતાં નહીં. જેમ સંપત્તિથી તેમને મર્વ નથી આવતો તેમ વિપત્તિથી તેમનું ધૈર્ય સ્ખલિત થતું નથી. જેનામાં નીચ બુદ્ધિ નથી તે કદાપિ નીચપણું કરતાજ નથી. સુખ કે દુઃખ માણસના હાથમાં છેજ નહિ એ તો સિદ્ધ જ્ઞાત છે, ત્યારે સુખમાં પ્રજ્ઞાદ્ જવાથી પ્રાપ્ત થતી હવકાષ, અને દુઃખમાં રહવાથી પ્રાપ્ત થતી દીનતા, એજ માત્ર ઉભયથા વિન્દ્ય થનારને પ્રાપ્ત થાય છે. ને જ્યારે એમજ છે ત્યારે ઉભયથા એકજ વૃત્તિ રાખી ગંભીર રૂઢિમાં ફેટણું શૌર્ય, ફેટણું ઔદાર્ય, ફેટણી મહાશયતા છે. આપત્તિમાંજ ખરા ગુણની કસોટી થાય છે. માણસના દુર્ગુણોને કસી જોવા હોય, તેનામાં દુર્ગુણ છે કે નથી તેનો નિશ્ચય કરવો હોય, તો તે સંપત્તિ સ્ત્રમયે થઈ શકે છે, પણ તેનામાં કોયા ગુણો છે તે જોવાનું તો વિપત્તિમાંજ બને છે. ચંદનના લાકડાને અમરતું જોવાથી તે લાકડા જેવું લાકડું જણાય છે, પણ તેને ધસવા મીડે તો તેમાંથી સુગંધ વિના બીજું કંઈ નિષ્કળતું નથી. વિપત્તિમાંજ ખરા ગુણનો પ્રકાશ થાય છે, ને મહાત્માઓ ખરી વિપત્તિની વર્ષ.

તેજ કોઈ અપૂર્વ શૈલ તથા ઉદારતાનું દર્શન કરાવે છે. ધણાક મહાપુરુષોને આ મહા નિયમ એટલે સુધી વશગ્રેષ્ઠો હોય છે કે તેમને સહજ ખીજવવામાં આવે ત્યારેજ તેઓને મોટેથી અપૂર્વ જ્ઞાનનો ઉદ્ગાર વહે છે. આવું હોવું એ કાંઈ ભૂપણ નથી, પણ તાત્પર્ય એટલું છે કે વિપત્તિમાં પણ મહાત્માઓ કદાપિ વિવશ પામતા નથી, સર્વદા કોઈ અપૂર્વ ગુણનું દર્શન કરાવી નિરંજન પમાડે છે.

સંસારમાં જે માણસ સંપત્તિથી ધુધાય છે, કે વિપત્તિથી દીન થાય છે. તે મૂર્ખ છે. સંપત્તિ કે વિપત્તિ એ કાંઈ માણસના હાથમાં નથી. માણસના હાથમાં તો નિરંતર પ્રયત્ન કરવો એટલું જ છે. તો પ્રયત્ન કરી કરવો અને વિવશ થી પાછા ન હઠવું એટલામાં જ ખરા શૈલનું તત્ત્વ સમાયતું છે. ધણાક ખાકમના ખીજવાળા પુરુષો માત્ર વિવશ થઈ પામીને અમુલ્ય જીવિત એજે ગુમાવે છે. તેઓ ભાવલા છે. શૈલનું તાત્પર્યજ નીડરતામાં છે. માણસની કૃપના ઘણી રખત ભય ન હોય ત્યાં પણ ભય ઉભો કરી માણસને ઠગે છે, પણ શૈલ એનુંજ નામ કે કૃપના કરતા નિશ્ચય કરવાની ટેવ વધારે રાખી નીડરતાથી આવવા માડતું કેમકણી આપણા મુખ્ય વાત એજ લક્ષ- મા રાખવાની છે કે બાલકોને મિથ્યા ભયની કૃપનાઓ કરવાની ટેવ ન પડે.

આવું સદ્ગતિનું જે પરાક્રમ શૈલની પ્રકાશ પામે છે તે પુરુષોમાજ નજાય છે કે જણાઈ શકે એમ માનવાનું કારણ નથી. સ્ત્રીઓનું પરાક્રમ કાંઈ રીતે પુરુષથી ઉત્તરે તેવું નથી. એટલું જ સવિશેષ સ્મરણમાં રાખવાની જરૂર છે કે સર્વ પુરુષો સ્ત્રીઓનાજ પુત્ર છે, ને તેમનામાં જે જે પરાક્રમ છે તે તે સ્ત્રીઓની અસરનુંજ રૂપાતર છે. સ્ત્રીઓના ગીત 'કોઈ ગાતું' પિથી, તેમને નામે કીર્તિસ્તંભ રોપાતા નથી, છતાં તેમની શક્તિ અગાધ, અમિત, અપાર, છે—ને સર્વદા શુભ છતાં માણસના જીવિતમાં નિકટ જોડાયેલી છે પણ પ્રસિદ્ધ શૈલના દર્શનમાં એ સ્ત્રીઓની મૂર્તિઓ નથી એમ નથી, અનેક સતીઓએ સંપત્તિ અને વિપત્તિમાં પ્રેમનુંજ અરખવિત સ્વાર્પણરૂપ સેનન કરી પ્રાણાન્તે પણ તેને તળ્યો નથી એ મહા શૈલનો પ્રભાવ આર્વપ્રજાવિના ખીજતે અજાણજ છે. અરે! એજ કોમલ, મૃદુ, દૃઢવળાળી રજપૂતાણી ઓએ પ્રસંગે જામગપણ ધારણ કરી સત્ત્વોને ધુળવી બાખ્યા છે. પ્રેમ— જય! અહો શો શૈલ અને ઉદાર પ્રેમનો પ્રભાવ છે કે જે વિરૂદ્ધ વસ્તુનો પણ એકમાત્ર લોગ કરે છે. પણ જોણે કેમજ સ્વાર્પણનોજ મહામંત્ર જપા ॥ ગાલો છે તેનામાં કાંઈ અમલ વિત નથી, ને સ્ત્રીઓ તો તેમાં પ્રથમ અધિકાર ધરાવે છે. પરાયે સ્વતમર્ષણમ્ એજ ખરા શૈલનું ને ખરી સદ્ગતિનું લક્ષણ છે.

ગુલાબસિંહ.

(અનુસંધાન પાને ૨૧૬ થી)

પ્રકરણ ૧૫.

ગુલાબસિંહને મળ્યો તે પછીની રાતે લાલાજી અસાધારણ શાન્તિથી ઉઠ્યો; એની આંખ ઉઘડી સારે સૂવેનાં કિરણ પૂર્ણ પ્રકાશથી એના પર પડતાં હતાં. ઉઘડી એવું શરીર તાપુ' યયુ' એટલુંજ નહિ, પણ એના મનમાં એ નવો જુસ્સો આવ્યો. એ એવી શાન્તિ પામ્યો હતો કે જે ચાક પછી વિરાગના પરિણામ કરતાં, મનમાં કોઈ નિશ્ચય થયાના ઉત્સાહનું પરિણામ હતી. મતરાત્રીના પ્રસંગ તથા મતોભાવ સ્પષ્ટ આકૃતિમાન થયા હતા, છતાં તેમનાવિષે વિચાર કરવા કરતાં ભવિષ્યના વિચારમાં એ વધારે મગ્ન હતો. ગ્રન્થવિદ્યાનું દ્વાર ઓળંગી શુદ્ધાગારમાં પેસવા તકની રહેલા કોઈ એકાના જેવી એની રિયતિ હતી.

હવે એણે કપડાં પહેર્યાં, અને રામચંદ્રાલને પોતાના ઘાઈ દેશીઓ સાથે મીઠાખાની ગયેલો બપોરે ખુદી થયો. એકાંતમાં વિચાર કરવામાં એણે મધ્યાહ્ન ભાગ્યો, ને ધીમે ધીમે રમાત્રી મૂર્ત પાછી એના હૃદયમાં ખડી થઈ. એ મૂર્તિ અતિ પવિત્ર—કેમકે પ્રભુપૌ—હતી. એણે એનો ભાગ દેવો હતો; અને જોકે એ પરતાનો ન હતો, તોપણ પરતાવો થવાનો હોય, ને મોડો થાય તો તે નકારો છે એમ વિચારી ગભરાયો. પોતાને આસનેથી ધણી વિરાધી ઉઠ્યો, અને નાપિકાના કુંપડા તરફ ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો.

‘છેત્ર પોડું’ ન હતું, તેમ હવાપણ જાંધ હતી, એટલે લાલાજી ઉઘાટથી ગભરાયો અને નિઃશ્વાસ ધર્મ ગયેલો રંગાને ખારણે આવી ઉભો. ખારણું હડસેધું, પણ કોઈએ ઉત્તર આપ્યું નહિ. ઉભાથો તાણી અંદર ગયો, દાદર ઉપર ચડ્યો, પણ કોઈ સંભળાતું ન હતું, કોઈ છવતા પ્રાણીનો સંપર્ક કે સ્પર્શ એને સમજતો ન હતો. દીવાનખાનામાં ગાદી ઉપરજ સીતાર પડેલો હતો, ને તેની પાસે નાટકનાં દેટકાંક ગ્રંથનો લખેલાં પર્ણાં હતાં. જરાવાર યોગ્યો, પણ હાંમત લાવી વળી અંદરના ઓરણનું ખારણું ઠોડ્યું. ખારણું જાંધ ન હતું, તેથી અંદર કોઈ ન સંભળાયું એટલે ઉઘાડીને પોતે અંદર ગયો. પેલી નટીનું આ રાખર ગૃહ હતું—પ્રેમની પવિત્ર ભૂમિ હતી. એ ક્યલ, એ સ્પર્શતી દેવતાને અનુસરતું હતું. સ્ત્રી એ જાલાનાં—નિઃચર્મમાંની નજીવી

વસ્તુઓ પડેલી ન હતી, વા સામાન્ય રીતે ગરીબાઈને અંગે જણાતી કોઈ અવસ્થા પણ ન હતી. બધું શુદ્ધ અને સાદું હતું. સામાન તથા શણગાર બધાં ઉંચા પ્રકારનાં છતાં સાદાં હતાં; થોડાંક પુસ્તકો સ્વચ્છ રીતે ગોઠવી રાખેલાં હતાં, ને જુલોટીક પુષ્પમાલાઓ આગ તેમ તે ઉપર ગોઠવેલી હતી. દૂધ જેવા સ્વચ્છ ખીજના ઉપર અને તેની પાસે પહેલાં કપડાં ઉપર સૂર્યનાં કિરણ રમી રહ્યાં હતાં. રમા સાં દર્તી નહિ—ગણ પેલી ખુદી!—તે પણ ન હતી કે એણે ખુદીને બોલાવી બોલાવીને ગળું દુખવા આપ્યું, પણ એક પ્રતિશબ્દ સરખું પણ ઉત્તર આપ્યું નહિ. યાત્રીને જેવો તે ધરથી બહાર નીકળ્યો કે એણે ખુદીને સામેથી આવતી જોઈ. ખીયારી ડોસીએ એને જોઈને ખુશીનો પોકાર કર્યો પણ ઉભયે એક એકને કાંઈ સંતોષકારક ખુલાસો કરી શક્યાં નહિ તેથી નિરાશ થયાં. તોફાન સંલગ્નાયાથી ખુદી ઉંધ માંથી જંગમી ઉઠી હતી પણ નીચે ઉતરવાની હીંમત આવી તે પહેલાં તો રમા અદ્વૈત થઈ ગઈ હતી. બહારના જારણા ઉપર એને બહારના યયાનાં ચિહ્ન જણાયાં, પણ અસાર સુધીમાં એ એટલું જ જાણી શકી હતી કે પાસેના ખેતરમાંથી જંગમી ઉઠેલા એક એકલું એક ગાડી, જેને તેણે પેલા પ્રખ્યાત અમીરની છે એમ જાણખી હતી, તેને જારણા તરફ આવતાં ને જતાં જોઈ હતી. આ બધા જ્ઞતાન્તનો સાર સમજી લઈ લાંબો એકદમ ખુદી પાસેથી ચાલતો યયો, ને ગુલાબસિંહનાં મુઠાલપમાં દાખલ થયો. ત્યાં એને એવી ખબર મળી કે મહારાજા અમીર—ને ઘેર મીજબાનીમાં ગયા છે, ને છેક મોડી રાતસુધી પાછા ફરવાના નથી. ગલરાટ અને લયથી લાંબો સ્તંભ ન થઈ ગયો. શું થયું હશે? શું કર્યું? એની એને સુજ પડી નહિ. દામલાલ પણ પાસે ન હતો કે એનું હઠાપણ કાંઈ કામ લાગે. એના હૃદયે એને ગુમે માર મારવા માંડ્યા પોતાની પ્રિય વસ્તુને ખચાવવાની મોતિને શક્તિ છતાં તે શક્તિ પોતે ગુમાવી! પણ ગુલાબસિંહે કેમ છક્કડ ખાધી! એમ કેમ જાન્યું કે એ પોતેજ પેલા દુષ્ટ અપરાધીની આજ પ્રસંગની મીજબાનીમાં ગયો! બધીવાત એને મીલુંમ હશે? કદાપિ ન હોય, તો મારે એક હાથ પણ તેને ખબર આપવામાં વિવ્રજ કરવો? મનનો કાચો છતાં, શરીરે તો લાલા કરતાં વધારે હીંમતવાન કોઈ ન હોઈ શકે. બસ, હું પોતેજ અમીરના મહાલય તરફ જઈશ, અને જે હવાલો પોતાને સ્વાધીન લેવાનું ડોળ ગુલાબસિંહ સંખતો હતો તે પોતું સમજશે તો ઘુસ્ત લાને લાં, અને બધા મીજબાનોની વચમાંજ હું એ બાલાને આ કાળા દાવ પેચમાંથી છૂટી કરવાનું. અમીરને મોહામોહ કહીશ—પછી જે થનાર તે થશે.

પ્રકરણ, ૧૬.

વાર્તાના કાલક્રમમાં જે ગણ પ્રકર પાછા હકીને જોઈએ તેાં ગ્રીષ્મ કા-
લનો મધુરો અને આછો આછો પ્રભાત જોતરફ પ્રભોદ પસારી રહ્યો છે; તેવેળ
ખીલતાં પુષ્પનાં પરગથી સુવાસિત બાગમાં સુલી રહેલા એક કરખામાં જે
પુરુષો વાજે વળગેલા છે, તારા હજુ દંકુષ મળ્યા નથી. પક્ષીઓ પણ
તરુવૃક્ષમાંથી જોડત થયાં નથી છતાં રાત્રીના આરંભની શાન્તિ અને
પ્રભાતના આરંભની શાન્તિમાં કેટલો તફાવત છે! શાન્તિના આનમાં પણ
અનેક રાગરંગના બેદ પ્રબેદનો પ્રભોદ છે. આ પુરુષો જે એકજાન ધણ-
કરી આખા દીલ્લી શહેરમાં પ્રથમ નિદ્રા તથા ઉઠ્યા હતા તે શુદાન્તસિંહ
અને પેલો વિલક્ષણ પરદેશી જેણે એ ઘડી પૂર્વે પેલા રાજકુમારને એસઆ-
સમમાં ચમકાવ્યો હતો એ એ હતા.

"એમ નહિ, એમ નહિ," આ ગુઢ વિદેશી ઉચ્ચે "પૂણી વયે પૂઠે"
ચતા સુધી, અને આ સંસારમાં જે છેલ્લે થાય છે તેના ધા પૂરા અતુલથી દૃઢ
કર્યો પડી, જે રીતે મેં આ બધું ખમીને મારા પ્રયત્નથી ફક્ત આપ્યું છે તે
રીતે, તે જો છેલ્લે ખાસો પીધો હોત તો જે ક્ષીણથી તું હાથ પીકાય છે તે
પાપ તને વળગ્યું હોત નહિ. પ્રેમાનંદના કાલ સાથે સરખાવતાં અનુપચ-
વિતના દાલના દુઠાંપણા વિષે શોક કરવાનું તને કારણ મળત નહિ, કારણકે
તું જીતા પ્રેમની વાંછનાના સ્વપ્નની મધ્યમાર તરી ગયો હોત. દેવ અને
માણસો વચ્ચે આ સૃષ્ટિમાં જે સિદ્ધિઓ છે તેમાં ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ, અને
જોટલી એકજ જુલ ન કરી હોત તો, જાન્યમાં મન્ય, તારા જેવા મદાતમાને
યુગે યુગે તે કહ્યે કહ્યે સર્વ કાલ, એ અગાધ મૂખાંક કે જેથી તેં મોવનનાં
કાન્તિ અને મનોભાવને વૈયથિક અમરતાના જાન્ય એકાન્તમાં પણ સાથે રાખુ-
ના આમદ ધર્યે તેમાટે શોક કરવો ફરજે "

"હું થશ્ચાતપ કરતો નથી, કરનાર પણ નથી" શુદાન્તસિંહ જોડ્યો
"જે આનંદોન્માદ અને વિષવદ્ઃખનો વિલક્ષણ વ્યતિકર મારા જાગ્યની વિ-
ચિત્ર ભૂમિકા ઉપર પ્રસંગે પ્રસંગે જામે છે તે જાણ એકાન્ત માર્ગના નિર્ગર્વિ
અને તેથી શાન્ત વિલપ કરતાં વધારે ઉત્તમ છે; તું, કે જેને કશાનો રાગ
નથી, કશાનો દ્રેષ નથી, કશા ઉપર ઘ્રિ નથી; ને જે આ વિશ્વમાં નિઃશબ્દ
અને નિરાનંદ પગલે સ્વપ્નવત્ કુરે છે!"

"તારા સમજવામાં જુલ છે" મત્સ્યેન્દ્રનું નામ ધારણ કરનાર વ્યક્તિ
એ કહ્યું "જોકે મને પ્રેમની દરકાર નથી, અને પાંચલૈયિક સરીરોને જે વ-
સિત્તો આદોષિત કરે છે તે પરતે મત્સ્યેન્દ્ર મત્તપ્રાય છું, તથાપિ એ સર્વથી

જે આનંદ ઉદભવતો હતો તેનો ઉત્તમાશ મોગનવાગા હું તેવો નથી
અમિત કાવના પ્રવાહમાં વહતો. યૌનના રસથી આવેશોને મારી
સાથે ધસડો જતો નથી પણ વાત પ્રભાને પ્રાપ્ત તથા આત્મપ્રમા-
દના શાત વૈભવી ગેંગા રાષ્ટ્ર હું જ્યાં મેં મારા ભાગ્યને પ્રા-
પ્ત માનુષ ભાગ્યથી નિરાતુ ક્યુરાર મેં જાણી દીધુંદૃષ્ટિથી અને નિશ્ચય
પૂર્વક યૌનનો ભાગ મ્યો છે. અન્યોન્યની ધ્રુવો કરનામાં કે અન્યોન્યને
કષ્ટ દેનામાં હવે કશું નથી. આ દીલીવામીને બચાવવા ખુશી છું.
જુતાનમિદ ! (કારણ કે એજ નામ દરે તને પસંદ પડ્યું છે) કારણ કે
એનો પ્રપિતા આપણાથી માન અતિ સુદમ અતરેજ ગિન હતો, અને આ
માનુસમાં પોતામાં પણ એના પૂર્વના બનવીવં પ્રતીત થાય છે. પૃથ્વી
ઉપર એના બહુ યોગ દાય છે કે જેને કર્મના નિર્દય નિયમે ખરી કસોટીએ
ચઢી પાર ઉતરના જેવા શુભો આપેના દાય પણ દીર્ઘ પરિચય અને વિ-
ધ્યામિત્રથી એનો આત્મા છેક દક્ષિણ ગયો છે, એની રમૂન ધર્મિયો ભવ
થઈ ગઈ છે, ને એનું સુદમ છેક પાણી વિનાનું થઈ ગયું છે. એને એનો
કર્મવિભાગનેજ આ રીત રહવા છો! બેઠાએ ”

“ત્યારે, મરુદેન્દ્ર ! હજી પણ તું આપણો સવ જે માત્ર આપણુ એ
ઉપરજ હાથ તો આવી ન્હો છે, તેને પુનરુદ્ધારનાની આશામાં છે. તારા અનુ-
ભવે તને મિદ્ધ જણાવ્યું હતો કે મધુવ્યાના સહસ્રેપુંકશ્ચિદ્યતિતિસિદ્ધયે ।
યતતામપિસિદ્ધાના કશિન્મા વૈચિત્તચત ॥ વળી તારો માર્ગ શુ તેમાં
આનંદને કા કા મારનારાના ભાગથી ધગ્યો નથી ? ખીચારાના દુ ખમય
વદન, બપખીત અતુ, અરે ! રવચિત્તીજ છટાવલા આત્મવાતી, વાગ્યુ-
ટતા ડાગળી છટેના માડા, —એ જાણુ તારી નજરે નથી આવતુ, અને તારામાં
જે કાષ્ટ દયાનો છાટો રહ્યો હોય તેને જાણત કરી તારા ગાગળગિથી તને નિ-
વૃત્ત કરી નથી શકતુ ? ”

“પણ” મરુદેન્દ્રે ઉત્તર આપ્યું. “નિષ્કલતા છતાં મને ઉદ્દેજન આપે
તેવો મય મણુ શું નથીજ નથી ? કે જેનો સલાવ પણ માન આપણા
જેવાનેજ બને તમ છે તેવી જગ્યા અને ઉદાર આશા શુ હું કદાપિ પણ તજી
શકું ? જે આરાધી હું એક વર્ષ માનુ અને અસખ્ય સતતિ ઉછેરવા ધાર
શુ કે જે પોતાના અતુજ પ્રભાવને મનુષ્ય જાતિને પણ કાઈ હાનિ ન થાય
તેવી રીતે શુભ વિદ્યાનું પરાક્રમ સંપન્ન રી શકે, આશ્રદના ખરું અધિષ્ઠાત
અથા ઉપરાત અન્ય લયકોમાં પણ નિવૃત્ત કરી શકે, આ કલિકલિમાં જે વામા-

આર ચોતરફ બિન્નબિન્ન રૂપે ટાપડીપમાં છુપાઈ છવાઈ ગયો છે તેને નિર્મૂળ કરી મન કર્મ વાણીની એકતાની સિદ્ધ પ્રેરક થાય, અને એમ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ગતિએ પહોંચી અમરત્વના અમિતપ્રવાહમાં અને સર્વરૂપ સર્વગ્ય સર્વધારમાં વિરમે. આવા આવા આપણા સંઘમાં એક ખરા એવો બને તે પૂર્વે એનેકના ભોગ અપાઈ જાય તો શી હાનિ છે? અને તું શુક્રાખસિંદ.” મહાચંદ્રે જરા થોભીને ચલાવ્યું “તું પણ—આ મર્ત્યકાન્તિનો તને જે કશિકું છે, તારી વૃત્તિ ઉપરાંત થઈ લાગ્યો છે તે જો, એને તારારૂપ કરી દેતાં તારા પ્રલદ્ એનનના અનંત અને આનંદમય અમરત્વના દંગે ચઢે તો તેને પંચ તારા જરાખર કરવા જે થાય તે કરજે, જે વેઠવું પડે તે વેઠજે. છાનો રહે છનો, માંજળ તારાથી સમજી શકાય છે? બધાંજ એને પાયમાત્ર કરશે, જાય એને સતાવશે, કાઢ એનો ઉચ્છેદ કરશે, કાન્તિ કરમાઈ જશે, પણ દૃઢ—નિસ થોવન પૂછું દૃઢ—તારા દૃઢઉપર ચઢોટી રહેશે. આ બધું તારાથી સમજાય છે? સમજવું હોય તો જાણુ કે પછી એ કામ તારૂં છે કે—

“બસ બસ” શુક્રાખસિંદે કોષથી કહ્યું “મહાભયથી જે મરણ નીપજે છે તેના આગળ ખીજાં મરણ શી વિસાતમાં છે? રે! જ્યારે પરમ-વિરાગીઓ, મહા ઉચ્ચ અભિસાધવાળા સાધન સંપન્ન મુમુક્ષુઓ, ધૈર્યવાન દૃઢ યોદ્ધાઓ, જ્યારે પૈવાવિકાસ ભેરવની દૃષ્ટિ પડનાંજ પુલ તનુ થઈ નીકળી પડે એ પથારીઓમાંજ મરણ પામેલા જોયો છે, ત્યારે આ કોમલ સુન્દરી જેના મુખનું નૂર માત્ર પવનના દડદડાથી બારીનો અવાજ થતાં, કે રાત્રીએ ધૂંકનો સજ્જ સાંભળતાં, કે કોઈ યોદ્ધાની તરવારપર રક્તાતું એક ખિંદુ જોતાં, ઉડી જાય છે તે એ કરાસ—ની એક દૃષ્ટિ પણ કેમ છરવી શકે!! આવા પ્રસંગનો એના સંઘર્ષ વિચારજ. મારા જેવાને પણ છેક ના હીમત બનાવી દે છે.”

“જ્યારે તો એને કહ્યું કે તું એને ચલાય છે, જ્યારે તો એને તારી કરી તારા દૃઢ સાથે ચાંપી, ત્યારથીજ તેજોના ભવિષ્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ને તેથી એનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ ગુમાવી છે, અત્યારથી તું એને મન ક્રેવ મનુષ્યજાંચ્યો છે ત્યારે હવે તને શી ખબર છે કે હવે તારે શી કસોટીએ ચડવું પડશે? એની જિજ્ઞાસા થું થું જાણવાની ઇચ્છા કરશે, ને એનું ધૈર્ય એને કેવી હીમત આપશે તેની પણ તને શી ખબર છે? પણ હવે એ વાત જવાદે, બસ! ત્યારે તું એ રસ્તેજ જવાસો?”

“હો, પ્રિયતાના સેષ એમજ લખાયલા છે”

“ત્યારે શમેજ?”

“સરખાપણ” એ શબ્દથી “સાધર્મ્ય” નો અર્થ સ્પષ્ટ રીતે આવતો નથી. એટલું જ નહિ, પણ આખી વ્યાખ્યા એટલી સિધ્ધિ છે કે તે સ્પષ્ટને પણ ત્રાસ પાડી શકાય એવી છે, કેમકે એ વસ્તુ “લિનજ” હોવી જોઈએ એમ સ્પષ્ટ કર્યું નથી. આજ છતાં અવકાશની વ્યાખ્યા કર્યા પછી, તેમને, નિર્માણોનની દ્વિનાઓમાં લગાડી જતાવ્યા છે એ બહુ સારું કર્યું છે.

અમે આજના વિચારો દર્શાવ્યા છે તે એમજ જોણીએ કે મૂલનાં ઉત્તમ રીતિમાં જે કાંઈ એકાદ બે સંશય જેવું જામતે લાગ્યું તે નીકળી જાય તથા મધ્ય જેવા ઉત્તમ છે તેવાજ વધાર્યું પણ રહે. અમે ધારીએ છીએ કે આ પ્રયત્ને કેમણી ખાતાવાળા પોતાના ઉપયોગમાં લેતો લણનાર લણાવનાર સર્વને સારો ફાયદો થાય.

દોમીએ પંચીક ચિકિત્સાર ભાગઃ૨:—સરીરને સાચવવાથીજ સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થઈ શકે છે, માટે જેની સાચવણીમાટેના આપણા ગાનત્રાં જે કાંઈ વધારો થાય તે અતિ ખુશીની સાથે પ્રદણ કરવા જેવો છે. ઢાંઢર ખુબજ અમેરિકામાં જઈ વૈદ્યવિદ્યા અભીરીતે લણી આવેલા છે તથા કેટલોક વખત થયાં હવાનો અનુભવપદ્ધતિમાં જાય છે—એમની રચેલી દોમીઓપેપીરોની યુદ્ધ દરેક માનુષને ઉપયોગી થઈ પડે તેવી છે, કેમકે તેમાં દવા તથા રોગની પળ થોડી દ્રષ્ટિક્ત આપેલી છે, જેકે કાંઈ કાંઈ જગોએ યુદ્ધ ભાગ રાખેલોજ છે, તે તે વાસ્તવિક રાખેલો છે, કેમકે અનુભવીની સલાહ-વિનય સાથે નહિજ, આજકાલ જે રીતે દવા ચાલે છે તે એઓપેપી કહેવાય છે. તેના દરેક દોમીઓપેપીના સિદ્ધાંત યુગી રીતના છે. એના નિયમો આપણા વૈદ્યમાં ઉપયોગમાં લીધેલા જેવામા આવે છે. વિષયવિષમૌલયમ્ જેવાજ એ રાત્રનો સિદ્ધાંત છે, ને દવાપણ એટલા થોડા પ્રમાણમાં આપે છે કે કાંઈજ સ્વદ નહિજો નથી. છતાં ઘણા રોગોમાં બહુ ફાયદો થયાનું સંભવાય છે, તેમ જુનાં દરદીને તે એ દવા બહુ માફક આવે છે એમ મનાય છે. એજ ઢાંઢરે ઢાંઢમાં “દૃષ્ટિસંરક્ષણ” નામે બીજું પુસ્તક પણ પ્રકટ કરેલું છે, જે આખનાં દરદી તથા દરિદ્ર ચિકિત્સાની સમજ તથા ઉપાયો માટે બહુ ઉપયોગનું છે. ઢાંઢરને આંખ તથા કાનના દરદીનો ખાસ અભ્યાસ છે તેથી આ પુસ્તક બહુ પાંચરા જેવું છે.

દે:યુદ્ધ ઓદ્ધ યુગ્મરાતી આમર:—આ અંધની યોગના ઘણે ખાતમારી છે, અને એ યુગ્મરાતી આજ ધીખનાર યુરોપીઅન ગૃહસ્થાને

જ રચનાર ઢાંઢર કૃષ્ણરાવ બાલુરાવ બુદ્ધેશ્વરેમ. ડી.

† અમેરિકામાં રચનાર રો. પૂર્ણાનંદ મહાનંદભટ્ટ. આ અંધનું વિવેચન અમને કાંઈ વિચાર તરફથી મળેલું છે.

પણુ દરજ્જા ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે; તો પણ તેમાં રહેલી કટલીક ગીચતાને લીધે તે આધાર તરીકે વાપરી શકાય એમ નથી.

આ પુસ્તકમાં આપેલી કેટલીએક વ્યાખ્યાઓ અપૂર્ણ અને ભૂલ રેલી છે. કેટલીએક જગાએ આપેલા નિયમો દાખલાથીજ રદ થાય છે. કેટલાએક નિયમો કેવળ કલ્પિત છે. અને કેટલાએક સમગ્ર શકાય એવા નથી. કેટલીએક જગાએ અમુક નિયમ આપવા જોઈએ ત્યાં આપેલા નથી. કેટલાએક શબ્દોનું વ્યાકરણ ખોટું કરેલું છે. કેટલાએક વિષય આવા પુસ્તકમાં દાખલ કરવા યોગ્ય નહિ છતાં દાખલ કરેલા કેટલાએક ભાગનું ધણું લખાણ કરી નાખેલું છે. અને કેટલીએક જગાએ અર્થ ગ્રાહી અને સમગ્ર શકાય એવું લખાણ કરવામાં આવ્યું નથી.

ઉપરની ટીકા સમજવામાટે અમે મોડા એક દાખલા આપવા દુરસ્ત ધારીએ છીએ. પૃષ્ઠ ૧૭ મે Verb અને Conjunction ની વ્યાખ્યાઓ અમને અપૂર્ણ લાગે છે; પૃષ્ઠ ૨૫ મે અળખામાં એ શબ્દને લાગવાચક નામ મળેલો છે પણ તે ઠીકેપણ છે; તેમજ ધાવણ (પૃષ્ઠ ૧૫૪) એ શબ્દ નામ નથી પણ વિશેષણ. કેલમ ૨૯ (પૃષ્ઠ ૨૮)માં જણાવેલો નિયમ અપૂર્ણ છે. કલમ ૩૪-૩૫માં ગ્રંથો વિશે એક સાધારણ નિયમ જણાવવો જોઈએ. કલમ ૬૧માં આપેલો નિયમ તેમાં લખેલા દાખલાથી રદ થાય છે. પુરુષવાચક સર્વનામના પાંચ વર્ગ નથી પણ પાંચ દાખલા છે. મયોદાથી વિનયી છતાંયો એ ગ્રંથો નામ છે ક્રિયાવિશેષણ નહો; પરલાપામાં તેને અર્થ ક્રિયાવિશેષણથી યાય માટે તે ક્રિયાવિશેષણ કહેવાય નહિ. આજ્ઞાકારનો કેટલો એક ભાગ ઇંગ્લેન્ડમાં સમજાવ્યો નથી અને તે ભાગ સમગ્ર શકાય એવીરીતે સુવ્યવસ્થામાં પણ લખ્યો નથી. પૃષ્ઠ ૧૦૯ મે ૧૧૯ મી કલમનો છેલ્લો ભાગ સમગ્ર શકાય એમ નહો. ભાગ ૧૮-૧૯-૨૭ વ્યાકરણના અંગમાં આવવા લાયક નથી.

આ અંગઉપર એકંદર રીતે વિચાર કરતાં જણાય છે કે સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તક યલું કામનું નથી કેમકે તેમને જે મોટાસ જાનું મેજનું જોઈએ તે એમાંથી મળતું કઠિન છે; પરંતુ સુવ્યવસ્થાના અભ્યાસ કરનાર પુરોષીખને આ પુસ્તક ખૂબ રીતે ઉપયોગમાં આવે એવું છે. અમે ધારીએ છીએ કે દોષ સમર્થ વિદ્વાન આવા પ્રકારનું પુસ્તક લખવાનું કામમાર્થ છે તો આ પુસ્તક તેને કેટલેક દરજ્જાનો ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે.

૧૮૬૯

પુસ્તક પ્રસારક-મંડળોની ઓફીસમાં

વેચાણાં સસ્તાં અને સારાં પુસ્તકો.

મંડળ	કીમત	ટ.ખ.	કીમત	ટ.ખ.
સાબુ ૬૫૫૫૫ ...	૦)-	૦) ૧૧	કવિતાવિજ્ઞાસ ...	૦૧૧ ૧)-
ધોતુ રૂપવર્ણી ...	૦)-	૦) ૧૧	દુકાવવિગ્ન નિબંધ ...	૦૧૧- ૨૫૧
દર્શનાસ ચક્ર... ..	૦)-	૦) ૧૧	ગ્રંથ લક્ષ્મી મવાદ... ૦)-	૦) ૧૧
વેદાંત ચિંતામણી... ૧	૦)-	૦) ૧૧	પ્રાણી વર્ણન લા. ૦ ૨	૦૧૧ ૦) ૧૧
શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા ૦)-	૦) ૧૧		ભગવત ૩ ... ૦૧૧	૦) ૧૧
મગ.			મન્યાઓની આજ્ઞા... ૦૧૧	૦ ૧૧
સંપ્રદાયપ્રકાશ ... ૦૧૧	૦)-		મદ્યાવળી ... ૦)-	૦ ૧૧
ગુજરાતી,			સુન્દરનગરી શ્રીધારી ૦-	૦ ૧૧
મનુસમશ્રુત ... ૧૧૧	૦		કૃષ્ણાચાર્ય ચરિત્ર... ૦	૦) ૧૧
નાદિગમિન નાનાં... ૦-	૦)-૧૧		કર્મનામની ...	૦ ૧૧
મોટા... ૦૧	૦) ૧૧		તાઈકોથોધ ...	૦ ૧૧
શ્રીમદ્ભગવદ્ ચિંતામણી ૦-	૦ ૧૧		કે. કે. ...	૦ ૧૧
દર્શન રત્ન ... ૦૧	૦ ૧૧		કે. કે. ...	૦ ૧૧
ભાગિની ભૂખ ... ૧	૦, ૧૧		વીરમંડળ ૦૧-૧ ... ૦૧	૦)-
સ્ત્રીવર્ગ નીતિ ... ૧૧	૦)-૧૧		આલમ ...	૦ ૧૧
સ્ત્રીનાર્તન ... ૦૧	૦) ૧૧		સ્ત્રીનાર્તન મની નાટક ૦	૦) ૧૧
સ્ત્રીમંડળ ... ૦ ૨	૦) ૧૧		સુખાચાર્ય હાકોરની	
નૃસિંહ ... ૦) ૧	૦ ૧૧		વાર્તા ...	૦ ૧૧
નૃસિંહી સુખમંદિર ... ૦૧૧	૦)-		બાદશાહ બોરમુલ મા ૦ ૧૧	૦) ૧૧
સર્વા રીતો ... ૦ ૧૧	૦) ૧૧		... ૦ ૧૧	૦ ૧૧
આવિષ્કાર ... ૦)-	૦) ૧૧		મીડી મીડી વાલો ... ૦-૧૧	૦)-
કવિ-રામચંદ્ર ... ૧	૦ ૧૧		કવિ-રામચંદ્ર ...	૦ ૧૧
પ્રાણવિનિમય ... ૩	૦ ૧૧		કૃષ્ણાચાર્ય સુખ મંદિર ૦-	૦ ૧૧
મુખ્યધર્મ ... ૦૧૧	૦ -		મહાન ...	૦)-
લક્ષ્મીમંદિર ... ૦૧	૦) ૧૧		સુજાત મદ્ય એક ... ૧૧-	૦ ૧૧
વિચાર નામ ... ૦)-	૦)-૧૧		કે. કે. મોદ્યમુખ ... ૦૧	૦)-
અજાણી ... ૦)-	૦) ૧૧		ભૂતનિમય ...	૦ ૧૧
કે. કે. ... ૦ ૧૧	૦)-		મદ્ય નાટક ...	૦) ૧૧

પણ દરજ્જે ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે; તો પણ તેમાં રહેલી કટલીક ગાંઠોને લીધે તે આશર તરીકે વાપરી શકાય એમ નથી.

આ પુસ્તકમાં આપેલી કેટલીએક વ્યાખ્યાઓ અપૂર્ણ અને ભુલ-રેણી છે. કેટલીએક જગાએ આપેલા નિયમો દાખલાથીજ રદ થાય છે. કેટલાએક નિયમો કેવળ કલ્પિત છે. અને કેટલાએક સમગ્ર શકાય એમ નથી. કેટલીએક જગાએ અમુક નિયમ આપવા જોઈએ ત્યાં આપેલા નથી. કેટલાએક શબ્દોનું વ્યાકરણ ખોટું કરેલું છે. કેટલાએક વિષય આવા પુસ્તકમાં દાખલ કરવા યોગ્ય નહિ હતાં દાખલ કરેલા કેટલાએક ભાગનું ધણું લખાણ કરી નાખેલું છે. અને કેટલીએક જગાએ અર્થ ગ્રાહી અને સમગ્ર શકાય એવું લખાણ કરવામાં આવ્યું નથી.

ઉપરની ટીકા સમજવામાટે અમે યોગ્ય એક દાખલા આપવા દુરસ્ત ધારીએ છીએ. પૃષ્ઠ ૧૭ મે Verb અને Conjunction ની વ્યાખ્યાઓ અમને અપૂર્ણ લાગે છે; પૃષ્ઠ ૨૫ મે અજબામાનું એ શબ્દને લાગવાયક નામ ગણેલો છે પણ વિશેષણ છે; તેમજ ધાવણ (પૃષ્ઠ ૧૫૪) એ શબ્દ નામ નથી પણ વિશેષણ છે. કલમ ૨૯ (પૃષ્ઠ ૨૮)માં જણાવેલો નિયમ અપૂર્ણ છે. કલમ ૩૪-૩૫માં શબ્દો વિશે એક સાધારણ નિયમ જણાવેલો જોઈએ. કલમ ૭૧માં આપેલો નિયમ તેમાં લખેલા દાખલાથી રદ થાય છે. પુરુષવાચક સર્વનામના પાંચ વર્ગ નથી પણ પાંચ દાખલા છે. મહાદાથી વિ-નયથી છપ્પાંથી એ શબ્દો નામ છે ક્રિયાવિશેષણ નથી; પરલાપમાં તેને અર્થ ક્રિયાવિશેષણથી યાય માટે તે ક્રિયાવિશેષણ કહેવાય નહિ. આજકારનો કે-ટલો એક ભાગ ઇંગ્લેન્ડમાં સમજાયો નથી અને તે ભાગ સમગ્ર શકાય એવીરીતે સુન્દરાતીમાં પણ લખ્યો નથી. પૃષ્ઠ ૧૦૯ મે ૧૧૯ માં કલમનો છેલ્લો ભાગ સમગ્ર શકાય એમ નથી. ભાગ ૧૮-૧૯-૨૧ વ્યાકરણના અંગમાં આવવા લાયક નથી.

આ અંગકેપર એકંદર રીતે વિચાર કરતાં જણાય છે કે સૂક્ષ્મ અ-વ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તક યલું કામનું નથી કમકે તેમને જે ચોક્કસ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ તે એમાંથી મળવું કઠિન છે; પરંતુ સુન્દરાતીના અભ્યાસ કરનાર યુરોપીયનોને આ પુસ્તક યલું રીતે ઉપયોગમાં આવે એવું છે. અમે ધારીએ છીએ કે દોષ સ્વર્ણ વિદ્યાર આવા પ્રકારનું પુસ્તક લખ-વાનું કામમાર્થ છે તો આ પુસ્તક તેને કેટલેક દુર્જનનો તરીકે ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે.

પુસ્તક પ્રસારક મંડળોની ઓફીસમાં

वेद्यांतां सस्तो, अने साङ्ग-पुस्तकैः

[illegible]